SMṚTI MATERIAL IN THE MAHĀBHĀRATA

—being a collection of verses which are important from the sociological point of view

VOL I (TEXT)

SURES CHANDRA BANERJI, M A, D PHIL
Secretary, Vangiya Saṃskṛta Śikṣā Pariṣat, Calcutta,
AND
Author of 'A Companion to Sanskrit Literature', 'Dharmasūtras—a study etc', 'Kālidāsa-kosa', 'Cultural Heritage of Kashmir', 'Sadukti-karnāmrta' (ed), 'Kṛṣi-parāsara' (ed), 'A Glossary of Smrti Literature,' 'An Introduction to Pāli Literature' etc etc

Published by the author at 77A, Golf Club Road, Calcutta-33
with the financial assistance of the Government of India

In Memoriam

Late Suresh Chandra Das Gupta, a dedicated teacher and a noble soul, who initiated the author to the A B C of Sanskrit with more than paternal care

CONTENTS

APPENDICES

ADDENDA

ERRATA

PREFACE

The first question that may pose itself before the reader at the outset is—what is the use of studying the ancient work, *Mahābharata*, in this age of science and technology ?

A close study of the epic reveals that this valuable work has not outlived its utility even after the lapse of several centuries from the date of its compilation in the final form Nor will it be devoid of usefulness so long as human society is separated by a line of demarcation from the world of animals This epic is a repository of wisdom which never dies The eternal verities, contained in it, will always be a beacon light amidst the darkness that at times seems to engulf the sons of *amrta*, for the time being obscuring the vision of truth

The vast sub-continent of India is multi-racial and polyglot It is inhabited by people of diverse religious persuasions, a variety of social outlooks and heterogeneous faiths There must be a cohesive force to instil into them a sense of unity and integrity The *Mahābharata* is a means of welding the diverse components into a compact whole The descendants of the Aryans, living in the vast stretch of land from the Himālaya to Kanyākumārı, from Kashmir to the remotest corner in the east, are bound by common cultural links These links are apt to be obscured by fissiparous and disintegrating elements in the political field and cultural domain The present-day race for material prosperity, even at the expense of our valuable heritage, is gradually making us oblivious of the age-old values laid down by our illustrious forbears The *Mahābharata*, If properly interpreted, will go a long way in resuscіating our society from the quagmire of degeneration into which it is being pushed partly by our struggle for existence, partly by our peculiar habit of aping the way of life of the western people and largely by our forgetfulness of the glorious past.

Now that India has cast off the shackles of bondage, it should be our duty to see that colonialism in another garb, viz scientific and technological, does not keep us in subjection Again, political freedom can be preserved only by the freedom of our mind from obsessions, prejudices and ignorance Ignorance of one s past in a land like India is bound to foster disintegration Max Muller rightly asserts that a people that could feel no pride in the past, in its history had lost the mainstay of its national character ' The compiler or compilers of this great epic might justifiably echo the bold sentiment of the author of the *Rāmayana* that it will continue to inspire the people so long as mountains and rivers will last in the world

The *Mahābharata* is like a huge tree with roots deeply struck into the soil of Indian culture This tree ramified in all directions, and has been laden with flowers spreading fragrance all around and with fruits tasted by the wise people through the ages Having sprung up from the Indian soil it has, in its turn, helped the conservation of the soil Itself the fruit of age-old, time-honoured and colourful legends tradition and wisdom of India, it moulded the individual social and national outlook of the people of this vast country Through ages it has been a medium of instruction to all classes of people from the lowest rung of the social ladder to the highest Reputed writers drew upon this precious storehouse, partly or wholly, for the themes of their composition, prose, poetical and dramatic Elements of philosophy and Purāna are not absent in it It is indeed great (*mahat*) and weighty (*bhāravat*)

In the study of Indian sociology, the *Mahabhārata* plays a noteworthy rôle We find in it quite a lot of information under the broad heads of Smrti literature, viz Ācāra, Prāyaścitta, Vyavahāra and Rājadharma Passages, common to the epic and Dharmasāstra, particularly the *Manu-smṛti*, catch the eye of the careful reader The Smrti digests of the different schools freely quote from the epic in the discussion of various topics The commentaries on Prācinasmṛti cite the authority of the *Mahabharata* on many points Thus the collection of the Smṛti material, contained in this epic, is a de-

sideratum Besides throwing a flood of light on the early Indian society through several centuries, such a collection will help us in checking the *Mahabhārata* quotations in later treatises P V Kane, in his monumental *History of Dharma-sāstra*, has *en passant* referred to the epic while tracing the evolution of particular social and religious rites and customs His references are naturally not exhaustive in a work dealing primarily with Smṛti literature Works, dealing with Indian sociology or some aspect of it, incidentally refer to the *Mahabhārata* In the Bengali work, entitled *Mahabhā rater Samaj*, Sukhamay Sastri bases his observations on this epic But, the verses, quoted by him, form only a part of the Smrti material contained in this epic All these facts point to the need for a collection of the passages of the epic dealing with various matters of Smrti Now that the critical edition, trying to ascertain the original *Mahābhārata* text as approximately as possible, has been completely published by Bhandarker Oriental Research Institute, Poona, this need is felt all the more keenly P V Kane and other writers, referring to this epic, had, at their disposal, only the vulgate text We are at present in a position to verify their references by comparing them with the relevant portions of the critical edition As regards the names of holy places, it should be added that the critical edition mentions some which are not found in the vulgate text In the names of certain *tīrthas*, there is divergence in orthography between the critical edition and the vulgate text

The reasons, set forth above, prompted the present compilation We have culled the passages of the *Mahabhārata* which have Smrtic matters as their content, and have arranged them topic-wise as a glance at the table of contents will show Under each topic, the verses have been arranged alphabetically

The topical division is generally in consonance with the sectional divisions found in the tables of contents of the standard editions of the *Manu smṛti* and the *Yājñavalkya-smṛti* In collecting the verses, we have noted the important *variae lectiones* given as footnotes We have left out the spurious

passages appended to the different volumes of the critical edition

To pick out the Smrti material from the huge epic is like gathering gems from the fathomless ocean We have therefore, mainly confined ourselves to the Parvans and chapters, indicated by P V Kane, in his *History of Dharmasāstra*, as containing such matters We have also included such verses, outside the reckoning of P V Kane as have come to our notice We reserve, for the future a collection of the additional verses, dealing with Smrti matters to be culled from the remaining portions of the epic

At the end of the collection, we have added four Appendices Appendix I deals with the holy places mentioned in the critical edition of the *Mahābharata* The next is a glossary of the technical and difficult words of the text The third Appendix sets forth the *Mahabharata* passages quoted in the principal Smrti digests, these passages have been, as far as possible, located in the critical edition This appendix is useful in several respects In the first place, it will reveal the nature and extent of the influence of the epic on later Smrti works Secondly, this compilation will serve as secondary testimonia to the future editors of the revised edition of the *Mahābharata* Thirdly, it will betray to what extent the Smrti writers were misled by the spurious matter masquerading as parts of the *Mahabhārata*

The appendix that follows shows the verses of this collection which resemble the verses of the *Maun-smṛti*

We have deliberately left out the *Harivamsa* which is generally considered to be a supplement of a later date

Our work on the *Mahabhārata* has been divided into two volumes The first volume is being presented here. The forthcoming volume will contain English translation of the verses compiled in this volume, and depict a picture of the society mirrored in this great epic

For the curious reader, a few words may be added about the commentaries on this great epic The major commentators are as follows Devabodha, Vimalabodha, Sarvajñanārāyana,

Arjunamisra, Nilakantha These names have been stated in the chronological order that has been determined by modern scholars All the other commentators, stated above respectfully cite Devabodha as an ancient authority The lower limit of Devabodha's date is sought to be placed at 1150 A D His commentary, the *Jñanadipikā* has been partially recovered Nilakantha's commentary, called *Bharata bhavadipa*, is the most popular one He is placed approximately at the end of the seventeenth century A D

We do not claim to have dealt with the subject in a manner which leaves no scope for improvement It is, however, humbly claimed that a beginning has been made in the sociological studies in the light of the text of the *critical edition of the Mahābharata*

Any suggestion for improvement will be welcome We shall deem our labours, spread over quite a few years, amply rewarded if this work goes some way in enlightening the reader about our society in hoary antiquity as mirrored in our national epic and in making him conscious of his glorious heritage

It is our most pleasant duty to thank the Ministry of Education and Social Welfare, Government of India, with whose financial assistance this book has been able to see the light

Despite our best efforts, some errors of print have crept into the book We have corrected, in tee errata only the very glaring mistakes

Calcutta ,
Diwali, 1971

S C Banerji

A ĀCĀRA

1. वर्णविवेके

साधारणकथा ।

1 अक्रोध सत्यवचन सविभाग क्षमा तथा ।
प्रजन स्वेषु दारेषु शौचमद्रोह एव च ॥
आर्जव भृत्यभरण नवैते सर्ववर्णिका ।शान्ति ६०।७-८ (क) ॥

2 अतो हि सर्ववर्णाना श्रद्धायज्ञो विधीयते ।
दैवत हि महच्छ्रद्धा पवित्र यजता च यत् ॥ शान्ति ६०।३९ ॥

3 अतो विशिष्टस्त्ववधर्मो गुरुदारप्रधर्षक ।
बाह्य वर्ण जनयति चातुर्वर्ण्यविगर्हितम् ॥ अनु ४८।९ ॥

4 अदान्तो ब्राह्मणोऽसाधुर्निस्तेजा क्षत्रियोऽधम ।
अदक्षो निन्द्यते वैश्य शूद्रश्च प्रतिकूलवान् ॥ सौप्तिक ३ २० ॥

5 अधार्याणि विशीर्णानि वसनानि द्विजातिभि ।
शूद्रायैव विधेयानि तस्य धर्मधन हि तत् ॥ शान्ति ६०।३३ ॥

6 अपारे यो भवेत्पारमप्लवे य प्लवो भवेत् ।
शूद्रो वा यदि वाप्यन्य सर्वथा मानमर्हति ॥ शान्ति ७९।३७ ॥

1 दम क्षमा for क्षमा तथा पौरम् for शौचम्, त एते for नवैते

2 हतो for अतो सवविद्याना for ०वर्णाना यच्छता for यजता

3 अधनो for अथमो चातुर्वर्ण्याद् for ० वर्ण्य

4 अदाक्ष्यो for अदक्षो निन्दितो for निन्द्यते शूद्रस्य for शूद्रश्च
प्रतिकूल्यवान् for प्रति०

5 देयानि for विधे धर्म्य for धम यत् for तत्

6 अपात्रे (अपारो) for अपारे पात्रम् for पारम् अस्त्वे for
अप्लवे हि for (अ) पि सर्वत्र for सर्वथा

7 अयाज्य क्षत्रियो व्रात्य सूत स्तोमक्रियापरम् ।
वैश्यो वैदेहक चापि मौद्गल्यमपवर्जितम् ।। अनु ४८।१० ।।

8 अवश्यभरणीयो हि वर्णाना शूद्र उच्यते ।। शान्ति ६०।३१ ।।

9 अस्वामिकस्य स्वामित्व यस्मिन् सप्रति लक्षयेत् ।
सवर्णस्त च पोषेत सवणस्तस्य जायते ।। अनु ४६।२१ ।।

10 अहिसा सत्यमक्रोधो वृत्तिदायानुपालनम् ।
भरण पुत्रदाराणा शौचमद्रोह एव च ।। शान्ति ६५।२० ।

11 उक्तस्त्रयाणा वर्णाना यज्ञास्त्रय्यैव भारत ।
स्वाहाकारनमस्कारौ मन्त्र शूद्रे विधीयते ।। शान्ति ६०।३६ ।।

12 कर्म शूद्रे कृषिर्वैश्ये दण्डनीतिश्च राजनि ।
ब्रह्मचर्य तपो मन्त्रा सत्य चापि द्विजातिषु ।। शान्ति ९२।४ ।।

13 कामभोगप्रियास्तीक्ष्णा क्रोधना प्रियसाहसा ।
त्यक्तस्वधर्मा रक्ताङ्गास्ते द्विजा क्षत्रता गता ।।
शान्ति १८१।११ ।।

14 क्षत्रभावादपगतो ब्राह्मणत्वमुपागत ।। उद्योग १०४।१८ ।।

7 अग्राया for अयाज्य य for यो स्तोत्र for स्तोय वर for पर वैश्य (वैश्यो) न कल्यम् for मौद्गल्यम् उप for अप

9 स्वास्विमिकस्य स्वामित्व (अस्वामिनश्च स्वामित्व, अस्वामिनि स्वामिकत्व, अस्वामिके स्वस्वामित्व) for अस्वा त्व सप्रवि for सप्रति लक्ष्यते (पद्यते) for लक्षयेत् यो वण पोषयेत्त च (यो वर्णस्त च पीषेत, सवणस्य च दीषेण, सवण स च पीषेत, सवण पुष्णीत) for सवण यते तद्वर्णम् for सवण

10 वृत्तिर् for वृत्ति पौत्राणा for दाराणा अक्रोध for अद्रोह

11 शूद्रो for शूद्रे

12 ततो for तपो सव for सत्य

13 रक्तास्ते for रक्ताङ्गास्ते

14 उपरतो for अपगतो गमत् for गत

15 गोषु वृत्ति समाधाय पीता कृष्युपजीविन ।
स्वधर्म नानुतिष्ठन्ति ते द्विजा वैश्यता गता ॥
शान्ति १८१।१२ ॥

16 चतुर्णामेव वर्णाना धर्मो नान्यस्य विद्यते ।
वर्णाना धर्महीनेषु सज्ञा नास्तीह कस्यचित् ॥ अनु ४८।३० ॥

17 चतुष्पात्सकलो धर्मो ब्राह्मणाना विधीयते ।
पादावकृष्टो राजन्ये तथा धर्मो विधीयते ॥ शान्ति ३६।२८ ॥

18 छत्र वेष्टनमौशीरमुपानद्व्यजनानि च ।
यातयामानि देयानि शूद्राय परिचारिणे ॥ शान्ति ६०।३२ ॥

19 तथा वैश्ये च शूद्रे च पाद पादो विधीयते ।
विद्यादेवविधेनैषा गुरुलाघवनिश्चयम् ॥ शान्ति ३६।२९ ॥

20 तस्मात्सर्वेषु वर्णेषु श्रद्धायज्ञो विधीयते ॥ शान्ति ६०।४३ ॥

21 तिर्यग्योन्या शूद्रतामभ्युपैति
शूद्रो वैश्यत्व क्षत्रियत्व च वैश्य ।
वृत्तश्लाघी क्षत्रियो ब्राह्मणत्व
स्वर्ग पुण्य ब्राह्मण साधुवृत्त ॥ अनु ११६।२३ ॥

22 त्यक्तो मातापितृभ्या य सवर्ण प्रतिपद्यते ।
तद्गोत्रवर्णतस्तस्य कुर्यात्सस्कारमच्युत ॥ अनु ४९।२४ ॥

15 कृच्छ्रोप for कृष्युप
16 वर्णेषु for वर्णाना सख्या for सज्ञा
17 तदा for तथा
18 पात्र for छत्र
19 कलो धर्मे for च शूद्रे च पाददोषो for पाद पादो
20 तत for तस्मात् यज्ञेषु for वर्णेषु for वर्णेषु
21 योन्या for योन्या अप्युपेयात् for अभ्युपैति वैश्य for वैश्यत्व शूद्र for वैश्य व्रतश्लाघी for वृत्त० स्वर्गे for स्वर्ग प्राप्तो for पुण्य
22 स for य स्व for सु, अथ त for तद्गोत्र बधुता for वर्णतस् कुर्युस् for कुर्यात् सस्तवम् for सस्कारम् अप्युत for अच्युत

23 दमेन शोभते विप्र क्षत्रियो विजयेन तु ।
धनेन वैश्य शूद्रस्तु नित्य दाक्ष्येण शोभते ।। शान्ति २८२।२१ ।।

24 दानेन तपसा यज्ञैरद्रोहेण दमेन च ।
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा क्षेममिच्छेयुरात्मन ।। शान्ति ७६।१४ ।।

25 द्विजानाममृत धर्मो ह्येकश्चैकवर्णिक ।
यज्ञाध्ययनदानानि त्रय साधारणा स्मृता ।।
आरण्यक १४६।३४ ।।

26 न विशेषोऽस्ति वर्णाना सर्व ब्राह्ममिद जगत् ।
ब्रह्मणा पूर्वसृष्ट हि कर्मभि वर्णता गतम् ।। शान्ति १८१।१० ।।

27 पिशाचा राक्षसा प्रेता बहुधा म्लेच्छजातय ।
प्रनष्टज्ञानविज्ञाना स्वच्छन्दाचारचेष्टिता ।।
शान्ति १८१।१८ ।।

27a ब्राह्मणाना सितो वर्ण क्षत्रियाणा तु लोहित ।
वैश्याना पीतको वर्ण शूद्राणामसितस्तथा ।। शान्ति १८१।५ ।।

28 ब्रह्मणो मुखत सृष्टो ब्राह्मणो राजसत्तम ।
बाहुभ्या क्षत्रिय सृष्ट ऊरुभ्या वैश्य उच्यते ।। शान्ति ७३।४ ।।

29 ब्राह्मणे दममव्यग्र क्षत्रिये तेज उत्तमम् ।
दाक्ष्य वैश्ये च शूद्रे च सर्ववर्णानुकूलताम् ।। सौप्तिक ३।१६ ।।

23 दानेन for दमेन दास्येन for दाक्ष्येण
24 बलेन for दमेन
25 परमो for अमृत तत्त्व for धर्मो
26 ब्राह्मणा for ब्रह्मणा
27 चेष्टिका for ता
28 एव च for उच्यते
29 ब्रह्मणे for ब्राह्मणे रूपमव्यग्र (वेदमव्यग्र, क्षममव्यग्र, वेदमग्र्य तु, वेदमत्यर्थ) for दममव्यग्र

30 मुखतोऽसृजद्ब्राह्मणान् बाहुभ्यां क्षत्रियास्तथा ।
वैश्याश्चाप्यूरतो राजन् शूद्रान् पद्भ्यां तथैव च ।।
भीष्म ६३।१५ ।।

31 मूलगोत्राणि चत्वारि समुत्पन्नानि पार्थिव ।
अंगिरा कश्यपश्चैव वशिष्ठो भृगुरेव च ।। शान्ति २८५।१७ ।।

32 यज्ञो मनीषया तात सर्ववर्णेषु भारत ।
नास्य यज्ञहनो देवा ईहन्ते नेतरे जना ।
तस्मात्सर्वेषु वर्णेषु श्रद्धायज्ञो विधीयते ।। शान्ति ६०।४३ ।।

33 यथा न सदृशी जातु ब्राह्मण्या क्षत्रिया भवेत् ।
क्षत्रियायास्तथा वैश्या न जातु सदृशी भवेत् ।। अनु ४७।३९ ।।

34 यश्च कश्चिद्द्विजातीनां शूद्रः शुश्रूषुराव्रजेत् ।
कल्प्या तस्य तु तेनाहुर्वृत्तिं धर्मविदो जना ।।
शान्ति ६०।३४ ।।

35 याजनाध्यापने चोभे ब्राह्मणानां प्रतिग्रह ।
पालनं क्षत्रियाणां वै वैश्यधर्मश्च पोषणम् ।।
आरण्यक १४९।३५ ।।

36 संसृष्टा ब्राह्मणैरेव त्रिषु वर्णेषु सृष्टय ।
देवानामपि ये देवा यद् ब्रूयुस्ते परं हि तत् ।
तस्माद्वर्णै सर्वयज्ञा संसृज्यन्ते न काम्यया ।। शान्ति ६०।४१ ।।

31 भारत for पार्थिव

32 वैश्रद्धया for मनीषया यज्ञेषु for वर्णेषु

33 जात्या for जातु at both places.

34 य च कंचिद् for यश्च कश्चिद् कल्पातेन for कल्प्या तस्य ब्रह्मविदो for धर्म

35 विप्रे for चोभे

36 संहृष्टा for संसृष्टा देवाय for ये देवा वर्णा for वर्णै सर्वधर्मै for ०यज्ञा न कामत for न काम्यया

37 सर्वथा सर्ववर्णैर्हि यष्टव्यमिति निश्चय ।
न हि यज्ञसम किंचित् त्रिषु लोकेषु विद्यते ।। शान्ति ६०।५१ ।।

38 स्वेषु दारेषु सतोष शौच नित्यानसूयता ।
आत्मज्ञान तितिक्षा च धर्मा साधारणा नृप ।।
शान्ति २८५।२४ ।।

39 हिसानृतप्रिया लुब्धा सर्वकर्मोपजीविन ।
कृष्णा शौचपरिभ्रष्टास्ते द्विजा शूद्रता गता ।।
शान्ति १८१।१३ ।।

38 शौर्य for शौच नित्यानुसूयिता for नित्या ता आत्मा ज्ञान for आत्मज्ञान साधारणो for ०णा स्मृता (स्मृता) for नृप धर्मं साधारणो (०णे) नृप (स्मृत, मत) for धर्मा नृप.
39 हिसारति (हिस्रनृत) for हिसानृत सेवा for सर्वं वणोप (कामोप) for कर्मोप

II. वर्णविवेके

ब्राह्मणवर्णो ब्राह्मणधर्माश्च।

1 अग्रो हि ब्राह्मण प्रोक्त सर्वस्यैवेह धर्मत ।।
शान्ति ७४।२९ ।।

2 अजोऽग्निर्वरुणो मेष सूर्योऽश्व पृथिवी विराट् ।
धेनुर्यज्ञश्च सोमश्च न विक्रेया कथचन ।। शान्ति ७९।६ ।।

3 अधीत्य चतुरो वेदान् द्विजो मोहसमन्वित ।
पतितात्प्रतिगृह्याथ खरयोनौ प्रजायते ।। अनु ११२।४० ।।

4 अधीयीत ब्राह्मणोऽथ यजेत
दद्यादियात्तीर्थमुख्यानि चैव ।
अध्यापयेद्याजयेच्चापि याज्यान्
प्रतिग्रहान् वा विदितान् प्रतीच्छेत् ।। उद्योग २९।२१ ।।

5 अनध्यायेषु ये विप्रा स्वाध्याय नैव कुर्वते ।
तपोनित्या सुतपसो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।। शान्ति १११।११ ।।

2 अजोश्चो, (अश्चोजो, अनोग्निर् ,अश्वो०) for अजोऽग्नि वरुणो for पृथिवी
3 परि for प्रति गृह्यार्थ for गृह्याथ
4 याजयीत, (यो जयेत, वै यजेत), यो यजेत for ऽथो यजेत प्रतिग्रह्य च वै for प्रतिग्रहान् वा उपेयात् for प्रतीच्छेत् ।
5. तपोनिष्ठा for ०नित्या सुमनस, (सुतपसे) for सुतपसो

6 अन्न पान च माल्य च वासास्याभरणानि च ।
ब्राह्मण्यैतानि देयानि भर्तु सा हि गरीयसी ।। अनु ४७।३४ ।।

7 अब्राह्मण तु मन्यन्ते शूद्रापुत्रमनैपुणात् ।
त्रिषु वर्णेषु जातो हि ब्राह्मणाद् ब्राह्मणो भवेत् ।।
अनु ४७।१७ ।।

8 अवशेषानि चान्यानि त्रीणि कर्माणि यानि तु ।
दानमध्ययन यज्ञो धर्मयुक्तानि तानि तु ।। आश्व ४५।२३ ।।

9 अश्वारोहा गजारोहा रथिनोऽथ पदातय ।
एते वैश्यसमा राजन् ब्राह्मणाना भवन्त्युत ।। शान्ति ७७।५ ।।

10 अहिसा सत्यवचन क्षमा चेति विनिश्चितम् ।
ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदाना धारणादपि ।। आदि ११।१४ ।।

11 अहिस्र सर्वभूताना मैत्रायणगतश्चरेत् ।
अविस्रम्भे न गन्तव्य विस्रम्भे धारयेन्मन ।।
शान्ति १८२।१२ ।।

12 अहेरिव गणाद्भीत सौहित्यान्नरकादिव ।
कुणपादिव च स्त्रीभ्यस्त देवा ब्राह्मण विदु ।।
शान्ति २३७।१३ ।।

6 मेध्य for माल्य ब्राह्मण्यास् for ०ण्यै भर्त्रे (भर्त्रा) for भर्तु
7 मान्यन्ते for मन्यन्ते अनैपुणे for ०णात् जातेषु for जातो हि.
8 अथ शेषाणि (अविशेषाणि) for अवशेषाणि यानि for तानि
9 रथारोहा for अश्वा० अरथिनो, (रथिना) for रथिनो ऽपि for ऽथ त च, हते for एते
11 अक्रोध for अहिस्र –गति (गति) for गतश् भवेत् for चरेत्
12 यो हरीव for अहेरिव गुणाद्, (जनाद्) for गणाद् भीता for भीत सुहृदो (सौहित्य) for ०त्यान् राक्षसीभ्य इव for कु .च

13 आनन्द प्रीतिरुद्रेक प्राकाश्य सुखमेव च ।
अकार्पण्यमसरम्भ सतोष श्रद्धधानता ।। आश्व ३८।२ ।।

14 आह्वायका देवलका नक्षत्रग्रामयाजका ।
एते ब्राह्मणचण्डाला महापथिकपञ्चमा ।। शान्ति ७७।८ ।।

14a इत्येतै कर्मभिर्व्यस्ता द्विजा वर्णान्तद गता ।
धर्मो यज्ञक्रिया चैषा नित्य न प्रतिषिध्यते ।।
शान्ति१८१।१४ ।।

15 उत्पाद्य पुत्रपौत्र तु वन्याश्रमपद वसेत् ।
तानेवाग्नीन् यथाशास्त्रमर्चयन्नतिथिप्रिय ।। शान्ति ३१३।१८ ।।

16 उपेक्षा ब्रह्मचर्यं च परित्यागश्च सर्वश ।
निर्ममत्वमनाशीस्त्वमपरिक्रीतधर्मता ।। आश्व ३८।८ ।।

17 ऋग्यजु सामवित्पूज्यो नित्य स्याद्देवविद्द्विज ।
अनृग्यजुरसामा तु प्राजापत्य उपद्रव ।। शान्ति ६०।४२ ।।

18 ऋत्विक्पुरोहितो मन्त्री दूतोऽथार्थानुशासक ।
एते क्षत्रसमा राजन् ब्राह्मणाना भवन्त्युत ।। शान्ति ७७।४ ।।

19 ऋत्विगाचार्यसपन्ना स्वेषु कर्मस्ववस्थिता ।
एते देवसमा राजन् ब्राह्मणाना भवन्त्युत ।। शान्ति ७७।३ ।।

14a व्यक्ता for व्यस्ता धर्मे for धर्मो तेषा (वैषा) for चैषा प्रतिविद्यते (०पद्यते), for ०षिध्यते

15 यत्याश्रम for वन्या० न्यसेत् for व० यथान्याय्यम् (०यस्) for ०शास्त्रम्

16 कीतिता for सर्वश निर्दमत्व for निर्ममत्व अनाशीष्ट्वम् for ०शीस्त्वम्

17 सामवत् for ०वित् पूज्या (प्राज्ञो) for पूज्यो दैवत (वेदविद्) for देववद्

19 श्रेष्ठ, (सर्व) for स्वेषु ब्रह्म– for देव

20 ऋषीणा समय नित्य ये चरन्ति युधिष्ठिर ।
निश्चिता सर्वधर्मज्ञास्तान् देवा ब्राह्मणान् विदु ॥
अनु ९०।४२ ॥

21 एववृत्तास्तु ये केचिल्लोकेऽस्मिन् सत्त्वसश्रया ।
ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्थास्ते धीरा साधुदर्शिन ॥ आश्व ३८।१० ॥

22 कुर्वीतापत्यसतानमथो दद्याद्यजेत च ।
सविभज्य हि भोक्तव्य धन सद्भिरितीष्यते ॥
शान्ति ६०।११ ॥

23 कृतकृत्यस्य चारण्ये वासो विप्रस्य शस्यते ॥ शान्ति ६३।२ ॥

24 क्रोध शत्रु शरीरस्थो मनुष्याणा द्विजोत्तम ।
य क्रोधमोहौ त्यजति त देवा ब्राह्मण विदु ॥
आरण्यक १९७।३१ ॥

25 क्षत्रिय शतवर्षी च दशवर्जी च ब्राह्मण ।
पितापुत्रौ च विज्ञेयौ तयोर्हि ब्राह्मण पिता ॥ अनु ८।२० ॥

26 क्षमा धृतिरहिसा च समता सत्यमार्जवम् ।
अक्रोधश्चानसूया च शौच दाक्ष्य पराक्रम ॥ आश्व ३८।३ ॥

20 रक्षन्ति for चरन्ति धर्मेशा for धर्मज्ञा तादृशान् for तान् देवा

21 विधास्तु, (भूतादच, वृत्ताश्च), for वृत्तास्तु सत्य (सर्व) for सत्त्व ब्राह्म for ब्रह्म वीरा for धीरा सत्त्व (सर्व) for साधु

22 इतीर्यते for ०ष्यते

23 वारण्ये (सोरण्ये) for चारण्ये

24 क्रोध सुदुजय शत्रु for क्रोध स्थो यत् for य क्रोधलोभौ (०मोहान्) for ०मोहौ जयति (जयते) for त्यजति तान् for त देवान् (देव) for देवा ब्राह्मणा (स्थविर) for ब्राह्मणं द्विज for विदु

25 द्विजोत्तमा for च ब्राह्मण तस्य for तयो गुरु for पिता

26 वृत्तिर् for धृतिर् ममता for स०

27 क्षात्राणि वैश्यानि च सेवमान
शौद्राणि कर्माणि च ब्राह्मण सन् ।
अस्मिँल्लोके निन्दितो मन्दचेता
परे च लोके निरय प्रयान्ति ।। शान्ति ६२।४ ।।

28 क्षेत्रजो वाप्यपसदो येऽध्यूढास्तेषु चाप्यथ ।
आत्मवद्वै प्रयुञ्जीरन् सस्कार ब्राह्मणादय ।। अनु ४९।२७ ।।

29 चतुष्पात्सकलो धर्मो ब्राह्मणाना विधीयते ।। शान्ति ३६।२८ ।।

30 चातुराश्रम्यधर्माश्च वेदधर्माश्च पार्थिव ।
ब्राह्मणेनानुगन्तव्या नान्यो विद्यात्कथचन ।। शान्ति ६५।९ ।।

31 जन्मकर्मविहीना ये कदर्या ब्रह्मबन्धव ।
एते शूद्रसमा राजन् ब्राह्मणाना भवन्त्युत ।। शान्ति ७७।६ ।।

32 जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते ।
नमस्य सर्वभूतानामतिथि प्रसृताग्रभुक् ।। अनु ३५।१ ।।

33 जातकर्म प्रभृत्यस्य कर्मणा दक्षिणावताम् ।
क्रिया स्यादासमावृत्तेराचार्ये वेदपारगे ।। शान्ति २२६।२ ।।

34 जातकर्मादिभिर्यस्तु सस्कारै सस्कृत शुचि ।
वेदाध्ययनसपन्न षट्सु कर्मस्ववस्थित ।। शान्ति १८२।२ ।।

35 जितेन्द्रियो धर्मपर स्वाध्यायनिरत शुचि ।
कामक्रोधौ वशे यस्य त देवा ब्राह्मण विदु ।।
आरण्यक १९७।३३ ।।

27 निद्यते for निन्दितो

28 सस्कार्यो for क्षेत्रजो ये मूढास् for येऽध्यू०

30 धमश् (धर्म्यश्), for धर्माश् ०वेदवादाश्च, (०वादश्च ०वेदाश्च) for ०धर्माश्च नान्यैर्विद्धि for नान्यो विद्यात् कदाचन for कथचन

32 जन्म चैव for जन्मनैव महाबाहो for ०भागो नैव for नाम न तस्य for नमस्य ब्राह्मण for अतिथि

36 जीवित यस्य धर्मार्थं धर्मोऽरत्यर्थमेव च ।
अहोरात्राश्च पुण्यार्थं त देवा ब्राह्मण विदु ॥
शान्ति २३७।२३ ॥

37 ज्याकर्षण शत्रुनिवर्हण च
कृषिर्वणिज्या पशुपालन च ।
शुश्रूषण चापि तथार्थहेतो-
रकार्यमेतत्परम द्विजस्य ॥ शान्ति ६३।१ ॥

38 तप श्रुत च योनिश्चाप्येतद्ब्राह्मण्यकारणम् ।
त्रिभिर्गुणै समुदितस्ततो भवति वै द्विज ॥ अनु १२२।७ ॥

39 तपसा गुरुवृत्त्या च ब्रह्मचर्येण चाभिभो ।
देवताना पितृणा चाप्यनृणश्चानसूयक ॥ शान्ति ३१३।१५ ॥

40 तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रा यान्ति यथा दिवम् ॥
आरण्यक १४६।५१ ॥

41 तपोनित्येन दान्तेन मुनिना सयतात्मना ।
अजित जेतुकामेन भाव्य सगेष्वसगिना ॥ शान्ति १८२।१४ ॥

42 तपो यज्ञस्तथा विद्या भैक्षमिन्द्रियनिग्रह ।
ध्यानमेकान्तशीलत्व तुष्टिर्दान च शक्तित ॥ शान्ति २३।८ ॥

36 अहोरात्र ०रात्राश्

37 सक० for ज्याक० आकर्षण शकुनिवहण च for ज्या च
तुष्टिर् for कृषिर् (आ)त्म for (अ)र्थ

38 लक्षण for कारण स्नातो for ततो

39 वा विभो for चाभिभो ऋषीणा for पितृणा ह्यन० for
चान०

40 तु वै for यथा

41 तपोनिष्ठेन for ०नित्येन दानेन (दान्त्येन) for दान्तेन सगैश्च
for सगेषु

42 दमो for तपो तपो for तथा सयम for निग्रह तथा हि
for ध्यानम् ज्ञान for दान

43 तस्माद्धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य
दम शौच चार्जव चापि राजन् ।। शान्ति ६३।७ ।।

44 तस्मात्प्राणभृता सर्वान् न हिस्याद्ब्राह्मण क्वचित् ।।
आदि ११।१२ ।।

45 तिस्र कृत्वा पुरो भार्या पश्चाद्विन्देत ब्राह्मणीम् ।
सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्यात्सा च ताभ्यो गरीयसी ।।
अनु ४७।३१ ।।

46 तेष्वप्रमाद कुर्वीत त्रिषु कर्मसु धर्मवित् ।
दान्तो मैत्र क्षमायुक्त सर्वभूतसमो मुनि ।। आश्व ४५।२४ ।।

47 त्रीणि कर्माणि यानीह ब्राह्मणाना तु जीविका ।
यजनाध्यापने चोभे शुद्धाच्चापि प्रतिग्रह ।। आश्व ४५।२२ ।।

48 त्रैवार्षिकाद्यदा भक्तादधिक स्याद्द्विजस्य तु ।
यजेत तेन द्रव्येण न वृथा साधयेद्धनम् ।। अनु ४७।२२ ।।

49 त्रैविद्याना च या गतिर्ब्राह्मणाना
यश्चैवोक्तोऽथाश्रमो ब्राह्मणानाम् ।
एतत्कर्म ब्राह्मणस्याहुरग्र्यम्
अन्यत्कुर्वन् शूद्रवच्छस्त्रवध्य ।। शान्ति ६५।८ ।।

43 मादव for चार्जव आश्रम (आश्रमात्) for ०मा एव for राजन वै विसृष्टा (सनिविष्टा, सनिसृष्टा) for वै नि०

45 कन्या for कृत्वा पुरा for पुरो

46 (अ)प्रसाद (प्रमाद्र, प्रसाद, (अ)प्रदान) for ०माद, कुवन्व, लोकेषु for कमसु कमवित् (०कृत्) for धम० शातो for दान्तो क्रिया for क्षमा तत्त for भूत

47 जानीहि (जानीत) for यानीह शुभाच्चापि for शुद्धा, परिग्रह for प्रति०

48 यतेत for यजेत सादयेत् for साधयेत्।

49 चाश्रमो for ऽथाश्रमो सव for कर्म. क्षत्रियस्य for ब्राह्मणस्य आद्यम् for अग्र्यम् कर्मा for कुर्वन् (तत्र वज्य, तात मन्य, तामतान्य, तात मान्य, तात वर्ज्य) for शस्त्रवध्य .

50 त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान्नचाध्ययनजीवन ।
त्रिकर्मा त्रिपरिक्रान्तो मैत्र एष स्मृतो द्विज ।। अनु १२६।६ ।।

51 दममेव महाराज धर्ममाहु पुरातनम् ।
स्वाध्यायोऽध्यापन चैव तत्र कर्म समाप्यते ।। शान्ति ६०।६ ।।

52 धर्मश्च सत्य च दमस्तपश्च
अमात्सर्य ह्रीस्तितिक्षानसूया ।
यज्ञश्च दान च धृति श्रुत च
महाव्रता द्वादश ब्राह्मणस्य ।। उद्योग ४३।१२ ।।

53 न क्रुध्येन्न प्रहृष्येच्च मानितोऽमानितश्च य ।
सर्वभूतेष्वभयदस्त देवा ब्राह्मण विदु ।। शान्ति २३७।१४ ।।

54 न तस्या जातु तिष्ठन्त्यामन्या तत्कर्तुमर्हति ।
ब्राह्मणी त्वेव तत्कुर्याद् ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ।। अनु ४७।३३ ।।

55 न योनिर्नापि सस्कारो न श्रुत न च सनति ।
कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ।। अनु १३१।४६ ।।

56 नावनीत हृदय ब्राह्मणस्य वाचि क्षुरो निहितस्तीक्ष्णधार ।।
आदि ३।१३२ ।।

50 त्रिविधो for त्रैविद्यो तथा for न च
In the second line, the critical ed reads विकर्मा, विपरिक्रान्तो
51 दानम् for दमम् धम प्राहु for धममाहु सनातन (मनीषिण) for पुरातनम् ऽध्ययन for ऽध्यापन तत for तत्र
52 ज्ञान for धर्मश् श्रुत for तपश् निर्मात्सय for अमा०
53 कुप्येन्, for क्रुध्येन् च for प्र
54 कुर्याद्वा (तान्कुर्याद्) for तत्कुर्याद्
55 सत्कारो for सस्कारो श्रुति for श्रुत सतति for सनति
56 क्षुरधार for तीक्ष्ण०

57 नित्य क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।
विद्या मानावमानाभ्यामात्मान तु प्रमादत ॥
शान्ति १८२।१० ॥

58 नित्यस्वाध्यायता धर्मो धर्मो यज्ञ सनातन ।
दान प्रशस्यते चास्य यथाशक्ति यथाविधि ॥ अनु १२६।६ ॥

59 नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी ।
ऋत ब्रुवन् गुरवे कर्म कुर्वन्
न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ॥ उद्योग ४०।२३ ॥

60 निराशिषमनारम्भ निर्नमस्कारमस्तुतिम् ।
अक्षीण क्षीणकर्माण त देवा ब्राह्मण विदु ॥ शान्ति २३७।२४ ॥

61 निर्ममो निरहकारो निराशी सर्वत सम ।
अकामहत इत्येष सता धर्म सनातन ॥ आश्व ३८।५ ॥

62 परिग्रहान् परित्यज्य भवेद् बुद्ध्या जितेन्द्रिय ।
अशोक स्थानमातिष्ठेदिह चामुत्र चाभयम् ॥
शान्ति १८२।१३ ॥

57 नित्य for नित्य यगाच् for क्रोधात् श्रिय (०या) for तपो श्रेयो for श्रिय रक्षेच्च for रक्षेत प्रसादत for प्रमा०
58 नित्य (नित्य) for नित्य स्वाध्यायिता for ०यता
59 नित्य for नित्य जात for ऋत वदन् for ब्रुवन् ब्राह्मण्य for ब्राह्मण स्वर्ग० for ब्रह्म०
60 निरा० for अना० आस्तिक for अस्तुतिम्
61 निर्मोहो for निर्ममो० सवृत for सवत भूतfor हत
62 परिग्रहात्, ९ग्रह for ०ग्रहान् वध्य, शुद्ध्या for बुद्ध्या, अशक्य, असख्य, अनल for अशोक आचष्टेद् for आतिष्ठेद् इष्ट्वा for इह चौभयो for चाभयम्

63 परिनिष्ठितकार्यस्तु स्वाध्यायेनैव ब्राह्मण
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्री ब्राह्मण उच्यते ।। शान्ति ६०।१२ ।।

64 पूर्वं हि ब्राह्मणा सृष्टा इति धर्मविदो बिदु ।
ज्येष्ठेनाभिजनेनास्य प्राप्त सर्वं यदुत्तरम् ।। शान्ति ७४।३० ।।

65 प्रतिग्रहेण तेजो हि विप्राणा शाम्यतेऽनघ ।
प्रतिग्रह ये नेच्छेयुस्तेऽपि रक्ष्यास्त्वयानघ ।। अनु ३५।२३ ।।

66 ब्रह्मचारी च वेदान् यो अधीयीत द्विजोत्तम ।
स्वाध्याये चाप्रमत्तो वै त देवा ब्राह्मण विदु ।।
आरण्यक १९१।३६ ।।

67 ब्राह्म स्वभाव कल्याणि सम सर्वत्र मे मति ।
निर्गुण निर्मल ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विज ।। अनु १३१।५१ ।।

68 ब्राह्मणस्त्रिषु कालेषु शस्त्र गृह्णन् न दुष्यति ।
आत्मत्राणे वर्णदोषे दुर्गस्य नियमेषु च ।। शान्ति ७९।३३ ।।

63 कार्यं तु (कर्माणि, कर्मा हि, कर्मा तु) for कार्यस्तु . अकुर्याद् for the first कुर्याद् अन्त्य न for अन्यन्न

64 सृष्टिर् (सृष्ट) for सृष्टा यदि for इति. ब्रह्म for धर्म श्रेष्ठो न (ज्येष्ठा न, ज्यैष्ठेन) for ज्येष्ठेन पूव for सव

65 तेजोभि for तेजो हि हीयते for शाम्यते न कुर्यु for नच्छेयु. तेष्वारक्ष्य for तेऽपि रक्ष्याम् नृप for (अ) नघ

66 धमचारी for ब्रह्मचारी

67 सुश्रोणि for कल्याणि गत for मति निमम (निर्दम) for निर्गुण

68 लोकेषु (वर्णेषु) for कालेषु प्रजारक्षो for आत्मत्राणे वर्णदोष (दस्युदोषे, सर्वदोषे) for वर्णदोषे दुर्दम्य (दुर्दस्य) for दुगस्य.

69 ब्राह्मणस्य विशुद्धस्य तपस्यभिरतस्य च ।
निराशिषो वदान्यस्य लोका ह्यक्षरसज्ञिता ।।
शान्ति ६२।७ ।।

70 ब्राह्मणस्यापि चेद्राजन् क्षत्रधर्मेण तिष्ठत ।
प्रशस्त जीवित लोके क्षत्र हि ब्रह्मसस्थितम् ।।
शान्ति २२।६ ।।

71 ब्राह्मणस्य हि देहोऽय न कामार्थाय जायते ।।
शान्ति ३०९।२२ ।।

72 ब्राह्मणाना क्षमा बलम् ।। आदि १६५।२८ ।।

73 ब्राह्मणाना यथा धर्मो दानमध्ययन तप ।। शान्ति ५५।१४ ।।

74 ब्राह्मणेषु हि यो धर्म स धर्म परमो मत ।। अनु १२९। ३ ।।

75 ब्राह्मणो नाम भगवान् जन्म प्रभृति पूज्यते ।।
शान्ति २६१।११ ।।

76 ब्राह्मणो जातमात्रस्तु पृथिवीमन्वजायत ।
ईश्वर सर्वभूताना धर्मकोशस्य गुप्तये ।। शान्ति ७३।६ ।।

77 ब्राह्मण्य बहुभिरवाप्यते तपोभि-
स्तल्लब्ध्वा न परिपणेन हेडितव्यम् ।
स्वाध्याये तपसि दमे च नित्ययुक्त
क्षमार्थी कुशलपर सदा यतस्व ।। शान्ति ३०९।२३ ।।

69 वदान्यस्य for विशुद्धस्य समिता (सज्ञका) for सज्ञिता

70 तद् (ते, वै) for चेत् धर्मे तु (वर्तत) for तिष्ठत क्षात्र for क्षत्र सभवम् (सहितम्, सजितम्, समितम्) for सस्थितम्

75 भगवन् for भग०

76 जायमानो (तापमानो) for जातमात्रस् अध्यजा० (अभ्य०) for अन्व० ० वर्णाना for भूताना. धर्मकामस्य (धम [कर्म, सर्व] कोषस्य) for धम०

77 अवाप्येते (०प्यतत्) for ० प्यते क्रीडितव्य (हेलितव्य) for हेडि० स्वाध्यायस् for ०ये दमेन for दमे च मोक्षार्थी for क्षेमार्थी यतस्तु (यजस्व) for यतस्व

78 भार्यां गच्छन् ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मण ॥
आरण्यक १९९।१२ ॥

79 भार्याश्चतस्रो विप्रस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
आनुपूर्व्याद् द्वयोर्हीनौ मातृजात्यौ प्रसूयत ॥ अनु ४८।४ ॥

80 मन प्राणे निगृह्णीयात्प्राण ब्रह्मणि धारयेत् ।
निर्वाणादेव निर्वाणो न च किंचिद् विचिन्तयेत् ।
सुख वै ब्राह्मणो ब्रह्म स वै तेनाधिगच्छति ॥
शान्ति १८२।१६ ॥

81 मित्रता सर्वभूतेषु दानमध्ययन तप ।
ब्राह्मणस्यैव धर्म स्यान्न राज्ञो राजसत्तम ॥ शान्ति १४।१५ ॥

82 मुधा ज्ञान मुधा वृत्त मुधा सेवा मुधा श्रम ।
एव यो युक्तधर्म स्यात्सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते ॥ आश्व ३८।४ ॥

83 मुधा दान मुधा यज्ञो मुधाधीत मुधा व्रतम् ।
मुधा प्रतिग्रहश्चैव मुधा धर्मो मुधा तप ॥ आश्व ३८।९ ॥

79 च तिस्रो for चतस्रो च द्वौ for द्वयो मातृजातौ (० जात्या, जन्यौ) for जात्यौ प्रसूयते for ०त

80 निर्वेदाद् (निर्वादाद्, निर्याणाद) for निर्वाणाद् निर्वाण (निर्वार्यो) for ०णो विचारयेत् for विचिन्तयेत् दुख for सुख ब्रह्मणो for ब्रा०

81 मैत्रता for मि० –लोकेषु for भूतेषु

82 मुदा ज्ञान मुदा वृत्त for मुधा वृत्त ध्रुव for एव युक्तस्य for यो युक्त धर्मयुक्त for युक्तधम ऽप्यत्र for ऽमुत्र अत्यत for आनन्त्यम्

83 मुदादान (मधुदान, मुधानाम) for मुधादान व्रत for तप

84 य एव सत्यान्नापैति स ज्ञेयो ब्राह्मणस्त्वया ।
वेदानधीत्य नियतो दक्षिणामपवर्ज्य च ।
अभ्यनुज्ञामथ प्राप्य समावर्तेत वै द्विज ।। शान्ति ३१३।१६ ।।

85 य स्याद्दान्त सोमप आर्यशील
सानुक्रोश सर्वसहो निराशी ।
ऋजुर्मृदुरनृशस क्षमावान्
स वै विप्रो नेतर पापकर्मा ।। शान्ति ६३।८ ।।

86 य क्रोधमोहौ त्यजति त देवा ब्राह्मण विदु ।।
आरण्यक १९७।३१ ।।

87 यजन याजन चैव तथा दानप्रतिग्रहौ ।
अध्यापनमधीत च षट्कर्मा धर्मभाग् द्विज ।। अनु १२९।८ ।।

88 यत्कार्य ब्राह्मणेनेह जन्म प्रभृति तच्छृणु ।
कृतोपनयनस्तात भवेद् वेदपरायण ।। शान्ति ३१३।१४ ।।

89 यत्रेदानी महासर्प सस्कृत वृत्तमिष्यते ।
त ब्राह्मणमह पूर्वमुक्तवान् भुजगोत्तम ।। आरण्यक १७७।३२ ।।

90 यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।
ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारका ।। शान्ति ३७।३९ ।।

84 नियमो for नियतो अपिवर्ज्य (अपवर्य, उपवर्ज्य) for अपवर्ज्य अनु for अथ ज्ञाप्य for प्राप्य

85 यस्माद् for य स्याद् चानृ० for अनृ० स एव for स वै. चेतर for ने०

86 यत् for य ०लोभौ (०मोहान्) for ०मोहौ जयति (०ते) for त्यजति तान् for त देवान् (देव) for देवा ब्राह्मणा स्थविर for ब्राह्मण द्विज for विदु

87 परिग्रहौ for प्रति० धमतो for धर्मभाग्

89 सत्कृत (यत्कृत, ०ते) for सस्कृत तु भुजगम for भुजगोत्तम

90 दानमयो for दारु० बिभ्रति for ०धारका

91 यथा षण्ढोऽफल स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ।
शकुनिर्वाप्यपक्ष स्यान्निर्मन्त्रौ ब्राह्मणस्तथा ॥
शान्ति ३७।४० ॥

92 यस्य चात्मसमो लोको धर्मज्ञस्य मनस्विन ।
सर्वधर्मेषु च रतस्त देवा ब्राह्मण विदु ॥
आरण्यक १९७।३४ ॥

93 यस्य सर्वे समारम्भा निराशीर्बन्धनास्त्विह ।
त्यागे यस्य हुत सर्वं स त्यागी स च बुद्धिमान् ॥
शान्ति १८२।११ ॥

94 या सज्ञा विहिता लोके दासे शुनि वृके पशौ ।
विकर्मणि स्थिते विप्रे ता सज्ञा कुरु पाण्डव ॥ शान्ति ६२।५ ॥

95 येन केनचिदाच्छन्नो येन केनचिदाशित ।
यत्र क्वचनशायी च त देवा ब्राह्मण विदु ॥
शान्ति २३७।१२ ॥

96 येन पूर्णमिवाकाश भवत्येकेन सर्वदा ।
शून्य येन जनाकीर्णं त देवा ब्राह्मणं विदु ॥
शान्ति २३७।११ ॥

91 (अ) भक्ष्य for (अ) पक्ष

92 चात्मसमा for चात्म० स्थविर for ब्राह्मण

93 परिग्रहा for समा० निराशा (निराशी) for ०शीर् कृत (हुत) for हुत

94 निहिता for विहिता

95 आच्छिन्नो for आच्छन्नो आस्थित for आशित स्यात् for च

96 पूर्वम् for पूर्णम्, एतेन for एकेन यस्य for येन जलाकीर्णं for जना०.

97 योऽध्यापयेदधीयीत यजेद्वा याजयीत वा ।
दद्याद्वापि यथाशक्ति त देवा ब्राह्मण विदु ॥
आरण्यक १९७।३५ ॥

98 यो वदेदिह सत्यानि गुरु सतोषयेत च ।
हिसितश्च न हिसेत त देवा ब्राह्मण विदु ॥
आरण्यक १९७।३२ ॥

99 यो विकर्मस्थितो विप्रो न स समानमर्हति ।
कर्मस्वनुपयुञ्जानमविश्वास्य हि त विदु ॥ शान्ति ६५।११ ॥

100 यो हि ब्राह्मणमुत्सृज्य क्षत्रधर्मरतो द्विज ।
स वध्य सर्वलोकस्य . . . . . ॥ द्रोण १३५।३३ ॥

101 राजप्रैष्य कृषिधन जीवन च वणिज्यया ।
कौटिल्य कौलटेय च कुसीद च विवर्जयेत् ॥ शान्ति ६३।३ ॥

97 अधीयेद्वा for अधीयीत अपि (चापि) for वापि हिसीत for हिसेत देवान् (देव) for देवा स्थविर for ब्राह्मण

98 वदेत हि (वै ददाति) for वदेदिह

99 योधिकर्म (यो विकर्मा), for यो विकम

100 —धर्मरतिर् for ०रतो द्विज— (क्षत्र—) for सर्व— —लोकेषु for —लोकस्य

101 राजप्रेष्य (राज्यप्रेष्य) for राज० वणिक्पथा for ०ज्यया कौलुष्ट्र, (कौलष्ट्र, कौटिल) for कौटिल्य कौटिलेय (कौलुटेय, कौटिलीय, कौटलेय) for कौल०

102 विद्याद्बहु पठन्त त बहुपाठीति ब्राह्मणम् ।
तस्मात्क्षत्रिय मा मस्था जल्पितेनैव ब्राह्मणम् ।
य एव सत्यान्नापैति स ज्ञेयो ब्राह्मणस्त्वया ।।
उद्योग ४३।२९ ।।

103 विद्यालक्षणसपन्ना सर्वत्राम्नायदर्शिन ।
एते ब्रह्मसमा राजन् ब्राह्मणा परिकीर्तिता ।।
शान्ति ७७।२ ।।

104 विमुक्त सर्वसगेभ्यो मुनिमाकाशवत् स्थितम् ।
अस्वमेकचर शान्त त देवा ब्राह्मण विदु ।।
शान्ति २३७।२२ ।।

105 विश्रम्भो ह्रीस्तितिक्षा च त्याग शौचमतन्द्रिता ।
आनृशस्यमसमोहो दया भूतेष्वपैशुनम् ।। आश्व ३८।६ ।।

106 शमो दमस्तप शौच क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञान विज्ञानमास्तिक्य ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।। भीष्म ४०।४२ ।।

102 विद्याद्बहुविध त तु (विद्या ब्रह्म पठत तु०, °द्बहु पर त तु०, °ब्रह्मपद त तु, °द्बहुफल त तु) for विद्याद्बहु० बहुवागिति (०पाठी तु, पाठ तु, बहुपाठ) for बहुपाठी न हि क्षत्रिय पथा वै for तस्मात्क्षत्रिय मा मस्था जपितेन (जपती न, जहि तेन, मन्त्रे तेन) for जल्प०

103 सर्वाम्नायप्रदशिन (सवत्र समदर्शिन) for सर्व न

104 वियुक्त (विमुक्त) for ०क्त मुनिर् for मुनिम् स्थित for स्थितम् अल for अस्वम् एव पर for एकचर दात for शान्त देवाना for त देवा

105 यथा for दया पैशुन, (वै शुभ) for (अ) पैशुनम्

106 तथा शौच for तप शौच ब्राह्म कर्म for ब्रह्म कर्म. प्रभावजं for स्वभावजम्

107 शूद्रा शयनमारोप्य ब्राह्मण पीडितो भवेत् ।
प्रायश्चित्तीयते चापि विधिदृष्टेन हेतुना ।। अनु ४७।६ ।।

108 शूद्रो राजन् भवति ब्रह्मबन्धु-
र्दुश्चारित्र्यो यश्च धर्मादपेत ।
वृषलीपति पिशुनो नर्तकश्च
ग्रामप्रैष्यो यश्च भवेद्विकर्मा ।। शान्ति ६३।४ ।।

109 शौचाचारस्थित सम्यग् विघसाशी गुरुप्रिय ।
नित्यव्रत सत्यपर स वै ब्राह्मण उच्यते ।। शान्ति १८२।३ ।।

110 शौचेन सतत युक्तस्तथाचारसमन्वित ।
सानुक्रोशश्च भूतेषु तद् द्विजातिषु लक्षणम्।।
शान्ति १८२।१७ ।।

111 श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् ।
धृत्या द्वितीयवान् भवति बुद्धिमान् वृद्धसेवया ।।
आरण्यक २९७।२९ ।।

112-112a षट्कर्मसप्रवृत्तस्य आश्रमेषु चतुर्ष्वपि ।
सर्वधर्मोपपन्नस्य सभूतस्य कृतात्मन ।
ब्राह्मणस्य विशुद्धस्य तपस्यभिरतस्य च
निराशिषो वदान्यस्य लोका ह्यक्षरसज्ञिता ।।
शान्ति ६२।६-७ ।।

107 पतितो (पिण्डितो) for पीडितो
108 शूरो for शूद्रो ब्रह्मविदुर् for बन्धुर् नतकश्च (नातकश्च, नर्तनश्च, ०स्य) for नर्तकश्च राजप्रेष्यो (प्राय प्रेष्यो) for ग्रामप्रैष्यो
109 शौचाचारै for ०चार रत for स्थित विदिताशी for ०विघसा० सत्यपक्ष for ०पर सत्तम for उच्यते
110 सदाचार for तथा०
111 सहाय for द्वितीय धर्म for वृद्ध०
112 यद्भूतस्य (सभू०, सवृ०) सभूयस्व, सद्भूतश्च) for सभू—

113 षडिमानि तु कर्माणि प्रोवाच भुवनेश्वर ।
वृत्त्यर्थं ब्राह्मणाना वै शृणु तानि समाहिता ॥
अनु १२९।७ ॥

114 सत्य दान दमोऽद्रोह आनृशस्य क्षमा घृणा ।
तपश्च दृश्यते यत्र स ब्राह्मण इति स्मृत ॥ शान्ति १८२।४ ॥

115 सत्य दान क्षमा शीलमानृशस्य दमो घृणा ।
दृश्यन्ते यत्र नागेन्द्र स ब्राह्मण इति स्मृत ॥
आरण्यक १७७।१६ ॥

116 सत्ये वै ब्राह्मणस्तिष्ठन् ब्रह्म पश्यति क्षत्रिय ।
वेदाना चानुपूर्व्येण एतद्विद्वन् ब्रवीमि ते ॥ उद्योग ४३।३७ ॥

117 समावृत्तस्तु गार्हस्थ्ये सदारो नियतो वसेत् ।
अनसूयुर्यथान्यायमाहिताग्निस्तथैव च ॥ शान्ति ३१३।१७ ॥

118 सर्वभूतेषु धर्मज्ञ मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ आदि २०९।५ ॥

113 मनुजेश्वर for ०र शृणु धर्मान् सनातनान् for शृणु ता

114 तपोद्रोह (अथोद्रोह, तपोक्रोध, अथाद्रोह, दमोद्रोहम्) for दमोऽद्रोह दमश् for तपश् तत्र (यस्य) for यत्र. स्थित for स्मृत

115 दाक्ष्य for दान तप for क्षमा शौचम् for शीलम् तपो for दमो राजेन्द्र for नागेन्द्र स्मृति for स्मृत

117 समावृत्य (०वत, ०वर्त्य, ०वर्तस्, ०वृत्यस्, ०वृत्ते) for वृत्तस् च for तु अनादृत (अनावृत) for तथैव च

118 सर्व for धर्म

119 सर्वास्ववस्थास्वेतानि ब्राह्मण परिवर्जयेत् ।
एतेषा विक्रयात्तात ब्राह्मणो नरक व्रजेत् ।। शान्ति ७९।५ ।।

120 सर्वोऽय ब्राह्मणो लोके वृत्तेन तु विधीयते ।
वृत्ते स्थितश्च सुश्रोणि ब्राह्मणत्व निगच्छति ।।
अनु १३१।५० ।।

121 सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रह ।
एतत्पवित्र ज्ञातव्य तथा चैवात्मसयम ।। शान्ति १८२।६ ।।

122 स वनेऽग्नीन् यथान्यायमात्मन्यारोप्य धर्मवित् ।
निर्द्वन्द्वो वीतरागात्मा ब्रह्माश्रमपदे वसेत् ।।
शान्ति ३१३।१६ ।।

123 सपतन् देहजालानि कदाचिदिह मानुषे ।
ब्राह्मण्य लभते जन्तुस्तत् पुत्र परिपालय ।।
शान्ति ३०६।२१ ।।

124 सुरा लवणमित्येव तिलान् केसरिण पशून् ।
ऋषभान् मधु मास च कृतान्न च युधिष्ठिर ।।
शान्ति ७६।४ ।।

119 एतासु for एतानि सर्व विक्रयवृत्तानि for सवा नि एतस्य for एतेषा विक्रयो for विक्रयात् नरके for नरक पतेत् for व्रजेत्

120 विचाल्यते (विचायते) for विधीयते तु शूद्रोऽपि for च सुश्रीणि नियच्छति for निग०

122 सर्वानग्नीन् (स च तेऽग्नीन्) for स वनेऽग्नीन् आत्मना for आत्मनि (आधाय) for आरोप्य

123 मोह for देह ब्रह्मण्य for ब्राह्म० तदत्र for तत्पुत्र

124 सुरा for सुरा एव (एतत्) for एव वृषभान् for ऋष०.

125 स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।
गुरुर्हि सर्ववर्णानां ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च वै द्विजः ॥
शान्ति ७३।११ ॥

126 स्वाध्याय एषां देवत्वं तप एषां सतामिव ।
मरणं मानुषो भावः परिवादोऽसतामिव ॥
आरण्यक २९७।३१ ॥

127 हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्च विनयः साधुवृत्तता ।
शान्तिकर्म विशुद्धिश्च शुभा बुद्धिर्विमोचनम् ॥
आश्व ३८।७ ॥

125 वस्त for वस्ते च for हि

126 एव for एषां भय वै for मरणं

127 चष्टिर् for तु०, विवित्सा for विस्मयश् सार for साधु वृत्तय (–वृत्तिता) for वृत्तता –कर्मश्च for –कर्म वि, भावशुद्धिर् for शुभाबुद्धिर्, विनोदन, विमोहन, विमोवन for विमोचनम् ।

III. वर्णविवेके

क्षत्रियवर्णः क्षत्रियधर्माश्च।

1 अधीत्य वेदान् परिसस्तीर्य चाग्नी
निष्ट्वा यज्ञै पालयित्वा प्रजाश्च ।
गोब्राह्मणार्थे शस्त्रपूतान्तरात्मा
हत सग्रामे क्षत्रिय स्वर्गमेति ।।
उद्योग ४०।२४ ।।

2 अविक्षतेन देहेन समराद्यो निवर्त्तते ।
क्षत्रियो नास्य तत्कर्म प्रशसन्ति पुराविद ।। शान्ति ६०।१६ ।।

3 आत्मत्याग सर्वभूतानुकम्पा लोकज्ञान मोक्षण पालन च ।
विषण्णाना मोक्षण पीडिताना क्षात्रे धर्मे विद्यते पार्थिवानाम् ।।
शान्ति ६४।२६ ।।

4 आर्तहस्तप्रदो राजा प्रेत्य चेह महीयते ।
गोब्राह्मणार्थे विक्रान्त सग्रामे निधन गत ।।
अश्वमेधजितान् लोकान् प्राप्नोति त्रिदिवालये ।।
अनु १२८।५२ ।।

1 स्वर्गभाक् स्यात् for स्वर्गमेति

3 आत्मज्ञान for ०त्याग भूतानुकपी for कम्पा लोकाज्ञान for ०ज्ञान लक्षण पालन (मोक्ष पालन, पालन मोक्षण, पावन मोक्षण) for मोक्षण पालन निषण्णाना for विष० क्षात्रधर्मे (क्षात्रो धर्मो) for क्षात्रे धर्मे

4 अश्वमेधार्जितांल्लोँकान् for अश्वमेध० प्राप्नोति त्रिदिव गतः (सम्प्राप्नोति दिव गत) for प्राप्नोति त्रिदिवालये

5 आहूतेन रणे नित्य योद्धव्य क्षत्रबन्धुना ।
धर्म्य स्वर्ग्य च लोक्य च युद्ध हि मनुरब्रवीत् ।।
शान्ति ५५।१७ ।।

6 इष्वस्त्रमेषा देवत्व यज्ञ एषा सतामिव ।
भय वै मानुषो भाव परित्यागोऽसतामिव ।।
आरण्यक २९७।३३ ।।

7 एष धर्म क्षत्रियाणा प्रजाना परिपालनम् ।। शान्नि २४।२९ ।।

8 क्षतात् त्राता क्षताज्जीवन् क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
क्षत्रिय क्षितिमाप्नोति क्षिप्र धर्म यश श्रियम् ।।
द्रोण १९८।४ ।।

9 क्षत्रज सेवते कर्म वेदाध्ययनसमत ।
दानादानरतिर्यश्च स वै क्षत्रिय उच्यते ।। शान्ति १८२।५ ।।

10 क्षत्रधर्मो महारौद्र शस्त्रनित्य इति स्मृत
वधश्च भरतश्रेष्ठ काले शस्त्रेण सयुगे ।। शान्ति २२।५ ।।

5 अयत्तेन for आहूतेन बान्धवान् for बन्धुना स्वग्य हि (स्वर्ग च) for स्वर्ग्य च लोक (युद्ध, लोक्य) for लोक्य क्षत्रस्य (युद्ध च) for युद्ध हि

6 दानम् for यज्ञ मरण for भय वै

7 एव for एष

8 क्षतत्राता (क्षत्रजातान्) for क्षतात्त्राता क्षताज्जीव (जीव, क्षतो जीवन्, क्षप्ता जीवन्, क्षता जीवन्, क्षमाज्जीवी, क्षताजीव, क्षताजीवी, क्षताज्जीर्ण) for क्षताज्जीवन् क्षातश्रीषु for क्षान्तस्त्रिषु अथ for अपि क्षातिम् for क्षितिम् प्रिय for क्षिप्र

9 क्षतज for क्षत्रज सेवके for ० ते यस्तु for कर्म समित for समत रतश् for रतिस् चैव for यश्च

10. क्षात्रधर्मो, (क्षत्रधर्मे) for क्षत्रधर्मो, शास्त्रनित्य (शश्वच्छत्य) for शास्त्र०

11 क्षत्र याति तथा स्वर्ग भुवि निग्रहपालनै ।
सम्यक् प्रणीय दण्ड हि कामद्वेषविवर्जित ।
अलुब्धा वितगक्रोधा सता यान्ति सलोकताम् ॥
आरण्यक १४९।५२ ॥

12 क्षत्रियाणा तथा कृष्ण समरे देहपातनम् ॥ शान्ति ५५।१४ ॥

13 क्षत्रियो हि स्वधर्मेण श्रिय प्राप्नोति भूयसीम् ।
राजा दण्डधरो राजन् रक्षा नान्यत्र क्षत्रियात् ॥
अनु ४७।४१ ॥

14 क्षत्रिय क्षत्रियस्यैव कुर्वाणो वधमोक्षणम् ।
विपुला कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिश्च परत्र च ॥
आदि १५०।२२ ॥

15 क्षत्रियस्य स्मृतो धर्म प्रजापालनमादित ।
निर्दिप्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥ अनु २२८।४७ ॥

16 क्षत्रियस्यापि भार्ये द्वे विहिते कुरुनन्दन ।
तृतीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्तत स्मृता ॥ अनु ४७।४७ ॥

17 क्षत्रियाणा बल तेज ॥ आदि १६५।२८ ॥

11 क्षत्रिया हि for क्षत्र याति यथा for तथा भूमि for भुवि
बधन for निग्रह, ० क्रोध for ० द्वेष

12 देहयातना for ० पातनम्

13 क्षत्रियोऽपि for क्षत्रियो हि, राज for राजा

16 या for च दृष्टा न तु for दृष्टान्तत स्मृता (कृता) for स्मृता
न तु दृष्टा न तु स्मृता for न तु स्मृता

18 चातुराश्रम्यधर्माश्च जातिधर्माश्च पाण्डव ।
लोकपालोत्तराश्चैव क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता ।। शान्ति ६४।१ ।।

19 तत पृथिव्या गोप्तार क्षत्रिय दण्डधारिणम् ।
द्वितीय वर्णमकरोत् प्रजानामनुगुप्तये ।। शान्ति ७३।७ ।।

20 तत्र राज्ञ परो धर्मो दम स्वाध्याय एव च ।
अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ।। अनु १२८।४६ ।।

21 तिस्र क्षत्रियसबन्धाद् द्वयोरात्मास्य जायते ।। अनु ४८।७।।

22 विपरीतमेतदुभय क्षत्रियस्य वाड् नाबनीती हृदय तीक्ष्णधारम् ।।
आदि ३।१३२ ।।

23 तेषा ज्यायस्तु कौन्तेय दण्डधारणमुच्यते ।
बल हि क्षत्रिये नित्य बले दण्ड समाहित ।। शान्ति २३।१३ ।।

24 दण्डधारणमुग्रत्व प्रजाना परिपालनम् ।। आदि ११।१५ ।।

25 दद्याद्राजा न याचेत यजेत न तु याजयेत् ।। शान्ति ६०।१३ ।।

18 चतुराश्रम्य (चतुराश्रम, चातुराश्रम) for ० श्रम्य युक्ताश्च for धर्माश्च यति (राज) for जाति वेदोत्तराश् for पालो०. क्षात्रधर्मे (क्षत्रेधर्मे, क्षात्रोधर्मे, धर्मा क्षात्रे) for क्षात्रे धर्मे समाहिता (समर्पिता) for व्यवस्थिता

19 अत for तत यतार (गाधार) for गोप्तार क्षत्रिय for द्वितीय दडम् (धर्मम्) for वणम् इह for अनु तृप्तये (गोप्तये) for गुप्तये

20 तस्य for तत्र वा for च

21 सबद्धात् for सबन्धात्

22 अस्य मुख नवनीत for वाड् ना० क्षुरधार for तीक्ष्ण०

23. एषा for तेषा राज्याय (ज्यायश्च, [ऽ] ध्यायश्च) for ज्यायस्तु बल for बले

25. तत्र for दद्याद् राजन् for राजा यजेत्तु for यजेत न च (ननु. च न) for न तु

26 दानमध्ययनं यज्ञो योग क्षेमो विधीयते ।
तस्माद्राज्ञा विशेषेण योद्धव्यं धर्ममीप्सता ।।
शान्ति ६०।१८ ।।

27 धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते ।।
भीष्म २४।३१ ।।

28 न त्यागो न पुनर्याच्ञा न तपो मनुजेश्वर ।
क्षत्रियस्य विधीयन्ते न परस्वोपजीवनम् ।। शान्ति २२।७ ।।

29 नाध्यापयेदधीयीत प्रजाश्च परिपालयेत् ।
नित्योद्युक्तो दस्युवधे रणे कुर्यात् पराक्रमम् ।।
शान्ति ६०।१४ ।।

30 परिनिष्ठितकार्यं स्यान्नृपति परिपालनात् ।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यादैन्द्रो राजन्य उच्यते ।। शान्ति ६०।२० ।।

31 पादावकृष्टो राजन्ये तथा धर्मो विधीयते ।। शान्ति ३६।२८ ।।

26 यज्ञे (राज्ञो) for यज्ञो राज्ञ क्षेमो (क्षेमे) [राज्ञा क्षेमो, राज्ञा धर्मो, राजधर्मो, रागक्षेमो, राज्ञा क्षेमे] for योग क्षेमो निवतते for विधीयते रक्षा (राजा) for राज्ञा वोद्धव्य for योद्धव्य मानम् for धमम् ईप्सता (इच्छया, इच्छता, ईप्सिता, लिप्सुना, लिप्सुता) for ईप्सता

28 न त्यागेन for न त्यागो न यज्ञो (योगी, यागा) for याच्ञा तापसा (तपो वा तथैव) for न तपो

29 अधीयेत for ० यीत

30 कार्यस्तु (कायस्य, कृत्य स्यान्, कार स्यान्) for काय स्यात् परिपार्जनात् (०पालयेत्, पालनात् अन्यत्र) for अन्यन्न चाकुर्याज् for वा कुर्याद् जैत्रो (देवो, मैत्रो, इद्रो) for ऐन्द्रो ,

31 पादापकृष्टो (पादोनकृष्टो, पादेन कृष्टो, पादेन इष्टो) for पादाव० तदा for तथा

32 प्रजा पालयते यो हि धर्मेण मनुजाधिप ।
तस्य धर्मार्जिता लोका प्रजापालनसंचिता ।।
अनु १२८।४८ ।।

33 प्रत्यक्षसुखभूयिष्ठमात्मसाक्षिकमच्छलम् ।
सर्वलोकहित धर्म क्षत्रियेषु प्रतिष्ठितम् ।। शान्ति ६४।५ ।।

34 बहुश्रुत्या गुरुशुश्रूषया वा
परस्य वा संहननाद्वदन्ति ।
नित्य धर्म क्षत्रियो ब्रह्मचारी
चरेदेको ह्याश्रम धर्मकाम ।। शान्ति ६५।४ ।।

35 ब्राह्मणाना क्षतत्राणात्तत क्षत्रिय उच्यते ।। शान्ति ५९।१२८ ।।

36 भैक्षचर्या न विहिता न च विट्शूद्रजीविका ।
क्षत्रियस्य विशेषेण धर्मस्तु बलमौरसम् ।। आरण्यक ३४।५० ।।

37 महाश्रय बहुकल्याणरूप क्षात्र धर्म नेतर प्राहुरार्या ।।
शान्ति ६३।२६ ।।

32 मनुजेश्वर for मनुजाधिप,

33 प्रत्यक्ष for प्रत्यक्ष अज्ञ (फल) for सुख धर्म्य (रम्य, क्षात्र सर्व , धर्म) for धर्म

34 बाहुश्रुत्या (बाहुश्रुतत्वात्, बाहुश्रुत्य) for बहुश्रुत्या गुरुश्च for गुरु शुश्रूषणा (० ण) for ०षया, [ए] व for वा परस्य च (परस्परा , ० र) for परस्य वा वहमाना for संहननाद् नित्यो (नित्य) for नित्य वर्ण (धम) for धम धर्मचारी (ब्राह्म०) for ब्रह्म० सर्वकाम for धर्म०

35 क्षतत्राणा (० णास्, क्षताक्षत्त, क्षत्रियाणा) for क्षतत्राणात् तेन (त्राणात्) for तत क्षत्रियस्तेन उच्यते (क्षत्रियस्तु ततोच्यते) for तत ०

36 परम् for बलम्

37 महाश्रम (सहाश्रय) for महा० कल्पानुरूप for कल्याण०, क्षत्र (आहुर्) for प्राहुर् आदया for आर्या

38 यज्ञो विद्या समुत्थानमसतोष श्रिय प्रति ।
दण्डधारणमत्युग्र प्रजाना परिपालनम् ।। शान्ति २३।१० ।।

39 ये च क्रतुभिरीजाना श्रुतवन्तश्च भूमिपा ।
य एवाहवजेतारस्त एषा लोकजित्तमा ।। शान्ति ६०।१५ ।।

40 यो ब्राह्मणस्य साहाय्य कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् ।
क्षत्रिय स शुभान् लोकान् प्राप्नुयादिति मे श्रुतम् ।।
आदि १५०।२१ ।।

41 वध हि क्षत्रबन्धना धर्ममाहू प्रधानत ।
नास्य कृत्यतम किचिदन्यद् दस्युनिबर्हणात् ।।
शान्ति ६०।१७ ।।

42 वेदज्ञान तथा कृत्स्न तप सुचरित तथा ।
द्रविणोपार्जन भूरि पात्रेषु प्रतिपादनम् ।। शान्ति २३।११ ।।

43. वेदानधीत्य धर्मेण राजशास्त्राणि चानघ ।
सतानादीनि कर्माणि कृत्वा सोम निषेव्य च ।।
शान्ति ६३।१६ ।।

38 ध्यान (यज्ञ) for यज्ञो यज्ञो विज्ञानमुत्थानम् for यज्ञो नम् उग्रत्व for अत्युग्र पालन पर for परिपालनम्

39 तु for च पार्थिवा for भूमिपा ये च (त एव) for य एव, [आ] य for [आ] इव येषा (एते) for एषा, लोकवित्तमाः (योगवित्तमा, स्वर्गजित्तमा) for लोक

40 केषुचित् for कहि

41 एव for बध मार्गम् for धर्मम् पुराविद for प्रधानत कृत्ययत for ० तम राज्ञो for अन्यद् निवारणात् for निवर्हणात्

42 यथा (महत्) for तथा द्रविणोपार्जन (द्रविण चार्जित ०णस्यार्जन, ०ण स्वाजित) for द्रविणो०

43 अवेत्य for अधीत्य विप्रेण for धर्मेण धर्माणि for शास्त्राणि चैव हि (चैव तु) for चानघ, कार्याणि for कर्माणि

44 वैश्यस्यैव तु साहाय्य कुर्वाण क्षत्रियो युधि ।
स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रञ्जयते ध्रुवम् ।।
आदि १५०।२३ ।।

45 शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्य युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षत्रकर्म स्वभावजम् ।। भीष्म ४०।४३ ।।

46 समयत्यागिनो लुब्धान् गुरूनपि च केशव ।
निन्दन्ति समरे पापान् क्षत्रियो य स धर्मवित् ।।
शान्ति ५५।१६ ।।

47 सर्वधर्मपर क्षत्र लोकज्येष्ठ सनातनम् ।
शश्वदक्षरपर्यन्तमक्षर सर्वतोमुखम् ।। शान्ति ६४।२९ ।।

45 क्षात्र कम for क्षत्रकर्म भुवि for युधि काले० for लोके०

46 समर- (समनु-, स्वधर्म-) for समय विप्रान् for लुब्धान्, न हृति for निहन्ति क्षत्रियान् for ०यो स च (स ह, य स्व-) for य स

47 सर्वधर्मात् for ०धर्म- -वर for पर क्षात्र for क्षत्र लोकश्रेष्ठ for ०ज्येष्ठ विदुरक्षर for शश्वद०

IV. वर्णविवेके

वैश्यवर्णः वैश्यधर्माश्च ।

1 एकैव हि भवेद् भार्या वैश्यस्य कुरुनन्दन ।
द्वितीया वा भवेच्छूद्रा न तु दष्टान्तत स्मृता ॥
अनु ४७।५१ ॥

2 कृतकृत्यो वयोऽतीतो राज्ञ कृतपरिश्रम ।
वैश्यो गच्छेदनुज्ञातो नृपेणाश्रममण्डलम् ॥ शान्ति ६३।१५ ॥

3 कृषिगोरक्ष्यवाणिज्य वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥ भीष्म ४०।४८ ॥

4 कृषिगोरक्ष्यवाणिज्य यो विशत्यनिश शुचि ।
वेदाध्ययनसपन्न स वैश्य इति सज्ञित ॥ शान्ति १८२।६ ॥

5 गोब्राह्मणहितार्थञ्च वर्णाना सकरेषु च ।
गृह्णीयात्तु धनुर्वैश्य परित्राणाय चात्मन ॥
शान्ति १५६।३१ ॥

1 कार्या for भार्या या for वा क्वचित् for स्मृता न तु दृष्टा न तु स्मृता for न तु स्मृता

2 कृतकृत्ये for कृत० भयातीतो for वयोतीती राज्ञा for राज्ञ -परिग्रह for ०श्रम सश्रय for -मण्डलम्

3 वैश्यकर्म for शूद्रस्यापि

4 -गोरक्ष- for गोरक्ष्य-

5 तद्धनुर् for तुध०

6 तिलान् गन्धान् रसाश्चैव न विक्रीणीते वै क्वचित् ।
वणिक्पथमुपासीनो वैश्य सत्पथमाश्रित ।। अनु १२८।५५ ।।

7 दानमध्ययन यज्ञ शौचेन धनसचय ।। शान्ति ६०।२१ ।।

8 दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यान्ति वैश्याश्च सद्गतिम् ।।
आरण्यक १४९।५१ ।।

9 द्वे चापि भार्ये वैश्यस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।।
।। अनु ४८।८ ।।

10 न च वैश्यस्य काम स्यान्न रक्षेय पशूनिति ।
वैश्ये चेच्छति नान्येन रक्षितव्या कथचन ।। शान्ति ६०।२६ ।।

11 पितृवत् पालयेद् वैश्यो युक्त सर्वपशूनिह ।
विकर्म तद् भवेदन्यत् कर्म यद्यत् समाचरेत् ।
रक्षया स हि तेषा वै महत् सुखमवाप्नुयात् ।।
शान्ति ६०।२२ ।।

12 वाणिज्य सत्पथस्थानमातिथ्य प्रथमो दम ।
विप्राणा स्वागत त्यागो वैश्यधर्म सनातन ।। अनु १२८।५४ ।।

6 काहिचित् for वै क्वचित् आवसन् for आश्रित

7 सश्रिय for -सचय

8 दानतीर्थ (दानादिभि, नानादिग्भ्य) for दानातिथ्य याति for यान्ति वैश्यापि (वैद्यास्तु, वैश्योपि, वैश्या हि) for वैश्याश्च

9 भार्या for चापि

10 नेच्छति for चे० वैश्ये न चेति for वैश्ये चे०

11 पालनाद् for येद् मुक्त for युक्त सर्वान् for सर्व- इव for इह वर्जयेद् for न भवेद् समुपा० for यत्समा०

12 वैश्यकर्म सनातनम् for वैश्य तन

13 वैश्योऽधीत्य ब्राह्मणान् क्षत्रियाश्च धनै
काले सविभज्याश्रिताश्च ।
त्रेतापूत धूममाघ्राय पुण्य प्रेत्य स्वर्गे
देवसुखानि भुक्ते ।। उद्योग ४०।२५ ।।

14 वैश्यस्तु धनधान्येन त्रीन् वर्णान् विभृयादिमान् ।
शूद्रो ह्येनान् परिचरेदिति ब्रह्मानुशासनम् ।। शान्ति ७३।८ ।।

15 वैश्यस्य सतत धर्म पाशुपाल्य कृषिस्तथा ।
अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ।। अनु १२८।५३ ।।

13 त्रेतापूर्व (त्रयीपूत) for त्रेतापूत धूप (सोय) for धूम दिव्य for देव

15 पशु for पाशु

V. वर्णविवेके

शूद्रवर्णः शूद्रधर्माश्च ।

1 अपि शूद्र तु सद्वृत्त धर्मज्ञमभिपूजयेत् ॥ अनु ४८।४७ ॥

2 एवमेव द्विजेन्द्राणा क्षत्रियाणा विशामपि ।
शूद्राश्चतूर्णा वर्णाना नानाकर्मस्ववस्थिता ॥ शान्ति ९२।३ ॥

3 कर्मभि शुचिभिर्देवि शुद्धात्मा विजितेन्द्रिय ।
शूद्रोऽपि द्विजवत् सेव्य इति ब्रह्माब्रवीत् स्वयम् ॥
अनु १३१।४७ ॥

4 तस्माच्छूद्रस्य वर्णाना परिचर्या विधीयते ।
तेषा शुश्रूषणाच्चैव महत् सुखमवाप्नुयात् ॥ शान्ति ६०।२८ ॥

5 त्यक्तहिंस शुभाचारो देवताद्विजपूजक ।
शूद्रो धर्मफलैरिष्टै सप्रयुज्येत बुद्धिमान् ॥ अनु १२८।५८ ॥

6 परिचर्यात्मक कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ भीष्म ४०।४४ ॥

7 प्रजापतिर्हि वर्णाना दास शूद्रमकल्पयत् ॥ शान्ति ६०।२७ ॥

1 अपि (इह) for अभि जायते for पूजयेत्

2 विशा तथा (विशापते) for विशामपि

3 स्वकृतै (सुकृतै, वजित) for शुचिभि

4 एषा for तेषा

5 नित्य हि स for त्यक्तहिंस प्रपद्येत (युज्यति च -युक्तो याति) for प्रयुज्येत ।

6 वैश्यकर्म for शूद्रस्यापि

7 दास्य for दास अकारयत् for अकल्पयत्

8 ब्रह्मक्षत्र वैश्यवर्ण च शूद्र क्रमेणैतान् न्यायत पूजयान ।
तुष्टेष्वेतेष्वव्यथो दग्धपापस्त्यक्त्वा देह स्वर्गसुखानि भु क्ते ।।
उद्योग ४०।२६ ।।

9 यश्च कश्चिद् द्विजातीना शूद्र शुश्रूषुराव्रजेत् ।
कल्प्या तस्य तु तेनाहुर्वृत्ति धर्मविदो जना ।।
शान्ति ६०।३४ ।।

10 वर्णाना परिचर्यार्थ त्रयाणा पुरुषर्षभ ।
वर्णश्चतुर्थ पश्चात्तु पद्भ्या शूद्रो विनिर्मित ।।
शान्ति ७३।५ ।।

11 शुश्रूषा तु द्विजातीना शूद्राणा धर्म उच्यते ।
भैक्षहोमव्रतैर्हीनास्तथैव गुरुवासिनाम् ।।
आरण्यक १४९।३६ ।।

12 शूद्र एतान् परिचरेत् त्रीन् वर्णाननसूयक ।
सचयाश्च न कुर्वीत जातु शूद्र कथचन ।। शान्ति ६०।२९ ।।

13. शूद्रयोनौ द्विजातस्य सद्गुणानुपतिष्ठत ।
वैश्यत्व भवति ब्रह्मन् क्षत्रियत्व तथैव च ।।
।। आरण्यक २०३।११ ।।

8 ०धम for ०वर्ण पूज्य सर्वान् for पूजयान सिद्धसुखादि for स्वर्ग सिद्धिभिष्टा व्रजेच्च for स्वर्ग भुङ्क्ते

9 य च कश्चिद् for यश्च कश्चिद् ते प्राहु for तेनाहु

10 भरतर्षभ for पुरुषर्षभ सभूत for पश्चात्तु

11 हीनो for हीनास्

12 परिचरन् for परिचरेत् वर्गान् for वर्णान् अनुपूर्वश for अनसूयक जात- for जातु

13 ०भावे पि for ०यौ तौ हि अति० for उप०, लभते for भवति

14 शूद्रा शूद्रस्य चाप्येका शूद्रमेव प्रजायते ।। अनु ४८।८ ।।

15 शूद्रेण च न हातव्यो भर्ता कस्याचिदापदि ।
अतिरेकेण भर्तव्यो भर्ता द्रव्यपरिक्षये ।

न हि स्वमस्ति शूद्रस्य भर्तृहार्यधनोह्यसौ ।।

शान्ति ६०।३५ ।।

16 शूद्रेष्वपि च सत्य च दानमक्रोध एव च ।
आनृशस्यमहिसा च घृणा चैव युधिष्ठिर ।।

आरण्यक १७७।१८ ।।

17 शूद्रोऽप्यागमसपन्नो द्विजो भवति सस्कृत ।। अनु १३१।४५।।

18 सर्वभक्ष्यरतिर्नित्य सर्वकर्मकरोऽशुचि ।
त्यक्तवेदस्त्वनाचार स वै शूद्र इति स्मृत ।।

शान्ति १८२।७ ।।

19 सर्वातिथ्य त्रिवर्गस्य यथाशक्ति यथार्हत ।
शूद्रधर्म परो नित्य शुश्रूषा च द्विजातिषु ।। अनु १२८।५६ ।।

14 शूद्री for शूद्रा वापि (भार्या) for चापि वैश्या शूद्रस्य कन्यायां for शूद्रा शूद्रस्य चाप्येका शूद्र for शूद्र

15 हि स्वमस्य for हि स्वमस्ति हि स for ह्यसौ

16 सत्याद्धि for सत्य च च सत्यानि (च सत्यादि, च ज्ञानादि यदा सत्य) for च सत्यं च अक्रोधम् for अक्रोध चेति for चैव

17 सत्तम (सत्कृत) for सस्कृत।

18 -भक्ष्या (आ) रतिर् for भक्ष० श्रुति for स्मृत

19 शूद्रो धर्मपर नित्य for शूद्रधर्म परो नित्यं, शुश्रूषा तु (शुश्रूषार्थं) for शुश्रूषा च

20 सर्वातिथ्य त्रिवर्गस्य यथाशक्ति दिवानिशम् ।।
शूद्रधर्म समाख्यातस्त्रिवर्णपरिचारणम् ।। अनु १२६।१५ ।।

21 स शूद्र सशिततपा सत्यसधो जितेन्द्रिय ।
शुश्रूषन्नतिथि प्राप्त तप सचिनुते महत् ।। अनु १२८।५७ ।।

22 स्वभावकर्म च शुभ यत्र शूद्रेऽपि तिष्ठति ।
बिशुद्ध स द्विजातिर्वै विज्ञेय इति मे मति ।। अनु १३१।४८ ।।

20 तयातिथि for सर्वातिथ्य निशानिश (यथानिश) for दिवानिर्श
त्वयाख्यात for समाख्यात त्रिवर्ग for त्रिवण

21 सत्यवादी for सत्यसधो शुश्रूषु for शुश्रूषन्

22 स्वभाव (स्वभाव) for स्वभाव शूद्रेऽभि (शूद्रेऽधि, शूद्रेऽति)
for शूद्रेऽपि विशिष्ट for विशुद्ध

VI वर्णविवेके

वर्णसंकरः ।

1 अगम्यागमनाच्चैव वर्तते वर्णसकर ।
व्रात्यानामत्र जायन्ते सैरन्ध्रा मागधेषु च ।
प्रसाधनोपचारज्ञमदास दासजीवनम् ।। अनु ४८।१९ ।।

2 अतश्चायोगव सूते वागुरावनजीवनम् ।
मैरेयक च वैदेह सप्रसूतेऽथ माधुकम् ।। अनु ४८।२० ।।

3 अतो विशिष्टस्त्वधमो गुरुदारप्रधर्षक ।
बाह्य वर्ण जनयति चातुर्वर्ण्यविगर्हितम् ।। अनु ४८।९ ।।

1 अपि for एव जायते (वर्धते) for वर्तते जायन्ते वर्णसकरा for व र व्रातिनाम् for व्रात्यानामु अनु (अथ) for अत्र वाह्यानामनुजामन्ते (पूतना नाम जा) for व्रा न्ते सैरध्रा (सैरिन्ध्रा,) for सेरन्ध्रा सैरध्रा मागधेन च (सिरिध्रा मागधीषु च) for सै च प्रसादन for प्रसाधन उपचारज्ञ for ०ज्ञो जीवितम् for जीवनम् मरिराभ्यासजीविन (मदिरायोगजीविन) for अदास नम्

2 आयोगवात् for व ततश्चायोगवी सूते for अत ते क्षत्ता ह्याप्योगव for अत व बन्ध for वन जीविन for जीवनम् क्रूर मायोपजीविन for वागु नम् सैरेयक (मैत्रेयक) for मैरेयक निषादी (वैदेह, वैदेही) for वैदेह मैरेयिक च नैषादी for मै ह माध्यक (मध्वक) for माधुकम्

3 (अ) व for वि अधनो for ०मो ततो विशिष्टे त्व (०ष्टोप्य, ०ष्टेष्व)धमो for अतो मो चातुर्वर्ण्याद् for र्वर्ण्यं चातुर्वर्ण्यस्य for चा . वि

4 अनार्यत्वमनाचार क्रूरत्व निष्क्रियात्मताम् ।
पुरुष व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम् ।। अनु ४८।४० ।।

5 अयाज्य क्षत्रियो व्रात्य सूत स्तोमक्रियापरम् ।
वैश्यो वैदेहक चापि मोद्गल्यमपवर्जितम् ।। अनु ४८।१० ।।

6 अर्थाश्रयाद् वा कामाद् वा वर्णाना वाप्यनिश्चयात् ।
अज्ञानाद् वापि वर्णाना जायते वर्णसकर ।। अनु ४८।१ ।।

7 आत्मज पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत् कारणान्तरे ।
न तत्र कारण रेत स क्षेत्रस्वामिनो भवेत् ।। अनु ४९।१५ ।।

8 आयोगवीषु जायन्ते हीनवर्णासु ते त्रय ।
क्षुद्रो वैदेहकादन्ध्रो वहिर्ग्रामप्रतिश्रय ।। अनु ४८।२५ ।।

4 क्रूरत्व निष्क्रियात्मन (क्रूरत्व निर्दयात्मता) for क्रूर ताम् नर for लोके कल्मष for कलुष

5 विप्राया (०ज, णा) [अयोज्य, अग्राया] for अयाज्य क्षत्रिय (य) for ०यो विप्राया क्षत्रियो वाह्य (०य सूते) for अया व्रात्य व्रात्यस्तोय (सूत स्तोत्र) for सूत स्तोम फल (वर) for पर ब्राह्मणमक्रियापरम् (व्रात्यस्तोम क्रियावर) for सूत परम् वैश्या (वैश्य) for वैश्यो वैदेहिक for ०हक कौसल्यम् (सौकल्यम् नकल्यम्) for मौद्गल्यम् अपि (उप) for अप

6 अर्थाल्लोभाद (अथ प्रियाद्, अथश्रयाद्) for अ द् अनिर्णयात् for अ यात्

7 यत् for यस् कारणान्तर for रे स्वक्षेत्र (न क्षेत्र) for स क्षेत्र ह्यसौ for भवेत् स क्षेत्रज उदाहृत for स भवेत्

8 हीन (०नाव) र्णास्तु (०श्च) [भिक्षवर्णासु] for ही . सु ता स्त्रिय for ते त्रय. वैदेहिकाद् for वैदेहकाद् बन्दी (अन्धो, अद्य) for अन्ध्रो क्रूरो for क्षुद्रो क्षुद्रो वैदेहको दण्डो for क्षु न्ध्रो बहिर्याम (०ग्राम , ०र्ग्राह) for ग्रामि

9 आहिण्डिको निषादेन वैदेह्या सप्रजायते ।
चण्डालेन तु सौपाको मौद्गल्यसमवृत्तिमान् ।। अनु ४८।२७ ।।

10 इत्येता सकरे जात्य पितृमातृव्यतिक्रमात् ।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्या स्वकर्मभि ।।
अनु ४८।२६ ।।

11 एतेऽपि सदृश वर्णं जनयन्ति स्वयोनिषु ।
मातृजात्या प्रसूयन्ते प्रवरा हीनयोनिषु ।। अनु ४८।१४ ।।

12 कारावरो निषाद्या तु चर्मकारात् प्रजायते ।
चण्डालात् पाण्डुसौपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् ।
।। अनु ४८।२६ ।।

13 कुलस्रोतसि सच्छन्ने यस्य स्याद् योनिसकर ।
सश्रयत्येव तच्छील नरोऽल्पमपि वा बहु ।। अनु ४८।४३ ।।

9 अभिण्डिक (अहिडिक, आभसिको) for आहिण्डिको वैदेह्या for ह्या सप्रसूयते for स ते चाण्डालात् पाडुसौपाको for चण्डा को निषाद (मौद्गल्य) for मौद्गल्य सौकाल्य स [च for मौ म मूल व्यसन वृत्ति (मूति) मान् for मौ . न्

10 सकरा जाता (व्रात्या) for स त्य (अ) प्रकाशा वा for वेदितव्या

11 एत हि (एते वि) for एतेऽपि एतेऽपि सदृशान् वर्णान् for ए र्णं मातृजात्या for ०जात्या मातृजात्या प्रजायन्ते for मा न्ते ह्यवरा (प्रवणा) for प्रवरा

12 कारावारो (करावरो काराचरो, कारावनो) for ०वरो चर्मकार for ०कारात् प्रसूयते for ०जायते व्यवहारिण for व्यवहारवाम्

13 कुले for कुल विच्छिन्ने for संच्छन्ने कुल स्रोत इव च्छिन्न (छन्न) [कुलगोत्रमिवोच्छिन्ने, ०गोत्रे च संदिग्धे कुले श्रोत्रिय सछिन्ने] for कुल न्ने तथा for यस्य चनर तच्छील सश्रित्येव च for स व तथा for नरो अथ (इव) for अपि. स्वल्पं वा यदि वा बहु (स्वयोन्याश्रयजान्) for नरो बहु

14 कृतकृत्या पुनर्वर्णा यदि वृत्त न विद्यते ।
सकरस्तत्र नागेन्द्र बलवान् प्रसमीक्षित ॥
आरण्यक १७८।३१ ॥

15 चण्डालात् पुल्कस चापि खराश्वगजभोजिनम् ।
मृतचेलप्रतिच्छन्न भिन्नभाजनभोजिनम् ॥ अमु ४८।२४ ॥

16 चण्डालो व्रात्यवेनौ च ब्राह्मण्या क्षत्रियासु च ।
वैश्यायां चैव शूद्रस्य लक्ष्यन्तेऽपसदास्त्रय ॥ अनु ४६।६ ॥

17 चतुरो मागधो सूते क्रूरान् मायोपजीविन ।
मासस्वादुकर सूद सौगन्धमिति सज्ञितम् ॥ अनु ४८।२२ ॥

14 सव वर्णा (सवर्णाय) for पुनवर्णा सस्कारम् for सस्कारम् तस्या for तत्र विप्रस्य for नागेन्द्र समीक्षते for प्रसमी०

15 चण्डाल (०ल) for चण्डालात् पु सक (पुक्कस, पुष्कस, पुष्कर) for पुष्कस वापि (क्रूर) for चापि वाहिन (भोजन) for भोजिन परिच्छन्न (प्रतिच्छन्न दरिच्छिन्न, परिच्छिन्न) for प्रतिच्छन्न ०भोजनम् for भोजिनम् हीनभाजन-भोजिन for भिन्न नन्

16 चण्डालौ (चाडालो) for चण्डालो वैद्यौ च (योनौ च धानौ च वर्णो द्वौ) for वेनौ च चडाला व्रात्यवर्णाश्च (चडालवृत्त्या वर्णो तु, चडालौ व्रात्यवर्णौ द्वौ) for च च ब्राह्मण्या (ण्या) क्षत्रियस्य तु (ब्राह्मण्या क्षत्रियासु, ब्राह्मण्या क्षत्रियस्त्रिया) for ब्रा च क्षत्रियात्सुतौ for ०या सुतौ वैश्यायाश् for ०या लक्ष्यास्ते for लक्ष्यन्ते

17 मामध for मागधी मासोप for मायोप जीवण (जीवन) for जीवन क्रूरात्मा पापजीविन (क्रूरा मायोपजीविन, वागुरावन जीविन) for क्रूरान् न G ed reads मास for मास, but it yields no sense शूद्र (सूत्र, क्षौद्र, सूत) for सूद, सौगन्धिर् (० धिम्, ०ध) for सौगन्धम् विश्रुत (स भक) for सज्ञित

18 ते चापि सदृश वर्ण जनयन्ति स्वयोनिषु ।
परस्परस्य वर्तन्तो जनयन्ति विगर्हितम् ।। ४८।१६ ।।

19 निषादी चापि चण्डालात् पुत्रमन्तावसायिनम् ।
श्मशानगोचर सूते बाह्यैरपि बहिस्कृतम् ।। अनु ४८।२८ ।।

20 निषादो मुद्गर सूते दाश नावोपजीविनम् ।
मृतप चापि चण्डाल श्वपाकमतिकुत्सितम् ।। अनु ४८।२१ ।।

21 पर शवाद् ब्राह्मणस्यैष पुत्र शूद्रापुत्र पारशव तमाहु ।
शूश्रूषक स्वस्य कुलस्य स स्यात् स्व चारित्र
नित्यमथो न जह्यात् ।। अनु ४८।५ ।।

22 पित्र्य वा भजते शील मातृज वा तथोभयम् ।
न कथचन सकीर्ण प्रकृति स्वा नियच्छति ।। अनु ४८।४१ ।।

18 ये for ते स्वयोनित for ०षु, दारेषु [(आ) वर्तंतो, ०ते, वर्तन्ते] for वतन्तो विगर्हित for च गर्हितान्

19 अन्त्यावसायिन (अन्तेवसायिन अ तावसायिनाम्) for अ नम्. श्मशाने गोचरे for श्मशानगोचरे

20 मद्गुर (मगुर, मथर) for मुद्गर निषादो मागधश्चैव for नि सूते जीवन for जीविन सूतप for मृतप इति (अपि) for अति श्वपाकमिति विश्रुत (श्वापकमनिवेदि ०मिति सज्ञित) for श्व तम्

21 वरो शभण् for पर शवाद् शूद्रात् for पुत्र वरो शभाग् ब्राह्मणस्त्वे (०श्चै) ष for पर स्यैष तस्मात्पुत्र for शूद्रापुत्र तस्मात्पुत्र पारशेष तमाहु for शूद्रा हु चापि पित्र्य for चारित्र दद्यात् for जह्यात् वारित्रमथो न जह्यात् for नि ति

22 मातृक for ०ज (अ)थवा (अ)थच for तथा संकीर्णा (०र्णं) for ०र्ण निगच्छति for नि ति

23 प्रतिलोम तु वर्तन्तो बाह्याद् वाह्यतर पुन ।
हीना हीनात् प्रसूयन्ते वर्णा पञ्चदशैव ते ।। अनु ४८।१८ ।।

24 बन्दी तु जायते वैश्यान्मागधो वाक्यजीवन ।
शूद्रान्निषादो मत्स्यघ्न क्षत्रियाया व्यतिक्रमात् ।।
अनु ४८।१२ ।।

25 ब्राह्मण्या लक्ष्यते सूत इत्येतेऽपसदा स्मृता ।
पुत्ररेतो न शक्य हि मिथ्या कर्तुं नराधिप ।। अनु ४९।११ ।।

26 मागधो वामकश्चैव द्वौ वैश्यस्योपलक्षितौ ।
ब्राह्मण्या क्षत्रियाया च क्षत्रियस्यैक एव तु ।। अनु ४९।१० ।।

27 यथा चतुर्षु वर्णेषु द्वयोरात्मास्य जायते ।
आनन्तर्यात्तु जायन्ते तथा बाह्या प्रधानत ।। अनु ४८।१५ ।।

23 वतते (वधते) for वसन्तो बाह्य (बाह्य) for बाह्याद् बाह्यतरा (बाह्यतरान्, बाह्यतरात्) for ०तर हीना for हीना हीन-हीनात् (हीना हीनान् भिन्नाभिन्ना) for हीना हीनात् हीनक्ष हीना प्रजायन्ते) for हीना यन्ते, वर्णान् for वर्णा दाशान्ना-वोपजीविन (पश्चाद्वर्णा दशैव ते) for वर्णा ते

24 क्षत्रिया (क्षत्राया, बन्दीति) for बन्दी तु क्षत्रिया जनयेद्वैश्यान् for वन्दी वैश्यान् बाह्य for वाक्य जीवन (जीविन) for जीवन मागधा वाक्य जीविन (नागध वाक्यजीवन) for मा न निषाहान for निषादी क्षत्रियाया for ०या

25 स्थूल for सूत त्रय for स्मृता पुत्र for पुत्र. पुत्रा ह्येतेन for पुत्र हि पर तप (युधिष्ठिर) for नराधिप

26 वामनश् (वासकभ्, नामकभ्, रामकभ्, रोमशभ्रा) for वामकश् ब्राह्माण्य for ०ण्या ब्राह्मण्या क्षत्रियाजा तु for ब्रा च

28 तथा च त्रिषु वर्णेषु for यथा षु प्रजायन्ते for तु जायन्ते आनन्तर्या तु (०र्यास्तु) जायन्ते for आ न्ते वृथा (यथा) for तथा

28 यथा च शूद्रो ब्राह्मण्या जन्तु बाह्य प्रसूयते ।
एव बाह्यतराद् बाह्यश्चातुर्वर्ण्यात् प्रसूयते ।। अनु ४८।१७ ।।

29 यदृच्छयोपसपन्नैर्यज्ञसाधुवहिष्कृतै ।
बाह्या बाह्यैस्तु जायन्ते यथावृत्ति यथाश्रयम् ।।
अनु ४८।३१ ।।

30 रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् ।
अध्यूढ समय भित्त्वेत्येतदेव निबोध मे ।। अनु ४९।१३ ।।

31 वैदेहकाच्च पापिष्ठ क्रूर भार्योपजीविनम् ।
निषादान्मद्रनाभ च खरयानप्रयायिणम् ।। अनु ४८।२३ ।।

28 तथा for यथा शूद्रोपि for ०द्रो हि तु (न) शूद्राद् (शूद्रेण) for च शूद्रो प्रजायन्ते for प्रसूयते बाह्यतर for ०तराद् बाह्य for बह्यण् एव बाह्याद्बाह्यतरम् (र, ०तमश्) [एवं च वाह्यतरो बाह्याच् (०ह्य)] for एव वाद्य प्रजायते for प्रसूयते

29 यज्ञै (यज्ञे, यज्ञ यज्ञा) for यज्ञ बहिष्कृत for तै बाह्य for बाह्येषु (बाह्यैश्च, बाह्यास्तु) for बाह्यैस्तु ज्ञायन्ते for जायन्ते बाह्याबा बाह्याह्वाह्यसु जायन्ते (बाह्यबाह्यास्तु जायन्ते) for बा न्ते यथाश्रभ (०शृत) for श्रयम्

30 रतेसो for रेततो युक्तो (पुत्रो) for त्यक्तो क्षेत्रगो वा भवेत्कथ for त्यक्तो भवेत् अध्योढ (अत्योढ, अव्यूढ, अगूढ) for अध्यूढ अव्युढयेव समय for अध्यूढ मित्त्वा हित्वेत्येतन्निलोध मे for मित्त्वे मे

31 वैदेहकम् (वैदेहिकान्, वैदेहिकश्) for व च पापिष्ठ ात् (ष्ठ, ०ष्ठ मायोप for भर्याय जीवन for जीविनम्, निषादान्मद्गसख्य च for नि च मुद्गर चापि (मुद्गरश्चापि) for मद्र प्रदायिन for प्रयायिनम्

32 शूद्रश्चण्डालकत्युग्र वध्यघ्न बाह्यवासिनम् ।
ब्राह्मण्या सप्रजायन्त इत्येते कुलपासना ।
एते मतिमता श्रेष्ठ वर्णसंकरजा प्रभो ।। अनु ४८।११ ।।

33 शूद्रादायोगवश्चापि वैश्याया ग्रामधर्मिण ।
ब्राह्मणैरप्रतिग्राह्यस्तक्षा स वनजीवन ।। अनु ४८।१३ ।।

34 षडपध्वसजाश्चापि कानीनापसदास्तथा ।
इत्येते ते समाख्यातास्तान् विजानीहि भारत ।। अनु ४६।५ ।।
[तिस्र क्षत्रियसम्बन्धाद् द्वयोरात्मास्य जायते ।। ४८।७ ।।]

35 हीनवर्णस्तृतीयाया शूद्र उग्र इति स्मृत ।। अनु ४८।७ ।।

32 मत्स्यघ्न for वध्यघ्न राज्य for बाह्य मत्स्यघ्न बाह्यवासिन॰ (ब्राह्मण्या सप्रसूतये) for वध्य नम् विभो for प्रभो

33 धामिक (धमत) for धर्मिण अप्रतिग्राह्यास् for ॰ह्यस् तथा (तदा, क्षत्ता) for तक्षा तक्षाणो बल (वन) जीव (वि)न (स तया धमजीव (वि)न, क्षत्ता स वनजीविन) for तक्षा न

34 षडध्वसदाश् (षडुप॰) for ष जा इत्येते हि मया ख्यातास् for इत्ये तास् विजानीत or ॰नीहि पुत्रक for भारत

35 सबद्धाद् for सम्बन्धाद् वर्णास् for वर्णस् तृतीयाका for ॰या स्मृति for स्मृत शूद्रा उग्रा इति स्मृता (अभूद्र इति सस्मृत) for शूद्र त

VII. आश्रमभेदा आश्रमधर्माश्च ।

उपोद्घातः

1 अल्पान्तरगतस्यापि दशधर्मगतस्य वा ।
आश्रमा विहिता सर्वे वर्जयित्वा निराशिषम् ॥
शान्ति ६३।१३ ॥

2 अवज्ञानमहङ्कारो दम्भश्चैव विगर्हित ।
अहिसा सत्यमक्रोध सर्वाश्रमगत तप ॥ शान्ति १८४।१५ ॥

3 आश्रमेषु चतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तम व्रतम् ॥ शान्ति १५४।१४ ॥

4 एको य आश्रमानेताननुतिष्ठेद् यथाविधि ।
अकामद्वेषसयुक्त स परत्र महीयते ॥ शान्ति २३४।१८ ॥

5. गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुक ।
चत्वार आश्रमा प्रोक्ता सर्वे गार्हस्थ्यमूलका ॥
आश्व ४५।१३ ॥

1 कल्पा तर (दशातर) for अल्पान्तर गतश्चापि for ०स्यापि नगधम (नवधर्म, दशधमा, दशकम, दशाधम, देशधम, अल्पऽतर) for दशधम च for वा आश्रमाद् for ०मा निरामिष (शिषा, ०शिष) for ०शिषम्

2 (अ) त्र for वि

3 चतुर्वाहुर् for ०ष्वाहुर् दम (धमम्) for दमम् एवोत्तर for ०म बल for व्रतम्

4 [ऽ]यम् (तथा) for च वाप्याश्रमान् for य आश्र० एकान् for एतान् उपतिष्ठेद् (अधि०) for अनु० न हीयते for मही०.

5 वा for च सव for सर्व सूचका for मूलका

6 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथवा पुन ।
य इच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमा वृत्तिमाश्रयेत् ।। आश्व ४६।१७ ।।

7 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुक ।
यथोक्तकारिण सर्वे गच्छन्ति परमा गतिम् ।।
शान्ति २३४।१३ ।।

8 ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रम प्रथम पदम् ।
गार्हस्थ्य तु द्विताय स्याद् वानप्रस्थमत परम् ।
तत परन्तु विज्ञेयमध्यात्म परम पदम् ।। आश्व ३५।३० ।।

9 ब्राह्मणस्येह चत्वार आश्रमा विहिता प्रभो ।
वर्णास्ताननुवर्तन्ते त्रयो भारतसत्तम ।। शान्ति ६२।२ ।।

10 य स्थित पुरुषो धर्मे धात्रा सृष्टे यथार्थवत् ।
आश्रमाणा स सर्वेषा फल प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।।
शान्ति ६६।२० ।।

11 वानप्रस्थ भैक्षचर्या गार्हस्थ्य च महाश्रमम् ।
ब्रह्मचर्याश्रम प्राहुश्चतुर्थ ब्राह्मणै र्वृतम् ।। शान्ति ६१।२ ।।

6 वा for च यथा (ऽपिवा) for ऽथवा यद् for य मोहम् (मुक्तिम्) for मोक्षम् आदातुम् for आस्थातुम आव्रजेत् for आश्रयेत् मुक्ति वा यातम् for ०मुत्तमा वृत्तिम्

7 चारिण for कारिण सर्वं for सर्वे

8 चारिणम् (द्वारकम, चारित्रम्) for चारिकम परम for प्रथम पर for पदम् तद् for तु अत for तत

9 न तु वण्यते for अनुवर्तन्ते

10 यत् for य स्थिर for स्थित धर्मो for धर्मे त्राता for धात्रा सृष्ट (धृष्टे, मृष्टे) for सृष्टे हि for स [अ] नामय [(अ) सशय] for [अ] नुत्तमम्

11 च भैक्ष्य च for भैक्ष्यचर्या चाहुश् (चार्हश्) for प्राहुश् कृत (व्रत) for वृत्तम्

VIII ब्रह्मचारिधर्माः।

1 अभिवाद्य गुरु ब्रूयादधीष्व भगवन्निति।
इद करिष्ये भगवन्निद चापि कृत मया ।। शान्ति २३४।२३ ।।

2 आचार्यशास्ता या जाति सा सत्या साजरामरा ।।
उद्योग ४४।५ ।।

3 आचार्ययोनिमिह ये प्रविश्य
भूत्वा गर्भ ब्रह्मचर्य चरन्ति।
इहैव ते शास्त्रकारा भवन्ति
प्रहाय देह परम यान्ति योगम् ।। उद्योग ४४।६ ।।

4 आचार्यस्य प्रिय कुर्यात् प्राणैरपि धनैरपि।
कर्मणा मनसा वाचा द्वितीय पाद उच्यते ।। उद्योग ४४।९ ।।

5 आयुषस्तु चतुर्भाग ब्रह्मचार्यनसूयक ।
गुरौ वा गुरुपुत्रे वा वसेद्धर्मार्थकोविद ।। शान्ति २३४।१६ ।।

6 आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्य
पूर्वोत्थायी चरम चोपशायी।
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्त
स्वाध्यायशील सिध्यति ब्रह्मचारी ।। आदि ८६।२ ।।

1 अधीये for अधीष्व भगवान् for भगवन् अपि for इति वा for च

2 जाता for शास्ता सा नित्या (सा दिव्या, सा पुण्या, दुरापा) for सा सत्या

3 योनौ for योनिं गर्भे for गर्भं विहाय for प्रहाय सत्य (रूप, योगान्) for योगम्

4 ब्रूयात् (कुर्वन्) for कुर्यात् चतुथ for द्वितीय

5 आयुष for आयुष ब्रह्मचर्या० for ब्रह्मचार्य० चरेद् for वसेद्

7 इति सर्वमनुज्ञाप्य निवेद्य गुरवे धनम् ।
कुर्यात् कृत्वा च तत्सर्वमाख्येय गुरवे पुन ।।शान्ति २३४।२४।।

8 उत्तानाभ्या च पाणिभ्या पादावस्य मृदु स्पृशेत् ।
दक्षिण दक्षिणेनैव सव्य सव्येन पीडयेत् ।। शान्ति २३४।२२ ।।

9 एतेनासौ बाल्यमत्येति विद्वान् ।
मृत्यु तथा रोधयत्यन्तकाले ।। उद्योग ४४।१६ ।।

10 एतेन ब्रह्मचर्येण देवा देवत्वमाप्नुवन् ।
ऋषयश्च महाभागा ब्रह्मलोक मनीषिण ।। उद्योग ४४।१४ ।।

11 एव युक्तो जयेत् स्वर्गमूर्ध्वरेता समाहित ।
न ससरन्ति जातीषु परम स्थानमाश्रित ।। आश्व ४६।८ ।।

12 एव वसन् सर्वतो वर्धतीह
बहून् पुत्राल्लँभते च प्रतिष्ठाम् ।
वर्षन्ति चास्मै प्रदिशो दिशश्च
वसन्त्यस्मिन् ब्रह्मचर्ये जनाश्च ।। उद्योग ४४।१३ ।।

7 अनुप्राप्य for अनुज्ञाप्य तत for च तत् तत for पुन

8 मृदु for मृदु स्पृशन् for स्पृशेत् दक्षिणा for दक्षिण दक्षिणनेव for दक्षिणे चैव, वाम for सव्य पाणिना for पीडयेत्

9 राजन् for विद्वान् एव for असौ

10 चय (चर्यान्) for लोक

11 सागम् (लोकान्) for स्वगम्, वानप्रस्थो जितेन्द्रिय for ऊध्व हित एतेषु for जातिषु, परमास्थानम् for परम स्थानम् आस्थित (आश्रित) for आश्रित

12 बृहत् (महत्) for बहून्, पुत्रान् पौत्रान् for बहून् पुत्रान्, प्राप्य प्रतिष्ठा for वर्षन्ति चास्मै '

13 एव वसन्त यदुपप्लवेद्वनमाचार्याय तदनु प्रयच्छेत् ।
सता वृद्धि बहुगुणामेवमेति गुरो पुत्रे भवति च वृत्तिरेषा ।।
उद्योग ४४।१२ ।।

14 कर्मातिरेकेण गुरोरध्येतव्य बुभूषता ।
दक्षिणो नापवादी स्यादाहूतो गुरुमाश्रयेत ।।शान्ति २३४।१७।।

15 कृतमित्येव तत्सर्वं कृत्वा तिष्ठेत पार्श्वत ।
किकर सर्वकारी च सर्वकर्मसु कोविद ।। शान्ति २३४।१६ ।।

16 क्षौम कार्पासिक वापि मृगाजिनमथापि वा ।
सर्वं काषायरक्त स्याद् वासो वापि द्विजस्य ह ।।
आश्व ४६।५ ।।

17 खादन्नेको जपन्नेक सपन्नेको युधिष्ठिर ।
एकस्मिन्नेव आचार्ये शुश्रूषुमलपकवान ।। शान्ति ६१।१८ ।।

13 सत foı वसन्त

14 धर्मातिरेकेण (धर्मातिरेके च) for कर्मातिरेकेण कर्मातिशेषेण (कर्मातिदेशेन) for कर्मातिरेकेण दक्षिणे for दक्षिणो, [ऽ] नयवादी, [ऽ] नपसादी, नोपसादी नोपवासी, नोपवादी) for नापवादी आव्रजेत् for आश्रयेत्

15 कृत्यम for कृतम् त for तम् पूव for सर्वं तिष्ठेच्च for निष्ठेत सर्वकारि for सर्वकारी स्यात् for च

16 चापि for वापि कृष्णाजिन for मृगा० मृगाजिनधरोऽपि वा for मृगा वा वा for स्यात् काषायरक्त वा सत for सर्वं रक्त द्विजस्य हि (द्विजोचित, द्विजेन ह) for द्विजस्य ह

17 खनन्नेको (स्मरन्नेको, खनन्नैको) for खादन्नेको यजन् for जपन् सर्वानेको (सर्वानेव, कुवन्नेको, सर्वानेति, सर्वान् वेदान्) for सर्पन्नेको एतस्मिन् for एकस्मिन् एवमाचार्ये for एव आचार्ये

18 गन्धर्वाणामनेनैव रूपमप्सरसामभूत् ।
एतेन ब्रह्मचर्येण सूर्यो अह्नाय जायते ।। उद्योग ४४।१५ ।।

19 गुरवे दक्षिणा दत्त्वा समावर्तेद् यथाविधि । शान्ति २३४।२८ ।।

20 गुरुणा समनुज्ञातो भुञ्जीतान्नमकुत्सयन् ।
हविष्यभैक्ष्यभुक् चापि स्थानासनविहारवान् ।। आश्व ४६।३ ।।

21 गुरु यस्तु समाराध्य द्विजो वेदमवाप्नुयात् ।
तस्य स्वर्गफलावाप्ति सिध्यते चास्य मानसम् ।।
शान्ति १८४।६ ।।

22 गुरु शिष्यो नित्यमभिमन्यमान
स्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्त ।
मान न कुर्यान्न दधीत रोष-
मेष प्रथमो ब्रह्मचर्यस्य पाद ।। उद्योग ४४।८ ।।

23 चतुष्पदी हि नि श्रेणी ब्रह्मण्येषा प्रतिष्ठिता ।
एतामाश्रित्य नि श्रेणी ब्रह्मलोके महीयते ।। शान्ति २३४।१५ ।।

24 जघन्यशायी पूर्व स्यादुत्थायी गुरुवेश्मनि ।
यश्च शिष्येण कर्तव्य कार्य दासेन वा पुन
।। शान्ति २३४।१८ ।।

18 सूर्याह्नाय प्रजायते (सवमाह्लाय जायते, सूर्योप्यह्लाय जायते, सूय आह्लायते सदा) foi सूर्यो अह्लाय जायते

19 दद्यात for दत्त्वा

20 भैक्ष्य (भक्ष्य, भक्ष भैक्ष) for भैक्ष्य भुक्त्वापि (भुक्क्वापि, भुग्वापि, भुक्चैव) foi भुक्चापि हविष्य भैक्षभुग्वापि for हवि पि

21 वेदान् for वेद स्वग for स्वग चापि for चास्य

22 नादधीत (निदधीत, विदधीत) for न दधीत

23 ष्पदे for ष्पदी आरुह्य for आश्रित्य

24 पूर्व for यच्च

25 द्विकालमग्नि जुह्वान शुचिर्भूत्वा समाहित ।
धारयीत सदा दण्ड बैल्व पालाशमेव वा ।। आश्व ४६।४ ।।

26 न चरत्यधिकारेण सेवित द्विषतो न च ।
एष आश्रमपदस्तात ब्रह्मचारिण इष्यते ।। शान्ति ६१ । २१ ।।

27 नाचार्यायेहोपकृत्वा प्रवाद
प्राज्ञ कुर्वीत नैतदह करोमि ।
इतीव मन्येत न भाषयेत
स वै चतुर्थो ब्रह्मचर्यस्य पाद ।। उद्योग ४४।११ ।।

28 नाभुक्तवति चाश्नोयादपीतवति नो पिबेत् ।
न तिष्ठति तथासीत नासुप्ते प्रस्वपेत च ।। शान्ति २३४।२१ ।।

29 पूताभिश्च तथैवाद्भि सदा दैवततर्पणम् ।
भावेन नियत कुर्वन् ब्रह्मचारी प्रशस्यते ।। आश्व ४६।७ ।।

25 द्विष्कालम् (त्रिकालम्) for द्विकालम् अग्निर् for अग्नि जुहुयात् (जिह्वाना) for जुह्वान धारयेत् for धारयीत तथा for सदा बिल्व for बैल्व च for वा

26 न चलति (नाचरति, न चाचरति) for नचरत्य० [अ] भिचारेण (अ) तिभावेन, (अ) तिभारेण for [अ]धिकारेण, न नाप्यनधिकारेण for अधि० सेवेत (सेविते, स्तवेत, सेवते) for सेवित द्विषता (द्विषते) for द्विषतो इति for एष -पद (विधिस्) for पदस्

27 नाचायस्य (आचार्याय) for आचार्याय अप्राप्य चेत (अनपाकृत्य, अनुपाकृत्य, अनुपकृत्य, इहोपकृत्य, अनुपहृत्य) for इहोपकृत्वा भावयेत for भाषयेत ।

28 अभुक्तवति for नाभु० नाश्नीयाद् for चाश्नी० वा पि० for नो पि० नातिष्ठति for न तिष्ठति ०ने for ०सीत नास्वपे for नासुप्ते

29 सदैव (सदा च, तथा च) for तथैव पूताभिश्चाप्यथाद्भिस्तु (पूताभि कार्यमद्भिश्च) for पूता द्भि तथा (अद्भि) for सदा कर्मसु for तर्पणम् दैवततर्पक for दैवततर्पणम् भवेत्तु (भावने) for भावेन नियत (नियम) for नियत कुर्याद् for कुवन्

30 ब्रह्मचर्येण वै लोकान् जयन्ति परमर्षय ।
आत्मनश्च हृदि श्रेयस्त्वन्विच्छ मनसात्मनि ॥
शान्ति २३४।६ ॥

31 ब्रह्मचारी व्रती नित्य नित्य दीक्षापरो वशी ।
अविचार्य तथा वेद कृत्य कुर्वन् वसेत्सदा ॥
शान्ति ६१ । १९ ॥

32 ब्रह्मचर्येण जीवितम् ॥ अनु ७।१४, ५७।१० ॥

33 मेखला च भवेन्मौञ्जी जटी नित्योदकस्तथा ।
यज्ञोपवीती स्वाध्यायी अलुप्तनियतव्रत ॥ आश्व ४६।६ ॥

34 य आवृणोत्यवितथेन कर्णा-
वृत कुर्वन्नमृत सप्रयच्छन् ।
त मन्येत पितर मातरञ्च
तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ॥ उद्योग ४४।७ ॥

30 ब्रह्मचर्ये च for ०चर्येण तथा for हृदि श्रयान् for श्रेयस्-

31 व्रते तिष्ठन् (व्रतनित्य, नित्य-) for नित्य भवेत् for वशी अवधाय (परिचाय, प्रति०, सुवि०, अविचाल्य, अपिचाय) for अवि० तथा वेदान् (तथा चेद, ततो वेद, व्रतोपेत, ०त , गुरो कृत्यं) for तथा वेद वशे (वदेत्) for वसेत् तदा for सदा

32 जीवित ब्रह्मचर्यया for ब्रह्मचयण जीवित

33 मेखलावान (त्रिवृत् प्रोक्षणा) for मेखलाच ऽ पि (वा) for च जीन for जटी नित्योदकी for ०क सदा for तथा जटी नित्योदका सह for जटी तथा यज्ञोपवीते (०वीत) for ०वीती ह्यलुप्त (ह्यलुब्धो, अलुब्धो, ह्यगुप्त) for अलुप्त नियम for नियत श्रुति for व्रत

34 वशान् (सुशिष्य, कर्मणा) for कर्णौ अमतत्व for अमृत स. तत् for त वै मन्ये for मन्येत तस्मिन्न (नास्मै) तस्मै न

35 यास्तु गन्धान् रसान् वापि ब्रह्मचारी न सेवेत ।
सेवेत तान् समावृत्त इति धर्मेषु निश्चय ।। शान्ति २३४।२५ ।।

36 ये केचिद् विस्तरेणोक्ता नियमा ब्रह्मचारिण ।
तान् सर्वाननुगृह्णीयाद् भवेच्चानपगो गुरो ।।शान्ति २३४।२६।।

37 वेदव्रतोपवासेन चतुर्थे आयुषो गते ।
गुरवे दक्षिणा दत्त्वा समावर्तेद् यथाविधि ।। शान्ति २३४।२८ ।।

38 शुचिर्दक्षो गुणोपेतो ब्रूयादिषुरिवात्वर ।
चक्षुषा गुरुमव्यग्रो निरोक्षेत जितेन्द्रिय ।। शान्ति २३४।२० ।।

39 शुश्रूषा सतत कुर्वन् गुरो सप्रणमेत च ।
षट्कर्मस्वनिवृत्तश्च न प्रवृत्तश्च सर्वश ।। शान्ति ६१।२० ।।

40 स एव गुरवे प्रीतिमुपहृत्य यथाबलम् ।
आश्रमेष्वाश्रमेष्वेव शिष्यो वर्तेत कर्मणा ।। शान्ति २३४।२७ ।।

41 समा गुरौ यथावृत्तिगु रुपत्न्या तथा भवेत् ।
यथोक्तकारी प्रियकृत्तृतीय पाद उच्यते ।। उद्योग ४४।१० ।।

35 यस्तु for यास्तु सेवते for सेवेत समावृत्य for ०वृत्त

36 भवेश् for भवेच् चानु° for चान°

37 देव for वेद वासीच for वासेन चायुषे (त्वायुषो) for चा
दद्यात् for दत्त्वा

38 वीक्षा for दक्षो भूयाद् for ब्रूयाद्

39 कुर्यात् for कुर्वन् सप्रणयेन for ०मेत वा for च सप्रवृत्तश् for
न प्रवृ० सर्वत for सर्वश

40 एवच for स एव उपाहृत्य (०वत्य) for उप० एव for
एव

41 आचरेत् for भवेत् द्वितीय for तृतीय

IX. गृहस्थधर्मा ।

1 अगभ्याश्च न गच्छेत राजपत्नी सखीस्तथा ।
वैद्याना बालवृद्धाना भृत्याना च युधिष्ठर ।।अनु१०७।१०९।।

2 अतिथि पूजितो यस्य गृहस्थस्य तु गच्छति ।
नान्यस्तस्मात्परो धर्म इति प्राहुर्मनीषिण ।। अनु २।६९ ।।

3 अतिथि पूजितो यस्य ध्यायते मनसा शुभम् ।
न तत्क्रतुशतेनापि तुल्यमाहुर्मनीषिण ।। अनु २।९१ ।।

4 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
स दत्त्वा दुष्कृत तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।।
शान्ति १८४।१२ ।।

5 अधीत्य वेदान् कृतसर्वकृत्य
सतानमुत्पाद्य सुखानि भु क्त्वा ।
समाहित प्रचरेद्दुश्चर त
गार्हस्थ्यधर्म मुनिधर्मदृष्टम् ।। शान्ति ६१।१० ।।

1 अगम्या for अगभ्या राज्ञ पत्नी (राजपत्नी, राश पत्नी) for राजपत्नी सखी for सखी भूम्याना for भृत्याना

2 तिष्ठति (गच्छत) for गच्छति

3 यद्धि for यस्य फलम् for शुभ

4 यास्य for यस्य गृह for गृहात्

5 सुता-समुत्माद्य for सतानमु० सुखाहि for सुखानि दुश्चर यो for ०र त हृष्ट (दष्ट जष्ट, तुष्ट, धृष्ट) for दृष्टम्

6 अधीत्याध्यापन कुर्यात्तथा यजनयाजने ।
दान प्रतिग्रह चैव षड्गुणा वृत्तिमाचरेत् ।। आश्व ४५।२१ ।।

7 अपत्यमुत्पाद्य तत प्रतिष्ठाप्य कुल तथा ।
पुत्रा प्रदेया ज्ञानेषु कुलधर्मेषु भारत ।। अनु १०७।११७ ।।

8 अमानी च सदाजिह्म स्निग्धवाणीप्रदस्तथा ।
अतिथ्यभ्यागतरति शेषान्नकृतभोजन ।। अनु १२९।१२ ।।

9 अमावास्या पौर्णमास्या चतुर्दश्याञ्च सर्वश ।
अष्टम्यां सर्वपक्षाणा ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।।अनु १०७।५४।।

10 अश्वस्तनोऽथ कापोतीमाश्रितो वृत्तिमाहरेत् ।
तेषा पर परो ज्यायान् धर्मतो लोकजित्तम ।।
।। शान्ति २३५।३।।

11 अहिसा सत्यवचन सर्वभूतानुकम्पनम् ।
शमो दान यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उत्तम ।।
अनु १२८।२५।।

12 आत्मात्मनैव जनित पुत्र इत्युच्यते बुधै ।
तस्माद्भार्या नर पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ।।आदि ६८।४७।।

6 प्रधीत्य for अधीत्य आध्यापन ([अ]ध्ययन) for अध्यापन धाम्ना for दान चापि (वापि, चैषा) for चैव

7 प्रतिष्ठितकुलस्तथा for प्रति तथा

8 ब्रह्मन् for जिह्म सदा for तथा

9 स्ववेश्मनि (च ज मनि, त्रिजन्मनि) for च सर्वश अष्ठम्या for ०म्या अष्टम्यामथ द्वादश्या (अष्टम्या पवकाले च) for अष्ठम्या सर्वपक्षाणा ब्रह्मचर्य for ०चारी

10 आस्थितो for आश्रितो आचरेत् for आह० पर परो for पर परो धमको (धार्मिको) for धर्मतो धर्म- for लोक -वित्तम for -जित्तम

13 आश्रमस्थानि सर्वाणि यस्तु वेश्मनि भारत ।
आददीतेह भोज्येन तद्गार्हस्थ्य युधिष्ठिर ॥ शान्ति ६६।१९ ॥

14 आश्रमाणा च गार्हस्थ्य सर्वेषा नात्र सशय ।
लोकानामादिरव्यक्त सर्वस्यान्तस्तदेव च ॥ आश्व ४४।१६ ॥

15 उञ्च्छवृत्तिर्गृहस्थो य स्वधर्मचरणे रत ।
त्यक्तकामसुखारम्भस्तस्य स्वर्गो न दुर्लभ ॥शान्ति १८४।१८॥

16 ऋणमुन्मुच्य देवानामृषीणा च तथैव च ।
पितॄणामथ विप्राणामतिथीना च पचमम् ॥ अनु ३७।१८ ॥

17 ऋतुकाले तथा नारी ऋतुमेव प्रतीक्षते ।
न चान्या गच्छते यस्तु ब्रह्मचर्य हि तत्स्मृतम् ॥अनु १४८।१५॥

17a ऋतु वै याचमानाया न ददाति पुम्मान्वृत ।
भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन् स इह ब्रह्मवादिभि ॥ आदि ७८।३२ ॥

18 एकेनाशेन धमर्थिश्चर्तव्यो भूतिमिच्छता ।
एकेनाशेन कामार्थ एकमश विवर्धयेत् ॥ अनु १२९।१९ ॥
(Also see धर्मेणाथ etc Anu 125/18)

13 भूतानि for सर्वाणि भोज्ये हि for भोज्येन

14 स for तद्

15 त्यक्तकामा (त्यक्तकर्म, ०काम) for ०काम- गुणारभस् for -सुखा०

16 उद्यम्य for उन्मुच्य ऋणान्मुक्त श्व for ऋणमुन्मुच्य महात्मना for तथैव च भृत्याना (भूताना) for विप्राणाम

17 नार्या for नारी पितरश्च for ऋतुमेव यीन्या for यस्तु

17 a यो for वै ऋतु for वृत सदा (तथा) वै for स इह

18 धर्मार्थ for कामार्थ

19 एव हि यो ब्राह्मणो यज्ञशीलो
गार्हस्थ्यमध्यावसते यथावत् ।
गृहस्थवृत्ति प्रविशोध्य सम्यक्
स्वर्गे विशुद्ध फलमाप्नुते स ॥ शान्ति ६१।१६ ॥

20 कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
पुत्रा निवेश्याश्च कुलाद्भृत्या लभ्याश्च भारत ॥
अनु १०७।११८ ॥

21 कुम्भीधान्यैरुञ्छशिलै कापोती चास्थितैस्तथा ।
यस्मिश्चैते वसन्त्यर्हास्तद्राष्ट्रमभिवर्धते ॥ शान्ति २३५।२२ ॥

22 गृहस्थ पुरुष कृष्ण शिष्टाशी च सदा भवेद् ॥अनु १००।२०॥

23 गृहस्थता विशुद्धाना धर्मस्य निचयो महान् ॥ अनु १२६।१० ॥

24 गृहस्थवृत्तयश्चैव चतस्र कविभि स्मृता ।
कुसूलधान्य प्रथम कुम्भीधान्यस्त्वनन्तरम् ॥ शान्ति २३५।२ ॥
(See अश्वस्तनोऽथ etc Śāntı 235/3 above)

19 एवविधो for एवहि यो च विशोध्य for प्रवि० अस्मिन् for सम्यक् विशिष्ट for विशुद्ध पद for फलम् आप्नुते समा for ०ते स

20 पुत्रान् for पुत्रा स्वकुले (सुकुले) for च कुलात् वृत्त्या for भृत्या शिक्षिता for भारत

21 कुभ- for कुम्भी- धान्या for -धान्यैर् -शिला (-सिलै, शीलै -सिसै) for शीलै कापोती for ०ती ०ते for तैस् तदा for तथा चैव for चैते भवति for वसन्ति अनु for अभि- -वर्तते for -वधते

22 यदा for सदा

23 गृहस्थाना for गृहस्थता गार्हस्थ्यताविशुद्धात्मा for गृह ना

24 त्वेताश् (चैताश्, शस्ता) for चैव स्मृत for स्मृता कुशूल- -धान्या (-धान्य) for धान्य प्रथमा (प्रथम) for प्रथम त्वत पर (त्वनतर) for ०र

25 गृहस्थस्य हि धर्मोऽग्रच सम्प्राप्तातिथिपूजनम् ।। अनु २।६८ ।।

26 ग्राम्यधर्मान्न सेवेत स्वच्छन्देनार्थकोविद ।
ऋतुकाले तु धर्मात्मा पत्नी सेवेत नित्यदा ।। अनु १३१।३८ ।।

27 चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाच दद्याच्च सुनृताम् ।
प्रत्युद्गम्याभिवादन कुर्यान्न्यायेन चार्चनम् ।।
आरण्यक २।५४ ।।

28 जितशिश्नोदरो मैत्र शिष्ठाचारसमन्वित ।
वैणवी धारयेद्यष्टि सोदकञ्च कमण्डलुम् ।। आश्व ४५।२० ।।

29 तद्धि सर्वाश्रमाणा मूलमुदाहरन्ति ।। शान्ति १८४।१० ।।

30 तस्मादेतैरधिक्षिप्त सहेन्नित्यमसज्वर ।
गृहधर्मरतो विद्वान् धर्मनित्यो जितक्लम ।।
शान्ति २३५।१९ ।।
(See भ्राता ज्येष्ठ etc below शान्ति २३५।१८)

25 धर्माग्र्य (धर्मज्ञ, धवो य, धर्माग्र) for धर्मोऽग्र्य सप्रोक्तोतिथिपूजन (स प्रोक्तो०, सप्राप्तोतिथि०) for सप्रा नम्

26 ग्राम्यधर्मं (ग्राम्य धम०, ग्रामधर्माति) for ग्राम्य० आत्म for अथ पत्नीमुपविशेत्सदा (पत्नीमुपद्ययेत्सदा, पत्नीमुपासयेत्तदा, पत्नी० परिशयेत्सदा for पत्नी० दा

27 सुभाषिता for च सुनृताम् चाचना (चाचनात्) for चार्चनम्

28 शाश्नोदरो (-शिष्णो०) for शिश्नो० मैत्री (जैत्र) for मैत्र -समन्वित for समाहित धारयन् for ०येद्

29 मूल्यम् for मूलम्

30 अपज्वर (अस०) for अस० -कर्म- for धर्म -परो for रतो धीमान् for विद्वान धर्मे for धर्म -शीलो (नित्ये) for नित्यो

31 त्रिवर्गगुणनिवृत्तिर्यस्य नित्य गृहाश्रमे ।
स सुखान्यनुभूयेह शिष्टाना गतिमाप्नुयात् ।। शान्ति १८४।१७ ।।

32 दशपूर्वान् दश परान् पुनाति च पितामहान् ।
गृहस्थवृत्तयस्त्वेता वर्तयेद्यो गतव्यथ ।। शान्ति २३५।२३ ।।

33 दातव्यमसकृच्छक्त्या यष्टव्यमसकृत्तथा ।
पुष्टिकर्मविधान च कर्तव्य भूतिमिच्छता ।। अनु १२६।१७ ।।

34 दान्तो विधेयो हव्यकव्येऽप्रमत्तो
अन्नस्य दाता सतत द्विजेभ्य ।
अमत्सरी सर्वलिङ्गिप्रदाता
वैताननित्यश्च गृहाश्रमी स्यात् ।। शान्ति ६४।१२ ।।

35 दुहित्रा दासवर्गेण विवाह न समाचरेत् ।
एतान् विमुच्य सवादान् सर्वपापै प्रमुच्यते ।।
शान्ति २३५।१४ ।।

36 देयमार्तस्य अयन श्रितश्रान्तस्य चासनम् ।
तृषितस्य च पानीय क्षुधितस्य च भोजनम् ।।
आरण्यक २।५३ ।।

31 निवृत्ति for निवृत्ति॒ नित्य for नित्य

32 स for च वृत्तीश्चापि वृत्तीश्चापि (वृत्तीर्यस्तु, वृत्तीभिस्तु) for वृत्तयस्तु, एतान् for एता वर्तयते (याति यो वै) for वर्तयेद्यो

33 भक्त्या for शक्त्या पुष्टिम् for भूतिम्

34 शातो (धातोर्) for दान्तो हव्यकव्य for ०कव्ये ऽप्रभुक्तो (प्रसन्नो, ऽप्रसक्त शक्त ०मत्तेर्, ० वृत्तो) for ० मत्तो शातश्च for अन्नस्य सत्यलिगी for सर्वलिङ्गि वै भाव for वैतान नित्यस्य for नित्यश्च ०श्रम for ०श्रमी

35 दुहिता for ०त्रा वास for दास एतैर् for एतान् विमु० for प्रमु०

36 तथा (स्थिति, ०त, पथि, परि) for स्थित

37 देवतातिथिशिष्टाशी निरतो वेदकर्मसु ।
इज्याप्रदानयुक्तश्च यथाशक्ति यथाविधि ।।
आश्व ४५।१७ ।।

38 देवान् पितॄन् मनुष्याश्च मुनीन् गृह्याश्च देवता ।
पूजयित्वा तत पश्चाद् गृहस्थो भोक्तुमर्हति ।।
शान्ति ३७।२७ ।।

39 दैवतद्विजसत्कर्ता सर्वातिथ्यकृतव्रत ।
ऋतुकालाभिगामी च नियतो नियताशन ।। अनु १३१।२८ ।।

40 द्वितीयमायुषो भाग गृहमेधी गृहे वसेत् ।
धर्मलुब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य सुव्रत ।। शान्ति २३५।१ ।।

41 धर्मलुब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य सुव्रत ।
द्वितीयमायुषो भाग गृहमेधिव्रती भवेत् ।। शान्ति २३४।२६ ।।

37 नियतो for निरतो देव for वेद नित्य for इज्या प्रधान for प्रदान. सयुक्त for युक्तश्च शक्िततोथ for यथाशक्ति यथाश्रुति (यथासुख) for ०विधि

38 ऋषीन् for पितॄन् पितॄन् for मुनीन् च गृह for गृह्याश्च भोजयित्वा for पूज० इच्छति for अर्हति

39 दैवद्विजातिसत्कर्ता for दवत र्ता सर्वातिव्ये for ०तिश्य शुभव्रत for कृत०

40 गृही for गृहे भवेत् (वसन्) for वसेत् आहृत्य for उत्पाद्य यत्नत for सुव्रत

41 कम for धम लुब्धो for लब्धैर् दाने for दारैर् अग्निम् for अग्नीन् आहृत्य for उत्पाद्य यत्नत (सुव्रत) for धर्मत चायुषो fo आ० मेघे व्रती (मेघी वृतो) for मेधिव्रती

42 धर्मागत प्राप्य धन यजेत
दद्यात्सदैवातिथीन् भोजयेच्च ।
अनाददानश्च परैरदत्त
सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ।। आदि ८६।३ ।।

43 धर्मेणार्थ समाहार्यो धर्मलब्ध त्रिधा धनम् ।
कर्तव्य धर्मपरम मानवेन प्रयत्नत ।। अनु १२६।१८ ।।

44 न च तत्स्वयमश्नीयाद् विधिवद्यन्न निर्वपेत् ।।
आरण्यक २।५६ ।।

45 न चाज्ञाता स्त्रिय गच्छेद्गर्भिणी वा कदाचन ।।
अनु १०७।७१ ।।

46 न चाप्यधर्म कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।।
आदि १४६।३४ ।।

47 न चार्थबद्ध कर्माणि धर्म वा कचिदाचरेत् ।
गृहस्थवृत्तयस्तिस्रस्तासा नि श्रेयस परम् ।। शान्ति २३५।२० ।।

43 सहायार्थो (सदाहार्यो) for समाहार्यो धनलब्ध धन धन (धम-लब्धधन) धन (धमलब्ध धन धन) for धम धनम् कम for धम कतव्यो धमपरमो for कर्त म

45 गमिणी या (गुर्विणी वा) for गर्मिणी वा

46 कल्याण for सुमहान्

47 तदाथ (नचानु, नचात्म) for नचाथ० वृद्ध (बध बध) for बद्ध धर्मवान् for धर्म वा किञ्चिद् (कश्चिद्) for कचिद् फल for परम्

48 न दिवा मैथुन गच्छेन्न कन्या न च बन्धकीम् ।
न चास्नाता स्त्रिय गच्छेत्तथायुर्विन्दते महत ।।
अनु १०७।१०० ।।

49 न दिवा प्रस्वपेज्जातु न पूर्वापररात्रयो ।
न भु जीतान्तराकाले नानृतावाह्वयेत् स्त्रियम् ।।
शान्ति २३५।६ ।।

50 न नग्नामीक्षते नारीं न विद्वान पुरुषानपि ।
मैथुन सतत गुप्तमाहार च समाचरेत् ।। अनु १४८।२१ ।।

51 नात्मार्थं पाचयेदन्न न वृथा घातयेत्पशून् ।
प्राणी वा यदि वाप्राणी सस्कार यजुषार्हति ।।
शान्ति २३५।५ ।।

52 नास्यानश्नन् वसेद् विप्रो गृहे कश्चिदपूजित ।
तथास्यातिथय पूज्या हव्यकव्यवहा सदा ।।
शान्ति २३५।७ ।।

48 बन्धुकी (वर्धकी, वाधक) for बन्धकीम् न कन्यामपि वृद्धिनी for न कन्या कीम् तदा for तथा फल for महत्

49 प्रसुपेत् for प्रस्वपेज् रात्रिषु for रात्रयो युज्याद् for भुञ्जीत

50 ईक्षयैन् for ०ते नग्नाम् for विद्वान् मिथुन for मैथुन भोजन मैथुन गुप्तम् for मैथुन गुप्तम् तपश्चैव (आचार च) for आहार च

51 नात्मान (नात्मार्थं) for नात्माथ धातयेन् for पा० फल for पशून् सघातिर् for सस्कार विदुषा (यजुषो) for ०षा

52 गृहे for वसेद् वसेत् for गृहे अथ for तथा कव्य for कव्य

53 नित्ययज्ञोपवीती स्याच्छुक्लवासा शुचिव्रत ।
नियतो दमदानाभ्या सदा शिष्टैश्च सविशेत् ।।
आश्व ४५।२६ ।।

54 पचमे दिवसे नारी षष्ठेऽहनि पुमान् भवेत् ।
एतेन विधिना पत्नीमुपगच्छेत पण्डित ।। अनु १०७।१४३ ।।

55 पचयज्ञविशुद्धात्मा सत्यवागनसूयक ।
दाता ब्राह्मणसत्कर्ता सुसमृष्टनिवेशन ।। अनु १२६।११ ।।

56 पचयज्ञास्तु यो मोहान्न करोति गृहाश्रमी ।
तस्य नाय न च परो लोको भवति धर्मत ।।
शान्ति १४२।२६ ।।

57 पत्नी रजस्वला चैव नाभिगच्छेन्न चाह्वयेत् ।
स्नाता चतुर्थे दिवसे रात्रौ गच्छेद् विचक्षण ।।
अनु १०७।१४२ ।।

58 पर्वकालेषु सर्वेषु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।। अनु १०७।८१ ।।

53 नित्य for नित्य शुक्ली for शुक्ल यम for दम तदा (न च) for सदा सवसेत् (सविद, सविद, सगत, सवदन्, सपदा) for सविशेत्

54 नारीम् for पत्नीम् उपगच्छेद् विचक्षण for उप त

55 एव for पञ्च स्वयसृष्ट (सुसहृष्ट) for सु ष्ट

56 पञ्चयज्ञतु (०यज्ञाश्च) for यज्ञास्तु गृहाश्रमे for ०मी

57 या च for चैव पत्नीरजस्वला या च for पत्नी चैव चतुर्थ for चतुर्थे नरो for रात्रौ

58 पूर्व (एव) for पर्व

59 पाद्यमर्घ्यं यथान्यायमासन शयन तथा ।
दोप प्रतिश्रय चापि यो ददाति स धार्मिक ।। अनु १२९।१३ ।।

60 पूजनीया महाभागा पुण्याश्च गृहदीप्तय ।
स्त्रिय श्रियो गृहस्थस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्या विशेषत ।।
उद्योग ३८।११ ।।

61 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गृहस्थेषु विधीयते ।। अनु १२९।१६ ।।

62 प्रातरुत्थाय चाचम्य भोजनेनोपमन्त्र्य च ।
सत्कृत्यानुव्रजेद्यश्च तस्य धर्म सनातन ।। अनु १२९।१४ ।।

63 बन्धूना ब्राह्मणाना च तथा शारणिकस्य च ।
सबन्धिना च राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ।। अनु १०७।११० ।।

64 ब्राह्मणस्थपतिभ्या च निर्मित यन्निवेशनम् ।
तदावसेत् सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर ।। अनु १०७।१११ ।।

65 भरण पुत्रदाराणा वेदाना पारण तथा ।
सता तमाश्रम श्रेष्ठ वदन्ति परमर्षय ।। शान्ति ६१।१५ ।।

59 (ए) व for (अ) पि

60 ०राज for भागा सुपुण्या for पुण्याश्च कृत for गृह आहु for उक्ता ता सु (तास्तु) for तस्माद

62 व्रजेद् यस्तु for व्रजेद् यश्च

63 नागरिकस्य for शारणिकस्य ध्रुव for महत्

64 निष्ठित for निमित तथावसेत् (समावसेत्) for तदा० तदा for सदा भावार्थं for भवार्थी

65 विद्याना (देवाना) for वेदाना पालन for पारण चानुपालन for पारण तथा वसताम् (सेवताम) for सता तम् आश्रम for आश्रम ज्येष्ठ for श्रेष्ठ

66 भार्यां गच्छन् ब्रह्मचारी सदा भवति चैव ह ।
ऋतवादी सदा च स्याद् दानशीलश्च मानव ।। अनु ९३।११ ।।

67 भार्यां तथा व्युच्चरत कौमारी ब्रह्मचारिणीम् ।
पतिव्रतामेतदेव भविता पातक भुवि ।। आदि ११३।१८ ।।

68 भ्राता ज्येष्ठ सम पित्रा भार्यापुत्र स्वका तनु ।
छाया स्वा दासवर्गस्तु दुहिता कृपण परम् ।।
शान्ति २३५।१८ ।।

69 यथा च गृहिणस्तोषो भवेद्वै बलिकर्मणा ।
तथा शतगुणा प्रीतिर्देवताना स्म जायते ।। अनु २०३।६ ।।

70 यथा नदीनदा सर्वे सागरे यान्ति सस्थितिम् ।
एवमाश्रमिण सर्वे गृहस्थे यान्ति सस्थितिम् ।।
शान्ति २८४।३९ ।।

66 गच्छेद् for गच्छन् ऋतौ यस्तु for ब्रह्मचारी ऋतौ for सदा (ए)व for च मौन for दान

67 वलिता for भविता

68 भ्राता (ज्येष्ठा ज्येष्ठ) for ज्येष्ठ पिता (पुत्रा, पुत्रो) for पित्रा भ्रातृ for भार्या पुत्र for पुत्र तथा for स्वका छाया for छाया स्व for स्वा वयस्तु (वगश्च, वर्गस्य वर्गोऽस्ति) for वगस्तु रोपण for कृपण

69 तथा for यथा तेषा (तोष्या) for तोषो यथा गृहिणस्तोषोऽस्ति (यथा च गृहिभिस्तोष्या) for यथा षो भवेत (भवेच्च, भवन्ति) for भवेद्वै कर्मणि for कर्मणा भवेच्च बलिकर्मणि for भवे० णा शतगुण for ०णा प्र for स्म

70 सर्व for सर्वे सस्थित (सस्थिति) for सस्थितिम्

71, वयासि पशवश्चैव भूतानि च महीपते ।
गृहस्थैरेव धार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठाश्रमी गृही ।। शान्ति २३।५ ।।

72 विघस भृत्यशेष तु यज्ञशेष तथामृतम् ।। आरण्यक २।५८ ।।

73 विघसाशी भवेन्नित्य नित्य चामृतभोजन ।
अमृत यज्ञशेष स्याद्भोजन हविषा समम् ।
भृत्यशेष तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ।।शान्ति २३५।११ ।।

74 विवाहाश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत च ।
पुत्रलाभो हि कौरव्य सर्वलाभाद्विशिष्यते ।। अनु ६७।३३ ।।

75 वत्सला सर्वभूताना वाच्या श्रोत्रसुखा गिर ।
परिवादोपघातौ च पारुष्य चात्र गर्हितम् ।। शान्ति १८४।१४ ।।

76 वृद्धबालातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसबन्धिबान्धवै ।
मातापितृभ्या जामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया ।।शान्ति २३५।१३।।
(विवाद न समाचरेत्, शान्ति २३५।१४ ।।)

77 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ।
वैश्वदेव हि नामैतत्साय प्रातर्विधीयते ।। आरण्यक २।५७ ।।

71 जनाधिप (जनानि च) for महीपते अवधाय च for एव धार्यन्ते
72 नित्य for तस्मात्
73 विघशासो (०साशि) for ०साशी वामृत- for चा भोजन for ०न अनृत for अमृत शेषस्य (शेष स्याद्) for शेष स्याद् भुक्त for भृत्य- [ऽ] श्नीयात् for ऽश्नाति
74 विवाह for ०हाश् (अ) पि for (ए) व उत्पादयेदिति (उत्पादयेति च, उत्पादयैत्तत, उत्पादयीत च) for उत् च
75 वत्सल्या (वात्सल्य, वात्सल्यात्, वात्सल्या, वत्सल) for ०ला भूतेषु for ०भूताना चापि for चात्र
76 -बालातुरा for वैद्यैर सबध- for सबन्धि जामात्रा (जातीभिर्, ज्ञातीभिर, जामि०,) for जामी० भ्राता for भ्रात्रा
77 इद for एतत् प्रवर्तते for विधीयते

78 षट्कर्मा वर्तयत्येकस्त्रिभिरन्य प्रवर्तते ।
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रे व्यवस्थित ।
गृहमेधिन्नानान्यत्र महान्तीह प्रचक्षते ।। शान्ति २३५।४ ।।

79 स चक्रचरलोकाना सदृशी प्राप्नुयाद्गतिम् ।
यतेन्द्रियाणामथ वा गतिरेषा विधीयते ।। शान्ति २३५।२४ ।।

80 सत्यार्जव चातिथिपूजन च
धर्मस्तथार्थश्च रतिश्च दारे ।
निषेवितव्यानि सुखानि लोके
ह्यस्मिन् परे चैव मत ममैतत् ।।शान्ति ६१।१४।।

81 सर्वमेतद्यथाशक्ति विप्रो निर्वर्तयन् शुचि ।
एवयुक्तो जयेत्स्वर्ग गृहस्थ सशितव्रत ।। आश्व ४५।२५ ।।

82 सर्वाश्रमपदे ह्याहुर्गार्हस्थ्य दीप्तनिर्णयम् ।
पावन पुरुषव्याघ्र य वय पर्युपास्महे ।। शान्ति ६६।२६ ।।

78 अया (अन्य) for अन्य प्रवतयेत् for ०र्तते त्रिभिरन्यो for चतुथस्तु च for तु ब्रह्मसत्ये (०त्वे) for ०सत्रे सुमहान्ति for महान्तीह प्रचक्ष्यते (प्रवर्तयेत्) for प्रचक्षते

79 शक्र for चक्र धर (चार) for चर आप्नुयाद् for प्रा० जितेन्द्रियाणाम् for यतेन्द्रियाणाम् एव for एषा

80 चदाने (स्वदाने, स्वदारे स्वदारैः, चदारैः) for च दारे निषेव्यमाणानि for ०वितव्यानि यस्मिन् (अस्मिन्, तस्मिन्) for ह्यस्मिन् पर for परे

81 युक्ते (यजेत् [S] जयत्) for जयेत् सर्वं for स्वर्ग

82 पदेष्वादौ (पदेष्वाहुर्, पदेऽप्याहुर्) for पदे ह्याहुर् दीप्ति for दीप्त पालन for पावन यद्वय (य धम) for य वय पर्युपासते for ०स्महे

83 सर्वेषामेव वर्णाना गार्हस्थ्य तद्विधीयते ।
श्रद्धालक्षणमित्येव धर्म धीरा प्रचक्षते ।। आश्व ३५।३३ ।।

84 सविभागोऽत्र भूताना सर्वेषामेव शिष्यते ।
तथैवापचमानेभ्य प्रदेय गृहमेधिना ।। शान्ति २३५।२० ।।

85 सुसरब्धोऽपि रामाणा न ब्रूयादप्रिय बुध ।
रति प्रीति च धर्म च तास्वायत्तमवेक्ष्य च ।। आदि ६८।५० ।।

86 सेव्य तु ब्रह्मषट्कर्म गृहस्थेन मनीषिणा । शान्ति ६३।२ ।।

87 सोऽय चतुर्णामेतेषामाश्रमाणा दुराचर ।
त चराविमना पार्थ दुश्चर दुर्बलेन्द्रियै ।। शान्ति २३।६ ।।

88 स्वदारनिरतो दान्तो ह्यनसूयुर्जितेन्द्रिय ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसश्रितै ।। शान्ति २३५।१२ ।।
(विवाद न समाचरेत्, शान्ति २३५।१४)

83 त्रयाणाम् for सर्वेषाम् स for तद् विशिष्यते for विधीयते श्रुत्वा (श्रद्धा, श्राद्ध-) for श्रद्धा (ए) त (ए) तद्, [ए] क) for [ए] व धर्मे धीरा (ब्रह्मचारी) for धम धोरा

84 अव- for एव शस्यते for शि० अथवा for तथैव पाचमानेभ्य (अपच्यमा०) for [अ] पच०

85 पुमान् क्रुद्धोऽपि (अप्रियोक्तोपि, सुसक्रुद्धोऽपि) for सु पि दाराणा (स्वा रामा, नारीणा) for रामाणा कुर्याद् for ब्रूयाद् वच (नर) for बुध

86 कतव्य for सेव्य तु गृहस्थेन (०स्थाना) for गृह०

87 योय for सोऽय एषातु for एतेषाम् (आ) शु विधि for (अ) विमना

88 नित्यम् for दान्तो अनसूयुर् for ह्यन० -सभृतै (-ससृतै) for सश्रितै

89 स्वदारनिरतो दान्त शिष्टाचारो जितेन्द्रिय ।
पचभिश्च महायज्ञै श्रद्दधानो यजेत ह ।। आश्व ४५।१६ ।।

90 स्वदारतुष्ट ऋतुकालगामी नियोगसेवी न शठो न जिह्म ।
मिताशनो देवपर कृतज्ञ सत्यो मृदुश्चानृशस क्षमावान ।।
शान्ति ६१।११ ।।

91 स्वधर्मजीविनो दान्ता क्रियावन्तस्तपस्विन ।
तेषा हव्य च कव्य चाप्यर्हणार्थ विधीयते ।। शान्ति २३५।८ ।।

92 स्वर्गलोको गृहस्थानामुदारमनसा हित ।
स्वर्गो विमानसयुक्तो वेददृष्ट सुपुष्पित ।। शान्ति २३५।२५

93 समावृत्ताना सदाराणा सहधमचर्याफलार्थिना गृहाश्रमो विधीयते । धर्मार्थकामावाप्तिर्ह्यत्र त्रिवगसाधनमवेक्ष्यागर्हितेन कर्मणा धना-न्यादाय स्वाध्यायप्रकर्षोपलब्धेन ब्रह्मर्षिनिमितेन वा अद्रिसार

89 स्वाचार for स्वदार नित्य for दान्त दयेदिह (यजेदिह, यजेत च) for ०तह.

90 जडो for शठो दैवपर (देवकृत, वेदपर, देववर) for देवपर सङ्गो for सत्यो (S) नृतश् for मृदुश्

91 वृतस्नाता (व्रतस्नात) for ०स्नाता स्वकम (सधर्म-) for स्व० कव्य for हव्य हव्य for कव्य अप्यहणाथ (अभ्यहणार्थ) for (अ) प्यहणार्थ

92 स्वर्गो for स्वग -लोके (लोक) for लोको मनसो (मनसा) for मनसा इव for हित दृष्टि सु- (दष्टि स) for दृष्ट सु

93 धर्मार्थे- for धर्मार्थ अपेक्ष्य for अवेक्ष्य [अ] गर्वितेन ([अ] विगर्हितेन, [अ] भिहितेन) for [अ] गर्हितेन नियमदैवताभ्यास for नियमाभ्यास देव (देवता) for दैवत कुलगुरु (कुरुकुल) for गुरु० निवासिन for वासिन वान्ये for चान्ये व्रतनियमसकल्प for सकल्पित-व्रतनियम नियमानुष्टायिनम् for नियमधर्मानु० भिक्षा for भिक्षा सविभाग for ०भागा प्रवर्तन for र्तन्ते

-गनेन वा हव्यनियमाभ्यासदैवतप्रसादापलब्धेन वा धनेन गृहस्थो गार्हस्थ्य प्रवर्तयेत् । तद्धि सर्वाश्रमाणा मूलमुदाहरन्ति । गुरुकुलवासिन परिव्राजका ये चान्ये सकल्पितव्रतनियम-धर्मानुष्ठायिनस्तेषामप्यत एव भिक्षाबलिसविभागा प्रवर्तन्ते ॥ शान्ति १८४।१० ॥

94 वानप्रस्थाना द्रव्योपसस्कार इति प्रायश खल्वेते साधव साधुपथ्यदर्शना स्वाध्यायप्रसगिनस्तीर्थं पृथिवी पर्यटन्ति । तेषा प्रत्युत्थानाभिवादनानसूयावाक्प्रदानसौमुख्यशक्त्यासन-शयनाभ्यवहारसत्क्रियाश्चेति ॥ शान्ति १८४।११ ॥

95 अपि चात्र माल्याभरणवस्त्राभ्यगगन्धोपभोगनृत्तगीतवादित्र-श्रुतिसुखनयनाभिरामसदर्शनाना प्राप्तिर्भक्ष्यभोज्यपेयलेह्यचोष्या-णामभ्यवहार्याणा विविधानामुपभोग स्वदारविहारसतोष कामसुखावाप्तिरिति ॥ शान्ति १८४।१६ ॥

94 वनस्थाना for वानप्रस्थाना यते for एते साधूना पथ्यार्थिन for साधुपथ्यदशना सगिनस् for प्रसङ्गिनस् वेद for देश सुख (सौख्य, सौमुख्य, सौख्य, सौमुख) for ०ख्य शक्त्याशन (शय्यासन, भक्यासन) for शक्त्या० शरणाभ्यवहार for शयना० सत्क्रिया for सत्क्रियाश् चेत इति for चेति

95 माल्यधारण for माल्याभ० वस्त्रागारगोप० for वस्त्राभ्यङ्ग-गन्धोप० नृत्य for नृत्त ०नोभिराभ for ०नाभिराम दशनाना for सदर्शनाना भक्ष for भक्ष्य भोज्याव for भोज्य सुविहारस० for स्वदारविहारस० कामावाप्तिर् for कामसुखावाप्तिर्

———

X वानप्रस्थधर्माः ।

1 अकृष्ट वै व्रीहियव नीवारविघसानि च ।
हवींषि सम्प्रयच्छेत मखेष्वत्रापि पञ्चसु ।। शान्ति २३६।७ ।।

2 अत पर परममुदारमाश्रम
तृतीयमाहुस्त्यजता कलेवरम् ।
वनौकसा गृहपतिनामनुत्तम
शृणुष्वैतत् क्लिष्टशरीरकारिणाम् ।। शान्ति २३५।२७ ।।

3 अनग्निरनिकेतश्च अगोत्रचरणो मुनि ।
कौपीनाच्छादन यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ।।
आदि ८६।१२ ।।

4 अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शैवालोत्तरभोजनै ।
अश्मकुट्टैस्तथा दान्तै सम्प्रक्षालैस्तथापरै ।। अनु १३०।११ ।।

1 अफालकृष्ट (अपच्यकृष्ट, अकालदृष्ट, अपालकृत्) for अकृष्ट वै
च विसानि for विघसानि एतेषु for अत्रापि

2 त्यजत for ०ता मतिना for पति० अनुत्तमा (अनन्तर, निरन्तर)
for ०त्तम शृणु त्वम् for शृणुष्व सक्लिष्ट (सश्लिष्ट, तच्छिष्ट,
यत्क्लिष्ट, अक्लिष्ट, अश्लिष्ट, अक्लेश) for [ए] तत्क्लिष्ट-
कारिण for कारिणाम्

3 वाससम् for चीव०

4 अम्बुभक्षै for अब्भक्षै शैवलो० for शैवालो

5 अभय सर्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा प्रव्रजेद् द्विज ।
लोकास्तेजोमयास्तस्य प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥
शान्ति २३६।२७ ॥

6 अभय सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनि ।
न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते क्वचित् ॥ शान्ति १८५।४ ॥

7 अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसश्रया ।
ग्रीष्मे च पचतपस शश्वच्च मितभोजना ॥
शान्ति २३६।१० ॥

8 अर्चयन्नतिथीन्काले दद्याच्चापि प्रतिश्रयम् ।
फलपत्रावरैर्मूलै श्यामाकेन च वर्तयन् ॥ आश्व ४६।११ ॥

9 अष्टमीयज्ञपरता चातुर्मास्यनिषेवणम् ।
पौर्णमास्या तु यो यज्ञो नित्ययज्ञस्तथैव च ॥ अनु १३०।१५ ॥

5 ये दत्त्वा (दत्त्वा य, दत्त्वा स, यो दद्यात्) for यो दत्त्वा व्रजते for प्रव्रजेद् पुन for द्विज तेजोमयात् for ०मयास् चानतम् for चानन्त्यम्

6 यश्चरते (चरतीति) for ०ति यो

7 अभ्रावकाश for ०काशा सर्वासु for वर्षासु मेहते for हेमन्ते सचया for सश्रया भीष्मे च (ग्रीष्मे तु, ग्रीष्मेषु) for ग्रीष्मे च चामृत (चामित) for च मित

8 अचयेद् (०येच्च, ०यच्च, ०यति) for ०यन् दद्याद्वा for दद्याच्च प्रतिग्रह (परिग्रह, प्रतिश्रिय) for प्रतिश्रय पत्रवनैर् (पत्रैर्वरैर्, पत्रादिभिर्, पत्रचयै) for पत्रावरैर् वन्यै for मूलै प्रवर्ज (०र्त) येत् (च वर्तयेत्) for च वर्तयन्

9 धर्मो for यज्ञो पौर्णमासादयो यज्ञा for पौर्ण यज्ञो

10 आत्मयाजी सोऽऽत्मरतिरात्मक्रीडात्मसश्रय ।
आत्मन्यग्नीन् समारोप्य त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहान् ॥
शान्ति २३६।१३ ॥

11 आमूलफलभिक्षाभिरर्चेदतिथिमागतम् ।
यद्भक्ष स्यात्ततो दद्याद्भिक्षा नित्यमतन्द्रित ॥आश्व ४६।१३॥

12 आस्येन तु यदाहार गोवन्मृगयते मुनि ।
अथास्य लोक पूर्वो य सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥
आदि ८६।१७ ॥

13 कृतकृत्यस्य चारण्ये वासो विप्रस्य शस्यते ॥ शान्ति ६३।२ ॥

14 कृष्णपक्षे पिबन्त्येके भु जते च यथाक्रमम् ।
मूलैरेके फलैरेके पुष्पैरेके दृढव्रता ॥ शान्ति २३६।१३ ॥

10 वात्मरतिर (चात्म०, सात्म०) for स आत्म० सोमरतिर् for सोऽऽत्य० सश्रय for ०य अग्नि for अग्नीन् समाधाय (०दाय) for ०रोप्य त्यक्ता for त्यक्त्वा सर्वान् for सर्व

11 अप्मूल (अमूल, आमूल, समूल) for आमूल शाखाद्यैर् (भक्षाभिर्) for भि० समूलफलपत्राभिर् (समूलफलपाचाद्भिर्, समूलफल-शाखाद्यैर्) for आमूल भिर् अतिथि च समागत for अति तम् यद्भक्ष्य (यद्भक्ष, यद्भक्ष) for यद्भक्ष तथा for ततो नित्य-भिक्षाम् (नित्य भैक्षम्, नित्य भिक्षाम्, भक्ष्यान्नित्यम्) for दद्याद्भिक्षा

12 शाठ्य (दैन्य) for सैन्य भिक्षा for भक्ष्या

13 वारण्ये (सोरण्ये) for चारण्ये

14 भवन्ति for पिबन्ति इमे for एके यथाक्रम (०गत, ०सुख, ०तथ) for क्रमम् क्रीडैरकै for मूलैरेके एक for एके पलैर् for फलैर् ०रेक for ०रेके

15 केशलोमनखान् वाप्य वानप्रस्थो मुनिस्तत ।
आश्रमादाश्रम सद्य पूतो गच्छति कर्मभि ॥
शान्ति २३६।२६ ॥

16 गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मन ।
अपत्यस्यैव चापत्य वनमेव तदाश्रयेत् ॥ शान्ति २३६।४ ॥

17 चर्मवल्कलसवीत स्वय प्रातरुपस्पृशेत् ।
अरण्यगोचरो नित्य न ग्राम प्रविशेत्पुन ॥ आश्व ४६।१० ॥

18 चीरवल्कलसवीतैर्मृगचर्मनिवासिमि ।
कार्या यात्रा यथाकाल यथाधर्म यथाविधि ॥
अनु० १३०।१२ ॥

19 जटाकरणसस्कार द्विजातित्वमवाप्य च ।
आधानादीनि कर्माणि प्राप्य वेदमधीत्य च ॥ शान्ति ६१।३ ॥

20 जरया च परिद्यूनो व्याधिना च प्रपीडित ।
चतुर्थे चायुष शेषे वानप्रस्थाश्रम त्यजेत् ।
सद्यस्कारा निरूप्येष्टि सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ शान्ति २३६।२२ ॥

15 केशात् for केश व्याप्य for ०लोम कृत्वा (भूत्वा वापि) for व्याप्य केशलोमनखी for केश नखान् तथा for तत पुण्य for सद्य भवति (यच्छति) for गच्छति

16 सदा (तदा) for यदा [अ] पि, च for [ए] व

17 सवासी for सवीत साय for स्वय मुनि for पुन

18 यथाकाम for ०काल

19 चूडाकरण for जटाकरण वेदान् for वेदम्

20 मनसा (जरसा, रजया, क्षुधया) for जरया ०न्यूना (न्यूनो) for द्यूनो पीडिता for पीडित त्वायुष (चायुषा) for ०ष शेष for शेषे त्यजत् for त्यजेत् सम्यस्कारा (सत्यक्षरा, सद्यस्करा, ०स्करो, सद्यस्का स) for ०स्कारा निरूपेष्टि (निकृष्टेष्टि) for निरूप्येष्टि

21 तत्रारण्यकशास्त्राणि समधीत्य च धर्मवित् ।
ऊर्ध्वरेता प्रजपित्वा गच्छत्यक्षरमात्मताम् ॥ शान्ति ६१।५ ॥

22 तृतीयमायुषो भाग वानप्रस्थाश्रमे वसेत् ।
तानेवाग्नीन् परिचरेद् यजमानो दिवौकस ॥
शान्ति २३६।५ ॥

23 तेषा होमक्रिया धर्म पञ्चयज्ञनिषेवणम् ।
नागपञ्चमयज्ञस्य वेदोक्तस्यानुपालनम् ॥ अनु० १३०।१४ ॥

24 त्यक्तदेह सदादक्षो वननित्य समाहित ।
एवयुक्तो जयेत्स्वर्ग वानप्रस्थो जितेन्द्रिय ॥ आश्व ४६।१६ ॥

25 त्रिकालमभिषेकार्थ पितृदेवार्चन क्रिया ।
अग्निहोत्रपरिस्पन्द इष्टिहोमविधिस्तथा ॥ अनु० १३०।६ ॥

21 तदा for तत्र च for स प्रव्रजित्वा (प्रव्रजितो, प्रजाहित्वा) for प्रजपित्वा ०साम्यता (सद्मता) for सात्मताम्

22 भागे for भाग वानप्रस्थाश्रमो for श्रमे भवेत् for वसेत् स्थाने वाग्नीन् for तानेवा०

23 पञ्चमि for पञ्चम भाग च पञ्चयज्ञस्य for नाग यज्ञस्य यथोक्तस्य for वेदोक्तस्य

24 शुचिदेह (त्यक्तद्रोह, न्यस्तदेह, ०दीक्षो) for त्यक्तदेह, वननित्य (देवनित्य, वननित्य, वननित्ये, वन्यमश्नन) for वननित्ये वने नित्यमतद्रित for वन हित यजेत् (व्रजेत्, वसेत्) for जयेत् मार्ग for स्वग

25 अभिषेकार्थ० (अभिषेकार्थक च, अभिषेकाथकश्च) for ०र्थ तथा for क्रिया इति (इष्टि०) for इष्टि

26 त्रीश्चैवाग्नीन्यजेत्सम्यगात्मन्येवात्ममोक्षणात् ।
प्राणेभ्यो यजुषा पच षट् प्राश्नोयादकुत्सयन् ।।
शान्ति २३६।२५ ।।

27 दन्तोलूखलिन केचिदश्मकुट्टास्तथापरे ।
शुक्लपक्षे पिबन्त्येके यवागू क्वथिता सकृत् ।।
शान्ति २३६।१२ ।।

28 दान्तो मैत्र क्षमायुक्त केशश्मश्रु च धारयन् ।
जुह्वन् स्वाध्यायशीलश्च सत्यधर्मपरायण ।। आश्व ४६।१५ ।।

29 देवतातिथिपूर्वं च सदा भुजीत वाग्यत ।
अस्कन्दितमनाश्चैव लब्धाशीर्देवताश्रय ।। आश्व ४६।१४ ।।

30 न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ।
तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठत ।। आदि ८६।११ ।।

26 श्चैवाग्नीन् for त्रीश्चैवा० त्यजेत् (त्यजे) for यजेत् आत्मयज्ञ for ०न्येव विमो० [[अ] भिमो०] for [आ] त्ममो० यजुष (०षा) for षा० प्रश्नीयाद् (अश्नी०, चाश्नी०) for प्राश्नी०

27 तत्तोलू० for दन्तोलू ०कुटास् (०कुदास्, ०कुट्टीस्) for कुट्टास् मुक्त for शुक्ल बह्वागु for यवागू कथका for क्वथिता

28 शातो (दाता) for दान्तो केशाम् for केश विधा (०दा) रयन् for च धार जुह्वत् for जुह्वन् सव for सत्य

29 पूजा for पूव तु for च यदा (सदयो, तदा, यथा, तथा) for सदा प्राश्नीत (प्राश्नात्तु) for भुञ्जीत वाग्यत for वाग्यत आस्कदित for अस्पर्धित [अ] पि for [ए] व अर्चित (०त) सुमन (०ना) श्चापि for अस्क व देवताश्रित (०प्रिया, ०श्रिय) for देवताश्रय

31 नियतो नियताहार षष्ठभक्तोऽप्रमादवान् ।
तदग्निहोत्र ता गावो यज्ञाङ्गानि च सर्वश ।।
शान्ति २३६।६ ।।

32 निष्क्रम्य वनमास्थाय ज्ञानयुक्तो जितेन्द्रिय ।
कालाकाक्षी चरन्नेव ब्रह्मभूयाय कल्पते ।। शान्ति १५४।२५ ।।

33 निस्तुतिर्निर्नमस्कार परित्यज्य शुभाशुभे ।
अरण्ये विचरैकाकी येनकेनचिदाशित ।। शान्ति २३४।९ ।।

34 नीवारग्रहण चैव फलमूलनिषेवणम ।
इङ्गुदेरण्डतैलाना स्नेहार्थं च निषेवणम् ।। अनु १३०।७ ।।

35 प्रवृत्तमुदक वायु सर्व वानेयमातृणात् ।
प्राश्नीयदानुपूर्व्येण यथादीक्षमतन्द्रित ।। आश्व ४६।१२ ।।

36 फलमूलानिलभुजा मुनीना वसता वने ।
वानप्रस्थ द्विजातीना त्रयाणामुपदिश्यते ।। आश्व ३५।३२ ।।

31 भुक्तो for भक्तो तापवान् for ऽप्रमाद तदाग्नि for तदग्नि॰ नाभावो for ता गावो

32 बलम् for वनम् कालकाक्षी for कालाकाङ्क्षी चरत्येव (चरन्नेव, वने चैव, चरन्नेह) for ॰न्नेव

33 निस्तुति for निस्तुतिर् ॰त्यज for ॰त्यज्य अशित (आश्रित, आसित) for आशित

34 साक्षात् for चैव स्नेहार्थे च (स्नेहार्थेषु) for ॰र्थ च

35 प्रदक्त for प्रवृत्तम् वाय (वापि, वाचि, वायन्, पायन् वायु) for वायु दीप्तम् (भिक्षुर्) for दीक्षम्

36 मूलाशन (मूलतृण) for मूलानिल फलमूलानि बुभुजा (॰लशताना तु, ॰लाशनवता) for फल भुजा. चरता for वसता मुने for वने द्वितीयाना (द्विजाताना) for द्विजातीना त्रायताम् for त्रयाणाम् अनु for उप दिश्यति for ॰ते

37 भूमौ विपरिवर्तन्ते तिष्टेद्वा प्रपदैरपि ।
स्थानासनैर्वर्तयन्ति सवनेष्वभिषिञ्चते ।। शान्ति २३६।११ ।।

38 यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मौन समास्थित ।
अथ लोकमिम जित्वा लोक विजयते परम् ।।
आदि ८६।१६ ।।

39 यमेषु चैवात्मगतेषु न व्यथेत्
स्वशास्त्रसूत्राहुतिमन्त्रविक्रम ।
भवेद्यथेष्टा गतिरात्मयाजिनो
न सशयो धर्मपरे जितेन्द्रिये ।। शान्ति २३६।२६ ।।

40, यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रिय ।
आतिष्ठेत मुनिर्मौन स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ।।
आदि ८६।१४ ।।

41 यावत्प्राणाभिसधान तावदिच्छेच्च भोजनम् ।
तथास्य वसतो ग्रामेऽरण्य भवति पृष्ठत ।। आदि ८६।१३ ।।

37 स्थानाशनैर् for सनैर् वसनेषु for सव० अनि for अभि सेचनै (षेचनै , षिचनै) for षिञ्चते

38. यथा for यदा स च (यश) for पर

39 चैवानु० for चैवात्म० रतेषु (गते च) for गतेषु सुशास्त्र for स्व० सुता० (सूत्राहुति०) for सूत्रा० मात्र for मन्त्र विक्रमात् for विक्रम० सर्वेष्वयेष्टा (भवेष्वथेष्टा) for भवेद्यथेष्टा अथेष्टा for थ० वेदिनि for याजिनो सश्रयो (सचयो, सशये) for ०यो

40 काम for कामान् न्यस्त (त्यक्त्वा) for त्यक्त कामा (कामो) for कर्मा आतिष्ठते (आतिष्ठच्च) for आतिष्ठेत अवाप्नुयात् for आप्नुयात्

41 प्राणेतिस० (प्रीणाति स०, विप्राभि०) for प्राणाभि०

42 युक्तैर्योगवहै सद्भिर्ग्रीष्मे पचतपैस्तथा ।
मण्डूकयोगनियतैर्यथान्यायनिषेविभि ।। अनु १३०।९ ।।

43 योगचर्याकृतै सिद्धै कामक्रोधविवर्जनम् ।
वीरशय्यामुपासद्भिर्वीरस्थानोपसेविभि ।। अनु १३०।८ ।।

44 वननित्यैर्वनचरैर्वनपैर्वनगोचरै ।
वन गुरुमिवासाद्य वस्तव्य वनजीविभि ।। अनु० १३०।१३ ।।

45 वने मूलफलाशी च तप्यन् सुविपुल तप ।
पुण्यायतनचारी च भूतानामविहिसक ।। शान्ति २३४।७ ।।

46 वर्तयन्ति यथान्याय वैखानसमत श्रिता ।
एताश्चान्याश्च विविधा दीक्षास्तेषा मनीषिणाम् ।।
शान्ति २३६।१४ ।।

47 वानप्रस्थाश्रमेऽप्येताश्चतस्रो वृत्तय स्मृता ।
सद्य प्रक्षालका केचित् केचिन्मासिकसचया ।।
शान्ति २३६।८ ।।

42 मुक्तैर् for युक्तैर् निरतैर् for नियतैर् यथायोगव्र (०ग व्र) तोपेतैर् for मण्डूक नियतैर्

43 व्रतै (गतै) for कृतै विवर्जितै for ०र्जनम् वीरशय्यासन सद्भिर् for वीर सद्भिर् यथान्याय for ०न्याय

44 वनजैर् (वनस्थैर्) for वनपैर् वन गूढ (वने गूहम्) for वन गुरुम् वर्तव्य for वस्तव्य

45 तेन for वने विमल for विपुल अवहिसक for अवि०

46 प्रवर्तते (०ति) for वर्तयन्ति यथा न्याय्य for यथान्याय वैश्वानर for वैखानस विधि for मत स्मृता for श्रिता वै प्रोक्ता for विविधा महात्मना (मनीषिण) for ०षिणाम्

47 ०श्रम for श्रमे ऽस्त्यैताश् (ह्येताश्, पूताश्, ०प्येकाश्) for ऽप्येताश् साद्य for सद्य प्रक्षालिक for ०लका क्वचिन् for केचित्

48 वार्षिक सचय केचित् केचिद् द्वादशवार्षिकम् ।
कुर्वन्त्यतिथिपूजार्थं यज्ञतन्त्रार्थसिद्धये ।। शान्ति २३६।९ ।

49 विमुक्ता दारसयोगैर्विमुक्ता सर्वसकरै
विमुक्ता सर्वपापैश्च चरन्ति मुनयो वने ।। अनु० १३०।१६ ।।

50 वीरासनगतैर्नित्य स्थण्डिले शयनैस्तथा ।
शीतयोगोऽग्नियोगश्च चर्तव्यो धर्मबुद्धिभि ।।
अनु १३०।१० ।।

51 सदारो वाप्यदारो वा आत्मवान् सयतेन्द्रियै ।
वानप्रस्थाश्रम गच्छेत्कृतकृत्यो गृहाश्रमात् ।। शान्ति ६१।४ ।।

52 सद्यस्काश्च यजेद्यज्ञानिष्ठीश्चैवेह सर्वदा ।
सदैव याजिना यज्ञादात्मनीज्या निवर्तते ।। शान्ति २३६।२४ ।।

53 सस्कृत सर्वसस्कारैस्तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
ग्रामान्निष्क्रम्य चारण्य मुनि प्रव्रजितो वसेत् ।। आश्व ४६।९ ।।

48 मासिक (मासिका) for वार्षिकम् तत्त्वार्थ for तन्त्रार्थ यक्ष for यज्ञ

49 वियुक्ता for विमुक्ता at both places

50 रतै for गतै शयन for शयनै तोयाग्नि (योगाग्नि) for योगोऽग्नि कर्तव्यो for चर्तव्यो ब्रह्म for धर्म

51 विनीत for आत्मवान् गृहकृत्यो for कृतकृत्यो

52 साद्य० for सद्य० त्यजेद् for यजेद् याजीन् (अन्यान्) for यज्ञान् इष्टा (इष्टिश्, इष्टीश्, इष्टाश्) for इष्टीश् सर्वश for ०दा यदैव (सदेव) for सदैव याजिन (यज्ञिना) for याजिना यज्ञान् (यज्ञा, याजे, यज्ञ) for यज्ञाद् नात्मनीज्या for आत्म० हि for नि

53 तथव ब्रह्मचर्यया for ब्रह्म ॰वान् चारण्ये (योरण्य) for चारण्य प्रवसितो for प्रव्रजितो व्रजेत् (भवेत्) for वसेत्

54 सुशीलवृत्तो व्यपनीतकल्मषो
न चेह नामुत्र च कर्तुमीहते ।
अरोषमोहो गतसंधिविग्रहो
भवेदुदासीनवदात्मविन्नर ।। शान्ति २३६।२८ ।।

55 स्रुग्भाण्डपरमा नित्य त्रेताग्निशरणा सदा ।
सन्त सत्पथनित्या ये ते यान्ति परमा गतिम् ।।
अनु० १३०।१७ ।।

56 स्ववीर्यजीवी वृजिनान्निवृत्तो
दाता परेभ्यो न परोपतापी ।
तादृङ्मुनि सिद्धिमुपैति मुख्या
वसन्नरण्ये नियताहारचेष्ट ।। आदि ८६।४ ।।

57 वानप्रस्था खलु ऋषिधर्ममनुसरन्त पुण्यानि तीर्थानि नदीप्रस्र-
वणानि सुविविक्तेष्वरण्येषु मृगमहिषवराहसृमरगजाकीर्णेषु
तपस्यन्तोऽनुसचरन्ति । त्यक्तग्राम्यवस्त्राहारोपभोगा वन्यौषधि-
मूलफलपर्णपरिमितविचित्रनियताहारा स्थानासनिनो भूमिपाषा-
णसिकताशर्करावालुकाभस्मशायिन काशकुशचर्मवल्कलसवृ-
ताङ्गा केशश्मश्रुनखरोमधारिणो नियतकालोपस्पर्शना होम-

54 सुशीतल (सुनीत) for सुशील ह्यप० for व्यप० किल्विषो (कल्मष) for ०षो चामुत्र for ना० कर्ममीहते (कर्म चेहते, कर्महीयते, स स्म हीयते, सोतमृच्छति) for कर्तुमीहते. अशोष for अरोष मोहा for मोहो उपासीन for उदासीन मुनि for नर

55 ते for ये प्र for ते

56 पुण्या (सत्य, नित्य) for मुख्या चरन् for वसन्

बलिकालानुष्ठायिन समित्कुशकुसुमोपहारहोमार्जनलब्धवि-श्रामा शीतोष्णपवनविष्टप्तविभिन्नसर्वत्वचो विविधनियमयोगच-र्याविहितधर्मानुष्ठानहृतमांसशोणितास्त्वगस्थिभूता धृतिपरा सत्त्वयोगाच्छरीराण्युद्वहन्ति ।। शान्ति १८५।१ ।।

57 ०प्रस्थ for ०प्रस्था ऋषयोर् (ऋषिर्) for ऋषि स्वधर्मम् for धर्मम् स्मरत (०वर्तते) for सरन्त पुण्य for पुण्यानि प्रसृक्तानि (प्रश्रवणादीनि, प्रश्रवणानि) for प्रस्र० अनुचरति (०विचरति, अनुवर्तति, ०सरति, अपिचरति) for अनुस० सुविभक्तेषु for सुविवि० वन for सूमर [ऽ]नुपश्यतो for तपस्यतो ग्रामो for ग्राम्य मूलपर्ण for मूलफलपर्ण परमित for परिमित स्थानासन for स्थानासनिनो शितशर्करा for सिकता० वालुक for वालुका सवीतात्मान for सवृताङ्गा कुसुमापहार for ०मोपहार ०विभ्रमा (०विश्रमा) for विश्रामा पवनाविष्ट (पवनविभिन्न, विनिष्ट, ०विनिष्टप्त) for ०निसृप्त विविध (विभिन्न) for ०न्न नियमभोगचर्यानुपविहृत for ०योगचर्याविहित धर्मानुष्ठायिन for ०नुष्ठान परिशुष्क for हृत मांसशोणित for शोणितास् उद्धरति for उद्वहन्ति

XI. यतिधर्माः ।

1 अगन्धरसमस्पर्शमरूपाशब्दमेव च ।
अत्वगस्थ्यथवामज्जममासमपि चैव ह ।। आश्व ४६।४६ ।।
[सर्वभूतस्थमात्मान थे पश्यन्ति न ते मृता । आश्व ४६।४७]

2 अध्यात्मगतचित्तो यस्तन्मनास्तत्परायण ।
युक्तो योग प्रति सदा प्रतिसख्यानमेव च ।। अनु १२९।२३ ।।

3 अनभ्याहितचित्त स्यादनभ्याहृतवाक्तथा ।
निर्मुक्त सर्वपापेभ्यो निरमित्रस्य कि भयम् ।।
शान्ति २३७।१६ ।।

4 अनागत च न ध्यायेन्नातीतमनुचिन्तयेत् ।
वर्तमानमुपेक्षेत कालाकाक्षी समाहित ।। आश्व ४६।४० ।।

5 अपाणिपादपृष्ठ तमशिरस्कमनूदरम् ।
प्रहीणगुणकर्माण केवल विमल स्थिरम् ।। आश्व ४६।४५ ।।

6 अभय सर्वभूतेभ्यो भूतानामभय यत ।
तस्य देहाद्विमुक्तस्य भय नास्ति कुतश्चन ।। शान्ति २३७।१७ ।।

1 अरूपाशब्द for ०शब्दम् अत्वकस्थम् for अत्वगस्थि [अ] शब्दम् for [अ] मज्जम् गोमासम् for अ० इति for अपि तत् for ह

2 गति for गत युक्त for युक्तो

3 अनव्याहृत for अनभ्या० भवेत for तथा विमुक्त for निर्मुक्त

4 चानु for अनु उपेक्षेच्च for उपे०. कालकाक्षी for काला०

5 तद् for तम् निरूदर for अनू० स्थित for स्थिरम्

6 यस्य for सर्व तत (कर) for यत मोहाद् (देवाद्) for देहाद्

7 अभय सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा नैष्कर्म्यमाचरेत् ।
सर्वभूतहितो मैत्र सर्वेन्द्रिययतो मुनि ॥ आश्व ४६।१८ ॥

8 अयाचितमसक्लृप्तमुपपन्न यदृच्छया ।
जोषयेत सदा भोज्य ग्रासमागतमस्पृह ॥ आश्व ४६।१६ ॥

9, अरोषमोह समलोष्टकाञ्चन
प्रहीणशोको गतसन्धिविग्रह ।
अपेतनिन्दास्तुतिरप्रियाप्रिय-
श्चरन्नुदासीनवदेष भिक्षुक ॥ शान्ति २३७।३६ ॥

10 अशिल्पजीवी नृगृहश्च नित्य
जितेन्द्रिय सर्वतो विप्रमुक्त ।
अनोकसारी लघुरल्पचार-
श्चरन् देशानेकचर स भिक्षु ॥ आदि ८६।५ ॥

7 भूतेषु for भूतेभ्यो सुखो for हितो जितो (युतो, हितो) for यतो

8 ०क्लिष्टम् (०प्लक्षम्) for ०कॢप्तम् भोजयेत (योजयेत, ञ्जायमान) for जोषयेत भोग्य for भोज्य ग्रामम् (ग्रामाद्, ग्राम्यम्) for ग्रासम्

9 अरोषणो य for ०षमोह प्रक्षीण for प्रहीण कोषो (कोशो) for शोको चरेद् for चरन् एक (एव) for एष भिक्षु for भिक्षुक

10 स्ववीय for अशिल्प विगृहश्च (अगृहश्च, गुणवाश्च, ह्यगृह्णश्च, व्यगृह्णश्च, गुणवाश्चैव, नृगृहस्थश्च) for नृगृहश्च राजन् for नित्य प्रयुक्त for प्रमुक्त अनोक्सारी (अनैकसारी, अनोकशायी, वनौकसारी, वनौकशायी, अनौकस्सारी) for अनोकसारी अल्पसार (अल्पचेष्ट, अल्पप्रचार, अल्पासमश्च) for अल्पचार

11 अश्वस्तनविधान स्यान्मुनिर्भावसमन्वित ।
लब्धाशी नियताहार सकृदन्न निषेविता ।। शान्ति ४६।३५ ।

12 अष्टाष्वेतेषु युक्त स्याद् व्रतेषु नियतेन्द्रिय ।
अपापमशठ वृत्तमजिह्म नित्यमाचरेत् ।। आश्व ४६।३६ ।।

13 असरोधेन भूताना वृत्ति लिप्सेत मोक्षवित् ।
नचान्यमनुभिक्षेत भिक्षमाण कथचन ।। आश्व ४६।३० ।।

14 अहिसा ब्रह्मचर्यं च सत्यमार्जवमेव च ।
अक्रोधश्चानसूया च दमो नित्यमपैशुनम् ।। आश्व ४६।३५ ।।

15 आशीर्युक्तानि कर्माणि हिंसायुक्तानि यानि च ।
लोकसग्रहधर्मं च नैव कुर्यान्न कारयेत् ।। आश्व ४६।३७ ।।

16 इन्द्रियाण्युपसहृत्य कूर्मोऽङ्गानीव सर्वश ।
क्षीणेन्द्रियमनोबुद्धिर्निरीक्षेत निरिन्द्रिय ।। आश्व ४६।४२ ।।

11 अवस्थान for अश्वस्तन विधाता (निवास, निधान) for विधान समाहित for समन्वित अन्न for अन्न निषेविते (निषेवते, निषेवता) for ०विता

12 तासु for [ए] तेषु नित्य for युक्त दमे च for व्रतेषु अशिव (जमल, अशठे) for ०ठ अजिघ्र for ०ह्म

13 बुद्धि for वृत्ति अभि for अनु

14 व्रतचर्यं for ब्रह्म शौचम् for सत्यम् उपेक्षता for अपैशुनम्

15 सर्वाणि (मत्तानि) for कर्माणि धर्माश् (युक्त) for धर्मं लोकसप्रश्रयधर्माश्च (लोकेसग्रहयुक्त च) for लोक च कामयेत् for कारयेत्

16 सगृह्य for सहृत्य जितेन्द्रिय for निरि०

17 एक एव चरेन्नित्य सिद्ध्यर्थमसहायवान् ।। शान्ति २३७।४ ।।

18 एकश्चरति य पश्यन्न जहाति न हीयते ।
अनग्निरनिकेत' स्याद् ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ।। शान्ति २३७।५ ।।

19 कपाल वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता ।
उपेक्षा सर्वभूतानामेतावद्भिक्षुलक्षणम् ।। शान्ति २३७।७ ।।

20 कषाय पाचयित्वा तु श्रेणिस्थानेषु च त्रिषु ।
प्रव्रजेच्च पर स्थान परिव्रज्यामनुत्तमाम् ।। शान्ति २३७।३ ।।

21 ग्रामैकरात्रिको ग्रीष्मे वर्षास्वेकत्र वा वसेत् ।
अध्वा सूर्येण निर्द्दिष्ट कीटवच्च चरेन्महीम् ।।
शान्ति ४६।३२ ।।

22 ग्रासादाच्छादनाच्चान्यन्न गृह्णीयात्कथचन ।
यावदाहारयेत्तावत् प्रतिगृह्णीत नान्यथा ।। आश्व ४६।२१ ।।

23 चतुर्विधा भिक्षवस्ते कुटीचरकृतोदक ।
हस परमहसश्च यो य पश्चात्स उत्तम ।। अनु १२९।२९ ।।

17 एकमेवाचरेद्धर्मं for ०नित्य

18 यत् for य निरग्नि for अनग्नि च for स्याद् आचरेत् for आश्रयेत् ग्रामसत्त्वा (मात्रा) र्थम् for ग्राम र्थम्

19 कपाले for ०ल

20 काषाय for क० वर० for पाच० श्रोणि for श्रेणि वर्तिषु ([इ] ति त्रिषु सधिषु) for च त्रिषु प्रव्रजेत for प्रव्रजेच्च, पारिव्रज्यम् for परिव्रज्याम् अनतर for अनुत्तमा

21 सवसेत् (वासयेत्) for वा वसेत् बुद्धा for अध्वा स for च

22 प्रसादच्छादनाच्चान्यत् for ग्रासा० [अ] धिक for [अ] न्यथा

23 कुण्डीचक्र for कुटीचर बहूदकौ for कृतोदक

24 चरितब्रह्मचर्यस्य ब्राह्मणस्य विशापते ।
भैक्षचर्यास्वधिकार प्रशस्त इह मोक्षिण' ।। शान्ति ६१।७ ।।

25 तथावृत्त चरेद्धर्म सता वर्त्मा विदूषयन् ।
यो ह्येव वृत्तसपन्न स मुनि श्रेष्ठ उच्यते ।। आश्व ४६।५१ ।।

26 दयार्थं चैव भूताना समीक्ष्य पृथिवी चरेत् ।
सचयाश्च न कुर्वीत स्नेहवास च वर्जयेत् ।। आश्व ४६।३३ ।।

27 न कुण्डया नोदके सगो न वाससि न चासने ।
न त्रिदण्डे न शयने नाग्नौ न शरणालये ।। अनु १२९।२२ ।।

28 न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूषयेत् क्वचित ।
न प्रत्यक्ष परोक्ष वा किंचिद्दुष्ट समाचरेत् ।। आश्व ४६।४१ ।।

29 न शिल्पजीविका जीवेद्द्विरन्न नोत कामयेत् ।
न द्वेष्टा नोपदेष्टा च भवेत निरुपस्कृत ।
श्रद्धापूतानि भुञ्जीत निमित्तानि विवर्जयेत् ।। आश्व ४६।२५ ।।

24 चरित for चरित व्रतचर्यस्य for ब्रह्म० इव for इह

25 सदा वृत्त for तथा वृत्त शात for धर्म सपूर्ण for सपन्न मुनि for मुनि

26 सर्व for चैव स्नेहभाव (०भाग्य) for ०वास वि for च स्नेहपाशाश्च सत्यजेत् for स्नेह येत्

27 कुद्या for कुण्डया

28 हर्षयेत् (दूषयन) for ०येत् उष्ण for दुष्ट

29 शिल्पी for शिल्प न भूत्वा शिल्पिको जीवेद् for न जीवेद् हिरण्य for द्विरन्न [उ] प (अपि) for [उ] त कारयेत् for कामयेत् न द्वेष्ट (सर्वेषा) for न द्वेष्टा पापद्वेष्टा for नोपद्वेष्टा पापसद्वेष्टा for नापे च भवेच्च for भवेत भवेदनुपसस्कृत (भवेद्धर्मपुरस्कृत) for भवेत त० श्रुत्वा (शुद्ध) for श्रद्धा. भूतानि for पूतानि निवृत्तानि (निन्दितानि) for निमित्तानि च for वि न मित्राणि विसर्जयेत् for निमि येत्

30 न सनिकाशयेद्धर्म विविक्ते विरजाश्चरेत् ।
शून्यागारमरण्य वा वृक्षमूल नदी तथा ।
प्रतिश्रयार्थं सेवेत पार्वती च पुनर्गुहाम् ।। आश्व ४६।३१ ।।

31 नाददीत परस्वानि न गृह्णीयादयाचितम् ।
न किंचिद्विषय भुक्त्वा स्पृहयेत्तस्य वै पुन ।। आश्व ४६।२३ ।।

32 नाभिनन्देत मरण नाभिनन्देत जीवितम् ।
कालमेव प्रतीक्षेत निदेश भृतको यथा ।। शान्ति २३७।१५ ।।

33 निराशी स्यात्सर्वसमो निर्भोगो निर्विकारवान् ।
विप्र क्षेमाश्रम प्राप्तो गच्छत्यक्षरसात्मताम् ।। शान्ति ६१।६ ।।

34 निराशी सर्वभूतेषु निरासङ्गो निराश्रय ।
सर्वज्ञ सर्वतो मुक्तो मुच्यते नात्र सशय ।। आश्व ४६।४४ ।।

35 निर्द्वन्द्वो निर्नमस्कारो नि स्वाहाकार एव च ।
निर्ममो निरहकारो निर्योगक्षेम एव च ।। आश्व ४६।४३ ।।

36 निश्चिन्तमव्यय नित्य हृदिस्थमपि नित्यदा ।
सर्वभूतस्थमात्मान ये पश्यन्ति न ते मृता ।। आश्व ४६।४७ ।।

37 नैव पश्येन्न शृणुयादवाच्य जातु कस्यचित् ।
ब्राह्मणाना विशेषेण नैव ब्रूयात् कथचन ।। शान्ति २३७।९ ।।

30 सदैव for विविक्ते

31 दूषयेद् for विषय गुण for पुन

32 नाभिनिंदेत for ०नन्देत जीवन for जीवितम् भूतको for भृ०.

33 निर्भरो (निद्वन्द्वो, निर्भारो, निर्भागो) for निर्भोगो क्षिप्र for विप्र
मोक्षा० for क्षेमा० समता for सात्मताम्

34 ०सक्तो (०शसो) for ०सङ्गो ०मय for श्रय युक्तो for मुक्तो.

35 निर्दमो for निर्ममो आत्मवान् for एव च

36 दिव्य for नित्य गृह० for हृदि इव for अपि

37 नावाच्य (न वाच्य, न वाच) for अवाच्य नैव for नैव

38 पर नोद्वेजयेत्कचिन्न च कस्यचिदुद्विजेत् ।
विश्वास्य सर्वभूतानामग्रगो मोक्षविदुच्यते ।। आश्व ४६।३९ ।।

39 परेभ्यो न प्रतिग्राह्य न च देय कदाचन ।
दैन्यभावाच्च भूताना सविभज्य सदा बुध ।। आश्व ४६।२२ ।।

40 पूतेन चाम्भसा नित्य कार्यं कुर्वीत मोक्षवित् ।
उपस्पृशेदुद्धृताभिरद्भिश्च पुरुष. सदा ।। आश्व ४६।३४ ।।

41 भैक्षचर्या न तु प्राहुस्तस्य तद्धर्मचारिण ।
तथा वैश्यस्य राजेन्द्र राजपुत्रस्य चैव हि ।। शान्ति ६३।१४ ।।

42 मात्राशी कालमाकांक्षश्चरेद्भैक्ष्य समाहित ।
लाभ साधारण नेच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजित ।
अभिपूजितलाभाद्धि विजुगुप्सेत भिक्षुक ।। आश्व ४६।२८ ।।

43 मुधावृत्तिरसक्तश्च सर्वभूतैरसविदम् ।
कृत्वा वह्नि चरेद्भैक्ष्य विधूमे भुक्तवज्जने ।। आश्व ४६।२६ ।।

44 मृदमापस्तथाश्मान पत्रपुष्पफलानि च ।
असवृतानि गृह्णीयात्प्रवृत्तानीह कार्यवान् ।। आश्व ४६।२४ ।।

38 कस्माच्चिद् for कस्यचिद् विश्वस्त for विश्वास्य
39 पुन for बुध
40 धृतेन for पू० मन्त्रवित् for मोक्ष० [ए] वतु य for पुरुष
41 तान् for तद् वादिन for चारिण
42 यात्रार्थी for मात्रार्थी मात्राशीलनमाकाक्षश् (मात्रास्वीकारमाकाक्षश्) for मात्रा श भु जीयाच्च for चरेदभैक्ष्य भाग for लाभ किचिन् (लिप्सेन्) for नेच्छेन् अनुपस्थित for अभि त व्रत (अति, प्रति) for अभि लाभ (०भे) for लाभाद् न for वि न च लिप्सेत for विजुगुप्सेत पडित for भिक्षुक
43 सुधावृत्तिर् (मुदा०, श्रद्धा०) for मुधा० ०वृत for ०विदम् हुत्वा (ध्यात्वा) for कृत्वा मौन (चाग्नि) for वह्नि
44 आत्मान for [अ] श्मान [इ] व for [इ] ह कार्यवित् (वर्जयेत्) for कार्यवान्

45 यत्रास्तमितशायी स्यान्निरग्निरनिकेतन ।
यत्रोपलब्धजीवी स्यान्मुनिर्दान्तो जितेन्द्रिय ॥ शान्ति ६१।८ ॥

46 यद् ब्राह्मणस्य कुशल तदेव सतत वदेत् ।
तूष्णीमासीत निन्दाया कुर्वन् भेषजमात्मन ॥
शान्ति २३७।१० ॥

47 यस्मिन् वाच प्रविशन्ति कूपे प्राप्ता शिला इव ।
न वक्तार पुनर्यान्ति स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥
शान्ति २३७।८ ॥

48 यात्रामात्र तु भुञ्जीत केवल प्राणयात्रिकम् ।
धर्मलब्ध तथाश्नीयान्न काममनुवर्तयेत् ॥ आश्व ४६।२० ॥

49 वृक्षमूलशयो नित्य शून्यागारनिवेशन ।
नदीपुलिनशायी च नदीतीररतिश्च य ॥ अनु १२९।२४ ॥

50 वृत्ते शरावसपाते भैक्ष्य लिप्सेत मोक्षवित् ।
लाभे न च प्रहृष्येत नालाभे विमना भवेत् ॥ आश्व ४६।२७ ॥

45 येत्र for यत्र निराशीर् for निरग्निर्

46 ब्राह्मणाना for ०णस्य वचन for सतत वसेत् for वदेत् भिक्षाया for निन्दाया पूर्व for कुर्वन् भैषज्यम् (विजयम्) for भेषजम्

47 प्रविशति for ०शन्ति कुले for कूपे प्रास्ता शिला for प्राप्ता शिला नैव द्वार (नवद्वार) for न वक्तार वैकल्याश्रमे for कैवल्या०

48 यात्रामान for यात्रा० धर्माधर्म for धर्मलब्ध तदा for तथा कालम् for कामम् वतयन् for ०येत्

49 मूलचरो (०परो, मूलाश्रयो) for ०शयो रतश् (वृतश्) for रतिश्

50 सघाते (सयातैर्) for सपाते

51 शुक्तान्यम्लानि तिक्तानि कषायकटुकानि च ।
नास्वादयीत भुञ्जानो रसाश्च मधुरास्तथा ।
यात्रामात्र च भुञ्जीत केवल प्राणयात्रिकम् ॥
आश्व ४६।२९ ॥

52 सर्वभावानतिक्रम्य लघुमात्र परिव्रजेत् ।
सम सर्वेषु भूतेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ आश्व ४६।३८ ॥

53 सर्वभूतदया धर्मो न चैकग्रामवासिता ।
आशापाशविमोक्षश्च शस्यते मोक्षकाक्षिणाम् ॥
अनु १२९।२१ ॥

54 स्थाणुभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कमणा ।
परिव्रजति यो युक्तस्तस्य धर्म सनातन ॥ अनु १२९।२६ ॥

51 शुष्काणि (भुक्तानि, शुक्लानि, शुक्तानि, अन्नानि, अद्यानि) for अम्लानि तीक्ष्णानि for तिक्तानि नास्वादयेदभुजानो for ना नो रसान्न for रसाश्च यात्री for यात्रा मात्रान् (यात्र) for मात्र यात्रक (धारण, यात्रिक, मात्रिक) for यात्रिक

52 सर्वानेतान् for सवभावान् अनादृत्य for अतिक्रम्य पर for परि नम for सम

53 काक्षिण for ०णाम्

54 मुक्तस् for युक्तस्

XII विवाहः ।

1 अथ चेत्साहरेच्छुल्क क्रीता शुल्कप्रदस्य सा ।
तस्यार्थेऽपत्यमीहेत येन न्यायेन शक्नुयात् ।। अनु ४५।३ ।।

1 (a) अद्भिरेव प्रदातव्या कन्या गुणवते वरे ।
ब्राह्मणाना सतामेष धर्मो नित्य युधिष्ठिर ।।
अनु ४४।३ ।।

2 अधर्मोऽय मम मतो विरुद्धो लोकवेदयो ।
न ह्येका विद्यते पत्नी बहूना द्विजसत्तम ।। आदि १८८।७ ।।

3 अनुकूलामनुवशा भ्रात्रा दत्तामुपाग्निकाम् ।
परिक्रम्य यथान्याय भार्या विन्देद् द्विजोत्तम ।।
अनु ४४।५४ ।।

4 अन्यैर्गुणैरुपेत तु शुल्क याचन्ति बान्धवा ।
अलकृत्वा वहस्वेति यो दद्यादनुकूलत ।। अनु ४४।३१ ।।
[तच्च ता च ददात्येव न शुल्क विक्रयो न स ।।अनु ४४।२२ क]

1 वा for चेत् नाहरेत् (सहरेत्, तु भवेत्, नावहेत्) for साहरेत् वा for सा यस्यार्थे (तस्यार्थो) for तस्यार्थे

1 (a) सद्भिरेव (व) for अद्भिरेव गुणयुत (०वति) for ०वते भवेत for वरे एतत् (एव, एषा) for एष प्रोक्तो धर्मो (ब्राह्मधर्मो) for धर्मो नित्य जनेश्वर for युधिष्ठिर

2 मम मति (मतो विद्धि) for मम मतो भार्या for पत्नी

3 अनुमता (०वशा) for वशा अपापिका (उपान्तिक) for उपाग्निकाम् भ्रातृ (पितृ) दत्ता मुपान्तिक for भ्रात्रा काम

4 अन्ये for अन्यैर् वाछन्ति for याचन्ति अलकृता for ०कृत्वा ये वदन्ति for यो दद्यात्

5 अपत्यजन्म शूद्राया न प्रशसन्ति साधव ।
शूद्राया जनयन् विप्र प्रायश्चित्ती विधीयते ।। अनु ४४।१२ ।।

6 अपस्मारिकुले जाता निहीना चैव वर्जयेत ।
श्वित्रिणा च कुले जाता त्रयाणा मनुजेश्वर ।।
अनु १०७।१२६ ।।

7 अभिप्रेता तु या यस्य तस्मै देया युधिष्ठिर ।
गान्धर्वमिति त धर्म प्राहुर्धर्मविदो जना ।। अनु ४४।५ ।।

8 अर्हण तत्कुमारीणामानृशस्यतम च तत् ।
सर्व च प्रतिदेय स्यात्कन्यायै तदशेषत ।। अनु ४६।२ ।।

9 अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मत स्मृता ।
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्ष प्राजापत्यस्तथासुर ।। आदि ६७।८ ।।

10 असदेव हि धर्मस्य प्रमादो धम आसुर ।। अनु ४५।९ ।।

5 प्रायश्चित्तमवाप्नुयात् for न साधव

6 अपस्मार for ०रि विहीना (निषिद्धा) for निहीना च वि (वापि, चापि) for चैव वजयेन् (क्षयिणा) for त्रयाणा भरतर्षभ for म र

7 अभिप्रीता for ०प्रेता सा for या तस्य for यस्य गान्धर्व (गन्धवम्) for गान्धर्वम् तद् for त धर्म for प्राहुर् आहुर् for प्राहुर् वेद for धर्म

8 प्रदेय स्याद् for कुमारीणा च यत् (हि यत्) for च तत् आनृशस्य व्रत (मत) च तत् (चरेत्) for आनृ तत् कुमार्यै for कन्यायै

9 धर्मत स्थिता (धर्मसस्मृ०) for धर्मत स्मृता स्तथाचार्ष for स्तथैवार्ष

10 प्रदान for प्रमादो प्रदान कम आसुर. for प्र र

11 असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितु ।
इत्येतामनुगच्छेत त धर्म मनुरब्रवीत् ।। अनु ४४।१७ ।।

12 आत्मजा रूपसम्पन्ना महती सदृशे वरे ।
न प्रयच्छति य कन्या त विद्याद् ब्रह्मघातिनम् ।।
अनु २५।९ ।।

13 आत्माभिप्रेतमुत्सृज्य कन्याभिप्रेत एव य ।
अभिप्रेता च या यस्य तस्मै देया युधिष्ठिर ।
गान्धर्वमिति त धर्म प्राहुर्धर्मविदो जना ।। अनु ४४।५ ।।

14 आर्षे गोमिथुन शुल्क केचिदाहुर्मृषैव तत् ।
अल्प वा बहु वा राजन् विक्रयस्तावदेव स ।। अनु ४५।२१ ।।

15 आवाह्यमावहेदेव यो दद्यादनुकूलत ।
शिष्टाना क्षत्रियाणा च धर्म एष सनातन ।। अनु ४४।४ ।।

16 आहूय दान कन्याना गुणवद्भ्य स्मृत बुधै ।
अलकृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ।। आदि ९६।८ ।।

11 उपगच्छेत for उपयच्छेत उपयच्छेत for अनुगच्छेत एता समुपगच्छेत for इत्ये त

12 अर्हती० (बृहती०, स्पृहती०) for महती०. कुले for वरे घातक for घातिनम्.

13 अप्यभि for आत्माभि स for य कन्याभिप्रेतमेव च for कन्या य. अभिप्रीता for ०प्रेता सा for या तस्य for यस्य. गाधर्व (गधर्व) for गाधर्वम् तद् for त आहुर् for प्राहुर् वेद for धर्म

14 आर्षी for आर्षे स्वर्ण for शुल्क अल्पो (स्वल्प) for अल्प शुल्क for राजन् निष्क्रयस् for विक्रयस् तत् for स.

15 एव for एव. आवाह्य चाध्वरे दैव for आवाह्य व अनुकूलिने for ०कूलत महात्मन for सनातन.

16, गुणवद्भि (गुणवद्धि, ०वच्च) for गुणवद्भ्य. प्रशस्यते for स्मृतबुधै. धन बहु (धनान्युत) for धनान्यपि.

17 एकस्य बह्व्यो विहिता महिष्य कुरुनन्दन ।
नैकस्या बहव पुसो विधीयन्ते कदाचन ।। आदि १८७।२६ ।।

18 एकैव हि भवेद्भार्या वैश्यस्य कुरुनन्दन ।
द्वितीया तु भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्तत स्मृता ।। अनु ४७।५१ ।।

19 एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहित कुरुनन्दन ।। सभा ६१।३५ ।।

20 कन्या वा जीवितार्थाय य शुल्केन प्रयच्छति ।
• ••• ••निरय •स्वेद मूत्र तस्मिन् प्रेत उपाश्नुते ।।
अनु ४५।१९-२० ।।

1 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टम स्मृत ।। आदि ६७।९ ।।
(See अष्टावेव समासेन etc Ādi 67/8)

22 गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशकिथा ।
पृथग् वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र सशय ।।
आदि ६७।१३ ।।

23 तच्च ता च ददात्येव न शुल्क विक्रयो न स ।
प्रतिगृह्य भवेद्देयमेष धर्म सनातन ।। अनु ४४।३२ ।।

17 तात for पुसो

18 कार्या for भार्या या for वा ननु for न तु क्वचित् for स्मृता न तु दृष्टा न तु स्मृता for न तु स्मृता

19 स्त्रियो (स्त्रिया) for स्त्रिया दैवीर् (वेदैर्) for देवैर् नन्दन (०न) for ०न

20 यच् for य प्रतियच्छति for प्रयच्छति यस्मिन् for तस्मिन् मूढ समश्नुते for प्रेत उपाश्नुते

21 ०ष्टमो मत (०ष्टमोऽधम) for ०ष्टम स्मृत

22 मिश्रा कर्तव्या for मिश्रौ कर्त्तव्यौ

23 यच् (या) for तच् तावत् for ता च ददति for ददाति एव for एव हि for न य for स

24 तत्पाणिग्रहणात्पूर्वमुत्तर यत्र वर्तते ।
सर्वमगलमन्त्र वै मृषावादस्तु पातक ॥ अनु ४४।५२ ॥

25 तस्मादाग्रहणात्पाणेर्याचयन्ति परस्परम् ।
कन्यावर पुरादत्तो मरुद्भिरिति न श्रुतम् ॥ अनु ४४।३४ ॥

26 न तस्या मन्त्रवत्कार्यं कश्चित्कुर्वीत किचन ॥ अनु ४५।३ ॥

27 तिस्र कृत्वा पुरो भार्या पश्चाद्विन्देत ब्राह्मणीम् ।
सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्यात्साच ताभ्यो गरीयसी ॥
अनु ४७।३१ ॥

28 तिस्रो भार्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य च ।
वैश्य स्वजाति विन्देत तास्वपत्य सम भवेत् ॥ अनु ४४।१० ॥

29 त्रिशद्वर्षो दशवर्षा भार्या विन्देत नग्निकाम ।
एकविशतिवर्षो वा सप्तवर्षामवाप्नुयात् ॥ अनु ४४।१३ ॥

24 अन्तर (मगल) for उत्तर यत्र for यत्र विद्यते for वर्तते मन्त्रे for मन्त्र पातक (पाठक, पादक, वादक, पापक) for पातक मृषावाद for ०वाद

25 न ग्रहणात् (नाग्राह) for आ ०ग्रह पाणि (पाणौ) for पाणेर् यापयन्ति (ये वहन्ति) for याचयन्ति कर (वच) for वर विश्रुत (न श्रुत) for न श्रुतम्

26 तस्मान् for तस्या पुत्रवत् for मन्त्र किंचित्कुर्वीत कस्यचित् for कश्चित् किचन

27 कन्या for कृत्वा पुरा for पुरो दारान् for भार्या विन्देत्तु for विन्देत सा (च) for स्यात् सा च ज्येष्ठा for सा ज्येष्ठा भार्या for ताभ्यो

28 नार्यो for भार्या द्विधा वै for द्वे भार्ये स्वजात्या for ति हिताय वै (हि त्रायति) for सम भवेत्

29 वर्षी for वर्षा कन्या for भार्या यो विन्देत च for भार्या विन्देत

30 त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कन्या ऋतुमती सती ।
चतुर्थे त्वथ सप्राप्ते स्वय भर्तारमर्जयेत् ।। अनु ४४।१५ ।।

31 दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्व न भाषितम् ।
ये चाहुर्ये च नाहुर्ये चावश्य वदन्त्युत ।। अनु ४४।३३ ।।

32 देवदत्ता पतिर्भार्या वेत्ति धर्मस्य शासनात् ।
स दैवी मानुषी वा चमनृता पर्युदस्यति ।। अनु ४४।२६ ।।

33 देवर प्रविशेत्कन्या तप्येद्वापि महत्तप ।
तमेवानुव्रता भूत्वा पाणिग्राहस्य नाम सा ।। अनु ४४।५० ।।

34 द्वे चापि भार्ये वैश्यस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
शूद्रा शूद्रस्य चाप्येका शूद्रमेव प्रजायते ।। अनु ४८।८ ।।

30 उपेक्षेत for उदीक्षेत कन्यामृतुमती for सतीम् चतुथवर्षे सप्राप्ते for चतु प्ते अर्चयेत् (आव्रजेत्) for अजयेत्

31 अभाषित (तु भाषितम्) for न भाषितम् पूर्वानुभावितम् for पूर्व म् न for the first च न चैव (ये न च) for ये च न ये चाहुर्ये च नाहुर्ये (यदैवाहुर्ये) for न चाहुर् न वा (नैव) for ये च ददति (ददन्ति) for वदन्ति

32 स दैवी (सा देवी, सा देवी, सा दैव, न देवी) for सा दैवी मानुषी for ०षी अनृत for ०ता पर्यवस्यति (पर्युपास्यति, पर्युदस्यते, पर्युदस्य च) for पर्युदस्यति

33 तपेद् for तप्येद् सु for (अ) पि तप पुन (तथा पुन) for महत्तप तथेहापि तप पुन for तप्ये प (अ) नु गता for ०व्रता काम्यया for नाम सा पाणिग्रहणकाम्यया for पाणि सा

34 वा for च प्र (च) for (अ) स्य शूद्री for शूद्रा वापि (भार्या) for चापि वैश्या शूद्रस्य कन्याया for शूद्रा का शूद्र for शूद्रम् च for प्र

35 धनेन बहुना क्रीत्वा सम्प्रलोभ्य च बान्धवान् ।
असुराणा नृपैत वै धर्ममाहुर्मनीषिण ।। अनु ४४।६ ।।

36 न चाप्यधर्म कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।
स्त्रीणामधर्म सुमहान् भर्तु पूर्वस्य लघने ।। आदि १४६।३४ ।।

37 न चैतेभ्य प्रदातव्या न वोढव्या तथाविधा ।
न ह्येव भार्या क्रेतव्या न विक्रेया कथचन ।। अनु ४४।४५ ।

38 न तस्या मन्त्रवत्कार्य कश्चित्कुर्वीत किचन ।। अनु ४५।४ ।।

39 नहि धर्मविद प्राहु प्रमाण वाक्यत स्मृतम् ।
येषा वै शुल्कतो निष्ठा न पाणिग्रहणात्तथा ।। अनु ४४।४३ ।।

40 न वै निष्ठाकर शुल्क ज्ञात्वासीत्तेन नाहृतम् ।
न हि शुल्कपरा सन्त कन्या ददति कर्हिचित् ।।
अनु ४४।३० ।।

35 बहुधा for ०ना सम्प्रलभ्य (सम्प्रबोध्य) for ०लोभ्य तु for च आसुर हि (असुराणा) नृपाणा (पराणा, नृपैन) for ०त आसुर नृपते त वै (दीयते चासुराणा वै) for असु वै

36 त्वधर्म (कल्याण) for सुमहान् बहुभर्तृकता तथा for भर्तु पूर्वस्य लङ्घने

37 वै तेभ्य [तेभ्यश्च, (ए) व तेभ्य.] for चैतेभ्य विक्रय्या (च क्रेया) for विक्रेया कदाचन for कथचन

38 तस्मान् for तस्या पुत्रवत् for मन्त्र० किचित्कुर्वीत कस्यचित् for कश्चित् चन

39 प्रामाण्य for प्रमाण स्मृति for स्मृतम् ग्रहण for ग्रहणात् तदा (तत) for तथा

40 (ए) व (चेद्, हि) for वै जातु for ज्ञात्वा मन्येत for (आ) सीत्तेन नाकृत (नानृत, नामत) for नाहृतम् ज्ञात्वा सत्येन यत्कृत (ज्ञात्वासीद्वेधसा कृत, ज्ञात्वा मन्येत नानृत, ज्ञात्वा भीतेन नाकृत) for ज्ञात्वा हृतम्, न हि शुल्कमनिश्चित्य for न सन्त विन्दति (वदति) for ददति

41 नानिष्टाय प्रदातव्या कन्या इत्यृषिचोदितम् ।
तन्मूल काममूलस्य प्रजनस्येति मे मति ॥ अनु ४४।३५ ॥

42 नापराधोऽस्ति सुभगे नराणा बहुभार्यता ।
नारीणा तु भवत्येतन्माते भूद्बुद्धिरीदृशी ..॥आश्व ७९।१४॥

43 नारी तु पत्यभावे वै देवर कुरुते पतिम् ॥ अनु ८।२१ ॥

44 पञ्चाना तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ युधिष्ठिर ।
पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कथचन ॥ अनु ४४।८ ॥

45 पाणिग्रहणमन्त्राणा निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ।
पाणिग्रहस्य भार्या स्याद् यस्य चाद्भि प्रदीयते ॥
अनु ४४।५३ ॥

46 पिगला कुष्ठिनी नारी न त्वमावोढुमर्हसि ॥ अनु १०७।१२५ ॥

47 पैशाचश्चासुरश्चैव न कर्तव्यौ कथचन ॥ आदि ६७।१२ ॥

41 नाशिष्टाय for नानि० वेत्यृषि (इत्यपि, इत्यार्ष) for इत्यृषि चोदना for चोदितम् इति वै मुनिभाषितम् for इत्य तम्, भोगस्य (मूल स्यात्) for मूलस्य या for मे

42 —भार्यत (०या, —भाग्यता) for ०भार्यता न for तु

44 च for तु पचाना त्वत्र धर्माणा for पञ्चाना धर्म्या नराधिप for युधिष्ठिर चासुरश for आसुरश् पैशाचमासुर चैव for पै चैव कर्तव्य for ०व्यौ कदाचन for कथचन

45 सा (या, (अ)न्या) for स्याद् वाग्भि (वाद्भि) for चाद्भि

46 कुष्ठिका for ०नी उद्वोढुम् for आवोढुम् अर्हति for अहसि ता वोद्वोढुमर्हति for न सि

47 कदाचन for कथचन

48 प्रयन्त्यपरे कन्या मिथुनेन गवामपि ।
वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ।। आदि ९६।९ ।।

49 प्रमत्तामुपयान्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते ।
अष्टम तमथो वित्त विवाह कविभि स्मृतम् ।।
आदि ९६।१० ।।

50 प्रशस्ताश्चतुर पूर्वान् ब्राह्मणस्योपधारय ।
षडानुपूर्व्या क्षत्रस्य विद्धि धर्म्याननिन्दिते ।। आदि ६७।१० ।।

51 प्रसह्य हरण चापि क्षत्रियाणा प्रशस्यते ।
विवाहहेतो शूराणामिति धर्मविदो विदु ।। आदि २११।२२ ।।

52 प्रसिद्ध भाषित दाने तेषा प्रत्यसन पुन ।
ये मन्यन्ते क्रय शुल्क न ते धर्मविदो जना ।। अनु ४४।४४ ।।

53 बन्धुभि समनुज्ञातो मन्त्रहोमौ प्रयोजयेत् ।
तथा सिध्यन्ति ते मन्त्रा नादत्ताया कथचन ।। अनु ४४।२४ ।।

48 गवामिति for गवामपि बलादन्ये for बलेनान्ये (ऽ) वमन्य च for ऽनुमान्य च

49. उपयत्यन्ये for उपया अन्यत् (अन्य , अन्या) for अन्ये तु for च.

50 पूर्व्यान् for ०र्वान्

51 बिशिष्यते (विशापते) for प्रशस्यते विवाहहेतु कन्याना for विवाहहेतो शूराणा वेदविदो for धर्मविदो

52 प्रसिद्ध for ०द्ध दान for ०ने नैते (नैषा) for तेषा प्रत्यासन (प्रत्ययन) for प्रत्यसन नैषा प्रत्यायन पुन for नैषा पुन नरा for जना

53 समनुज्ञाते for ०ज्ञातो मन्त्रहोम (०मेव, मन्त्रानेव) for मन्त्रहोमौ मन्त्रतस्ता प्रदर्शयेत् for मन्त्र येत् यथा (यदा, अथो) for तथा नाधर्मार्थी (नादत्ताया) for ०या.

54 ब्राह्म क्षात्रोथ गान्धर्वं एते धर्म्या नरर्षभ ।
पृथग्वा यदि वा मिश्रा कर्तव्या नात्र सशय ॥ अनु ४४।९॥

55 ब्राह्मणी तु भवेज्ज्येष्ठा क्षत्रिया क्षत्रियस्य तु ।
रत्यर्थमपि शुद्रा स्यान्नेत्याहुरपरे जना ॥ अनु ४४।११ ॥

56 भार्यापत्योर्हि सबन्ध स्त्रीपुसोस्तुल्य एव स ।
रति साधारणो धर्म इति चाह स पार्थिव ॥ अनु ४५।१० ॥

57 भार्याश्चतस्रो विप्रस्य द्वयोरात्मास्य जायते ।
आनुपूर्व्याद् द्वयोर्हीनौ मातृजात्यौ प्रसूयत ॥ अनु ४८।४ ॥

58 महाकुलप्रसूता च प्रशस्ता लक्षणैस्तथा ।
वय स्था च महाप्राज्ञ कन्यामावोढुमर्हति ॥ अनु १०७।११६ ॥

54 क्षत्रो for क्षात्रो गधर्वं for गाधर्वं ब्रह्म क्षत्रोऽथ गाधर्वं for ब्राह्म गाधव द्विजातिषु (नराधिप) for नरषभ एते हि स्युर्द्विजातिषु for एते भ मिश्र for मिश्रा कतव्यो for ०व्या

55 ब्राह्मणी ब्राह्मणस्येष्टा (द्विजस्य ब्राह्मणी श्रेष्ठा) for ब्राह्मणी… ज्येष्ठा च for तु चतुर्थम (वृत्त्यर्थम्) for रत्यर्थम् शूद्री for शूद्रा इति for नेति

56 त्वन्य for तुल्य तु (च, हि) for स स्त्रीपु सो स्वल्प एव तु for स्त्री स इति for रति प्राह for चाह पाडव for पार्थिव

57 च तिस्रो for चतस्रो च द्वौ for द्वयोर मातृजातौ (०जात्या, जन्यौ) for ०जात्यौ प्रसूयते for ०यत मातृजात्या प्रसूयते for मातृ यत

58 कुले for कुल प्रसूताना for ०ता च प्रशस्तैर् for ०स्ता युता ior तथा प्रशस्तैर्लक्षणैर्युता for प्रश स्तथा वयसा for वय स्था प्राज्ञ for प्राज्ञ वयसावरा सुनक्षत्रा for वय ज्ञ वै वोढुम् (उद्वोढुम्) for आवोढुम्

59 महाकुले निवेष्टव्य सदृशे वा युधिष्ठिर ।
अवरा पतिता चैव न ग्राह्या भूतिमिच्छता ।।अनु १०७।१२८।।

60 यत्रेष्ट तत्र देया स्यान्नात्र कार्या विचारणा ।
कुर्वते जीवतोऽप्येव मृते नैवास्ति सशय ।। अनु ४४।४६ ।।

61 ययोरेव सम वित्त ययोरेव सम कुलम् ।
तयो सख्य विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयो ।। आदि १२२।८ ।।

62 यस्तत्र मन्त्रसमयो भार्यापत्योर्मिथ कृत ।
तमेवाहुर्गरीयास यश्चासौ ज्ञातिभि स्मृत ।। अनु ४४।२५ ।।

63 यस्या किचिन्नाददते ज्ञातयो न स विक्रय ।। अनु ४६।१ ।।

64 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता पिता वा भरतर्षभ ।
नोपयच्छेत ता जातु पुत्रिकाधर्मिणी हि सा ।। अनु ४४।१४ ।।

59 च for वा अपरा for अवरा प्रवरा पतिताश्चैव for अवरा चैव

60 यथा for यत्र देय for देया (अ) स्त्रि for (अ) त्र कुर्वंतो for ०ते जीविते for जीवतो

61 चित्त (वृत्त, श्रुत, बल) for कुल ययो प्रज्ञा ययो श्रुत for ययो कुलम् एव for सख्य तयोर्विवाहो मैत्री च (तयोरेव सम सख्य, तयो सबन्धक तुल्य, तयो सबन्धक युक्त) for तयो श्च

62 तत्र for स्तत्र समये for समयो यस्तत्र मत्रसमये for य यो गरीयाश्च for ०यास कृतिभि for ज्ञातिभि

63 यस्यां for ०स्या वा for न यस्यास्तु किचिन्नादत्ते (किचिन्नाददते शुल्क) for यस्या दते

64 पितामाता च भारत for पिता र्षभ ०गच्छेत for ०यच्छेत. धर्मिका for धर्मिणी च for हि

65 या पुत्रकस्याप्यरिक्थस्य प्रतिपत्सा तदा भवेत् ।। अनु ४५।२ ।।

66 ये च क्रीणन्ति दासीवद् ये च विक्रीणते जना ।
भवेत्तेषा तथा निष्ठा लुब्धाना पापचेतसाम् ।। अनु ४४।४६ ।।

67 यो मनुष्य स्वक पुत्र विक्रीय धनमिच्छति ।
कन्या वा जीवितार्थाय य शुल्केन प्रयच्छति ।।
अनु ४५।१९ ।।

[... .. .. निरये कालसाह्वये ।
स्वेद मूत्र पुरीष च . ...उपाश्नुते ।। अनु ४५।२० ।।]

68 राज्ञा तु राक्षसोऽप्युक्तो विट्शूद्रेष्वासुर स्मृत ।
पञ्चाना तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह ।।
आदि ६७।११ ।।

65 पुत्रस्य for पुत्रकस्य ऋक्थस्य (ऋद्धस्य, वा कस्य) for (अ) प्यरिक्थस्य प्रतिपत्स्यात् (०पाल्या, ०पन्नात्, ०पन्ना) for ०पत्सा तथा (यदा) for तदा (अ) भवत् for भवेत्

66. दासी च (दासी वा , दासीव) for दासीवद् द्विजा for जना विक्रीणन्ति तथैव च (०णन्ते च ये जना) for ये च ना भवन्त्येते (न च तेषा) for भवेत्तेषा ततो for तथा भवत्येषा परा निष्ठा for भवे निष्ठा.

67. मानुष for मनुष्य च for वा कन्या वा जीवनार्थाय for कन्या य यच् for य शुल्केन प्रतियच्छति for य ति

68. राजसो for राक्षसो अधर्म्यौ द्वौ मताविह for द्वाव०

69 लक्षणैरन्विता या च प्रशस्ता या च लक्षणै ।
मनोज्ञा दर्शनीया च ता भवान्वोढुमर्हति ।। अनु १०७।१२७ ।।

70 वर्जयेद् व्यङ्गिनी नारी तथा कन्या नरोत्तम ।
समार्षा व्यङ्गिता चैव मातु स्वकुलजा तथा ।।
अनु १०७।१२३ ।।

71 विवाहाना हि रम्भोरु गान्धर्व श्रेष्ठ उच्यते ।। आदि ६७।४ ।।

72 वृद्धा प्रव्रजिता चैव तथैव च पतिव्रताम् ।
तथातिकृष्णवर्णा च वर्णोत्कृष्टा च वर्जयेत् ।।
अनु १०७।१२४ ।।

73 शीलवृत्ते समाज्ञाय विद्या योनि च कर्म च ।
अद्भिरेव प्रदातव्या कन्या गुणवते वरे ।
ब्राह्मणाना सतामेष धर्मो नित्य युधिष्ठिर ।। अनु ४४।३ ।।

69 कुले जाता बन्धुमती for लक्षणै च प्रशस्त लक्षणैस्तथा (०स्त्रालक्षणैश्च या, ०स्त्रा लक्षणान्विता) for प्रश णै या for च मनोज्ञा दशनीया च for मनोज्ञा च चैवोद्वोढुम् for भवान् वोढुम् ता त्वमावोढुमर्हसि (न तामुद्वोढुमर्हति, न ता वोढोढुमिच्छति, ता वैवोढुमिहार्हति) for ता हति

70 भार्या for नारी नराधिप (नृपोत्तम) fof नरोत्तम तथा कुब्जा नरोत्तम (तथा कुब्जा नराधिप) for तथा म समानर्षा for समार्षा अमर्षाहकृता चैव (सामर्षा व्य गिका चैव) for समार्षा चैव च for स्व

71 तु for हि सर्वेषा for रम्भोरु

72 निकृष्ट for (अ) तिकृष्ण

73 समाख्याय (समासाद्य) for ०ज्ञाय सद्भिरेव for अद्भिरेव गुणयुते for ०वते भवेत for वरे एतत् (एव, एषा) for एष प्रोक्तो धर्मो (ब्राह्मो धर्मो) for धर्मो नित्य जनेश्वर for युधिष्ठिर

74 सप्तावरे महाघोरे निरये कालसाह्वये ।
स्वेद मूत्र पुरीष च तस्मिन् प्रेत उपाश्नुते ।। अनु ४५।२० ।।
[To be read with V 67 above]

75 समीक्ष्य च बहून्दोषान्सवासाद् विद्विषाणयो ।
यथा निष्ठाकर शुल्क न जात्वासीत्तथा श्रृणु ।। अनु ४४।३६ ।।

76 स्त्रीरत्न दुष्कुलादपि विषादप्यमृत पिबेत् ।
अदुष्टा हि स्त्रियो रत्नमाप इत्येव धर्मत ।। शान्ति १५९।३० ।।

77 स्वय वृतेति सावित्री पित्रा वै प्रत्यपद्यत ।
तत्तस्यान्ये प्रशसन्ति धर्मज्ञा नेतरे जना ।। अनु ४५।५ ।।

74 सप्तवर्षशत घोरे for सप्ता रे नरके for निरये सान्वयो निरये वसेत् (निरये सान्वयो वसेत्) for निरये ये स्वेद for स्वेद मूत्र for मूत्र वा for च यस्मिन् (ययो) for तस्मिन् मूढ समश्नुते for प्रेत श्नुते

75 समीक्ष्य बहुदोषाश्च for समीक्ष्य दोषान् सवादे for सवासात् सह सविनिपातयो (उद्वहेन्न विचक्षण, सवासाद्विद्विषानय) for स णयो अथो (तथा) for यथा राजन्नासीत् (न जात तत्) for न जात्वासीत्

76 वापि for चापि भवेत् (हरेत्) for पिबेत् अ (न) दूष्या (अनुष्टा, अदुष्ट) for अदुष्टा अदुष्टानि for ०ष्टा हि रक्ष्या for रत्नम् यत for आप इत्येष (विद्या च) for इत्येव धारणा for धमत अपकृत्यैव धर्मत for आप धर्मत

77 अह for स्वम सा हि स्त्री for सावित्री स्वयवृतेन for स्व ति प्रीता for पित्रा इति नाप्रतिपद्यत for पित्रा द्यत तस्यास्य for तत्तस्य तत्वज्ञा for धर्मज्ञा परे [(अ) परे] for इतरे धर्मज्ञानपरायणा (धर्मज्ञानपरा जना) for धर्म ना

78 स्वयवर तु राजन्या प्रशसन्त्युपयान्ति च ।
प्रमथ्य तु हृतामाहुर्ज्यायसी समवादिन ।। आदि ९६।११ ।।

79 स्वयवर क्षत्रियाणा विवाह पुरुषर्षभ ।
स च सशयित पार्थ स्वभावस्यानिमित्तत ।। आदि २११।२१ ।।

80 हत्वा छित्त्वा च शीर्षाणि रुदता रुदती गृहात् ।
प्रसह्य हरण तात राक्षस धर्मलक्षणम् ।। अनु ४४।७ ।।

78 च for तु सप्रमथ्य for प्रमथ्य तु धर्मचारिण (०णी) for ०वादिन

79 विवाहस्यानिमित्तत (स्वभाव [ ], स्यान्निमित्तित) for स्व त

80 क्रोशती (गृह्णन्ती, रुदती) for ०ता रोदती प्रगृह्य for प्रसह्य हरता (हरणात्) for ०ण पैशाच for राक्षस राक्षसो (पैशाचो) विधिरुच्यते, (पैशाच कर्मलक्षण) for राक्षस णम्

XIII भक्ष्याभक्ष्यविचारः ।

1 अथवा मासमप्येक सर्वमासान्यभक्षयन् ।
अतीत्य सर्वदु खानि सुखी जीवेन्निरामय ।। अनु ११६।६२ ।।

2 अधृष्य सर्वभूताना विश्वास्य सर्वजन्तुषु ।
साधूना समतो नित्य भवेन्मासस्य वर्जनात् ।।
अनु ११६।१३ ।।

3 अभक्षणे सर्वसुख मासस्य मनुजाधिप ।। अनु १२६।५८ ।।

4 अभक्षयन् वृथामासममासाशी भवत्युत । ।अनु ९३।१२ ।।

5 अभक्ष्या ब्राह्मणैर्मत्स्या शकलैर्ये विवर्जिता ।
चतुष्पात्कच्छपादन्यो मण्डूका जलजाश्च ये ।।
शान्ति ३७।१७ ।।

1 इत्येक for अप्येक सुख (सुखे) for सुखी भूयान्न सशय for जीवे य

2 सवतो for समतो मासविवजनात् (मास विवेर्जयन्, स भवेन्मासवजक) for मास नात्

3 अभक्षण (०क्षणात्) for ०क्षणे सवगुण for ०सुख मासस्याभक्षणे गुण for मास धिप

4 न भक्षयन् for अभक्षयन् न मासाशी for अमासाशी भवेन्नृप for भवत्युत

6 अरुणा मृत्तिका चैव तथा चैव पिपीलिका ।
श्लेष्मातकस्तथा विप्रैरभक्ष्य विषमेव च ।। शान्ति ३७।१६ ।।

7 आज गव्य च यन्मास मायूर चैव वर्जयेत् ।
वर्जयेच्छुष्कमास च तथा पर्युषित च यत् ।। अनु १०७।८५ ।।

8 आहर्ता चानुमन्ता च विशस्ता क्रयविक्रयी ।
सस्कर्ता चोपभोक्ता च घातका सर्व एव ते ।।
अनु ११६।४७ ।।

9 इज्यायज्ञश्रुतिकृतै र्यो मार्गैरबुधो जन ।
हन्याज्जन्तु मासगृध्री स वै नरकभाङ नर ।।
शान्ति ११६।४५ ।।

6 अरुण्णा (अभक्ष्या, अनड्वान्, अरुष्णा, अनुष्णा) for अरुणा पूतिकाश् (मृत्तिकाश्, मृत्तिकाच्) for मृत्तिका एव च (ये च, या च) for चैव क्षुद्र for चैव श्लेष्मातकास् (०काच्, ०क, श्लेष्मान्तकस्) for श्लेष्मा कस् उच्यते for एव च

7 तथा for च यन् माचूर (मासूर) for मायूर मास तु (मासानि) for मास च यथा for तथा तत् for यत्

8 विश्वस्ता for विशस्ता चोपहर्ता (यम्य भोक्ता) for चोपभुक्ता खादका for घातका

9 इष्ट्वा for इज्या श्रुतिक्नै (०वृने, ०पूते, ०मृते) for ०कृतैर् मा सैर् for मार्गैर् (ऽ) धम for जन जन्तून् for जन्तु गृध्न (गृध्नु) for गृध्री, हन्यान्मासस्य गृघ्नी य for हन्या ध्री वान्नर (भाजन, भाजिन) for भाङ नर स वै नरकमाप्तवान् for स र

10 एडकाश्वखरोष्ट्रीणा सूतिकाना गवामपि ।
मानुषीणा मृगीणा च न पिबेद् ब्राह्मण पय ॥
शान्ति ३७।२० ॥

11 कान्तारेष्वथ घोरेषु दुर्गेषु गहनेषु च ।
रात्रावहनि सन्ध्यासु चत्वरेषु सभासु च ।
अमासभक्षणे राजन् भयमन्ते न गच्छति ॥ अनु ११६।२८ ॥

12 कौमुदे तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।
वर्जयेत्सर्वमासानि धर्मोह्यत्र विधीयते ॥ अनु ११६।६० ॥

13 क्रव्यादा पक्षिण सर्वे चतुष्पादाश्च दष्ट्रिण ।
येषा चोभयतो दन्ताश्चतुर्दष्ट्राश्च सवश ॥
शान्ति ३७।१९ ॥

14 खादकस्य कृते जन्तु यो हन्यात्पुरुषाधम ।
महादोषकरस्तत्र खादको न तु घातक ॥ अनु ११६।४४ ॥

10 एडिकाश्च (ऐडकाश्च, वडकाश्च, एलाकाश्च, एलकाश्च, एकलाश्च) for एडकाश्च मृगोष्ट्राणा for खरोष्ट्रीणा सूकराणा (सूकरीणा) for सूतिकाना खरीणा (करीणा) for मृगीणा

11 दावेषु for दुर्गेषु गह्वरेषु for गहनेषु वा for च सध्याया for ०सु भक्षणाद् (भक्षिणो) for भक्षणे अन्यैर् (तेभ्यो) for अन्ते भय तेषा न विद्यते (न भय तेषु विद्यते) for भय ति

12 कौमुदी (०द, ०दी, द्या, द्यास्) for ०दे (ऽ) ति for तु पक्ष for पक्षे मधु for सर्व

13 चैव for सर्वे दत्तश (दश्याश्) for दन्ताश् दताश् for दष्ट्राश्

14 खादनस्य for ०कस्य जन्तून् for जन्तु दद्यात् for हन्यात्. दोषतरस् for दोषकरस् घातको for खादको घातको न तु खादक. (घातको नरकाय स) for खादको क

15 गणग्रामाभिशस्ताना रगस्त्रीजीविनश्च ये ।
परिवित्ति नपु सा च बन्दिद्यूतविदा तथा ।। शान्ति ३७।२३ ।।

16 घातक खादको वापि तथा यश्चानुमन्यते ।
यावन्ति तस्या लोमानि तावद्वर्षाणि मज्जति ।।
अनु ७३।४ ।।

17 चतुरो वार्षिकान् मासान् यो मास परिवर्जयेत् ।
चत्वारि भद्राण्याप्नोति कीर्तिमायुर्यशो बलम् ।।
अनु ११६।६१ ।।

18 तक्ष्णश्चर्मविकर्तुश्च पुश्चल्या रजकस्य च ।
चिकित्सकस्य यच्चान्नमभोज्य रक्षिणस्तथा ।।
शान्ति ३७।२२ ।।

19 देवताना पितृणाञ्च भु क्ते दत्त्वा तु य सदा ।
यथाविधि यथाश्रद्ध न स दुष्यति भक्षणात् ।।
आरव्यक १६६।११ ।।

20 धन्य यशस्यमायुष्य स्वर्ग्य स्वस्त्ययन महत् ।
मासस्याभक्षण प्राहुर्नियता परमर्षय ।। अनु ११६।३५ ।।

15 गणश्यामाभि for गणग्रामाभि पु सि for बदि विदास् for विदा

16 (अ) थ for (अ) पि यथा (तदा) for तथा मोदते for मन्यते तस्य for तस्या

17 बल श्रिय for यशो बलम्

18 अभक्षभक्षिणस्तथा (अभक्ष्य पक्षिणा तथा) for अभोज्य तथा

19 अपि for तु यथाशास्त्र (यथाश्राद्ध) for यथाश्रद्ध प्र for स दूष्येत for दुष्यति

20 बहृत् (तथा) for महत्

21 न चासा मासमश्नीयाद्गवा व्युष्टि तथाश्नुते ।।
अनु ७७।१६ ।।

22 न पाणौ लवण विद्वान्प्राश्नीयान्न च रात्रिषु ।
दधिसक्तून्न भुञ्जीत वृथामास च वर्जयेत् ।।
अनु १०७।८६ ।।

23 न भक्षयति यो मास न हन्यान्न च घातयेत् ।
त मित्र सर्वभूताना मनु स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।।
अनु ११६।१२ ।।

24 न सनिकृष्टो मेधावी नाशुचि नं च सत्सु च ।
प्रतिषिद्धान्न धर्मेषु भक्ष्यान्भुञ्जीत पृष्ठत ।।
अनु १०७।८३ ।।

25 नालीढया परिहृत भक्षयीत कदाचन ।
तथा नोद्धृतसाराणि प्रेक्षता नाप्रदाय च ।। अनु १०७।८२ ।।

26 पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रस्य वै द्विज ।
यदि शास्त्र प्रमाण ते माभक्ष्ये मानस कृथा ।।
शान्ति १३९।६६ ।।

21 पुष्टि for ०युष्टि पुष्टि तथाप्नुयात् for ०युष्टि श्नुते

22 पाणि for पाणौ ग्राह्यम् for विद्वान् न पाणिलवणे विद्वान् for न विद्वान् नाश्नीयान् for प्राश्नीयान् न प्राश्नीयान्न रात्रिषु (आस्ये वा केवल क्षिपेत्) for प्राश्नीया षु

23 भक्षयेत् for ०यति मन्त्रयेत् for घातयेत् न च हन्यान्न खादयेत् for हन्या येत् स for त

24 सनिकृष्ट (०कृष्टे, (अ) सनिविष्टो) for स ष्टो

25 परिहृत (०कृत) for ०हृत भक्षयेत् for ०यीत विचक्षण for कदाचन प्रेक्षते for ता कदाचन (प्रदाय च) for (अ) प्रदाय च

26 भिक्षा for भक्ष्या भक्षदत्तस्य (ब्रह्मक्षत्रेषु) for ०क्षत्रस्य वै विश (कौशिक, ०क , चैवहि) for वै द्विज

27 पायस कृसर मासमपूपाश्च वृथा कृथा ।
अभोज्याश्चाप्यभक्ष्याश्च ब्राह्मणैर्गृहमेधिभि ॥
शान्ति ३७।२६ ॥

28 पितृदैवतयज्ञेषु प्रोक्षित हविरुच्यते ।
विधिना वेददृष्टेन तद्भुक्त्वेह न दुष्यति ॥ शान्ति ११७।१४ ॥

29 पिप्पल च वट चैव शणशाक तथैव च ।
उदुम्बर न खादेच्च भवार्थी पुरुषोत्तम ॥ अनु १०७।८४ ॥

30 पिष्टमासेक्षुशाकाना विकारा पयसस्तथा ।
सक्तुधानाकरम्भाश्च नोपभोज्याश्चिरस्थिता ॥
शान्ति ३७।२५ ॥

31 प्रेतान्न सूतिकान्न च यच्च किंचिदनिर्दशम् ।
अभोज्य चाप्यपेय च धेन्वा दुग्धमनिर्दशम् ॥ शान्ति ३७।२१ ॥

27 अपूप (अपूपाश्) for अपू० पृथक्कृत (०ता) for वृथा कृथा अभोज्यस् (अपेयाश्, अभक्षाश्) for अभोज्याश् [अ] पेयाश्, ([अ] भोज्याश्) for अभक्ष्याश्

28 यज्ञे च (यज्ञेन) for यज्ञेषु प्रोक्षितो (०ते) for प्रोक्षित प्रोक्षित च निरुध्यते for प्रो च्यते दैव (चेह) for वेद कृत्वा for भुक्त्वा तद् भुक्त्वा नेह दूष्यते for तद् ति

29 साणशाक (शण शाक, चणशाक) for शण० उडुम्बरे (औदम्बरे) for उदुम्बर खादेत for खादेच्च पुरुष सदा (पुरुषो नृप) for पुरुषोत्तम

30 आविका for विकार सक्तुधाना (शक्तुधाना, सक्तुयाना) for ०धाना करभाणा (करवाश्च) for करम्भाश्च ०योज्यश् for भोज्याश्

31 यश्च (यत्तत्) for यच्च अनिर्दिश (०शित) for ०र्दशम्

32 प्रोक्षिताभ्युक्षित मास तथा ब्राह्मणकाम्यया ।
अल्पदोषमिह ज्ञेय विपरीते तु लिप्यते ।। अनु ११६।४३ ।।

33 भक्षयित्वा तु यो मास पश्चादपि निवर्तते ।
तस्यापि सुमहान्धर्मो य पापाद्विनिवर्तते ।।
अनु ११६।४६ ।।

34 भासा हसा सुपर्णाश्च चक्रवाका बका प्लवा ।
कको मद्गुश्च गृध्राश्च काकोलूक तथैव च ।।
शान्ति ३७।१८ ।।

35 मासि मास्यश्वमेधेन यो यजेत शत समा ।
न खादति च यो मास सममेतन्मत मम ।। अनु ११६।१६ ।।

36 य इच्छेत्पुरुषोऽत्यन्तमात्मान निरुपद्रवम् ।
स वर्जयेत मासानि प्राणिनामिह सर्वश ।। अमु ११६।५२ ।।

32 काक्षया for काम्यया इद (च तत्, इति) for इह अल्पो दोष इति ज्ञेयो for अल्प य विपरीत for ०ते न for तु विद्यते (दृश्यते) for लिप्यते अन्यथा तु न लिप्यते (निर्दोष वैदिक स्मृत) for विप प्यते

33 (अ) पि (पुरा) for तु यो प्रति for अपि तथा for तस्य यत्पश्चाद् for य पापाद् लोकाश्चापि सनातना for य ते

34 भाषा for भासा कर्णा for हसा सुवर्णाश् (कुकर्णाश्) for सुपर्णाश् काकोलोकाश् (कालूकाश्च) for काकोलूक

35 खादयति for खादति च युधिष्ठिर (सम मम) for मत मम मतमेतत्सम मम for सम मम

36 यदि for य नित्यम् for (ऽ) त्यन्तम् वि for स विवर्जयेत्स मासानि (वर्जनीयानि मासानि) for स मासानि

37 यस्तु वर्षशत पूर्ण तपस्तप्येत्सुदारुणम् ।
यश्चैक वर्जयेन्मास सममेतन्मत मम ।। अनु ११६।५६ ।।

38 यस्माद्ग्रसति चैवायुर्हिसकाना महाद्युते ।
तस्माद्विवर्जयेन्मास य इच्छेद्भूतिमात्मन ।।
अनु २२६।३१ ।।

39 ये वर्जयन्ति मासानि मासश पक्षशोऽपि वा ।
तेषा हिसानिवृत्ताना ब्रह्मलोको विधीयते ।। अनु २२६।६३ ।।

40 यो यजेताश्वमेधेन मासि मासि यतव्रत ।
वर्जयेन्मधु मास च सममेतद् युधिष्ठिर ।। अनु ११६।१० ।।

41 यो हि खादति मासानि प्राणिना जीवितार्थिनाम् ।
हताना वा मृताना वा यथा हन्ता तथैव स ।।अनु २२६।३७।।

37 सुदुश्चर for ०दारुणम् एव for एक सम वा स्यान्न वा सम for सम मम

38 तस्माद् for यस्माद् ह्रसति (हिंसति) for ग्रसति चेद् for चैव हिंसादीना (हिंसाद्याना) for हिसकाना विशापते for महाद्युते हि (तु) for वि गतिम् for भूतिम् इच्छेत्स गतिमात्मम for इच्छेद् न

39 वर्जयन्ति हि मासानि (वर्जयेत् सर्वमासानि) for ये मासानि एषा for तेषा मास for हिसा ब्रह्मलोके महीयते for ब्रह्म यते

40 यजेद् (यजति) for यजेत शत समा (धृतव्रत) for यत० वर्जने मधुमासस्य for वर्ज च तुल्यम् for समम्

41 खादयति ([ऽ] पि खादति) for हि खादति येऽपि खादन्ति मासानि for यो मासानि जीवितैषिणा for जीवितार्थिनाम् भूताना for हताना नरा भवन्ति वै पापा (सदा भवति वै पाप) for हताना ना प्राणि for यथा हिंसा for हन्ता च for स प्राणिहन्तार एव च for यथा स

42 वार्यमाणाहृत चान्न शुक्र पर्यु षितञ्च यत् ।
सुरानुगतमुच्छिष्टमभोज्य शेषित च यत् ।। शान्ति ३७।२४•।।

43 वृथा मास न खादेत पृष्ठमास तथैव च ।। अनु १०७।५५ ।।

44 वेदोक्तेन प्रमाणेन पितृणा प्रक्रियासु च ।
अतोऽन्यथा वृथामासमभक्ष्य मनुरब्रवीत् ।। अनु २२६।५० ।।

45 सदा तपस्वी भवति मधुमासस्य वर्जनात् ।। अनु १२६।१७ ।।

46 सप्तर्षयो बालखिल्यास्तथैव च मरीचिपा ।
अमासभक्षण राजन्प्रशसन्ति मनीषिण ।। अनु ११६।११ ।।

47 सर्वे वेदा न तत्कुर्यु सर्वयज्ञाश्च भारत ।
यो भक्षयित्वा मासानि पश्चादपि निवर्तते ।।
अनु २२६।१८ ।।

48 सयाव कृसर मास शष्कुली पायस तथा ।
आत्मार्थ न प्रकर्तव्य देवार्थ तु प्रकल्पयेत् ।।
अनु १०७।६५ ।।

42 वामपाण्याहृत(वामहस्ताहृत, वामहस्तोद्धृत, वार्यमाणहृत, वाद्यमाना०, धार्य०) for वायमाणा० शुष्क (भक्त, भुक्त, रूक्ष, शुक्ता,) for शुक्त

44 प्रश्रयाय for प्रक्रियासु प्रवृत्तिर्धर्मिणा भक्ष्य for अतो मास नान्यथा for अभक्ष्य

45 मासवि for मासस्य सदा मासविवजनात (मासस्य परिवजनात्) for मास त्

46 स for च मासस्याभक्षण for अमा ण

47 सर्व for सर्वे देवा for वेदा सर्वे for सव यद् for यो मासाना for ०नि निर्वतित (निवतन, निवतन्ते) for निवर्तते

48 यवागू (अपूप, यावक) for सयाव अपूप कृशर मास for स स प्रवर्तव्य (प्रवक्तव्य, प्रपत्तव्य) for प्रकर्तव्य आत्मार्थे न तु कर्तव्य (आत्मार्थे नैव पक्तव्यम्) for आत्मा ०य देवाना तु (देवतार्थ) for देवार्थ तु देवताना तु कल्पयेत for देवाथ येत.

49 स्वमांस परमासेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
नारद प्राह धर्मात्मा नियत सोऽवसीदति ।। अनु ११६।१४ ।।

50 स्वमास परमासेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
उद्विग्नवासे वसति यत्र तत्राभिजायते ।। अनु ११६।३४ ।।

51 हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्च सर्वश ।
मासस्याभक्षणो धर्मो विशिष्ट स्यादिति श्रुति ।।
अनु २२६।४१ ।।

49 यो वर्धयति दुमति for यो ति

50 अहति for इच्छति वासो (राष्ट्रे) for वासे उद्वेगवान् स वसति (उद्विग्नराष्ट्रो भवति) for उद्विग्न °ति यत्राभि (कुत्राभि) for तत्राभि

51 भारत for सवश इति न for स्यादिति श्रुत for श्रुति विशिष्यादिति न श्रुति for विशिष्ट श्रुति

XIV. श्राद्धम् ।

1 अन्वाहार्यं महाराज पितॄणां श्राद्धमुच्यते ।
तच्चामिषेण विधिना विधिः प्रथमकल्पितः ।। अनु ८७।६ ।।

2 अपत्यकामो रोहिण्यामोजस्कामो मृगोत्तमे ।
क्रूरकर्मा ददच्छ्राद्धमार्द्रायां मानवो भवेत् ।। अनु ८९।३ ।।

3 अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात् त्रयोदशीम् ।
मघासु सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ।। अनु ८८।१२ ।।

4 अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुलकास्तथा ।
हिंगु द्रव्येषु शाकेषु पलाण्डुं लशुनं तथा ।। अनु ९१।३८ ।।

5 असूयता च यद्दत्तं यच्च श्रद्धाविवर्जितम् ।
सर्वं तदसुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् ।। अनु ९०।१४ ।।

1 चाषेणेह for चामिषेण तस्माद्विशेषविधिना for तच्चा ना प्राथमकल्पिक for प्रथम त

2 तेजस्कामो (मोक्षकामो) for ओजस्कामो चरन् for ददत् मानदो for मानवो

3 स्वकुले (सत्कुले) for सकुले जातो for जायाद् वा for नो सर्पि स for सर्पिषा

4 कुलत्था (पुष्कला) for पुलका कोद्रवा सकुलत्थका for को था पालका (पुलका, नालक, माषक, कूष्माण्ड, मूलाना, कालान्न) for पलाण्डु

5 असूयया for असूयता भक्त for दत्त असूयतश्च यद्भुक्त for असूयया दत्त

6 आजेन मासान्प्रीयन्ते पचैव पितरो नृप ।
वाराहेण तु षण्मासान्सप्त वै शाकुनेन तु ।। अनु ८८।६ ।।

7 आजेन वापि लोहेन मघास्वेव यतव्रत ।
हस्तिच्छायासु विधिवत्कर्णव्यजनवीजितम् ।। अनु ८८।१३ ।।

8 आधिपत्य व्रजेन्मर्त्यो ज्येष्ठायामपवर्जयन् ।
नर कुरुकुलश्रेष्ठ श्रद्धादमपुर सर ।। अनु ८९।९ ।।

9 आनन्त्याय भवेद्दत्त खड्गमास पितृक्षये ।
कालशाक च लौह चाप्यानन्त्य छाग उच्यते ।।अनु ८८।१०।।

10 आपो मूल फल मासमन्न वापि पितृक्षये ।
यत्किचिन्मधुसमिश्र तदानन्त्याय कल्पते ।। अन ८८।१५ ।।

6 मास for मासान् वराहेण for वाराहेण शाकुलेन for शाकुनेन

7 अजेन (आज्येन) for आजेन च for वा वाथ for वापि लोहेन (रौहेन) for लौहेन जित for यत छाया च (छायाया, छाया तु) for छायासु

8 आधिपत्ये for ०त्य लभेत (भवेत्) for व्रजेत् अपि निर्वपन् (अभि०, अर्चयन् पितॄन्, अपवर्तयन्, उपवर्त०) for अपवर्जयन् श्राद्धदान (०दाने, श्राद्ध दम, श्राद्धो दम) for श्रद्धादम पुरसर for सर

9 खड्गि for खड्ग रोह for लौह काल शाक च लौहैश्च for काल च

10 घृत for फल पर्ण for अन्न च for वा मधुना for मधुस युक्त for मिश्र कल्प्यते for कल्पते

11 आश्लेषाया ददच्छ्राद्ध वोरान्पुत्रान्प्रजायते ।
ज्ञातीना तु भवेच्छ्रेष्ठो मघासु श्राद्धमावपन् ।।
अनु ८६।५ ।।

12 उभौ हिनस्ति न भुनक्ति चैषा याचानृचे दक्षिणा दीयते वै ।
आघातनी गर्हितैषा पतन्ती तेषा प्रेतान्पातयेद्देवयानात् ।।
अनु ९०।४१ ।।

13 एते च पितरो राजन्नेष श्राद्धविधि पर ।
प्रेतास्तु पिडसम्बन्धान्मुच्यन्ते तेन कर्मणा ।।अनु ९२।२१ ।।

14 एष्टव्या बहव पुत्रा यद्येकोऽपि गया व्रजेत् ।
यत्रासौ प्रथितो लोकेष्वक्षय्यकरणो वट ।। अनु ८८।१४ ।

11 आष्लेषासु (अश्लेषासु, आश्लेषा तु, आश्लेषास्तु, आश्लेषादो, अश्लेषाया) for आश्लेषाया वरान् (वीरान्, वीर) for वीरान् च विन्दति for प्रजायते च for तु मघाया for ०सु आचरन् (आचरेत्, आप्नुयात्) for आवपन्

12 ततो for उभौ एषा for एषा या चानृते (न चानृते, येनानृचे, येनानूचे, यैरानृते) for या चानृचे आघातिनी for ०तनी गृहमेषा for गर्हितैषा अप्राप्यन्ती गभमेषा पतन्ती (आपातनी गार्हतव्या प, आघायनी गर्हणीयान शुद्धा, आघायिनी गृहमेषा पतन्ती, अघाविनी) for आघा पतन्ती प्रेत (पापान्) for प्रैतान् पावयेत् for पातयेत्

13 स्मृत (पुरा, पर) for पर एष श्राद्धपरो विधि for एष पर पितृ for पिण्ड प्रेताश्च पिण्डसधानात् for प्रेता सबन्धात् (अ) नेन (स्वेन) for तेन

14 यदा for यत्र प्रार्थितो for प्रथितो लोके (लोके तु, लोके हि) for लोकेषु

15 कल्माषगोयुगेनाथ युक्तेन तरतो जलम् ।
पितरोऽभिलषन्ते वै नाव चाप्यधिरोहत ।।
सदा नावि जल तज्ज्ञा प्रयच्छन्ति समाहिता ।।
अनु ८२।१८ ।।

16 कुप्यभागी भवेन्मर्त्य कुर्वन्नेकादशी नृप ।
ब्रह्मवर्चस्विन पुत्रा जायन्ते तस्य वेश्मनि ।। अनु ८७।१४ ।।

17 कुर्यादहरह श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
पयोमूलफलैर्वापि पितॄणा प्रीतिमाहरन् ।। अनु १००।८ ।।

18 कृषिभागी भवेच्छ्राद्ध कुर्वाण सप्तमी नृप ।
अष्टम्या तु प्रकुर्वाणो वाणिज्ये लाभमाप्नुयात् ।।
अनु ८७।१२ ।।

19 कृषिभागी भवेन्मर्त्य कुर्वन्श्राद्ध पुनर्वसौ ।
पुष्टिकामोऽथ पुष्येण श्राद्धमीहेत मानव ।। अनु ८९।४ ।।

15 कल्याण for कल्माष युक्तेन तरतोऽञ्जलि for यु लम् पितरोऽभिलषन्त्येव for पि वै (अ) व [(अ) ति] for (अ) धि नाव चैवाप्यरोहत for नाव रोहत तदा for सदा तत्र for तज्ज्ञा

16 कुप्यलाभी for ०भागी रूप्य for कुप्य चैव for पुत्रा तत्र (वास्य, चास्य, चात्म) for तस्य वै चास्य for जायन्ते तस्य

17 च for वा अन्नाद्यैरुदकेन च for अन्ना वा आवहन् (आहरेत्, आवहेत्) for आहरन्

18 तदा (सदा) for नृप अष्टमी for ०म्या कुर्वाणस्त्वष्टमी पुष्टि for अष्टम्या र्वाणो

19 धनकामो for कृषिभागी, श्राद्ध for मर्त्य मत्य कम for कुवन् श्राद्ध कुर्वीत for ईहेत

20 कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
श्राद्धकर्मणि तिथ्य स्यु प्रशस्ता न तथेतरा ॥
अनु ८७।१८ ॥

21 ग्राम्य वाराहमास च यच्चैवाप्रोक्षित भवेत् ।
कृष्णाजाजी विडश्चैव शीतपाकी तथैव च ।
अङ्कुराद्यास्तथा वर्ज्या इह श्रृङ्गाटकानि च ॥
अनु ९१।४० ॥

22 चित्राया तु ददच्छ्राद्ध लभेद्रूपवत सुतान् ।
स्वातियोगे पितृनर्च्य वाणिज्यमुपजीवति ॥ अनु ८९।७ ॥

23 चण्डालश्वपचौ वर्ज्यौ निवापे समुपस्थिते ।
काषायवासी कुष्ठी वा पतितो ब्रह्महापि वा ॥ अनु ९१।४३ ॥

24 ज्ञातीनान्तु भवेच्छ्रेष्ट कुर्वन्श्राद्ध त्रयोदशीम् ।
अवश्य तु युवानोऽस्य प्रमीयन्ते नरा गेहे ॥ अनु ८७।१६ ॥

20 पक्ष for पक्षे तु for स्यु

21 (अ) प्रोषित (प्रोक्षित) for (अ) प्रोक्षित विडग च (विडचैव) for विडश्चैव कृष्णाजाजीरक चैव (कृष्णाकाजीरक चैव, कृष्ण वा जीरक चैव, कृष्णजाजलिकश्चैव) for कृष्णा ०श्चैव श्वेत-पाकी (शीतलाशी) for शीतपाकी कुकुमाद्या, अकुरा स्यु for अकुराद्या इमा for इह इह श्रृगाटकादिषु (इमा श्रृगादिकानि च, इभ श्रृगातकानि च) for इह च

22 पुमान् for सुतान् मर्त्यो (अचन्) for अच्य. सौराज्य for वाणिज्य तिष्ठति for जीवति

23 भ्रूणहा for ब्रह्महा

24 प्रलीयन्ते for प्रगीयन्ते

25 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्त्रयेद् द्विजान् ।
स्वकर्मनिरतान्दान्तान्कुले जातान्बहुश्रुतान् ।। अनु ९०।३३ ।।

26 तस्मान्मित्र श्राद्धकृन्नाद्रियेत
दद्यान्मित्रेभ्य सग्रहार्थं धनानि ।
य मन्यते नैव शत्रु न मित्र
त मध्यस्थ भोजयेद्धव्यकव्ये ।। अनु ९०।३६ ।।

27 तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैस्तथा ।
दत्तेन मास प्रीयन्ते श्राद्धेन पितरो नृप ।। अनु ८८।३ ।।

28 दैव पूर्वाह्लिके कुर्यादपराह्ले तु पैतृकम् ।। अनु २४।२ ।।

29 द्वादश्यामीहमानस्य नित्यमेव प्रदृश्यते ।
रजत बहुचित्रञ्च सुवर्ण च मनोरमम् ।। अनु ८७।१५ ।।

30 द्वौ मासौ तु भवेत् तृप्तिर्मत्स्यै पितृगणस्य ह ।
त्रीन्मासानाविकेनाहुश्चातुर्मास्य शशेन तु ।। अनु ८८।५ ।।

31 न तस्याश्नन्ति पितरो यस्य विप्रा न भुञ्जते ।। अनु ३४।७ ।।

25 अन्यान् (यास्तान्) for दान्तान् सहस्रदान् for बहुश्रुतान्

26 मैत्र for मित्र श्राद्धतो नाददीत for श्राद्ध येत मित्रे (मित्र) for मित्रेभ्य स for त ०कव्यै for कव्ये

27 मासै for माषै विधिवत् (श्राद्धे च) for श्राद्धेन नृणा for नृप

28 पूर्वाह्लिक (पौर्वाह्लिक, पौर्वाह्लिके) for ०के च for तु

29 द्वादशी for ०श्या प्रशस्यते (प्रकाश्यते) for प्रदृश्यते वित्त for चित्र मनोहर for ०रम

30 त्रिमासानधिकेनाहु for त्रीन् हु

31 यत्र for यस्य

32 नवम्या कुर्वत श्राद्ध भवत्यकशफ बहु ।
विवर्धन्ते तु दशमी गाव श्राद्धानि कुर्वत ॥ अनु ८७।१३ ॥

33 नित्यश्राद्धेन सन्तति ॥ अनु ५७।१२ ॥

34 निवापे वा हव्यकव्ये वा गर्हित च श्वदर्शनम् ।
पितरश्चैव देवाश्च नाभिनन्दन्ति तद्धवि ॥ अनु ९१।४२ ॥

35 पचम्या बह्व पुत्रा जायन्ते कुर्वता नृप ।
कुर्वाणास्तु नरा षष्ठ्या भवन्ति द्युतिभागिन ॥
अनु ८७।११ ॥

36 पलाण्डु सौभञ्जनकस्तथा गृ जनकादय ।
कूष्माण्डजात्यलाबु च कृष्ण लवणमेव च ॥ अनु ९२।३९ ॥

37 पारक्ये भूमिदेशे तु पितृणा निर्वपेत्तु य ।
तद्भूमिस्वामिपितृभि श्राद्धकर्म विहन्यते ॥ अनु ९५।३२ ॥

38 पितामह पुलस्त्यश्च वशिष्ठ पुलहस्तथा ।
अगिराश्च क्रतुश्चैव कश्यपश्च महानृषि ।
एते कुरुकुलश्रष्ठ महायोगेश्वरा स्मृता ॥ अनु ९२।२० ॥

32. कुर्वता for ०त फल for शफ भवन्त्येकशफा for भ शफ भवेदेव for भवत्येक

33 नित्य शुद्धेन for नित्य न

34 कव्याना (कव्ये च) for कव्ये वा सु (प्र) for श्व वेदा for देवा त विधि for तद्धवि

35 कुर्वतो for कुर्वता द्यूत for द्युति.

36 किष्किदु (निष्किण्ड) for कूष्माण्ड कलिङजान्यलाबु for कू. . बु कुभाण्डकान्यलाबूनि for कू च

37 बुध for तु य भूमि वापि (चापि) for भू मि

38 क्रतु for तथा भृगु for क्रतु

39 पितृनर्च्य प्रतिपदि प्राप्नुयात्स्वगृहे स्त्रिय ।
अभिरूपप्रजायिन्यो दर्शनीया बहुप्रजा ॥ अनु ८७।६ ॥

40 पितृन्पूज्यादित पश्चाद्देवान्सतर्पयन्ति वै ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुरुष पूजयेत्सदा ॥ अनु ८७।५ ॥

41 पूर्वप्रोष्ठपदा कुर्वन्बहु विन्देदजाविकम् ।
उत्तरास्वथ कुर्वाणो विन्दते गा सहस्रश ॥ अनु ८९।१३ ॥

42 पूर्व पिण्ड पितुर्दद्यात्ततो दद्यात्पितामहे ।
प्रपितामहाय च तत एष श्राद्धविधि स्मृत ॥ अनु ९२।१३ ॥

43 पूर्व स्ववशजाना तु कृत्वाद्भिस्तर्पण पुन ।
सुहृत्सबन्धिवर्गाणा ततो दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ अनु ९२।१७ ॥

44 प्रीयन्ते पितरश्चैव न्यायतो मासतर्पिता ॥ अनु ११६।५७ ॥

45 फल्गुनीषु ददच्छ्राद्ध सुभग श्राद्धदो भवेत् ।
अपत्यभागुत्तरासु हस्तेन फलभाग् भवेत् ॥ अनु ८९।६ ॥

39 अचन् for अर्च्य अनु for अभि प्रदायिन्यो (प्रदर्शिन्यो) for प्रजायिन्यो प्रजावती for बहुप्रजा

40 सतर्प्य (सर्वान् प्र) for सर्वप्र पितृन् for सदा

41 प्रौष्ठपदा (प्रोष्ठपदा, प्रोष्ठपदे) for ०पदा पूर्वा प्रोष्ठपदा कुर्वन् for पूर्व कुर्वन् अजाविकान for ०कम् बहून् विन्दत्य-जाविकान्) (०क) for बहु कम् प्र (च) for (अ) थ

42 पूर्व for पूव तत पूर्व for पूर्व पिण्ड पश्चाद् for ततो तथा for तत एव (तावच्) for एष

43 च for तु तर्पयेत् for तर्पण

45 सुभगो जायते नर for सु भवेत् हस्तेषु for हस्तेन

46 बहुपुत्रो विशाखासु पित्र्यमीहन्भवेन्नर ।
अनुराधासु कुर्वाणो राजचक्र प्रवतयेत् ।। अनु ८९।८ ।।

47 बहुरूप्यकृत वित्त विन्दते रेवती श्रित ।
अश्वाश्चाश्वयुजे वेत्ति भरणीष्वायुरुत्तमम् ।। अनु ८९।१४ ।।

48 ब्राह्मणान्न परीक्षेत क्षत्रियो दानधर्मवित् ।
दैवे कर्मणि पित्र्ये तु न्याय्यमाहु परीक्षणम् ।। अनु ९०।२ ।।

49 ब्राह्मणो ह्यनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
तस्मै श्राद्ध न दातव्य न हि भस्मनि हूयते ।। अनु ९०।३८ ।।

50 ब्रूयाच्छ्राद्धे च सावित्री पिण्डे पिण्डे समाहित ।
सोमायेति च वक्तव्य तथा पितृमतेति च।। अनु ९२।१४ ।।

51 मासानष्टौ पार्षतेन रौरवेण नवैव तु ।
गवयस्य तु मासेन तृप्ति स्याद्दशमासिकी ।। अनु ८८।७ ।।

52 मासानेकादश प्रीति पितॄणा माहिषेण तु ।
गव्येन दत्ते श्राद्धे तु सवत्सरमिहोच्यते ।। अनु ८८।८ ।।

46 पुत्रमीहन् (पितॄनचन्, पितॄनिह) for पित्र्यमीहन् राजचक्र-प्रवर्तक for रा येत्

47 कुप्य (रूप्य) for रूप्य श्राद्ध for वित्त श्रयन् (शिव, ददत्, शिव, प्रिय, श्रिय for श्रित अश्विनीष्वश्वान् विन्देत (अश्वे युजेश्वान् विन्देत, अश्विनीष्वायुविन्देत, अश्वानश्वयुजे विन्दन्) for अश्वा वेत्ति

48 न्यायम् (त्याज्यम्) for न्याय्यम् मनीषिण for परीक्षणम्

49 (ऽ) पि for हि च for हि

50 श्राद्धेषु for श्राद्धे च मतेपि for मतेति

51 प्रभो for (ए) वतु वार्षिकी for मासिकी

52 मासेन for मासान् दिव्येन for गव्येन श्राद्धे वै (श्राद्धेषु) for श्राद्धे तु

53 मासार्धे कृष्णपक्षस्य कुर्यान्निवपनानि वै ।
पुष्टिरायुस्तथा वीर्यं श्रीश्चैव पितृवर्तिन ॥ अनु ६२।१६ ॥

54 मूले त्वारोग्यमर्च्छेत यशोऽषाढास्वनुत्तमम् ।
उत्तरासु त्वषाढासु वीतशोकश्चरेन्महीम् ॥ अनु ८६।१० ॥

55 यथाग्नौ शान्ते घृतमाजुहोति तन्नैव देवान्न पितॄनुपैति ।
तथा दत्त नर्तने गायने च या चानृचे दक्षिणामावृणोति ॥
अनु ६०।४० ॥

56 यथा गव्य तथा युक्त पायस सर्पिषा सह
वाध्रीणसस्य मासेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ अनु ८८।६ ॥

57 यथोषरे बीजमुप्त न रोहे-
न्न चास्योप्ता प्राप्नुयाद्बीजभागम् ।
एव श्राद्ध भुक्तमनर्हमाणै-
र्न चेह नामुत्र फल ददाति ॥ अनु ६०।४० ॥

53 (आ) रोग्य for वीर्य युधिष्ठिर तथा for पुष्टि था भक्तित (तपण, वर्जित) for वर्तिन

54 अर्हेत (ऋच्छेत, इच्छन्ति, इच्छेत) for अर्च्छेत पूर्वाषाढासु चोत्तम (तथाषाढास्वजाविक भवेन्नर for चरेन्महीम्

55 यथा प्रशान्ते ज्वलने जुहोति (यथा प्रशान्ते घृतमग्नौ जुहोति for यथा जुहोति तेन for तन्न वथा for तथा चोक्त (दान) for दत्त नतन (नतके, वतते) for नर्तने तथा दत्त (दान) नतके गायके च for तथा च चानृते for चानृचे या चानृचे दक्षिणा वै प्रयुक्ता (याचान्वेति दक्षिणा व प्रयुक्ता, यथा चौक्ता (क्त) दक्षिणा सा (चा) वृणोति, यथानृचे दक्षिणा चावृणोति तथानृचे दक्षिणे या च नेति) for या चा वृणोति

56 ह्युक्त for युक्त वाध्री (ध्रा) णस्य तु (च) [वाध्र्णिसस्प] for बाध्रीणसस्प

57 बीजभावम् for ०भागम् विदध्यात् for ददाति

58 यथा चैवापर पक्ष पूर्वपक्षाद् विशिष्यते ।
तथा श्राद्धस्य पूर्वाह्णादपराह्णो विशिष्यते ।। अनु ८७।१६ ।।

59 यश्च श्राद्धे कुरुते सगतानि
न देवयानेन पथा स याति ।
स वै मुक्त पिप्पल बन्धनाद्वा
स्वर्गाल्लोकाच्च्यवते श्राद्धमित्र ।। अनु ९०।३५ ।।

60 यस्य मित्रप्रधानानि श्राद्धानि च हवींषि च ।
न प्रीणाति पितन्देवान्स्वर्ग च न स गच्छति ।।
अनु ९०।३४ ।।

61 य सहस्र सहस्राणा भोजयेदनृचा नर ।
एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीत सर्वानर्हति भारत ।। अनु ९०।४७ ।।

62 युद्धभागी भवेन्मर्त्य श्राद्ध कुर्व श्चतुर्दशीम् ।
अमावास्या तु निवपत्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।।
अनु ८७।१७ ।।

63 ये श्राद्धानि कुर्वन्ति तिथ्या तिथ्या प्रजार्थिन ।
सुविशुद्धेन मनसा दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।। शान्ति १११।१९ ।।

58 तथा for यथा यथा for तथा

59 य श्राद्धकाले (य श्राद्धेन) for यस्य श्राद्धे पथेन for पथा स-
न चैव बधनादिव (बन्धनानि) for बन्धनाद्वा

60 यस्तु for यस्य प्रीणन्ति for प्रीणति मुनीन् for पितॄन् पश्यति
for गच्छति

61 अनृतान् (अन्वह) for अनृचा एकस्मिन् मन्त्रवत् पूत for
एक प्रीत

62 श्राद्ध for युद्ध जेता for भागी कुर्वन् श्राद्ध त्रयोदशी for
श्राद्ध शीम्

63 अतिशुद्धेन (प्रति०) for सु न

70 श्राद्ध य कृत्तिकायोगे कुर्वीत सतत नर ।
अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत विगतज्वर ॥ अनु ८९।२ ॥

71 श्राद्ध त्वभिजिता कुर्वन् विद्या श्रेष्ठामवाप्नुयात् ।
श्रवणे तु ददच्छ्राद्ध प्रेत्य गच्छेत्परा गतिम् ॥ अनु ८९।११ ॥

72 श्राद्धे त्वथ महाराज परीक्षेद् ब्राह्मणान्बुध ।
कुलशीलवयोरूपैविद्ययाभिजनेन च ॥ अनु ९०।४ ॥

73 श्वानश्च पक्तिदूषाश्च नावेक्षेरन्कथचन ।
तस्मात्परिवृते दद्यात् तिलाश्चान्ववकीरयेत् ॥ अनु ९०।१५ ॥

74 सकीर्णयोनिर्विप्रश्च सबन्धी पतितश्च य ।
वर्जनीया बुधैरेते निवापे समुपस्थिते ॥ अनु ६१।४४ ॥

75 सभोजनी नाम पिशाचदक्षिणा
सा नैव देवान् न पितनुपैति ।
इहैव सा भ्राम्यति क्षीणपुण्या
शालान्तरे गौरिव नष्टवत्सा ॥ अनु ९०।३९ ॥

70 विधिवत् for सापत्यो भवते स (स भवति) for यजेत वि

71 भिषक्सिद्धि for विद्या श्रेष्ठाम् अवाप्तवान् for अवाप्नुयात् श्रवणेन (श्रवणेषु, श्रवणे च) for श्रवणे तु श्रवणेन तु लोकेषु for श्र द्ध सुसद्गति (समाहुति, स तद्गति) for परा गतिम् प्राप्नुयात्परमा गतिम् for गच्छेत् गतिम्

72 मिथ for बुध

73 दुष्या for दूषा चक्षेरन् for (अ) वेक्षेरन् परिसृते (०श्रुते, श्रिते) for वृते तिलान् श्वेताश्च कारयेत् (तिलान् पक्तिषु धारयेत्) for तिला येत्

74 सकरो निकृतिस्तथा (सबन्धपतितस्तथा) for स य एतै for एते पर्युपस्थिते for स ते

75 ०यक्षा (०भिक्षा) for ०दक्षिणा भवति (चरति, भ्रमती, च्यवति) for भ्राम्यति हीन for क्षीण

76 सर्वेष्वह सु प्रीयन्ते कृतै श्राद्धै पितामहा ।
प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वा स्तिथ्या तिथ्या गुणागुणान् ।।
अनु ८७।७ ।।

77 स्त्रियो द्वितीया जायन्ते तृतीयाया तु वन्दिन ।
चतुर्थ्या क्षुद्रपशवो भवन्ति बह्वो गृहे ।। अन ८७।१० ।।

76 कृते श्राद्धे for कृतै श्राद्धै

77 वाजिन (धर्मिण) for वन्दिन तृतीया यान्ति वन्दिन बहुशो foi बह्वो

———

I

XV पंक्तिपावनाः ।

1 अक्रोधना अचपला क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रिया ।
[1]सर्वभूतहिता ये च श्राद्धेष्वेतान् निमन्त्रयेत् ।
एतेषु दत्तमक्षय्यमेते वै पक्तिपावना ॥ अनु ९०।२४ ॥

2 अथ चेद् वेदवित्सर्वै पक्तिदोषैर्विवर्जित ।
न च स्यात्पतितो राजन्पक्तिपावन एव स ॥
अनु ९०।३२ ॥

3 अथर्वशिरसोऽध्येता ब्रह्मचारी यतव्रत ।
सत्यवादी धर्मशील स्वकर्मनिरतश्च य ॥ अनु ९०।२२ ॥

4 अधीयते पुराण ये धर्मशास्त्राण्यथापि च ।
अधीत्य च यथान्याय विधिवत्तस्य कारिण ॥ अनु ९०।२७ ॥

5 अनृत्विगनुपाध्याय स चेदग्रासन व्रजेत् ।
ऋत्विग्भिरननुज्ञात पक्त्या हरति दुष्कृतम् ॥ अनु ९०।३१ ॥

1 निमन्त्र्य for ०येत्

2 अथर्व for अथ चेद् सर्व (तात) for सर्वै पाक्त्य for पक्ति न for वि स for न वा for च पलितो (फलतो) for पतितो

3 दान for धम स for य

4 अधीयन्ते (अधीयाना) for ०यते वै for ये पठन्ति ये पुराणानि for अधी ये वा for च अधीयन्ते for अधीत्य च स्वानि कर्माणि कुर्वते for विधि कारिण

5 ऋत्विग्द्विज उपाध्याय for अनृ य अग्र्यासन for अग्रासन. भजेत् for व्रजेत् अभ्यनु for अननु पक्त्या for पक्त्या

6 इमे परे महाराज विज्ञेया पक्तिपावना ।
यतयो मोक्षधर्मज्ञा योगा सुचरितव्रता ।। अनु ९०।२५ ।।

7 उपपन्नो गुरुकुले सत्यवादी सहस्रद ।
अग्र्य सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।। अनु ९०।२८ ।।

8 क्रोशादर्धतृतीयात्तु पावयेदेक एव हि ।
ब्रह्मदेयानुसतान इति ब्रह्मविदो विदु ।। अनु ९०।३० ।।

9 त्रिणाचिकेत पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्ण षडङ्गवित् ।
ब्रह्मदेयानुसतानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामग ।। अनु ९०।२० ।।

10 मातापित्रोर्यश्च वश्य श्रोत्रियो दशपुरुष ।
ऋतुकालाभिगामी च धर्मपत्नीषु य सदा ।
वेदविद्याव्रतस्नातो विप्र पक्ति पुनात्युत ।। अनु ९०।२१ ।।

6 महाभागा (०ग) for महाराज योग्या सु (योगिनश) for योगा सु योगेषु निरतव्रता for योगा ता

7 सहस्रश (यतव्रत) for सहस्रद अग्र्या for अग्र्य देवेषु for वेदेषु

8 तृतीय for ०यात् क्रोशादध तृतीय तु for क्रोशा तु प्रापयेत् (प्राथयेत्) for पावयेत् देयात्म for देयानु धम for ब्रह्म

9 त्रिसौपर्ण for त्रिसु आत्म for अनु छान्दोगो for छन्दोगो छन्दोगा ज्येष्ठसामगा for ०गो ग

10 यस्य वश्या for यश्च वश्य मातापितृभ्या ये वश्या for माता वश्य श्रोत्रिया पुरुषा दश (श्रोत्रिया दशपूरुषा) for श्रो ष विद्यावेद for वेदविद्या

11 यावदेते प्रपश्यन्ति पङ्क्त्यास्तावत्पुनन्त्युत ।
ततो हि पावनात्पङ्क्त्या पक्तिपावन उच्यते ॥
अनु ९०।२९ ॥

12 येच पुण्येषु तीर्थेषु अभिषेककृतश्रमा ।
मखेषु च समन्त्रेषु भवन्त्यवभृथाप्लुता ॥ अनु ९०।२३ ॥

13 ये चेतिहास प्रयता श्रावयन्ति द्विजोत्तमान् ।
ये च भाष्यविद केचिद् ये च व्याकरणे रता ॥
अनु ९०।२६ ॥

14 वेदविद्याव्रतस्नाता ब्राह्मणा सर्व एव हि ।
पाक्तेयान्यास्तु वक्ष्यामि ज्ञेयास्ते पक्तिपावना ॥
अनु ६०।१९ ॥

11 एव प्र (एतेतु) for एते प्र पक्ति० (पङ्क्त्या, पङ्क्तीम) for पङ्क्त्यास् तावत पक्ति पुनात्युत for पङ्क्त्या त्युत [ऽ] पि ([ऽ] ति) for हि पावना (पवनात्) for पावन

12 येषु for येच अभिषिक्ता (ह्यभिषेक) for अभिषेक अभिषिक्ता कृताश्रया for अभि मा (ए) व सर्वेषु (ससत्रेषु), ससत्त्वेषु, सहस्रेषु, [ऽ] प्यनेकेषु) for समन्त्रेषु भवन्त्यवभृधप्लवा (०भृथ-प्लुता) for ०भृथाप्लुता

13 नियता for प्रयता ये चेतिहासनिपुणा (०रता) for ये ता. द्विजोत्तमा for ०मान् विप्रा for केचिद्

14 विद्यावेद for वेदविद्या व्रती for व्रत

XVI. पंक्तिदूषणाः ।

1 अगारदाही गरद कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
सामुद्रिको राजभृत्यस्तैलिक कूटकारक ।। अनु ९०।७ ।।

2 एतानिह विजानीयादपाक्तेयान् द्विजाधमान् ।
शूद्राणामुपदेश च ये कुर्वन्त्यल्पचेतस ।। अनु९०।११ ।।

3 कितवो भ्रूणहा यक्ष्मी पशुपालो निराकृति ।
ग्रामप्रेष्यो वार्धुषिको गायन सर्वविक्रयी ।। अनु ९०।६ ।।

4 पर्वकारश्च सूची च मित्रध्रुक् पारदारिक ।
अव्रतानामुपाध्याय काण्डपृष्ठस्तथैव च ।। अन ९०।९ ।।

5 पित्रा विवदमानश्च यस्य चोपपतिगृहे ।
अभिशस्तस्तथा स्तेन शिल्प यश्चोपजीवति ।। अनु ९०।८ ।।

1 आगार (अगार) for अगार सामुद्रको for '०द्रिको भृतस् (भटस, दूतस्) for भृत्यस् समुद्रगो राजभृतस् (सामुद्रो राजभृतकस्) for सामु त्यस् कारिक (शारिक, दारिक) for कारक

2 इमान् (धीमान्) for इह द्विजातीस्त्व for विजानीयाद्. विजानीहि for अपाक्तेयान् द्विजोत्तमान् for द्विजाधमान् शूद्रस्य for शूद्राणाम् चेतना (तेजस) for चेतस

3 परिवेत्ता for पशुपालो महाकति for निरा० गायक for ०न विक्रय for ०यी

4 शरकारश् (चर्म०) पर्व० पर्वदारश्च मूली च (कर्मकारश्च मूली च) for पर्व च पर for पार जायिक (दारक) for दारिक पितृघ्न पारजायिक for मित्र क

5 विभजमानश्च for विव श्च वा for च अभिशप्तश् (०शस्यस्, ०शप्तश्) for ०शस्तश् स्तेयी for स्तेन

6 यावद्धयपक्त्य पक्त्या वै भुञ्जानाननुपश्यति ।
तावत्फलाद् भ्रशयति दातार तस्य वालिशम् ।। अनु ९०।१७ ।।

7 ये तु निन्दन्ति जल्पेषु न तान्श्राद्धेषु भोजयेत् ।
ब्राह्मणा निन्दिता राजन् हन्युस्त्रिपुरुष कुलम् ।। अनु ९०।४५ ।।

8 श्वभिर्यश्च परिक्रामेद् य शुना दष्ट एव च ।
परिवित्तिश्च यश्च स्याद् दुश्चर्मा गुरुतल्पग ।
कुशीलवो देवलको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ।। अनु ९०।१० ।।

9 षष्टि काण शत षण्ढ श्वित्री यावत्प्रपश्यति ।
पक्त्या समुपविष्टाया तावद्दूषयते नृप ।। अनु ९०।१२ ।।

10 सकीर्णयोनिर्विप्रश्च सम्बन्धी पतितश्च य ।
वर्जनीया बुधैरेते निवापे समुपस्थिते ।। अनु ९१।४४ ।।

6 अपाक्त्य for (अ) पक्त्य अपाक्त्यो यावत पक्त्या (यावद्धय-पाक्त्य पाक्त्यान् वै, यावद्धयपाक्त्यान् पक्तौ वै, यावद्धयपाक्त्यान् वै भुक्तान् for याव पक्त्या तुष्यति for पश्यति समासीन प्रपश्यति for वै ति फल for फलाद् नाशयति for भ्रशयति वानिश (कालिश) for ०शम्

7 ब्राह्मणान् ये तु निन्दन्ति for ये षु तान् श्राद्धेषु न भोजयेत् for न येत् निर्जिता for निन्दिता हतास् for हन्युस् वै for त्रि हतारस्त्रिपुरुष कुलम् for हन्यु लम्

8 परिक्रमेद् (पराक्रमेद्) for परि० दृष्ट for दष्ट वित्तश् for वित्तिश् यश्च स्याद् for दुश्चर्मा तल्पक (०वित्) for ०ग कुशीलको for ०लवो वर्धनैर्यश् (यो नक्षत्रैश्) for नक्षत्रैर्यश्च

9 स य (च हृ, तथा) for च य सकरो निकृतिस्तथा (सबन्ध-पतितस्तथा for सबन्धी य एतैर् for एते निवापे पर्युपस्थिते for निवा ते

XVII शिष्टलक्षणम् ।

1 कामक्रोधौ वशे कृत्वा दम्भ लोभमनार्जवम् ।
धर्म इत्येव सन्तुष्टास्ते शिष्टा शिष्टसमता ।।
आरण्यक १९८।५८ ।।

2 न तेषा विद्यतेऽवृत्त यज्ञस्वाध्यायशीलिनाम् ।
आचारपालन चैव द्वितीय शिष्टलक्षणम् ।।
आरण्यक २९८।५९ ।।

3 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनि ।
न च वागङ्गचपल इति शिष्टस्य गोचर ।। आश्व ४५।१८ ।।

4 शुभानामशुभानाञ्च कर्मणा फलसचये ।
विपाकमपि जानन्ति ते शिष्टा शिष्टसमता ।।
आरण्यक १९८।८१ ।।

1 च मोह च for वशे कृत्वा मोहम् for लोभम् धमम् for धर्म सहृष्टास् for सन्तुष्टास् ते शिष्टा (०सत्तमा) for ०समता

2 यद् for न येषा for तेषा भिद्यते for विद्यते वित्त (पाप) for ऽवृत्त चापि for चैव

3 वागत (वाग्गन्ध) for वागङ्ग चपलम् for चपल in second line शिष्टश्च for शिष्टस्य शिष्टानुशासनम् for शिष्ट गोचर

4 ये for ते

XVIII आपद्धर्मः ।

1 अशक्त क्षत्रधर्मेण वैश्यधर्मेण वर्तयेत् ।
कृषिगोरक्षमास्थाय व्यसने वृत्तिसक्षये ।। शान्ति ७९।२ ।।

2 आपत्सु विहित स्तेय विशिष्टसमहीनत ।
पर पर भवेत्पूर्वमस्तेयमिति निश्चय ।। शान्ति १३९।३७ ।।

3 आपद्गतेन धर्माणामन्यायेनोपजीवनम् ।
अपि ह्येतद्ब्राह्मणेषु दृष्ट वृत्तिपरिक्षये ।। शान्ति १२८।२५ ।।

4 उत्तमादवरा पुस काक्षन्ते पुत्रमापदि ।। आदि १११।३० ।।

1 अशक्त (नशक्तो) for अ० अभावे क्षत्रधर्माणा for अ णा० वर्तते (वतयन्) for वर्तयेत् कृषि for कृषि- आदाय (आधाय) for अस्थाय

2 कर्म (स्तैन्य) for स्तेय विशिष्ट for ०ष्ट विशिष्ट च महीयस (०ष्ट सुमहीनत, विशिष्टस्य निहीनत) for विशिष्टसमहीनत परस्मर for पर पर आस्थेयम् (कतव्यम् आसेयम्) for अस्ते० अपि for इति मे मति for निश्चय

3 आपद्गते अधर्माणाम् for आप० जीवित (जीवने) for ०जीवनम् आपदि for अपि हि परिक्षय for परिक्षये

4 उत्तमादव (-देव, -दप, द्वेव, -दध) रात्पुस 'for उत्त पुस उत्तरादवर (उत्तमादवरा, ०दवराज्, ०दपर, ०दवरा, उत्तमादवर, उत्तमादपर,) जन्म (पुत्र) काद्यते (काक्षेत) for काक्षन्ते अपत्य for पुत्र आदित for आपदि धर्मलिप्सया (धमचारिण) for पुत्रमापदि

5 क्षत्रियो वृत्तिसरोधे कस्य नादातुमर्हति ।
अन्यत्र तापसस्वाच्च ब्राह्मणस्वाच्च भारत ।।
शान्ति १२८।२० ।।

6 परस्पराभिसरक्षा राज्ञा राष्ट्रेण चापदि ।
नित्यमेवेह कर्तव्या एष धर्म सनातन ।। शान्ति १२८।३० ।।

7 (तस्य) भैक्षचर्या न विहिता न च विट्शूद्रजीविका ।।
शान्ति १२८।२३ ।।

8 यथा वै ब्राह्मण सीदन्नयाज्यमपि याजयेत् ।
अभोज्यान्नानि चाश्नीयात्तथेद नात्र सशय ।।
शान्ति १२८।२१ ।।

9 हीनादादेयमादौ स्यात्समानात्तदनन्तरम् ।
असभवादाददीत विशिष्टादपि धार्मिकात् ।।शान्ति १३९।३८।।

5 क्षत्रिये for ०यो भूति- (वृद्धि-) for वृत्ति- सकाय (सवाधै) for सरोधे कस्मान् for कस्य नो दातुम् for न दातुम् अर्हसि for ति ब्राह्मणस्वाच्च (तापसस्वाच्च, श्रोत्रियस्वाच्च) for ब्राह्मण०

6 परस्परेण (परस्पर हि) for ०स्पराभि- वा यदि for चापदि

7 भैक्ष्यवर्या for भक्षचर्या नाभिहिता for नवि० विट्शूद्रत्य (च विण्मूत्र-) for च विट्शूद्र- -जीविका (जीविता-) for जी०

8 तथा for यथा च for वै स्वीद (स्वीय) for सीदन् जघन्यम् for अयाज्यम् सीद for याज० अती ह्यन्नानि for अभोज्या०. नाश्नीयात् (वाश्नी०) for चाश्नी०

9 हीनम् for हीनाद् नादेयम् (आने०) for आदे० आहु स्यात् (आदद्यात्) for आदौ स्यात् हीनादौ स्वयमादद्यात् for हीना॰ स्यात् असभवे for ०भवाद त्वाददीत for आ० चाद० (वाद) for आद० अति for अपि.

XIX. विद्याः ।

1 त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तिस्रो विद्या विजानताम् ।
ताभि सम्यक् प्रयुक्ताभिर्लोकयात्रा विधीयते ।।
' आरण्यक १४९।३१ ।।

2 दण्डनीतिमृते चापि निर्मर्यादमिद भवेत् ।।
आरण्यक १४९।३२ ।।

3 वार्ताधर्मे ह्यवर्तन्त्यो विनश्येयुरिमा प्रजा ।
सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मै सूयन्ति वै 'प्रजा ।।
आरण्यक १४९।३३ ।।

4 'वार्तया धार्यते सर्वम् ।। आरण्यक १४९।३० ।।

1 जगुमता for विजा० प्रवृत्ताभिर् for प्रयु० प्रवर्तते for विधी०

2 साच for साचेद् कर्म (धम) for धर्म कृता (कृते) for क्रिया ऋत for इद

3 हि वतन्त्यो ह्यतिष्ठन्त्यो, ह्यवर्तिन्यो) for ह्यवर्तन्त्यो धर्म (धर्मे) for धर्मै सीदति for सूयन्ति

XX. जीवभेदाः ।

1 अचराण्यपि भूतानि खेचराणि तथैव च ।
अण्डजानि विजानीयात्सर्वांश्चैव सरीसृपान् ॥
आश्व ४२।२० ॥

2 अण्डजोद्भिज्जसस्वेद जरायुजमथापि च ।
चतुर्धा जन्म इत्येतद्भूतग्रामस्य लक्ष्यते ॥ आश्व ४२।१९ ॥

3 द्विपादबहुपादानि तिर्यग्गतिमतीनि च ।
जरायुजानि भूतानि वित्त तान्यपि सत्तमा ॥ आश्व ४२।२३ ॥

4 भित्त्वा तु पृथिवी याति जायन्ते कालपर्ययात् ।
उद्भिज्जानोति तान्याहुर्भूतानि द्विजसत्तमा ॥आश्व ४२।२२॥

5 सस्वेदा कृमय प्रोक्ता जन्तवश्च तथाविधा ।
जन्मद्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥ आश्व ४२।२१ ॥

1 अप्यारण्यानि (आरण्यानि च, अपराणि च, अपराण्यथ, अप्सराण्यपि) for अचरा० च तान्याहु for विजानीयात्

2 चैतत्तु for इत्येतद्

3 गतानि for मतीनि चिंतितानि for वित्ततानि

4. हित्वा for भित्त्वा यत्तु for यानि हि for [इ] ति

5 स्वेदजा for सस्वेदा

58 दान हि भूताभयदक्षिणाया
सर्वाणि दानान्यधितिष्ठतीह ।
तीक्ष्णा तनु य प्रथम जहाति
सोऽनन्तमाप्नोत्यभय प्रजाभ्य ।। शान्ति १३७।२६ ।।

59 दातव्यमिति यद्दान दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दान सात्त्विक स्मृतम् ।।
भीष्म ३९।२० ।।

60 दान तु द्विविध प्राहु परत्रार्थमिहैव च ।
सद्भ्यो यद्दीयते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति ।। शान्ति १८४।३ ।।

61 दानान्न दुष्करतर पृथिव्यामस्ति किंचन ।
अर्थे हि महती तृष्णा स च दु खेन लभ्यते ।।
आरण्यक २४५।२७ ।।

62 दानानामपि सर्वेषा गवा दान प्रशस्यते ।
गाव श्रेष्ठा पवित्राश्च पावन ह्येतदुत्तमम् ।। अनु ८२।३ ।।

63 दानेन भोग इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्नुयात् ।। शान्ति १८४।२ ।।

58 च for हि दक्षिणा या (०णाया) for ०णाया अव (अनु) for अधि हि for [इ] ह तीक्ष्णातर (तीक्ष्ण तनु, तृष्णा तनु) for तीक्ष्णा तनु प्रथमा for ०म सोनत्यम् for सोऽनन्तम् भय for [अ] भय

60 च (हि) for तु विविध for द्वि० परमाथम् for ०त्राथम् तिष्ठते for ०ति

61 दुष्कर तात (पाथ) for दुष्करतर कृच्छ्रेण for दु खेन

62 देवानाम् for दाना० इव (एह) for अपि विशिष्यते for प्रशस्यते च for हि

63 दाने च for दानेन भोगा (भोगान्, भोगम्) for भोग स्वर्गम् for सर्वम् आप्नुते for ०यात्

64 दासीदासमलकारान् क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
ब्रह्मदेया सुता दत्त्वा प्राप्नोति मनुजर्षभ ।। अनु ५७।२५ ।।

65 दीपहर्ता भवेदन्धस्तमोगतिरसुप्रभ ।
दीपप्रद स्वर्गलोके दीपमाली विराजते ।। अनु १०१।५० ।।

66 दोपालोकप्रदानेन चक्षुष्मान् भवते नर ।
प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृति मेधा च विन्दति ।। अनु ५७।२२ ।।

67 दुग्ध त्वभिजिते योगे दत्त्वा मधुघृताप्लुतम् ।
धर्मनित्यो मनीषिभ्य स्वर्गलोके महीयते ।। अनु ६३।२७ ।।

68 दुष्टा रुष्टा व्याधिता दुर्बला वा
न दातव्या याश्च मूल्यैरदत्तै ।
क्लेशैर्विप्र योऽफलै सयुनक्ति
तस्यावीर्याश्चाफलाश्चैव लोका ।। अनु ७६।७ ।।

64 -यानम् for -दासम् अलकार for कारान् विविधानि (च धनानि) for च गृहाणि -देयान्सुतान् for देया सुता

65 दीपहीनो for ०हर्ता असुप्रद for दीप० मालेव (माल्यैर्वि) for माली वि

66 दापमाला (लोके दीप) for दीपालोक जायते for भवते च गच्छति (प्रयच्छति) for च विन्दति

67 च (वा) for तु अभिजिति (०हिते, ०जिता, ०जितो) for ०जिते, लोके for योगे घृतप्लुत for घृता० मनुष्येभ्य for मनीषिभ्य

68 नो for न याच (यास्तु, या स्म) for याश्च [S] फल नरः for ऽफलै [अ] पि for [ए] व बलान्नीता for ०न्विता वीर्योप for वयोप सर्व (सर्वे) for सर्वा

69 देवास्तेजस्विनो यस्मात्प्रभावन्त प्रकाशका ।
तामसा राक्षसाश्चेति तस्माद्दीप प्रदीयते ।। अनु १०१।४८ ।।

70 दोग्ध्री दत्त्वा सवत्सा तु नक्षत्रे सोमदैवते ।
गच्छन्ति मानुषाल्लोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमम् ।। अनु ६३।७ ।।

71 दोग्ध्री वासासि रत्नानि पशून् व्रीहियवास्तथा ।
भूमिद सर्वभूतेषु शाश्वतीरेधते समा ।। अनु ६१।३ ।।

72 न त्वेवासा दानमात्र प्रशस्त
पात्र कालो गोविशेषो विधिश्च ।
ज्ञात्वा देया विप्र गवान्तर हि
दु ख ज्ञातु पावकादित्यभूतम् ।। अनु ७०।२६ ।।

73 न दद्याद् यशसे दान न भयान्नोपकारिणे ।
न नृत्तगीतशीलेषु दासकेषु च धार्मिक ।। शान्ति ३७।२६ ।।

69 असुराश् for राक्षसाश् (ए) ते for (इ) ति दीप for दीप प्रदीपयेत् for ०यते

70 च (वै) for तु सौम for सोम देवते for दै० गच्छेत (गच्छते, उह्यते) for गच्छन्ति लोकान् for लोकात् स्वगवासम् for लोकम्

71 दोग्धि for दोग्ध्री पशु (व्रीहीन्) for व्रीहि मोदते for एधते

72 नत्वे० (नन्वेतासा) for ०वासा प्राप्त for पात्र गीविशेषा (गौर्विशेषो) for गोवि० देय for देया गावस्तदर्थं for गवान्तर हि न हि दु ख for दु ख ज्ञातु

73 अलसे for यशसे नो for न (first) नृत्य for नृत्त शीलेभ्यो (कुशले) for शीलेषु हासकेभ्यश्च for हासकेषु धार्मिका (धमत) for धार्मिक

74 न दुर्जने दौष्कुले वा व्रतैर्वा यो न सस्कृत ।
अश्रोत्रिये मृत दान ब्राह्मणेऽब्रह्मवादिनि ।। शान्ति ३७।३१ ।।

75 न भूमिदानाद्देवेन्द्र पर किंचिदिति प्रभो ।
विशिष्टमिति मन्यामि यथा प्राहुर्मनीषिण ।। अनु ६१।५३ ।।

76 न मत्ते नैव चोन्मत्ते न स्तेने न चिकित्सके ।
न वाग्धीने विवर्णे वा नाङ्गहीने न वामने ।। शान्ति ३७।३० ।।

77 न वै देयमनुक्रोशाद्दीनायाप्यपकारिणे ।
आप्ताचरित्रमित्येव धर्म इत्येव वा पुन ।। शान्ति ३७।३७ ।।

78 नावमन्येदभिगत न प्रणुद्यात्कथचन ।
अपि श्वपाके शुनि वा न दान विप्रणश्यति ।। अनु ६२।१३ ।।

79 निदाघकाले वर्षे वा यश्छत्र सप्रयच्छति ।
नास्य कश्चिन्मनोदाह कदाचिदपि जायते
कृच्छ्रात्स विषमाच्चैव विप्र मोक्षमवाप्नुते ।। अनु ६४।१८ ।।

74 दुर्ज्ञाने for दुर्जने व्रजैर् for व्रतैर् न [अ] श्रोत्रियम् (न श्रीत्रिये)
for अश्रोत्रिये वा तद् (वा यद्, च तद्) for मृत

75 इह for इति पश्यामि (मन्यह) for मन्यामि

76 नहि (चैव) for नैव नपुसके (च कुत्सके, च कुत्सिते) for
चिकित्सके पापिने (चित्रेन) for वाग्हीने न वाचाले for
विवर्णेवा विवासने (चिकित्सके) for न वामने

77 वो (वा, च) for वै आस्ता for आप्ता पर for पुन

78 प्रणुद्येत् for प्रणुद्यात् कदाचन for कथ० इति for शुनि.
श्वपाक मुनि राजन् for श्वपाके वा दत्त for दान प्रशस्यते
for प्रणश्यति प्रविनश्यति for वि ति नान्नदान प्रणश्यति
(नान्नदान प्रतिष्ठित) for न ति

79 कस्यचिन् for अस्य कश्चित् मदोदाह for मनोदाह च for स
विषम for ०माच् क्षिप्र (विप्रो) for विप्र अवाप्नुयात् for ०प्नुते

80 निर्मन्त्रो निर्व्रतो य स्यादशास्त्रज्ञोऽनसूयक ।
अनुक्रोशात्प्रदातव्य दीनेष्वेव नरेष्वपि ।। शान्ति ३७।३६ ।।

81 नैवेशिक सर्वगुणोपपन्न
ददाति वै यस्तु नरो द्विजाय ।
स्वाध्यायचारित्रगुणान्वितस्य ।
तस्यापि लोका कुरुषूत्तरेषु ।। अनु ५७।३३ ।।

82 पशुत्वाच्च विनिर्मुक्ता प्रदानायोपकल्पिता ।
ता इमा विप्रमुख्येभ्यो यो ददाति महीपते ।
निस्तरेदापद कृच्छ्रा विषमस्थोऽपि पार्थिव ।। अनु ६५।४२ ।।

83 पात्रे दान स्वल्पमपि काले दत्त युधिष्ठिर ।
मनसा सुविशुद्धेन प्रेत्यानन्तफल स्मृतम् ।।
आरण्यक २४५।३३ ।।

84 पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति शाश्वती ।
अन्नपानप्रदानेन तृप्यते कामभोगत ।। अनु ५७।२० ।।

85 पानीयदान परम दानाना मनुरब्रवीत् ।
तस्माद्वापीश्च कूपाश्च तडागानि च खानयेत् ।। अनु ६४।३ ।।

80 निर्मन्त्रे for ०र्मन्त्रो निवृतो (०ते) for निर्व्रतो यस्माद् for यः स्याद् नमूषक for ०सूयक कुलेषु for दीनेषु [ए] वेतरेषु for [ए] व नरेषु च for [अ] पि

82 तु for च [ए] व for वि [अ] थ for [उ] प सतरेद् (सतारयेद्, तारयेद्) for निस्तरेद् आपदा (कृत्स्ना, कृच्छ्राद्) for कृच्छ्रा

83 न्यायार्जित for पात्रे दान दत्त्वा for दत्त हि (तु) for सु

84 तृप्तिर् for कीर्तिर् अन्नस्य तु (अन्नाना च) for अन्नपान दृश्यते for तृप्यते

86 पायस सर्पिषा मिश्र द्विजेभ्यो य प्रयच्छति ।
गृह तस्य न रक्षासि धर्षयन्ति कदाचन ।। अनु ६४।११ ।।

87 पितृयज्ञास्तथा कूपा प्रपाश्च शयनानि च ।
दानानि च यथाकाल द्विजेषु दद्युरेव ते ।। शान्ति ६५।१९ ।।

88 पितॄन्देवाश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ।
न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोक च गच्छति ।। अनु ६३।२० ।।

89 पितॄश्च पितृलोकस्थान्देवलोके च देवता ।
सतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुन्धराम् ।। अनु ६१।२५ ।।

90 पितॄणा प्रथम भोज्य तिला सृष्टा स्वयभुवा ।
तिलदानेन वै तस्मात्पितृपक्ष प्रमोदते ।। अनु ६५।६ ।।

91 पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च दृश्यते ।
न प्राप्नुयाच्च व्यसन करकान् य प्रयच्छति ।। अनु ६४।१२ ।।

92 पुत्रान् श्रिय च लभते यश्छत्र सप्रयच्छति ।
चक्षुर्व्याधि न लभते यज्ञभागमथाश्नुते ।। अनु ६४।१७ ।।

86 युक्त for मिश्र ब्राह्मणेभ्य for द्विजेभ्यो य वर्षयति for धर्ष०

87 पितृयज्ञस् for ०ज्ञास् च कूपाश्च for तथा कूपा काम for काल
द्विजेभ्यो for द्विजेषु

89 लोकाच्च (लोकेषु, लोकस्य) for लोके च स तर्पयति (सदशयति)
for सतर्प०

90 परम for प्रथम भोज्यास् (र ाज्य) fc
लोके for पक्ष

91 नो for न जायते for दृश्यते करक (नृपतिर्) for व्यसन
व्यसन (करक) for ०कान्

92 f यश् (श्रेयश्) for श्रिय च for स उपाश्नुते (तथा०) for अथा०

93 पुष्पोपग वाथ फलोपग वा
य पादप स्पर्शयते द्विजाय ।
स स्त्रीसमृद्ध बहुरत्नपूर्ण
लभत्ययत्नोपगत गृह वै ।। अनु ५७।३६ ।।

94 पुष्ये तु कनक दत्त्वा कृत चाकृतमेव च ।
अनालोकेषु लोकेषु सोमवत्स विराजते ।। अनु ६३।१० ।।

95 पूर्वभाद्रपदायोगे राजमाषान्प्रदाय तु ।
सर्वभक्षफलोपेत स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ।। अनु ६३।३१ ।।

96 प्रदान सर्वदानाना शकटस्य विशिष्यते ।
एवमाह महाभाग शाण्डिल्यो भगवानृषि ।। अनु ६४।१६ ।।

97 प्रयच्छते य कपिला सचैला
कास्योपदोहा कनकाग्रशृङ्गीम् ।
तैस्तैर्गुणै कामदुघास्य भूत्वा
नर प्रदातारमुपैति सा गौ ।। अनु ५७।२८ ।।

93 [अ] पि for [अ] थ सश्रीकमृद्ध for स स्त्रीस० लभेद् for लभति. तत (चित) for गत हय वै (गृहेर्थ) for गृह वै

94 पुष्येण (पुष्ये च) for पुष्ये तु पापेषु for लोकेषु सु for स

95 अजमास (छागमास, राजन्मास) for ०माषान् प्रदाय च (०य वै, ०पयेत्) for ०य तु भक्ष्य for भक्ष फलोपेत (सवभक्ष्य) for सर्वभक्ष

96 प्रधान for प्रदान कामाना for दानाना विशापते (विधीयते) for विशिष्यते भाग for भाग • मानवान् for भगवान्

97 सरूपा (सवत्सा, सचेला) for सचैला कनकाग्र for ०ग्र. कामदुहा (०दुघाश्) for ०दुघा [अ] थ (च, तु) for [अ] स्य

98 फलकामो यशस्काम पुष्टिकामश्च नित्यदा ।
घृत दद्याद्द्विजातिभ्य पुरुष शुचिरात्मवान् ।। अनु ६४।६ ।।

99 फल्गुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषित ।
भक्षान्फाणितसयुक्तान्दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ।।
अनु ६३।१३ ।।

100 बीजैरशून्य शयनैरुपेत
दद्याद्गृह य पुरुषो द्विजाय ।
पुण्याभिराम बहुरत्नपूर्ण
लभत्यधिष्ठानवर स राजन् ।। अनु ५७।३६ ।।

101 ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या शूद्रा ये चाश्रितास्तप ।
दानधर्माग्निना शुद्धास्ते स्वर्ग यान्ति भारत ।।आश्व ६४।३४।।

102 भक्षान्नपानीयरसप्रदाता
सर्वानवाप्नोति रसान्प्रकामम् ।
प्रतिश्रयाच्छादनसप्रदाता
प्राप्नोति तानेव न सशयोऽत्र ।। अनु ५७।३७ ।।

98. बलकामो for फल० स्वस्ति for पुष्टि कामाश् for कामश्. सतत for पुरुष

99 फाल्गुनी for फ० ब्राह्मणेभ्य for णानाम् भक्ष्यान् (पानीय) for फाणित सपृक्तान् for सयुक्तान् इच्छति for ऋच्छति

100 शरणैर् for शयनैर् कृत for गृह यत् for य शयन for पुरुषो मुख्याभि for पुण्याभि पुण्य for पूर्ण सुराज्य (च राज्य) for स राजन्

101 च श्रितास् (वारि०) for चाश्रि० धर्माश्रिता (धर्मात्मका, धर्मादिना) for ०ग्निना चाति for यान्ति नित्यश for भारत

102 भक्ष्यान्न (भिक्षान्न) for भक्षान्न पानादि for पानीय प्रदानात् for प्रदाता समाप्नोति for अवाप्नोति प्रदाता for प्रकामम् तान्येव for तानेव सर्वाश्च मनोरथाश्च for तानेव त्र

103 भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै ।
गाः सुप्रसूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ।। अनु ६३।३५ ।।

104 भर्तुर्निश्रेयसे युक्तास्त्यक्तात्मानो रणे हताः ।
ब्रह्मलोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदम् ।। अनु ६१।२२ ।।

105 मघासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि मानव ।
प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च मोदते ।। अनु ६३।१२ ।।

106 मुदितो वसते प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव ।
प्रतिश्रयप्रदाता च सोऽपि स्वर्गे महीयते ।। अनु ६५।१७ ।।

107 मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
पितॄन्प्रीणयते चापि गतिमिष्टां च गच्छति ।। अनु ६३।२४ ।।

108 यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
प्रतापार्थं च राजेन्द्र वृत्तवद्भ्यः सदा नरः ।। अनु ६४।१४ ।।
(सिद्ध्यन्त्यर्थाः सदा तस्य)

109 यः साधोर्भूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु सः ।
भूमिं तु दत्त्वा साधुभ्यो विन्दते भूमिमेव हि ।
प्रेत्येह च स धर्मात्मा संप्राप्नोति महद्यशः ।। अनु ६१।१४ ।।

103 प्राप्य for प्रेत्य

104 भर्तृ for भर्तुर् लोक (लोके, सतो) for सिद्धा

105 वारि for तिल पुत्री for पुत्र जायते for मोदते

106 वसति for ०ते राजन् (प्राज्ञ) for प्राज्ञः प्रदानाच् for ०ता

107 दद्याद् for दत्त्वा वा for च विदति for गच्छति

108 वेधनार्थं (साधनानि) for ०नार्थं कास्यानि for काष्टानि भक्त for वृत्त०

109 न for यः साधु for साधोर् आधत्ते for आदत्ते नृप for तु सः एव च (वा ह) for एव हि

110 यथाग्निहोत्र सुहुत साय प्रातर्द्विजातिना ।
यथा भवति दत्त वै द्विजेभ्योऽथ कृतात्मना ।। अनु ५८।१६ ।।

111 यथा दान तथा भोग इति धर्मेपु निश्चय ।
सग्रामे वा तनु जह्याद् दद्याद्वा पृथिवीमिमाम् ।।
अनु ६१।८ ।।

112 यथा जनित्री क्षीरेण स्वपुत्र भरते सदा ।
अनुगृह्णाति दातार तथा सर्वरसैर्मही ।। अनु ६१।२३ ।।

113 यथा धावति गौर्वत्स क्षीरमभ्युत्सृजन्त्युत ।
एवमेव महाभाग भूमिर्भवति भूमिदम् ।। अनु ६१।२७ ।।

114 यदन्न यच्च पानीय सप्रदायाश्नुते नर ।
न तस्मात्परम दान किञ्चिदस्तीति मे मति ।।
अनु ६६।४ ।।

115 यद्यदिष्टतम लोके यच्चास्य दयित गृहे ।
तत्तद्गुणवते देय तदेवाक्षयमिच्छता ।। अनु ५८।७ ।।

110 तथा for यथा विजानता for द्विजातिना विद्वद्भ्यो for द्विजेभ्यो

111 दत्त for दान यथा for तथा भोग्य (भोगम्, भागम्, भोगा) for भोग च for वा

112 स्व पुत्र for क्षीरेण स्व पुत्र (त पुत्र) for स्वपुत्र यथा (तदा) for तथा गुणैर् for रसैर्

113 भवति (भरति) for धावति ०बाहो for ०भाग भजति (भरति) for भवति

114 चापि for यच्च फल for नर ताभ्या for तस्मात् हि for [इ]ति मन for मति

115 [अ] स्ति, [अ] पि for [अ] स्य

116 यद्यत्प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरै ।
महाफलमनन्त च भवतीति विनिश्चय ।। अनु ६३।१५।।

117 याचमानमभीमानादाशावन्तमकिंचनम् ।
यो नार्चति यथाशक्ति स नृशसो युधिष्ठिर ।। अनु ५८।६ ।।

118 यान चाश्वतरीयुक्त तस्य शुभ्र विशापते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रूप्यकाचनभूषणम् ।
शकट दम्यसयुक्त दत्त भवति चैव हि ।। अनु ६५।३ ।।

119 यावद्भूमेरायुरिह तावद्भूमिद एधते ।
न भूमिदानादस्तीह पर किंचिद्युधिष्ठिर ।। अनु ६१।४ ।।

120 यावन्ति लोमानि भवन्ति धेन्वा-
स्तावत्फल प्राप्नुते गोप्रदाता ।
पुत्राश्च पौत्राश्च कुल च सर्व-
मासप्तम तारयते परत्र ।। अनु ५७।२६ ।।

116 तद् for च इह for इति

117 अमानाच्च for अभीमानाद् अनासक्तम् for आशावन्तम्

118 प्रकाशते (विराजते) विशापते रत्न for रूप्य भूषित (मण्डित, मडन) for भूषणम् दड for दम्य यस्य for चैव

119 इति for इह इह तु for अस्तीह

120 तावत्काल for ०त्फल समग्रम् for च सवम्

121 यो ब्रह्मदेया तु ददाति कन्या
भूमिप्रदान च करोति विप्रे ।
ददाति चान्न विधिवच्च यश्च
स लोकमाप्नोति पुरदरस्य ।। अनु २७।३२ ।।

122 रत्नदानञ्च सुमहत्पुण्यमुक्त जनाधिप ।
तानि विक्रीय यजते ब्राह्मणो ह्यभयकर ।। अनु ६७।२८ ।।

123 रथमश्वसमायुक्त दत्त्वाश्विन्या नरोत्तम ।
हस्त्यश्वरथसम्पन्ने वर्चस्वी जायते कुले ।। अनु ६३।३४ ।।

124 रोहिण्या प्रथितैर्मासैर्माषैरन्नेन सर्पिषा ।
पयोऽनुपान दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये ।। अनु ६३।६ ।।

125 रोद्र कर्म क्षत्रियस्य सतत तात वर्तते ।
तस्य वैतानिक कर्म दान चैवेह पावनम् ।। अनु ६०।४ ।।

126 वत्सला गुणसपन्ना तरुणी वस्त्रसवृताम् ।
दत्त्वेदृशी गा विप्राय सर्वपापै प्रमुच्यते ।। अनु ७६।४ ।।

121 तु करोति for तु ददाति भूप for विप्रे दान (द्रव्य, चार्थं, वित्त वित्ते) for चान्न पयश् for च यश्

122 भूत (दाने) for दान विधिवत् for सुमहत् यस्तान् for तानि यजनात् for ०ते

123 सपन्नो (सपूर्णे) for सपन्ने

124 पार्षतैर् for प्रथितैर् मार्गैर् (माषैर्) for मासैर् अन्तै स for अन्नेन अन्नपान (अन्नदान) for ऽनुपान

125 रौद्रे कर्म (श्रौत कर्म, रौद्रकर्म, रोद्र धर्म) for रौद्र कर्म स्मार्त for कर्म च देह for चैवेह याचन for पावनम्

126 वसु for वस्त्र सवृता (सयुता) for सवृताम् तु for गां

127 विशाखायामनड्वाह् धेनु दत्त्वा च दुग्धदाम् ।
सप्रासङ्ग च शकट सधान्य वस्त्रसयुतम् ।। अनू ६३।१३ ।।

128 विशेषस्त्वत्रविज्ञेयो न्यायेनोपार्जित धनम् ।
पात्रे देशे च काले च साधुभ्य प्रतिपादयेत् ।।
आरण्यक २४५।३१ ।।

129 वेदव्रती स्याद् वृषभप्रदाता
वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने ।
तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तदाने
पापोत्सर्ग कपिलाया प्रदाने ।। अनु ७०।४६ ।।

130 श्रवणे कम्बल दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव च ।
श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकानसवृतान् ।। अनु ६३।२८ ।।

131 सदक्षिणा काचनचारुश्रृङ्गी
कास्योपदोहा द्रविणोत्तरीयाम् ।
धेनु तिलाना ददतो द्विजाय
लोका वसूना सुलभा भवन्ति ।। अनु ५७।३० ।।

127 तु for च सप्रसग for सप्रा० सवाद्य for सधान्य वसु for वस्त्र. समित for सयुतम्

128 तत्र (तस्य) for त्वत्र नैवा for नोपा प्रयत for साधुभ्य

129 देवव्रती (वेदव्रत) for ०व्रती ऋषभ for वृ० गोविदस्य for गोयुगस्य

130 श्रावणे for श्रवणे वा for च स्वग for सर्व समावृतान् for असवृ०

131 धाम for चारु वसनोत्तरीया for द्रविणो

132 समृद्ध सप्रयच्छस्व ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥
धेनुरनड्डुहोऽन्नानि च्छत्र वासास्युपानहौ ॥ अनु ६०।१२ ॥

133 सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काचनम् ।
इत्येव भगवानत्रि पितामहसुतोऽब्रवीत् ॥ अनु ६४।१ ॥

134 सुगन्धचित्रास्तरणोपपन्न
दद्यान्नरो य शयन द्विजाय ।
रूपान्विता पक्षवती मनोज्ञा
भार्यामयत्नोपगता लभेत्स ॥ अनु ५७।४० ॥

135 सुवर्ण रजत वस्त्र मणिमुक्तावसूनि च ।
सर्वमेतत् महाप्राज्ञ ददाति वसुधा ददत् ॥ अनु ६१।२० ॥

136 सुवर्णदान गोदान भूमिदान च वृत्रहन् ।
ददद्देतन्महाप्राज्ञ सर्वपापै प्रमुच्यते ॥ अनु ६१।५२ ॥

137 सुवर्ण दक्षिणामाहुर्गोप्रदाने महाद्युते ।
सुवर्ण परम ह्युक्त दक्षिणाथमसशयम् ॥ अनु ७३।७ ॥

138 सुवर्ण परम दान सुवर्ण दक्षिणा परा ।
सुवर्ण पावन शक्र पावनाना पर स्मृतम् ॥ अनु ७३।९ ॥

132 स मृदु (समृद्ध) for समृद्ध सन् for स

133 प्राप्नुवति for प्रयच्छन्ति देव for अत्रि

134 सुगधि for सुगन्ध य for य सदन (शरण) for शयन
सत्यवर्तो for पक्ष० अपत्योपचिता for ०गता

135 राजत for रजत मणिमुक्ता (मुक्तामणि) for मणि०

136 ददत्त्वेतन् for ०देतन्

137 महामते ०द्युते युक्त for ह्युक्त

138 पद्ममाणा for पावनाना

139 सुवर्णशृङ्गैस्तु विभूषिताना
गवा सहस्रस्य नर प्रदाता ।
प्राप्नोति पुण्य दिवि देवलोक-
मित्येवमाहुर्मुनिदेवसघा ।। अनु ५७।२७ ।।

140 स्रग्धूपगन्धान्यनुलेपनानि
स्नानानि माल्यानि च मानवो य ।
दद्याद्द्विजेभ्य स भवेदरोग-
स्तथाभिरूपश्च नरेन्द्रलोके ।। अनु ५७।३८ ।।

141 स्वकर्मभिर्मानव सनिबद्ध
तीव्रान्धकारे नरके पतन्तम् ।
महार्णवे नैरिव वायुयुक्ता
दान गवा तारयते परत्र ।। अनु ५७।३२ ।।

142 स्वकर्मैवोपजीवन्ति नरा इह परत्र च ।
भूमिर्भूतिर्महादेवी दातार कुरुते प्रियम् ।। अनु ६१।६ ।।

143 स्वर्गो वै मूर्तिमानेष वृषभ यो गवा पतिम् ।
विप्रे गुणयुते दद्यात्स वै स्वर्गे महीयते ।। अनु ६५।४६ ।।

139 सु (च) for तु विराजिताना for विभू०. प्रदानात् for ०ता
दिवि for मुनि लोका for सघा

140 मधूप for स्रग्धूप गधान् for गन्धानि स्नानीय for स्नानानि
[ऽ] य for य निरोग्य for अरोग्यस् अति (सु, स) for
[अ] भि कल्प for लोके

141 निरुद्ध for निबद्ध महान्धकारे for तीव्रा महाणवान् for ०णवे
गोवदन for दान गवा

142 कमणा for कर्मैव भूमि for भूमिर् पति (पतिर्) for भूतिर्
पति for प्रियम्

143 तेषा (तस्य) for एष वै for यो विप्रो for विप्रे

144 स्वातावथ धन दत्त्वा यदिष्टतममात्मन ।
प्राप्नोति लोकान्स शुभानिह चैव महद्यश ।।
अनु ६३।१८ ।।

145 हिरण्यदान गोदान पृथिवीदानमेव च ।
एतानि वै पवित्राणि तारयन्त्यपि दुष्कृतम् ।। अनु ५८।५ ।।

144 अपि for अथ अथिन for आत्मन लोके for चैव

XXIII. नारीधर्मः, नारीं प्रति नराणां कर्तव्यं च।

1 अग्निकार्यपरा नित्य सदा पुष्पबलिप्रदा ।
देवतातिथिभृत्याना निरूप्य पतिना सह ।। अनु १३४।४५ ।।
(शेषान्नमुपभुञ्जाना etc)

2 अपूजिताश्च यत्रैता सर्वास्तत्राफला क्रिया ।
तदैव तत्कुल नास्ति यदा शोचन्ति जामय ।। अनु ४६।५ ।।

3 अर्ध भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतम सखा ।
भार्या मूल त्रिवर्गस्य भार्या मित्र मरिष्यत ।। आदि ६८।४० ।।

4 इय त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ।। सभा ६१।३५ ।।

5 उच्छिष्ट भु जते भर्तु सा तु नित्य युधिष्ठिर ।
दैवत च पति मेने भर्तुश्चित्तानुसारिणी ।।
आरण्यक १९७।१२ ।।

6 ऋतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता यतव्रते ।
नातिवर्तव्य इत्येव धर्मविदो विदु ।। आदि ११३।२५ ।।

1 करी for परा बलिप्रिया for ०प्रदा भूताना for भृत्याना निर्वाप्य for निरुप्य बलिना for पतिना

2 तस्य for तत्र यवा (यथा) for तदा यत्र for यदा

3 मूल for मित्र

4 अय त्वनेकपुरुषा [०वसना, ०पतिका (०का, ०गा)] for इय गा बन्धुकीति (बन्धुकीर्ति, वधकीति) fur बन्धकीति

5 सतत for भुञ्जते तत्र for भर्तु सा च (साधु) for सा तु भुक्ते for नित्य

6 नाभिमतव्य (नाभिमन्यत, नातिवर्त्य, ०वृत्य) for नातिवर्तव्य

7 कल्योत्थानरता नित्य गुरुशुश्रूषणे रता ।
सुसमृष्टक्षया चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥ अनु १३४।४४ ॥

8 तस्माद्भार्यां नर पश्येन्मातृत्पुत्रमातरम् । आदि ६८।४७ ॥

9 दरिद्र व्याधित हीनमध्वना परिकर्शितम् ।
पति पुत्रमिवोपास्ते सा नारी धर्मभागिनी ॥ अनु १३४।४० ॥

10 दैवतातिथिभृत्याना श्वश्रूश्वशुरयोस्तथा ।
शुश्रूषणपरा नित्य सतत सयतेन्द्रिया ॥ आरण्यक १९७।१५ ॥

11 न कामेषु न भोगेषु नैश्चर्ये न सुखे तथा ।
स्पृहा यस्या यथा पत्यौ सा नारी धर्मभागिनी ॥
अनु १३४।४३ ॥

12 नारीणा चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते ।
कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत माचिरम् ॥आदि ६८।११॥

13 नास्ति यज्ञ स्त्रिय कश्चिन्न श्राद्ध नोपवासकम् ।
धर्मस्तु मर्तृशुश्रूषा तथा स्वर्ग जयत्युत ॥ अनु ४६।१२ ॥

7 कालोत्थान for कल्यो रतिर् (परा) for रता गृह for गुरु
गृहा for क्षया

8 आत्मनात्मैव (आत्मात्मना च) for आत्मात्मनैव

9 चारिणी for भागिनी

10 अपि for तथा

11 भर्तु for पत्यौ चारिणी for भागिनी

12 शोभते (युज्यते, शस्यते) for रोचते

13 स्त्रिया for नार्या राजन् for यज्ञ स्त्रिया for स्त्रिय
किंचिन् for कश्चिन् नास्ति यज्ञक्रिया काचिन् (नास्ति यज्ञमय
कश्चिन्) for नास्ति कश्चिन् तया (तेन) for तथा जयन्ति
(व्रजति) for जयति.

14 नास्ति स्वतन्त्रता स्त्रीणामस्वतन्त्रा हि योषित ।
प्रजापतिमत ह्येतन्न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।। अनु २१।१२ ।।

15 नैव यज्ञ स्त्रिय कश्चिन्न श्राद्ध नोपवासकम् ।
या तु भर्तरि शुश्रूषा तया स्वर्गमुपाश्नुते ।।
आरण्यक १९६।२० ।।

16 पत्या नियुक्ता या चैव पत्न्यपत्यार्थमेव च ।
न करिष्यति तस्याश्च भविष्यत्येतदेव हि ।। आदि ११३।१८ ।।

17 परुषाण्यपि चोक्ता या दृष्टा वा क्रूरचक्षुषा ।
सुप्रसन्नमुखी भर्तुर्या नारी सा पतिव्रता ।। अनु १३४।३८ ।।

18 पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रास्तु स्थविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।। अनु ४६।१३ ।।

19 पुत्रवक्त्रमिवाभीक्ष्ण भर्तुर्वदनमीक्षते ।
या साध्वो नियताचारा सा भवेद्धर्मचारिणी ।। अनु १३४।३६ ।।

20 पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्य जनाधिप ।।
अनु ४६।५ ।।

14 प्राजापत्य for प्रजापति

15 तेन for तया धर्मम् for स्वगम् उपासते for उपाश्नुदे एत for एतत नियम for ०त

16 तद् for एतद्

17 क्रुद्धेन (दुष्टेन) for वा क्रुर

18 पुत्र for पुत्रा स्थविरे (स्थाविरे) for ०री

19 भर्तृवचनमीक्षती for भर्तु ते नियतानित्य (नियताहारा) for नि रा भर्तुं सा for भवेद्

20 ग्राह्या for पूज्या भूषयितव्या for लाल०

21 प्रथम संस्थिता भार्या पति प्रेत्य प्रतीक्षते ।
पूर्वं मृत च भर्तार पश्चात्साध्व्यनुगच्छति ।।
आदि ६८।४५ ।।

22 ब्राह्मणान्दुर्बलानाथान्दीनान्धकृपणास्तथा ।
बिभर्त्यन्नेन या नारी सा पतिव्रतभागिनी ।। अनु १३४।४८ ।।

23 भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाधर्म्यमेव वा ।
यद्ब्रूयात्तत्तथा कार्यमिति धर्मविदो विदु ।। आदि ११३।२७ ।।

24 मातापितृषु शुश्रूषा स्त्रीणा भर्तृषु च द्विज ।।
आरण्यक २९६।७ ।।

25 यापि चैवविधा नारी भर्तारमनुवर्तते ।
व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणा पूर्वं भर्तु परा गति ।।
आदि १४६।२२ ।।

26 विराजते हि सा क्षिप्र कपोतीव दिवि स्थिता ।।
शान्ति १४५।१५ ।।

21 साभ्यनुगच्छति (साप्यनुगच्छति) for सा ति

22 या for सा

23 शुभ वा यदि वा शुभ for धर्म्य वा स यद् ब्रूयात्तथा कार्यं (काय नियुज्यात् सुश्रोणि) for यद् कायम् वेदविदो for धर्म० कर्तव्य तदकालिक for इति विदु

24 ०पित्रोश्च (०पितॄणा) पितृषु भर्तरि for भर्तृषु

25 या हि (या वै, अपि, यायया, धन्या) for यापि चैवव्रता (पतिव्रता, चैव विवा) for चैव विधा अनुगच्छति for ०वर्तते विराजतीव (विरोचते हि, विराजतीह, ०जति च ह) for ०जतेहि दिवगता

26 for दिविस्थिता

27 शेषान्नमुपभु जाना यथान्याय यथाविधि ।
तुष्टपुष्टजना नित्य नारी धर्मेण युज्यते ।। अनु १३४।४६ ।।

28 शेषेष्वन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्य स्त्री किलाहृति ।
धर्ममेत जना सन्त पुराण परिचक्षते ।। आदि ११३।२६ ।।

29 श्रिय एता स्त्रियो नाम सत्कार्या भूतिमिच्छता ।
लालिता निगृहीता च स्त्री श्रीर्भवति भारत ।। अनु ४६।१४ ।।

30 श्वश्रूश्वशुरयो पादौ तोषयन्ती गुणान्विता ।
मातापितृपरा नित्य या नारी सा तपोधना ।। अनु १३४।४७ ।।

31 साध्वाचारा शुचिर्दक्षा कुटुम्बस्य हितैषिणी ।
भर्तुश्चापि हित यत्तत्सतत सानुवर्तते ।। आरण्यक १९७।१४ ।।

32 सा भवेद्धर्मपरमा सा भवेद्धर्मभागिनी ।
देववत्सतत साध्वी या भर्तार प्रपश्यति ।। अनु १३४।३४ ।।

33 सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ।।
आदि ६८।३९ ।।

27 युञ्जाना for ०भुञ्जाना शेषान्नामृतभु जाना for शेषा . ना पुष्ट (हृष्ट) for तुष्ट भृत्य for पुष्ट

28 वर्णेषु for कालेषु तत् for स्त्री एव (चैव) for एत नरा for जना

29 स्त्रिय for श्रिय श्रियो for स्त्रियो सत्कुर्याद् for सत्कार्या पालिता for लालिता (अ)नु for नि स्त्री श्री transposed

30 पादास् for पादौ जोषयन्ती for तोष० पतिव्रता (यतव्रता) fo गुणान्विता

31 प्रिय (हिते) for हित युक्ता for यत्तत्

32 या for सा

34 सुसरब्धोऽपि रामाणा न ब्रूयादप्रिय बुध ।
रति प्रीति च धर्म च तास्वायत्तमवेक्ष्य च ।।आदि ६८।५०।।

35 सुस्वभावा सुवचना सुवृत्ता सुखदर्शना ।
अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तु सा धर्मचारिणी ।। अनु १३४।३३ ।।

36 स्त्रीणामधर्म सुमहान्भर्तु पूर्वस्य लघने ।। आदि १४६।३४ ।।

34 पुमान् क्रुद्धोऽपि (अप्रियोक्तेपि, सुसक्रुद्धो०) for सुसरब्धोऽपि नर for बुध तु for च

35 अविमना (अभिमता) for सुवचना सुचित्ता समदर्शना for सु दर्शना भागिनी for चारिणी

36 कल्याण for सुमहान्

XXIV उपवासः ।

1 अनार्तो व्याधिरहितो गच्छेदनशन तु य ।
पदे पदे यज्ञफल स प्राप्नोति न सशय ।। अनु १०६।५१ ।।

2 अष्टादशे तु दिवसे प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्वै सप्तलोकान्स पश्यति ।। अनु ११०।७७ ।।

3 उपोष्य विधिवद्देवास्त्रिदिव प्रतिपेदिरे ।
ऋषयश्च परा सिद्धिमुपवासैरवाप्नुवन् ।। अनु १०६।६४ ।।

4 एकविंशे तु दिवसे यो भुक्ते ह्येकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।८७ ।।

[लोकमौशनस दिव्य शक्रलोक च गछति ।।अनु ११०।८८ (क)]

5 एकादशे तु दिवसे य प्राप्ते प्राशते हवि ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।४५ ।।

6 अभिगच्छेन्महादेव विमानस्थ महाबलम् ।
स्वयभुव च पश्येत विमान समुपस्थितम् ।। अनु ११०।४७ ।।

1 श्रमार्तो for अनार्तो

2 यो for तु योऽश्नीयाद् (य प्राशेद्) for प्राश्नीयात् वै मासान् for मासान् वै प्र for स

3 अवाप्नुयु for [अ] वाप्नुवन्

4 च for तु चैक for ह्येक

5 [ऽ] श्नाति वै for प्राशते भुवि for हवि स च for सदा तु (च) for वै वेदिक for वेदसम्

6 अपि for अभि स्वयप्रभ for महाबलम् स्वायभुव for स्व०,

7 एकोनविंशे दिवसे यो भुक्ते एकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्सप्तलोकान्स पश्यति ।। अनु ११०।८१ ।।

8 एकोनत्रिंशे दिवसे य प्राशेदेकभोजनम्
सदा द्वादशमासान्वै सत्यव्रतपरायण ।। अनु ११०।११५ ।।

8A [तस्य लोका शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिता ।।
अनु ११०।११६ (क) ।।]

9 चतुर्दशे तु दिवसे य पूर्णे प्राशते हवि ।
सदा द्वादशमासान्वै महामेधफल लभेत् ।। अनु ११०।६० ।।

10 चतुर्विंशे तु दिवसे य प्राशेदेकभोजनम ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।९६ ।।
[आदित्यानामधिवासे मोदमानो वसेच्चिरम् ।।
अनु ११०।९७ (क) ।।]

11 तृतीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।१३ ।।
[अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।।
अनु ११०।१४ (क) ।।]

7 एकोनविंश for विंशो ह्येक for एक सत्यलोके for सप्त लोकान्.

8 क्षिपेद् (क्षपेद्) for प्राशेद् तु for वै

8A सदा for शुभा दिव्या (राजसु) for राजर्षि नित्य for दिव्य. तिष्ठति for गच्छति

9 प्राप्ते for पूर्णे स च for सदा वर्षान् for मासान् तु for वै. भवेत् for लभेत्

10 युग for गुण सभूत (सपन्न) for पर्यन्त मोदते for रमते

11 राजन् (मासान्) for सदा वै for तु

12 त्रयोदशे तु दिवसे य प्राप्ते प्राशते हवि ।
सदा द्वादशमासान्वै देवसत्र फल लभेत् ।। अनु ११०।५५ ।।

13 त्रयोविशे तु दिवसे प्राशेद् यस्त्वेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु मिताहारो जितेन्द्रिय ।। अनु ११०।६३ ।।
[वायोरुशनसश्चैव रुद्रलोक स गच्छति ।।
अनु ११०।६४ (क) ।।]

14 त्रीणि वर्षाणि य प्राशेत्सतत त्वेकभोजनम् ।
धर्मपत्नीरतो नित्यमग्निष्टोमफल लभेत् ।। अनु ११०।९ ।।

15 दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राशते हवि ।
सदा द्वादशमासान्वै सर्वमेधफल लभेत् ।। अनु ११०।५१ ।।

16 दिवसे पञ्चमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।१९ ।।

17 दिवसे यश्चतुर्थे तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।१६ ।।
[वाजपेयस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।।
अनु ११०।२७(क) ।।]

12 सप्राप्ते for दिवसे सप्राप्ते (अ) श्नाति वै] for प्राशते स च for सदा

13 ह् for तु वै for तु जितक्रोधो for मिताहारो

14 [ऽ] श्नीयात् (पश्येत्) for प्राशेत् सतत for स० च for तु

15 प्राशितो for प्राशते तु for वै सवमेव (०यज्ञ) for ०मेध. भवेत् for लभेत्

16 स च for सदा वै for तु

17 चतुर्थेषु for ०र्थेतु तथा for सदा तु for वै फल for नर

22 द्वितीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु जुह्वानो जातवेदसम ।।
यज्ञ बहुसुवर्णं वा वासवप्रियमाहरेत् ।। अनु ११०।१० ।।

23 नास्ति वेदात्पर शास्त्र नास्ति मातृसमो गुरु ।
न धर्मात्परमो लाभस्तपो नानशनात्परम् ।।
अनु १०६।६२ ।।

24 पक्षे पक्षे गते यस्तु भक्तमश्नाति भारत ।
गवाढ्यो बहुपुत्रश्च दीर्घायुश्च स जायते ।। अनु १०६।३१ ।।

25 पञ्चभ्या चैव षष्ट्या च पौर्णमास्या च भारत ।
क्षमावान् रूपसम्पन्न श्रुतवाश्चैव जायते ।। अनु १०६।१४ ।।

26 पञ्चविशे तु दिवसे य प्राशेदेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु पुष्कल यानमारुहेत् ।। अनु ११०।६६ ।।

27 पूर्णेऽथ दिवसे विशे यो भु क्ते ह्येकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु सत्यवादी धृतव्रत ।। ११०।८४ ।।
[स लोकान्विपुलान्दिव्यानादित्यानामुपाश्नुते ।।
अनु ११०।८५ ।।]

22 तदा for सदा वै for तु यज्ञैर् for यज्ञ यो for वा आचरेत् (आचरन्) for आहरेत्

23 न धर्मात्परमस्तीह (नास्ति धर्मात्परो लाभस्) for न धर्मात्परमो०

24 नक्तम् for भक्तम् ०युस्तु for ०युश्च [ए] व for स

25 वापि for चापि पौर्णमास्या for चैव षष्टया चतुर्दश्या for पौर्ण० सुरभिश् (सुभगश्) for श्रुतवाश्

26 ऽश्नीयाद् (कुर्याद्) for प्राशेद् वै for तु पुष्पक (पुष्कर) for ०ल

27 तु for ऽथ तु for हि वै for तु दृढव्रत (यत०, जित०, जितेन्द्रिय) for धत०

28 ब्रह्मक्षत्रे त्रिरात्र तु विहित कुरुनन्दन ।
द्विस्त्रिरात्रमथैवात्र निर्दिष्ट पुरुषर्षभ ।। अनु ।। १०९।११ ।।

29 ब्राह्मणेभ्य पर नास्ति पावन दिवि चेह च ।
उपवासैस्तथा तुल्य तप कर्म न विद्यते ।।अनु १०६।६३ ।।

30 मासादूर्ध्वं नरव्याघ्र नोपवासो विधीयते ।
विधि त्वनशनस्याहु पार्थ धनविदो जना ।। अनु १०६।५० ।।

31 मासि मासि त्रिरात्राणि कृत्वा वर्षाणि द्वादश ।
गणाधिपत्य प्राप्नोति नि सपत्नमनाविलम् ।। अनु १०६।३२ ।।

32 मासोपवासी वर्षैस्तु दशभि स्वर्गमुत्तमम् ।
महर्षित्वमथासाद्य सशरीरगतिर्भवेत् ।। अनु ११०।१३० ।।

33 यस्तु कल्य तथा साय भुञ्जानो वान्तरा पिबेत् ।
अहिसानिरतो नित्य जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु ११०।६ ।।

[षड्भिरेव तु वर्षै स सिध्यते नात्र सशय ।।
अनु ११०।७ (क) ।।]

28 ब्रह्मक्षेत्रे for ०क्षत्रे द्वित्रिरात्रम् for द्विस्त्रि० अथैकाह (तथा तत्र) for अथैवात्र

29 प्रेत्य for दिवि [ए] व ह for [इ] ह च

31 मासे मासे for मासि० वै दश for द्वादश आप्नोति for प्रा०

32 वर्षोप for मासोप वासैर् for वासी मासैस् for वर्षैस्

33 काल्य for कल्य राजन् for नित्य

34 यस्तु पक्षे गते भु क्ते एकभक्त जितेन्द्रिय ।
सदा द्वादशमासास्तु जुह्वानो जातवेदसम् ।
राजसूयसहस्रस्य फल प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।। अनु ११०।६४ ।।

35 यस्तु प्रातस्तथा साय भुञ्जानो नान्तरा पिबेत् ।
अहिसानिरतो नित्य जुह्वानो जातवेदसम् ।। अनु १०९।३४ ।।

35A [षड्भि स वषर्नृपते सिध्यते नात्र सशय ।।
अनु १०९।३५ (क) ।।]

36 यस्तु मासे गते भु क्ते एकभक्त शमात्मक ।
सदा द्वादशमासान्वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।।
अनु ११०।१२१ ।।

37 यस्तु सवत्सर पूर्णमेकाहारो भवेन्नर ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य स फल समुपाश्नुते ।। अनु १०९।३८ ।।

38 यस्तु सवत्सर पूर्ण चतुर्थ भक्तमश्नुते ।
वाजपेयस्य यज्ञस्य फल वै समुपाश्नुते ।।
अनु १०९।४०-४१ ।।

34 पूर्णे for भुड्क्ते एक for एक भक्तो for भक्त समा for सदा वै (च) for तु मानव for [अ] नुत्तमम्

35 वेदस for ०सम्

35A वर्षैस्तु for स वर्षैर्

36 ह्येकभक्त (ह्येकाशन, एकभक्त) for ०क्त समात्मक (क्षमात्मक) for शमात्मक

38 स फल for फल वै

39 योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रिय ।।अनु ११०।१११।।

[फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्नुते ।।
अनु ११०।११२ (क) ।।]

40 वैश्यशूद्रौ तु यौ मोहादुपवासं प्रकुर्वते ।
त्रिरात्रं द्विस्त्रिरात्रं वा तयो पुष्टिर्न विद्यते ।।
अनु १०६।१२ ।।

41 षड्विंशे दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासांस्तु नियतो नियताशन ।। अनु ११०।१०३ ।।

[स प्राप्नोति महाभाग पूज्यमानोऽप्सरोगणैं ।।
अनु ११०।१०४ ।।]

42 षोडशे दिवसे यस्तु संप्राप्ते प्राशते हवि ।
सदा द्वादशमासान्वै सोमयज्ञफलं लभेत् ।। अनु ११०।६८ ।।

39 वै for तु धृतात्मा वि for जितात्मा वि

40 च यन् (तु यन्) for तु यौ वैश्या शूद्राश्च यन्मोहाद् for वैश्य मोहाद् वैश्यशू (श्या शू) द्रास्तु ये (यो) मोहाद् for वैश्य मोहाद् प्रचक्रिरे for प्रकुर्वते द्वित्रि for द्विस्त्रि वा द्विरात्रं वा for द्वि वा तु (च) for वा तेषां for तयो व्युष्टिर् (व्युष्टिं) for पुष्टिर्

41 प्रकुर्याद् for प्राश्नीयाद् संप्राप्ते प्राशते हवि for प्राश्नीया नम् वै for तु

42 प्राप्ते for यस्तु यस्तु वै for संप्राप्ते. (S) श्नाति वै for प्राशते. य कुर्यादेक भोजनं (यस्तु वै प्राशयेद्धवि) for संप्रा हवि भवेत् for लभेत्

43 सप्तविंशे तु दिवसे य प्राशेदेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासास्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥ अनु ११०।१०७ ॥

[फल प्राप्नोति विपुल देवलोके च पूज्यते ॥
अनु ११०।१०८ (क) ॥

43 (S) थ for तु (S) श्नीयाद् (कुर्याद्) for प्राशेद् सदा प्राश्येत वै हवि॰ for य नम् मासान् वै (वर्षाणि) for मासास्तु

XXV सदाचारः ।

1 अक्रोध सत्यवचन सविभाग क्षमा तथा ।
प्रजन स्वेषु दारेषु शौचमद्रोह एव च ।। शान्ति ६०।७ ।।

2 अक्रोध सत्यवचनमहिसा दम आर्जवम् ।
अद्रोहो नातिमानश्च ह्रीस्तितिक्षा तप शम ।।
अनु ३७।८ ।।

3 अक्रोधन सत्यवादी भुतानामविहिसक ।
अनुसूयुरजिह्मश्च शत वर्षाणि जीवति ।। अनु १०७।१४ ।।

4 अक्रोधेन जयेत् क्रोधमसाधु साधुना जयेत् ।
जयेत्कदर्य दानेन जयेत्सत्येन चानृतम् ।। उद्योग ३९।५८ ।।

5 अगाधे विमले शुद्धे सत्यतोये धृति ह्रदे ।
स्नातव्य मानसे तीर्थे सत्त्वमालम्ब्य शाश्वतम् ।।
अनु १११।३ ।।

1 विगाहश् for ०भाग क्षमास्तथा (च सर्वश, दमस्तथा, दम क्षमा) for क्षमा तथा प्रजन (व्रजन) for ०न पौरम् for शौचम्

2 अक्रोध (अक्रोधन) for ०ध तप (दम) for दम नाभि० for नाति दम for तप

3 अहिसश् for अजिह्मश् शत for शत

4 आक्रोशो जनयेत् क्रोध for अक्रोधेन जयेत् क्रोधम्

5 अगाध for ०धे तीर्थे for तोये स्मृति for धृति सत्यम् for सत्त्वम

6 अग्नीनुत्पाद्य यत्नेन क्रिया सुविहिताश्च या ।
वेदेषु ब्राह्मणै प्रोक्तास्ताश्च सर्वा समाचरेत् ॥
अनु १०७।१२९ ॥

7 अगुष्ठस्य च यन्मध्य प्रदेशिन्याश्च भारत ।
तेन पित्र्याणि कुर्वीत स्पृष्ट्वापो न्यायतस्तथा ॥
अनु १०७।९७ ॥

8 अगुष्टस्यान्तराले च ब्राह्म तीर्थमुदाहृतम् ।
कनिष्ठिकाया पश्चात्तु देवतीर्थमिहोच्यत ॥ अनु १०७।९६ ॥

9 अतीतेष्वनपेक्षा ये प्राप्तेष्वर्थेषु निर्ममा ।
शौचमेव पर तेषा येषा नोत्पद्यते स्पृहा ॥ अनु ११०।१० ॥

10 अदत्तस्यानुपादान दानमध्ययन तप ।
अहिसा सत्यमक्रोध क्षमेज्या धर्मलक्षणम् ॥ शान्ति ३७।७ ॥

11 अद्भि प्राणान्समालभ्य नाभि पाणितलेन च ।
स्पृशश्चैव प्रतिष्ठेत न चाप्यार्द्रेण पाणिना ॥ अनु १०७।९५ ॥

7 सुविदिताश् for ०हिताश् वेदे च for वेदेषु सग्रहेत् for समाचरेत्

8 [अ] तरेखा, ०लेखा for ०रालेच प्रचक्षते for उदाहृतम् दैव (दैव) for देव

9 अदृष्टे (आदिष्टेषु) for अतीतेष निर्मला for निममा

10 दायो for दान

11 प्राण for प्राणान् पाणि नाभि for नाभि पाणि तले तथा for तलेन च सस्पृश्य (स्पृश्य च) for स्पृशश्च [ए] व for [अ] पि

12 अद्रोह सर्वभुतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।
अनुग्रहश्च दान च सता धर्म सनातन ।। शान्ति १५६।२१ ।।

13 अद्रोहेणैव भूताना यो धर्म स सता मत ।। शान्ति २१।१० ।।

14 अनायुष्यो दिवास्वप्नस्तथाभ्युदितशायिता ।
प्रातनिशाया च तथा ये चोच्छिष्टा स्वपन्ति वै ।।
अनु १०७।१३१ ।।

15 अनिमन्त्रितो न गच्छेत यज्ञ गच्छेत्तु दर्शक ।
अनिमन्त्रिते ह्यनायुष्य गमन तत्र भारत ।। अनु १०७।१३५ ।।

16 अन्यदेव भवेद्वास शयनीये नरोत्तम ।
अन्यद् रथ्यासु देवानामर्चायामन्यदेव हि ।। अनु १०७।७६ ।।

17 अभिवादयेत वृद्धाश्च आसन चैव दापयेत् ।
कृताञ्जलिरुपासीत गच्छन्त पृष्ठतोऽन्वियात् ।।
अनु १०७।३३ ।।

12 स हि for सता धर्मा for धम

13 अद्रोहेण च (अद्रोहेणैव) for अद्रो० योऽय धर्म सनातन for सता०

14 ह्युदय (ह्युदित, [अ] भ्युदय) for ०दित शायिन for शायिता तु for च यथा (तदा) for तथा नैव (यथा) for ये च [उ] त्सृष्टा for [उ] च्छिष्टा भवति च (भजति च) for स्वपन्ति वै

15 अमन्त्रितो (आमन्त्रितो) for अनिमन्त्रितो गच्छेत (गच्छेच्च) for ०त्तु कर्हिचित् for दर्शक आमन्त्रितस्य (अ०) for अनिमन्त्रिते हि

16. तु for हि

17 [अ] प्यासन for आसन. [उ] प for [ए] व गच्छत for ०न्त. [ऽ] न्वयात् for [ऽ] न्वियात्

18 अमृत ब्राह्मणा गाव इत्येतत् त्रयमेकत ।
तस्माद् गोब्राह्मण नित्यमर्चयत यथाविधि ।। अनु १४८।१६ ।।

19 अयोनि च वियोनि च न गच्छत विचक्षण ।।अनु १०७।१२५।।

20 असत्प्रलाप पारुष्य पैशुन्यमनृत तथा ।
चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्नानुचिन्तयेत् ।। अनु १३।४ ।।

21 अहिसक सम सत्यो धृतिमान्नियतेन्द्रिय ।
शरण्य सर्वभूताना गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।। शान्ति १३७।२० ।।

22 अहिसा परमो धर्मस्तथाहिसा पर तप ।।
अहिसा परम सत्य ततो धर्म प्रवर्तते ।। अनु ११६।२५ ।।

23 अहिसा परमो धर्म सर्वप्राणभृता स्मृत ।। आदि ११।१२ ।।

24 आक्रुश्यमानो नाक्रोशेत्तत्पुरेव तितिक्षत ।
आक्रोष्टार निर्दहति सुकृत चास्य विन्दति ।। आदि ८२।७ ।।

25 आगमाना हि सर्वेषामाचार श्रेष्ठ उच्यते ।
आचारप्रभवो धर्मो धर्मादायुर्विवर्धते ।। अनु १०७।१४७ ।।

18 [ए] ते for [ए] तत् एव च for एकत गा for गो ब्राह्मणा for ०ण अर्चयेथा (०येच्च) for ०येत

19 सु for वि गच्छेद्धि (च गच्छेद्, गच्छेत्सु, ०च्च) for ०त पिंगला (कुष्टिका) for ०नी उद्वोढुम् for आवो०

20 एतानि for चत्वारि जल्पन् for जल्पेन् नापि for नानु कुर्यान्नापि for जल्पेन्नानु,

21 च स्याद् for सत्यो मतिमान् for धृति० प्राप्नोति for आ०

22 सुख for तप नित्य for सत्य यतो for ततो

23 प्रथमो for परमो वर (वर) for स्मृत

24 नाक्रुश्येत् for नाक्रो०

25 च for हि प्र for वि

26 आचम्य चैव हस्तेन परिस्राव्य तथोदकम् ।
अगुष्ट चरणस्याथ दक्षिणस्यावसेचयेत् ।। अनु १०७।९३ ।।

27 आचारलक्षणो धर्मं सन्तश्चाचारलक्षणा ।
साधूना च यथा वृत्तमेतदाचारलक्षणम् ।। अनु १०७।९ ।।

28 आचाराल्लभते ह्यायुराचाराल्लभते श्रियम् ।
आचारात्कीर्तिमाप्नोति पुरुष प्रेत्य चेह च ।। अनु १०७।६ ।।

29 आचारो भूतिजनन आचार कीर्तिवर्धन ।
आचाराद् वर्धते ह्यायुराचारो हन्त्यलक्षणम् ।।
अनु १०७।१४६ ।।

30 आयुष्य प्राङमुखो भु क्ते यशस्य दक्षिणामुख ।
धन्य पश्चान्मुखो भु क्ते ऋत भु क्ते उदङमुख ।।
अनु १०७।२५ ।।

31 आर्जव धर्मं इत्याहुरधर्मो जिह्म उच्यते ।
आर्तवेनेह सयुक्तो नरो धर्मेण यज्यते ।। अनु १३०।३० ।।

26 चैक for चैव परिप्लाव्य (०श्रव्य, ०स्रव्य) for स्राव्य अगुष्ठे ०ष्ठ प्र for (अ) व सेचन for ०येत्

27 चारित्र for चाचार तथा for यथा

28 च [वा, (S) पि] for हि आचारादीप्सिता प्रजा for आचाराल्लभते श्रियम् आचाराल्लभते कीर्ति for आचारात् ति

29 भूतिजनन (०जननी) for ०न वर्धन for वधन च for हि. ह्याचारो for आचारो

30 आयुष्मान् for आयुष्य यशस्वी for यशस्य धन for धन्य वृत्त [भृत, (S) मृत] for ऋत ह्युदङ्मुख for उदङ्मुख

31 न धर्मो for अधर्मो दु खम् for जिह्म

32 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो वर्षाणां जीवते शतम् ॥ अनु १०७।२९ ॥

33 इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः ।
अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥
आरण्यक २।७१ ॥

34 इन्द्रियाणां निग्रहञ्च शाश्वतं द्विजसत्तम ।
सत्यार्जवे धर्ममाहुः परं धर्मविदो जनाः ॥
आरण्यक १९७।३८ ॥

35 इन्द्रियाणि सकृत्स्पृश्य त्रिरभ्युक्ष्य च मानवः ।
कुर्वीत पित्र्यं दैवं च वेददृष्टेन कर्मणा ॥ अनु १०७।१०२ ॥

36 ईर्ष्यवो मानकामाश्च चण्डा असुहृदोऽबुधाः ।
स्त्रियो माननमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ॥ अनु ४६।८ ॥

37 उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं सर्वे प्राणास्तदाश्रयाः ।
केशग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान् विवर्जयेत् ॥
अनु १०७।३५ ॥

32 पाणिस् for पादस् सस्वपेत् for ०विशेत्

33 दया for दमः मतः for स्मृतः

35 स्पृष्ट्वा (मृज्य, स्पृशेद्) for स्पृश्य [अ] द्भिर् for त्रिर् पितृ for पित्र्य विधि (देव) for वेद

36 ईर्ष्या वा (ईर्ष्यत्यो, ईर्ष्यया, ईर्ष्ययो) for ईर्ष्यवो तथा, यथा for ऽबुधाः तु मानम् (मानसम्) for ०नम् पार्थिवा for मानवाः

37 सर्व for सर्वे तदाश्रमात् for ०श्रयाः ग्रह (ग्राह, ग्राहान्) for ग्रहान् [ए] तानि for एतान्वि

38 उदक्शिरा न स्वपेत तथा प्रत्यक्शिरा न च ।
प्राक्शिरास्तु स्वपेद् विद्वानथवा दक्षिणाशिर ॥
अनु १०७।७२ ॥

39 उदङमुखश्च सतत शौच कुर्यात्समाहित ॥ अनु १०७।६६ ॥

40 उद्दीपकाश्च गृध्राश्च कपोता भ्रमरास्तथा ।
निविशेयुर्यदा तत्र शान्तिमेव तदाचरेत् ॥ अनु १०७।१०७ ॥

41 उपवास च कुर्वीत स्नात शुचिरलकृत ।
पर्वकालेषु सर्वेषु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥ अनु १०७।८१ ॥

42 उपाध्याय पितर मातर च
येऽभिद्रुह्यन्ति मनसा कर्मणा वा ।
तेषा पाप भ्रूणहत्याविशिष्ट
तस्मान्नान्य पापकृदस्ति लोके ॥ शान्ति १०९।२६ ॥

43 उपानहौ च वस्त्र च धृतमन्यै र्न धारयेत् ।
ब्रह्मचारी च नित्य स्यात्पाद पादेन नाक्रमेत् ॥
अनु १०७।५३ ॥

38 स्वपेच्च for ०त न वा (नर) for न च स्वापयेद् for तु स्वपेद् तथा वै for अथ वा दक्षिणा for ०णा शिर for शिरा

40 उपदीपिकाश् (०दीपकाश्, उपदीपाश्, उपदीर्वाश्) for उद्दीपकाश् कपोत for कपोता निवेशेयुर् for निवि० यथा for यदा शातिहोम for ०मेव सदा for तदा

41 प्र (न) for च पूर्व (एव) for पर्व

42 द्रुह्यति (ऽभिद्रुह्युर्) for ०द्रुह्यन्ति च for वा तेभ्यो for तस्मात्

43 छत्र for वस्त्र भवेन्नित्य for च नित्य स्यात्

44 उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुख ।
दक्षिणाभिमुखो रात्रौ तथास्यायु र्न रिष्यते ।। अनु १०७।४२ ।।

45 ऊर्ध्वं प्राणा ह्यु त्क्रामन्ति यून स्यविरे आयति ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्या पुनस्तान्प्रतिपद्यते ।। अनु १०७।३२ ।।

46 एव सर्वमहिसाया धर्मार्थमपिधीयते ।
अमृत स नित्य वसति योऽहिसा प्रतिपद्यते ।।
शान्ति २३७।१९ ।।

47 एवमेवापरा सध्या समुपासीत वाग्यत ।
नेक्षेतादित्यमुद्यन्त नास्त यान्त कदाचन ।। अनु १०७।१७ ।।

48 कृत्वा मूत्रपुरीषे तु रथ्यामाक्रम्य वा पुन ।
पादप्रक्षालन कुर्यात् स्वाध्याये भोजने तथा ।। अनु १०७।६३ ।

49 क्षमा ब्रह्म क्षमा सत्य क्षमा भूत च भावि च ।
क्षमा तप क्षमा शौच क्षमया चोद्धृत जगत् ।।
आरण्यक ३०।३७ ।।

44 दिवा (उभौ) for उभे च (वै) for तु नित्य for दिवा तथा हि (तदा हि, तदास्य for तथास्य

45 ह्य त्क्रमति (व्युत्क्रा०, व्युत्क्र०) for ह्य त्क्रा० आगते for आयति

46 धर्मागम् (धर्माख्यम्) for ०र्थमं् अवधीयते (अभि०, अपि दृश्यते) for अपिधीयते मृत (अमृते) for ०त न for स भवति (भवेद्) for वसति हिसा न for योऽहिंसा न प्र for प्रति

47 परा [(इ) तरा, (उ) त्तरा] for (अ) परा तिष्ठेत for नेक्षेत. मा for न यत (यात) for यात्त कथचन for कदा०

48 पुरीष तु च for ०षे तु पादौ for पाद

49 विद्या for सत्य [इ] व धृत ([इ] द धृत) for चोद्धृत

50 गुरुशुश्रूषण सत्यमक्रोधो दानमेव च ।
एतच्चतुष्टय ब्रह्मन् शिष्टाचारेषु नित्यदा ।।
आरण्यक १९८।६० ।।

51 गुरुभ्य आसन देयमभिवाद्याभिपूज्य च ।
गुरूनभ्यर्च्य वर्धन्ते आयुषा यशसा श्रिया ।। अनु १४८।१९ ।।

52 ज्ञातिसम्बन्धिमित्राणि पूजनीयानि नित्यश ।
यष्टव्य च यथाशक्ति यज्ञैर्विविधदक्षिणै ।
अत ऊर्ध्वमरण्य च सेवितव्य नराधिप ।। अनु १०७।१४४ ।।

53 ज्यायासमपि शीलेन विहीन नैव पूजयेत् ।
अपि शूद्र तु सद्वृत्त धर्मज्ञमभिपूजयेत् ।। अनु ४८।४७ ।।

54 ज्येष्ठ पितृसम चापि भ्रातर योऽवमन्यते ।
सोऽपि मृत्युमुपागम्य क्रौञ्चयोनौ प्रजायते ।। अनु ११२।७७ ।।

55 ज्येष्ठा मातृसमा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
भ्रातृर्भार्या च तद्वत्स्याद् यस्या बाल्ये स्तन पिबेत् ।।
अनु १०८।१९ ।।

50 धैर्यम् (नित्यम्) for सत्यम् नित्यश for नित्यदा

51 गुरूणाम् for गुरुभ्य त्वासन for आ० गुरुम् for गुरून वर्धति (वर्तते, विद्यते, वर्धेत) for वर्धन्ते वपुषा (वचसा) for यशसा

52 सबध for सबन्धि सर्वश for नित्यश विपुल for विविध च नित्यश for नरा०

53 रहित (न हित, निहीन) for वि० च for तु अपि (इह) for अभि जायते for पूजयेत्

54 वा for च चैव (योभि) for योऽव उपाकृत्य for उपागम्य च for प्र

55. या (वा) for च ज्येष्ठ for भ्रातुर् [अ] पि for च

56 तत्त्वविस्त्वनहबुद्धिस्तीर्थं परममुच्यते ।
शौचलक्षणमतत्ते सर्वत्रैवान्ववेक्षणम् ।। अनु १११।६ ।।

57 तप शौचवता नित्य मत्यधर्मरतेन च ।
मातापित्रोरहरह पूजन कार्यमजसा ।। शान्ति १२७।६ ।।

58 तस्मान्न्यायागतैरर्थैर्धर्म सेवेत पण्डित ।। अनु ११२।१५ ।।

59 तस्मात्सान्त्व सदा वाक्य न वाच्य परुष क्वचित् ।
पूज्यान्सपूजयेद्दद्यान्न च याचेत्कदाचन ।। आदि ८२।१३ ।।

60 तस्मात्पूजयितव्याश्च सविभज्याश्च यत्तत ।
गुरवोऽर्चयितव्याश्च पुराण धर्ममिच्छता ।। शान्ति १०९।२१ ।।

61 तोयपूर्व प्रदायान्नमतिथिभ्यो विशापते ।
पश्चाद् भुजीत मेधावी न चाप्यन्यमना नर ।।अनु १०७।८६।।

62 त्रीणि तेजासि नोच्छिष्ठ आलभेत कदाचन ।
अग्नि गा ब्राह्मण चैव तथास्यायुर्न रिष्यते ।। अनु १०७।३० ।।

56 प्रवरम् for परमम् च (तु) for ते [अ] न्ववेक्षता (०चक्षता, ०वेक्ष्यता, ०वेक्षत) for ०वेक्षणम्

57 तप शोचवता (०शोचवता, तपशोचवदा) for तप शौचवता सत्य for सत्य

58 न्यायमतै for न्यायागतै

59 प्रिय for सान्त्व नो for न ०पूज्य यो for पूजयेद् नित्य (देवान्, वद्यात्, चापि) for दद्यात्

60 ते for च सविज्यश् (सवश) for यत्नत ते for च

61 तोय for तोय

62 कथचन for कदा० गा for गा ब्राह्मणाश् for ०ण तदा for तथा हि for [अ] स्य रिष्यति for ०ते

63 त्वकार नामधेय च ज्येष्ठाना परिवर्जयेत् ।
अवराणा समानानामुभयेषा न दुष्यति ।। शान्ति १८६।२४ ।।

64 दश वा वेदशास्त्रज्ञास्त्रयो वा धर्मपाठका ।
यद् ब्रूयु कार्यं उत्पन्ने स धर्मो धर्मसशये ।। शान्ति ३७।१५ ।।

65 दान यज्ञ सता पूजा वेदधारणमार्जवम् ।
एष धर्म परी राजन्फलवान्प्रेत्य चेह च ।। आरण्यक ३४।४५ ।।

66 दूरादावसथान्मूत्र दूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्ठोत्सर्जन चैव दूरे कार्य हितैषिणा ।। अनु १०७।४८ ।।

67 देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभि सह ।
अवशिष्टानि यो भु क्ते तमाहुर्विघसाशिनम् ।। अनु ९३।१५ ।।

68 न केनचन वृत्तेन ह्यवज्ञेयो गुरुर्भवेत् ।
न च माता न च पिता तादृशो यादृशो गुरु ।।
शान्ति १०९।२४ ।।

69 नक्त न कुर्यात् पित्र्याणि भुक्त्वा चैव प्रसाधनम् ।
पानीयस्य क्रिया नक्त त कार्या भुतिमिच्छता ।।
अनु १०७। ११३ ।।

63 त्व कार नामधेयाना for त्व धेय गुरूणा for ज्येष्ठाना अधराणा (अपरेषा) for अवराणा उभयेषु न (०य नैव) for ०येषा न दुष्यते (मृष्यति) for दु०

64 दशधा for दश वा तद् for यद्

65 राज्ञ for राजन् बल for फल

66 धावन for सेचनम् मनीषिण for हितैषिणा

67 भूतेभ्यो for भृत्येभ्यो

68 न केन चैव for ०नच न यादृशौ for तादृशौ

69 नक्त for भुक्त्वा नित्य for नक्त कुर्याद् for कार्या गतिम् for भूतिम्

70 न चानुलिम्पेदस्नात्वा स्नात्वा वासो न निर्धुनेत् ।
आर्द्र एव तु वासासि नित्य सेवेत मानव ।
स्रजश्च नावकर्षेत न वहिर्धारयेत च ।। अनु १०७।७५ ।।

71 न चासीतासने भिन्ने भिन्न कास्य च वर्जयेत् ।
नैकवस्त्रेण भोक्तव्य न नग्न स्नातुमर्हति ।
स्वप्तव्य नैव नग्नेन न चोच्छिष्टोऽपि सविशेत् ।।
अनु १०७।३४ ।।

72 न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्तव्या दारा रक्ष्याश्च सर्वश ।
अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मादीर्ष्या विवर्जयेत् ।।
अनु १०७।१३० ।।

73 न चैकेन परिव्राज्य न गन्तव्य तथा निशि ।
अनागताया सध्याया पश्चिमाया गृहे वसेत् ।।
अनु १०७।१३६ ।।

70 वा for च अगानि for अस्नात्वा वासश्चापि for स्नात्वा वासो आर्द्राणि च for आर्द्र [एव स्नात्वा for नित्य वि (च [अ] प्र) for [अ] व कृष्येत for कर्षेत पुनर् for वहिर् धारयीत for ०येत

71 [अ] श्नीत for [आ] सीत भिन्ने (भिन्न) for भिन्न अहृसि for ०ति सुप्तव्य for स्व० [उ] च्छिष्टेऽपि (०ष्टे हि) for ०ष्टोऽपि सस्पृशेत् for सविशेत्

72 तासु for स्त्रीषु ईर्ष्या च for ईष्या वि

73 परिव्रज्य (०त्यज्य, ०त्याज्य, पथि प्राप्य, पथि व्राज्या, पथि प्राज्ञ, पथि व्राज्य) for परिव्राज्य चैकेन for गन्तव्य

74 न तु वृद्धिमिहान्विच्छेत्कर्म कृत्वा जुगुप्सितम् ।।
शान्ति २८१।१८ ।।

75 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनि ।
न च वागङ्गचपलो इति शिष्टस्य गोचर ।। आश्व ४५।१८ ।।

76 न ब्राह्मणान्परिवदेन्नक्षत्राणि न निदिशेत् ।
तिथि पक्षस्य न ब्रुयात् तथास्यायु र्न रिष्यते ।।
अनु १०७।६२ ।।

77 न ह्रीदृश सवनन त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
यथा मैत्री च भूतेषु दान'च मधुरा च वाक् ।।आदि ८२।१२।।

78 नाधितिष्ठेत् तुषान् जातु केशभस्मकपालिका ।
अन्यस्य चाप्युपस्थान दूरत परिवर्जयेत् ।। अनु १०७।२६ ।।

79 न नग्न कर्हिचित्स्नायान्न निशाया कदाचन ।
स्नात्वा च नावमृज्येत गात्राणि सुविचक्षण ।। अनु १०७।७४ ।।

74 ननु for न तु बुद्धिम् (वृत्तिम्) for बृद्धिम् सुगर्हित for जुगुप्सितम्

76 ब्राह्मणाना (ब्राह्मण) for ०णान् तस्य च for तथास्य

77 नास्तीदृश (नैतादृश, न तादृश) for नहीदृश सचरण (सवदन, सवचन, सुवचन, सहनन) for सवनन यया (दद्या, दया, यदा) for यथा लोकेषु for भूतेषु

78 अभि (अति) for [अ] धि तुषागार (तुष जातु) for तुषान् जातु कपालकान् (०लिकान्) for ०लिका अन्यत्र for ०स्य अवस्नात (अवस्थान, उपस्नान) for ०स्थान

79 कथचन for कदा०

80 न पाणिभ्यामुभाभ्या च कण्डूयेज्जानु वै शिर ।
न चाभीक्ष्ण शिर स्नायात्तथास्यायु र्न रिष्यते ।।
अनु १०७।३६ ।।

81 न भग्ने नावदीर्णे वा शयने प्रस्वपेत च ।
नान्तर्धाने न सयुक्ते न च तिर्यक् कदाचन ।। अनु १०७।७३ ।।

82 न वाच्य परिवादो वै न श्रोतव्य कथचन ।
कर्णाविव पिधातव्यौ प्रस्थेय वा ततोऽन्यत ।।
शान्ति १३०।१२ ।।

83 नातिकल्य नातिसाय न च मध्यन्दिने स्थिते ।
नाज्ञातै सह गच्छेत नैको न वृषलै सह ।। अनु १०७।४६ ।।

84 नाध्यापयेत्तथोच्छिष्टो नाधीयीत कदाचन ।
वाते च पूतिगन्धे च मनसापि न चिन्तयेत् ।। अनु १०७।३८ ।।

85 नारुन्तुद स्यान्न नृशसवादी
न हीनत परमभ्याददीत ।
ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न ता वदेद्रुशती पापलोक्याम् ।।
अनु १०७।५६, आदि ८२।८ ।।

80 तु for च   आत्मन for जातु वै   स्नान for स्नायात्

81 नावकीर्णे for नावदीर्णे   तु for वा   अन्तर्धाने for नान्त०

82 वाच्य for वाच्य   परवादो (परवादे, परवाहो) for परिवादो
य for वै   कदाचन for कथचन   कर्णान् for कर्णाव्   अत्र for
एव   वा यतोऽन्यत for वा ततोऽन्यत

83 प्रारर् (काल्य) for कल्य

84 कथचन for कदा०   वाते for वाते   गन्धेन (गधेतु) for गन्धे च
न वि (चन, च वि) for [अ] पि न

86 नास्तिक्य वेदनिन्दा च देवताना च कुत्सनम् ।
द्वेषस्तम्भाभिमानाश्च तैक्ष्ण्य च परिवर्जयेत् ।। अनु १०७।६० ।।

87 नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातक परम् ।
स्थिति र्हि सत्य धर्मस्य तस्मात्सत्य न लोपयेत् ।।
शान्ति १५६।२४ ।।

88 नित्यमग्नि परिचरेद् भिक्षा दद्याच्च नित्यदा ।
वाग्यतो दन्तकाष्ठञ्च नित्यमेव समाचरेत् ।
न चाभ्युदितशायी स्यात्प्रायश्चित्ती तथा भवेत् ।।
अनु १०७।६६ ।।

89 नित्ययज्ञोपवीती स्याच्छुक्लवासा शुचिव्रत ।
नियतो दमदानाभ्या सदा शिष्टैश्च सविशेत् ।।
आश्व ४५।१९ ।।

90 निर्ममा निरहकारा निर्द्वन्द्वा निष्प्परिग्रहा ।
शुचयस्तीर्थभूतास्ते ये भैक्ष्यमुपभुञ्जते ।। अनु १११।५ ।।

86 परनिदा for देवताना

87 स्मृतिर् (श्रुतिर्, भूतिर्, स्थिति, धृतिर्) for स्थितिर् हि सत्य (सत्ये) for सत्य

88 नित्यश (शक्तित , भिक्षित , भक्तित) for नित्यदा समर्चयेत् for समाचरेत्

89 नित्य for नित्य शुचिवासा (शुक्ली०) for शुक्ल यम for दम तदा for सदा सवसेत् (सविद , सविद, सगत , सवदन्, सपदा) for सविशेत्

90 योगिनस् for शुचयस् तत्त्व for तीर्थ जीवते for भुञ्जते

91 नैकवस्त्रेण भोक्तव्य न नग्न स्नातुमर्हति ।
स्वप्तव्य नैव नग्नेन न चोच्छिष्टोऽपि सविशेत् ।।
अनु १०७।३४ ।।

92 नो-त्सृजेत पुरीष च क्षेत्रे ग्रामस्य चान्तिके ।
उभे मूत्रपुरीषे तु नाप्सु कुर्यात्कदाचन ।। अनु १०७।२३ ।।

93 नक्त न कुर्यात् पित्र्याणि भुक्त्वा चैव प्रसाधनम् ।
पानीयस्य क्रिया नक्त न कार्या भूतिमिच्छता ।।
अनु १०७।११३ ।।

94 पञ्चाग्नयो मनुष्येण परिचर्या प्रयत्नत ।
पिता माता अग्निरात्मा च गुरुश्च भरतर्षभ ।।
उद्योग ३३।६२ ।।

95 पञ्चार्द्रो भोजन कुर्यात्प्राङ्मुखो मौनमास्थित ।
न निन्देदन्नभक्ष्याश्च स्वाद्वस्वादु च भक्षयेत् ।।
शान्ति १८६।६ ।

96 पतितैस्तु कथा नेच्छेद्दर्शन चापि वर्जयेत् ।
ससर्ग च न गच्छेत तथायुर्विन्दते महत् ।। अनु १०७।६६ ।।

91 (अ) श्रीत for [आ] सीत भिन्ने (भिन्न) for भिन्न

92 त्यजेत (चोत्सृजेत) for ०सृजेत च for तु कथचन (विच-क्षण) for कदा०

93 नक्त for भक्त्वा नित्य for नक्त कुर्यात् for कार्या गतिम् for भूतिम्

94 पचैव तु for पञ्चाग्नयो समन्तत for प्रयत्नत

95 भोजने for भो० भुञ्ज्यात् (युञ्ज्यात्) for कुर्यात् मानम् for मौनम् स्वादुस्वादु for स्वाद्वस्वादु

96 च for तु वि- for [अ] पि तथा नेच्छेत् for न गच्छेत तदा for तथा. फल for महत्

97 पन्था देयो ब्राह्मणाय गोभ्यो राजभ्य एव च ।
वृद्धाय भारतप्ताय गर्भिण्यै दुर्बलाय च ।। अनु १०७।५० ।।

98 परदारा न गन्तव्या सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।
न हीदृशमनायुष्य लोके किचन विद्यते ।
यादृश पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ।। अनु १०७।२० ।।

99 पारण चापि विद्याना तीर्थानामवगाहनम् ।
क्षमा सत्यार्जवे शौच शिष्टाचारनिदर्शनम् ।।
आरण्यक १९८।७९ ।।

100 परस्य दण्ड नोद्यच्छेत् क्रुद्धो नैन निपातयेत् ।
अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद् वा शिक्षाथ ताडन स्मृतम् ।।
अनु १०७।६१ ।।

101 परापवाद न ब्रूयान्नाप्रिय च कदाचन ।
न मन्यु कश्चिदुत्पाद्य पुरुषेण भवार्थिना ।। अनु १०७।९८ ।।

102 परिवाद न च ब्रूयात्परेषामात्मनस्तथा ।
परिवादो न धर्माय प्रोच्यते भरतर्षभ ।। अनु १०७।१२२ ।।

103 पानीय पायस सर्पिर्दधिसक्तुमधून्यपि ।
निरस्य शेषमेतेषा न प्रदेय तु कस्यचित् ।। अनु १०७।९१ ।।

97 हि for च श्राताय for तप्ताय

98 वर्णेन for -वर्णेतु दृश्यते for विद्यते

99 धारण (पारग) for पारण वेदाना for विद्या०

100 क्रुद्ध for क्रुद्धो (ए) व for (ए) न निवारयेत् for निपात०
च for वा शिष्टयर्थ (शिष्टार्थं, शिष्टार्थे, शिष्टार्थं) for
शिक्षार्थ

101 अप्तिय for ना० कथचन for कदा० विषश्चिता for भवा०

102 सदा for तथा हयधर्माय (न धर्माय) for न धर्माय

103 शुक्ल (तक्र) for सर्पिर् शुक्र (भक्त, तक्र) for सक्तु-

104 पारदार्यमनायुष्य नापितोच्छिष्टता तथा ।
यत्नतो वै न कर्तव्यमभ्यासश्चैव भारत ।। अन १०७।१३२ ।।

105 पितर मातर वापि यस्तु पुत्रोऽवमन्यते ।
सोऽपि राजन्मृतो जन्तु पूर्व जायति गर्दभ ।।
अनु ११२।५१ ।।

106 पिता माता तथैवाग्निर्गुरुरात्मा च पञ्चम ।
यस्यैते पूजिता पार्थ तस्य लोकावुभौ जितौ ।।
आरण्यक १५६।१४ ।।

107 पितृभिर्भ्रातृभिश्चैव श्वशुरैरथ देवरै ।
पूज्या लालयितव्याश्च बहुकल्याणमोप्सुभि ।। अनु ४६।३ ।।

108 पुरीषमूत्रे नोदीक्षेन्नाधितिष्ठेत्कदाचन ।
उदक्यया च सभाषा न कुर्वीत कदाचन ।। अनु १०७।२२ ।।

109 पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्य जनाधिप ।
अपूजिताश्च यत्रैता सर्वास्तत्राफला क्रिया ।
तदैव तत्कुल नास्ति यदा शोचन्ति जामय ।। अनु ४६।५ ।।

104 परदारम् (पारदारम्, परद्रव्यम्) for पारदायम् नैव for वैन
अत्याशस् (अत्याश) for अभ्यासश्

105 चैव for वापि न for [अ] व जायेत for जायति

106 दाराश् for आत्मा

107 मातृभिश् for भ्रा० [अ] पि for [ए] व

108 चोद्वीक्ष्य for नोदीक्षेन् कथचन for कदा नोदक्यया for उद०
सवाधा (सभाष) for ०षा कथचन for कदा०

109 ग्राह्या for पूज्या भूष० for लाल० तु for च तस्म for तत्र
यथा for तदा चैवैतत् for एव तत् यत्र for यदा

110 प्रज्ञान शौचमेवेह शरीरस्य विशेषत ।
तथा निष्किञ्चिनत्व च मनसश्च प्रसन्नता ।। अनु १११।११ ।।

111 प्रतिग्रहेण तेजो हि विप्राणा शाम्यतेऽनघ ।। अनु ३५।२३ ।।

112 प्रत्यादित्य प्रत्यनिल प्रति गा च प्रतिद्विजान् ।
ये मेहन्ति च पन्थान ते भवन्ति गतायुष ।। अनु १०७।४१ ।।

113 प्रसाधन च केशानामञ्जन दन्तधावनम् ।
पूर्वाह्णे एव कुर्वीत देवताना च पूजनम् ।। अनु १०७।२१ ।।

114 प्राङ्मुख श्मश्रुकर्माणि कारयेत समाहित ।
उदङ्मुखो वा राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ।।
अनु १०७।१२१ ।।

115 प्राङ्मुखो नित्यमश्नीयाद् वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
प्रस्कन्दयेच्च मनसा भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृशेत् ।।
अनु १०७।२४ ।।

110 प्रज्ञा च (ज्ञान हि) for प्रज्ञान [अ] हु for [इ] ह दया चैव for शरीरस्य यथा (यदा) for तथा विशेषत (प्रयत्नत) for प्रस नता

111 तेजोभिर् for तेजो हि हीयते for शाम्यते नेच्छन्ति (न कुर्युस्) for नेच्छयुस् तेभ्यो रक्ष्य, (तथारक्ष, तेष्वारक्ष्य) for तेऽपि रक्ष्यास् नृप for [अ] नघ

112 प्रत्यनल for ०निल मेहयति (मो०) for ये मेहन्ति तु मागषु

113 कार्याणि for कुर्वीत कारण for पूजन

114 कारयीत (०येत) for ०येत तदा for तथा

115 प्रास्कन्दयेच् for प्र० [अ] न्नम् for [अ] ग्निम्

116 प्रियगुचन्दनाभ्या च बिल्वेन तगरेण च ।
पृथगेवानुलिम्पेत केसरेण च बुद्धिमान् ।। अनु १०७।८० ।।

117 ब्राह्मणान्पूजयेच्चापि तथा स्नात्वा नराधिप ।
देवाश्च प्रणमेत्स्नातो गुरूश्चाप्यभिवादयेत् ।।
अनु १०७।१३४ ।।

118 ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्माथौ चानुचिन्तयेत् ।
उत्थायाचाम्य तिष्ठेत पूर्वा सन्ध्या कृताञ्जलि ।।
अनु १०७।१६ ।।

119 भुञ्जानो मनुजव्याघ्र नैव शका समाचरेत् ।
दधि चाप्यनुपान वै न कर्तव्य भवार्थिना ।। अनु १०७।६२ ।।

120 मध्यदिने निशाकाले मध्यरात्रै च सर्वदा ।
चतुष्पथान् न सेवेत उभे सध्ये तथैव च ।। अनु १०७।५२ ।।

121 मातापितरमुत्थाय पूर्वमेवाभिवादयेत् ।
आचार्यमथवाप्येन तथायुर्विन्दते महत् ।। अनु १०७।६७ ।।

116 तु for च स्थगरेण for तग० वा for च वृथागे वा for पृथगेव

117 गच्छेत् for चापि वेदाश् for देवाश् ब्राह्मणाव् for प्रणमेत् स्नात्वा for स्नातो गुरवश्च for गुरूश्चापि

118 ब्राह्म- (ब्राह्मच) for ब्राह्मे चाव- (चोप) for [अ] चम्य

119 हि नर- for मनुज- वाप्यनु (तक्रानु-) for चाप्यनु- पात्रे for -पान

120 वस्त्राश् (छत्र) for वस्त्र भवेन्नित्य for च नित्य स्यात्.

121 प्रात for माता प्रातर् (नित्यम्) for पूर्वम् वाप्येव (वाप्यन्य, विप्राश्च) for वाप्येन

122 मातापित्रोर्गुरूणा च पूजा बहुमता मम ।
अत्र युक्तो नरो लोकान् यशश्च महदश्नुते ।।शान्ति १०६।३।।

123 मातापित्रोश्च ये वृत्ति वर्तन्ते धर्मकोविदा ।
वर्जयन्ति दिवास्वप्न दुर्गाण्यतिरन्ति ते ।। शान्ति ११११५ ।।

124 मातु पितुर्गुरूणा च कार्यमेवानुशासनम् ।
हित वाप्यहित वापि न विचार्य नरर्षभ ।। अनु १०७।१३७ ।।

125 मार्दव सर्वभूतानामनसूया क्षमा धृति ।
आयुष्याणि बुधा प्राहुर्मित्राणा चातिमानता ।।
उद्योग ३६।३६ ।।

126 मूत्र न तिष्ठता कार्य न भस्मनि न गोव्रजे ।।
अनु १०७।२८ ।।

127 यज्ञो दान तपो वेदा सत्य च द्विजसत्तम ।
पञ्चैतानि पवित्राणि शिष्टाचारेषु नित्यदा ।।
आरण्यक १९८।५७ ।।

128 यदार्यजनविद्विष्ट कर्म तन्नाचरेद्बुध ।
यत्कल्याणमभिध्यायेत् तत्रात्मान नियोजयेत् ।।
शान्ति ९५।१० ।।

122 प्रजा for पूजा मत for मम अत्र वत न् (अनुवतन्, अनुवर्त्य) for अत्र युक्तो धर्म for लोकान्

123 -स्वाप for स्वप्न

124 च पुत्राणा for गुरूणाच

125 विजानीयात् for बुधा प्राहु

126 उत्तिष्ठता for तिष्ठता मूत्र न कुर्यादकाशे for मूत्रं कार्य०

127 वा for च पुगव for सत्तम

128 यथा हि (यवा हि) for यदार्य य for यत्

129 यद्वेष्टितशिरा भुक्ते यद्भुक्ते दक्षिणामुख ।
सोपानत्कश्च यो भुक्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥
अनु ९०।१३ ॥

130 (आयुस्स्य निकृन्तामि प्रजामस्याददे तथा ॥अनु १०७।३९॥)
यश्चानध्यायकालेऽपि मोहादभ्यस्यति द्विज ।
तस्माद्युक्तोऽनध्याये नाधीयीत कदाचन ॥ अनु १०७।४० ॥

131 यात्रार्थं भोजन येषा सन्तानार्थाय च मैथुनम् ।
वाक् सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥
शान्ति १११।२२ ॥

132 ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुशास्त्रातिलंघिन ।
अधर्मज्ञा दुराचारास्ते भवन्ति गतायुष ॥ अनु १०७।११ ॥

133 ये वदन्तीह सत्यानि प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ।
प्रमाणभूताभूताना दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ शान्ति १११।१० ॥

129 यो for यद् च यो भुक्ते ([S] न्नमश्नाति, यदश्नाति) for च यद्भुक्ते

130 निकृन्तति for निकृन्तामि प्रजास्तस्य (प्रज्ञामस्य) for प्रजा० [अ] हरत् for [आ] ददे तदा ([S] यवा, तव) for तथा

131 भार्यार्थं (गात्रार्थं) for यात्रार्थं

132 -शास्त्राभि- for ०ति गताचारास् for दुरा०

133 वदन्ते ह for वद० प्राणत्यागम् for ०त्यागे ऽति for ऽपि-

134 ये क्रोध नैव कुर्वन्ति क्रुद्धान्सशमयन्ति च ।
न च कुप्यन्ति भृत्येभ्यो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।।
[शान्ति १११।२० ।।

135 येन प्रीताश्च पितर स्तेन प्रीत पितामह ।
प्रीणाति मातर येन पृथिवी तेन पूजिता ।। शान्ति १०९।२२ ।।

136 येन प्रीणात्युपाध्याय तेन स्याद् ब्रह्म पूजितम् ।
मातृत पितृतश्चैव तस्मात्पूज्यतमो गुरु ।
ऋषयश्च हि देवाश्च प्रीयन्ते पितृभि' सह ।।
शान्ति १०९।२३ ।।

137 येऽर्था धर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण धिगस्तु तान् ।
धर्म वै शाश्वत लोके न जह्याद्धनकाक्षया ।।
शान्ति २८१।१९ ।।

138 योषिता न कथा श्राव्या न निरीक्ष्या निरम्बरा ।
कदाचिद्दर्शनादासा दुर्बलानाविशेद्रज ।। शान्ति २०७।१२ ।।

134 यो for ये काम for क्रोध सनियच्छति for नैव कुर्वन्ति सक्रुद्धाम् for क्रुद्धान् स [उ] त for च कुप्यति (रुष्यति) for कुप्यन्ति

135 प्रीणति (प्रीणाति) for प्रीताश्च पितर (०रा) for ०रस् येन for तेन जननी for मातर योहि for येन

136 उपाध्यायस् (०य) for ध्याय मातर for मातृत

137 यथा for येऽर्था ये for ते सेव्या (सार्थो) for सत्या वि for ये धिगस्ति for धिगस्तु वित्त for धन

138 योषिती for -०ता गाथा for श्राव्या कथन्चिद् for कदा० दुर्बलाना for दुबलान्

139 रक्तमाल्य न धार्यं स्याच्छुक्ल धार्यं तु पण्डितै ।
वर्जयित्वा तु कमल तथा कुवलय विभो ।। अनु १०७।७६ ।।

140 लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो नर ।
नित्योच्छिष्ट सकुसुको नेहायु विन्दते महत् ।।
अनु १०७।१५ ।।

141 वर्जनीयाश्च वै नित्य सक्तवो निशि भारत ।
शेषाणि चावदातानि पानीय चैव भोजने ।। अनु १०७।११४ ।।

142 वर्जयेद्दन्तकाष्टानि वर्जनीयानि नित्यश ।
भक्षयेच्छास्त्रदृष्टानि पर्वस्वपि च वर्जयेत् ।। अनु १०७।६८ ।।

143 वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति
यैराहत शोचति रात्र्यहानि ।
परस्य नामर्मसु ते पतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ।। अनु १०७।५७ ।।

144 वाग्यतो नैकवस्त्रश्च नासविष्ट कदाचन ।
भूमौ सदैव नाश्नीयान्नानासीनो न शब्दवत् ।।
अनु १०७।८८ ।।

139 वा धाय (धाय च) for धार्यं स्याच्

140 लोष्ट्र for लोष्ट नखघाती for ०खादी

141 ते for वै सर्वे for नित्य [अ] वदानानि ([अ] न्नपानानि, [अ] वपानानि, [ए] व पानानि) for [अ] वदातानि [अ] ति for [ए] व

142 वर्जयेच् for भक्ष० सर्वास्वपि (परस्वानि) for पर्वस्वपि वि for च

143 नि सरति for निष्प- ये मर्मसु (वै म०) for नाम० ये for ते सृजेत् for [अ] वसृ० परस्य for परेषु

144 -वस्त्र (-वासाश्) for -वस्त्रश् सविष्ट for [अ] स० [अ] शौचेन ([अ] शौचान्न) for (अ) नासीनो शब्दवान् for ०वत्

145 बालेन तु न भुञ्जीत परश्राद्ध तथैव च ।
साय प्रातश्च भुञ्जीत नान्तराले समाहित ।। अनु १०७।६७ ।।

146 विशीला भिन्नमर्यादा नित्य सकीर्णमैथुना ।
अल्पायुषो भवन्तीह नरा निरयगामिन ।। अनु १०७।१२ ।।

147 वृत्तेन हि भवत्यार्यो न धनेन न विद्यया ।। उद्योग ८८।५२ ।।

148 वृथा पशुसमालम्भ नैव कुर्यान्न कारयेत् ।
अनुग्रह पशूना हि सस्कारो विधिचोदित ।। शान्ति ३५।२८ ।।

149 शान्तिहोमाश्च कुर्वीत सावित्राणि च कारयेत् ।
निषण्णश्चापि खादेत न तु गच्छन्कथचन ।। अनु १०७।२७ ।।

150 शिर स्नातश्च तैलेन नाग किञ्चिदुपस्पृशेत् ।
तिलपिष्ट न चाश्नीयात् तथायुर्विन्दते महत् ।।
अनु १०७।३७ ।।

151 शिर स्नातोऽथ कुर्वीत यस्मिन् जातो भवेन्नर ।।
अनु १०७।११६ ।।

146 दुशीला for विशीला नित्य- for नित्य स्वल्पायुषो for अ० वहति for भवन्ति नित्य for नरा

148 ०समारम्भ (-समालभो) for ०लम्भ कार्य for कुर्यात् सस्कार्यो for सस्कारो

149 -होम तु (-होम प्र) for -होमाश्च पवित्राणि for सावि० धारयेत् for कार० न तिष्टश् for निषण्णश् कदाचन for कथ०

150 -स्नातस्तु (-स्नातस्य, -स्नातेन) for -स्नातश्च अपि for उप-. तिलभृष्ट (०सृष्ट, ०मृष्ट, ०मिष्ट, तिलपीड) for तिलपिष्ट

151 -स्नान प्र- for स्नातोऽथ

152 शिष्टाचारश्च शिष्टश्च धर्मो धर्मभृता वर ।
सेवितव्यो नरव्याघ्र प्रेत्य चेह सुखार्थिना ।।शान्ति ३६।४४।।

153 श्रिय एता स्त्रियो नाम सत्कार्या भूतिमिच्छता ।
लालिता निगृहीता च स्त्री श्रीर्भवति भारत ।।
अनु ४६।१४ ।।

154 सद्भि पुरस्तादभिपूजित स्यात्
सद्भिस्तथा पष्ठतो रक्षित स्यात् ।
सदामतामतिवादास्तितिक्षेत्
सता वृत्त चाददीतार्यवृत्त ।। आदि ८२।१० ।।

155 समारोपितशौचस्तु नित्य भावसमन्वित ।
केवल गुणसम्पन्न शुचिरेव नर सदा ।। अनु १११।१४ ।।

156 सन्ध्या न भुञ्जेन्न स्नायान्न पुरीष समुत्सृजेत् ।
प्रयतश्च भवेत्तस्या न च किंचित्समाचरेत् ।।
अनु १०७।१३३ ।।

157 सध्याया न स्वपेद्राजन् विद्या न च समाचरेत् ।
न भुञ्जीत च मेधावी तथायुर्विन्दते महत् ।। अनु १०७।११२ ।।

152 स चितव्यो for सेवितव्यो प्रेत्य चैव for प्रेत्यचेह

153 स्त्रिय for श्रियो नाम श्रिय for स्त्रिय सत्कुर्याद् for सत्कार्या
पालिता for लालिता (अ) नु for नि-

154 अति- (अथ, अपि) for अभि सदा for तथा

155 नित्य- for नित्य समाहित for -समन्वित

156 च नाद्यान्न (नाद्यात्तत , न भुज्यान्न) for न भुञ्जेन्न तु for च
तासु (-योऽसौ) for तस्या

157 विद्वान् for विद्या तदा for तथा

158 सर्वत्यागेष्वभिरता सर्वज्ञा सर्वदर्शिन ।
शौचेन वृत्तशौचार्थास्ते तीर्था शुचयश्च ते ।। अनु १११।८ ।।

159 सर्वशौचेषु ब्राह्मेण तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
निष्ठीव्य तु तथा क्षुत्वा स्पृश्यापो हि शुचिर्भवेत् ।।
अनु १०७।१०४ ।।

160 सर्वलक्षणहीनोऽपि समुदाचारवान्नर ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शत वर्षाणि जीवति ।। अनु १०७।१३ ।।

161 सर्वाणि भूतानि सुखे रमन्ते
सर्वाणि दु खस्य भृश त्रसन्ति ।
तेषा भयोत्पादनजातखेद
कुर्यान्न कर्माणि हि श्रद्दधान ।। शान्ति २३७।२५ ।।

162 स स्नातो यो दमस्नात स बाह्याभ्यन्तर शुचि ।।
अनु १११।६ ।।

163 साधव शीलसम्पन्ना शिष्टाचारस्य लक्षणम् ।।
अन १४८।८ ।।

158 शुचय for सर्वज्ञा -सम- (तत्त्व-) for सर्व -दर्शना for दर्शिन शौचास्ते for ०र्थास् ये for the first ते तीर्थ for तीर्था च तपश् for शुचयश् ये for ते

159 -शौचेन for शौचेषु च for तु तदा for तथा

160 (ऽ) नसूयुश् for ०सूयश्

161 मुखे (सुख) for सुखे रमति (रज्यते) for रमन्ते दु खे च (दु खानि) for दु खस्य त्रसन्ते (तरन्ति) for त्रसन्ति -जातवेद for ०खेद, बहिरश्रद्दधान for हि श्रद्दधान

163 शिष्टाचारो हि for शिष्टाचारस्य

164 साय प्रातश्च वृद्धाना शृणुयात्पुष्कला गिर ।
श्रुतमाप्नोति हि नर सतत वृद्धसेवया ।। अनु १४८।२३ ।।

165 सूर्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत ।
तथा सूर्याभिनिर्मुक्त कुनखी श्यावदन्नपि ।। शान्ति ३५।३ ।।

166 सौहित्य च न कर्तव्य रात्रौ नैव समाचरेत् ।
द्विजच्छेद न कुर्वीत भुक्त्वा न च समाचरेत् ।।
अनु १०७।११५ ।।

167 स्वभावश्चैव नारीणा नराणामिह दूषणम् ।
इत्यर्थं न प्रसज्जन्ते प्रमदासु विपश्चित ।। अनु ४८।३७ ।।

168 स्वेषु दारेषु वर्तन्ते न्यायवृत्तेष्वृतावृतौ ।
अग्निहोत्रपरा सन्तो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।। शान्ति १११।६ ।।

169 हीनागानतिरिक्तागान् विद्याहीनान्वयोधिकान् ।
रूपद्रविणहीनाश्च सत्त्वहीनाश्च नाक्षिपेत् ।। अनु १०७।५६ ।।

164 स for हि

165 भावचारी for ब्रह्म०

166 पितृतपणम् for च न कर्तव्य

167 (अ) पि (अ) व्र, (ए) व) for (ए) व इव for इह इत्येव (अतीऽर्थ, अत्यथ) for इ० प्रमाद्यन्ति, (प्रसज्यन्ते, प्रवर्तते) for प्रसज्जन्ते

168 ये स्वदारेषु (येषु दा०) for स्वेषु०
सर्वे for सन्तो

169 विगर्हितान् (वयोतिगान) for ०धिकान् जाति- (सत्य) for सत्त्व-

XXVI. आचारे विविधविषयाः ।

1 अखादन्ननुमोदश्च भावदोषेण मानव ।
योऽनुमन्येत हन्तव्य सोऽपि दोषेण लिप्यते ।। अनु ११६।३९ ।।

2 अनुद्वेगकर वाक्य प्रियहित च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसन चैव वाङ्मय तप उच्यते ।। भीष्म ३९।१५ ।।

3 अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ।
अदत्त्वा काचन गाश्च दरिद्रो नाम जायते ।।
आरण्यक ८०।३९ ।।

4 अवध्या हि सदा माता पिता चाप्यपकारिणौ ।।
शान्ति ।। १०९।१८ ।।

5 अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूल फल पय ।
हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ।। उद्योग ३९।५६ ।।

1 खादश्चापि for अखादयन् भवेद् for भाव मन्यति for मन्येत

2 ०भ्यासन for ०भ्यसन

3 त्रिरात्र तु for ०त्राणि [अ] नुपसेव्य, ([अ] नवगाह्य) for [अ] नभिगम्य गा for गा

4 अवध्यौ (नवध्या) for अवध्या [उ] पकारिणौ (०चारिणौ, [अ] पचारिणौ) for ०कारिणौ पिता वा कार्यकारिणौ for पिता चाप्य०

5 षट् for अष्टौ जल (ह्यापो) for आपो घृत for फल ०कामस्य (०काम्य च, कामाय) for काम्याच

6 आचारसभवो धर्मो धर्माद्वेदा समुत्थिता ।
वेदैर्यज्ञा समुत्पन्ना यज्ञैर्देवा प्रतिष्ठिता ॥
आरण्यक १४९।२८ ॥

7 कानीनाध्यूढजौ चापि विज्ञेयौ पुत्रकिल्बिषौ ।
तावपि स्वाविव सुतौ सस्कार्याविति निश्चय ॥
अनु ४६।२६ ॥

8 गुरूणा चैव सर्वेषा जनित्री परमो गुरु ॥ आदि १८८।१५ ॥

9 ज्यायासमपि शीलेन विहीन नैव पूजयेत ।
अपि शूद्र तु सद्वृत्त धर्मज्ञमभिपूजयेत् ॥ अनु ४८।४७ ॥

10 दशैव तु सदाचार्य श्रोत्रियानतिरिच्यते ।
दशाचार्यानुपाध्याय उपाध्यायान् पिता दश ॥शान्ति १०६।१५॥

11 देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजन शौचमार्जव ।
ब्रह्मचर्यमहिसा च शारीर तप उच्यते ॥ भीष्म ६।१४ ॥

12 नापरीक्षितचारित्रे विद्या देया कथचन ॥ शान्ति ३१४।४२ ॥

6 वेदाद् for वेदै॰ यज्ञ (यज्ञाद्, वेदाद्) for वैदैर् वेदा for देवा

7 कानीनो व्यूढजश्चापि (कानीनान्योढजौ वापि [चापि], कानीनश्च सहोढश्च) for कानी चापि विज्ञेय पुत्रकिल्विषी for विज्ञे षौ

8 हि for च जननी for जनित्री

9 रहित (न हित, निहीन) for वि॰ च for तु इह for अभि जायते for पूजयेत्

10 सदावर्य (॰चार्या) for सदा॰ श्रोत्रियाद् for ॰यान् अभिरिच्यते (अधितिष्ठति) for अतिरिच्यते उपाध्यायात् for ॰यान्

12. नापरेक्षित for ॰क्षित देय for देया

13 पिता पर दैवत मानवाना
मातुर्विशिष्ट पितर वदन्ति ।
ज्ञानस्य लाभ परम वदन्ति
जितेन्द्रियार्था परमाप्नुवन्ति ॥ शान्ति २८६।२ ॥

14 पिता ह्यग्निर्गार्हपत्यो मातारग्निर्दक्षिण स्मृत ।
गुरुराहवनीयस्तु साग्नित्रेता गरीयसी ॥ शान्ति १०९।७ ॥

15 पितॄन्दश तु मातैका सर्वा वा पृथिवीमपि ।
गुरुत्वेनाभिभवति नास्ति मातृसमो गुरु ।
गुरुर्गरीयान् पितृतो मातृतश्चेति मे मति ॥
शान्ति १०९।१६ ॥

16 ब्राह्मणस्व न हर्तव्य पुरुषेण विजानता ।
ब्राह्मणस्व हृत हन्ति मृग ब्राह्मणगौरिव ॥ अनु ६९।३१ ॥

17 मन प्रसाद सौम्यत्व मौनमात्मविनिग्रह ।
भावसशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ भीष्म ३९।१६ ॥

18 व्याजेन विन्दन् वित्त हि धर्मात्तु परिहीयते ॥
शान्ति १३०।१७ ॥

13 पितामह for पिता पर दैवत for ०त परम for पितर. परमाप्नुवति (परम स्तुवति) for ०म वदन्ति

14 [अ] पि for हि पिता वै गार्हपत्योग्निर् for पिता०

15 पितृणा शत मातैका (पिता दशगुणा माता, पितॄन् दशैका तु माता) for पितॄन् दश तु मातैका [अ] ति भवति ([अ] पि भ०) for [अ] भि भ० मतो for समो

16 विशेषत for विजानता नृप for हृत

17 ०सबुद्धिर् for सशुद्धिर् दान च for मानसम्

18 वित्ताद्विवृद्धिर् for विन्दन वित्त हि धर्मात्स (धर्मात्मा, धर्मत) for धर्मात्तु

19 श्रद्धान शुभा विद्या हीनादपि समाचरेत् ।।
सुवर्णमपि चामेध्यादाददीतेति धारणा ।। शान्ति १५९।२६ ।।

20 साय प्रातर्मनुष्याणामशन देवनिर्मितम् ।
नान्तरा भोजन दृष्टमुपवासी तथा भवेत् ।।
शान्ति १८६।१० ।।

21 साय प्रातर्मनुष्याणामशन देवनिर्मितम् ।
नान्तरा भोजन दृष्ठमुपवासविधिर्हि स ।। अनु १४८।१४ ।।

19 श्रद्धाना (०धाना) for ०धान समाहरेत् for ०चरेत् [अ] सध्याद् ([अ] विद्याम्) for अयेध्याद् [अ] भि (वि) for [इ] ति

20 वेद for देव नातर (दुष्टम्, दिष्टम्) for दृष्टम् तदा for तथा अभवत् for भवेत्

21 दुष्टम् for दृष्टम्

XXVII. निन्दितकर्माणि प्रायश्चित्तानि च।

1 अकुर्वन् विहित कर्म प्रतिषिद्धानि चाचरन् ।
प्रायश्चित्तीयते ह्येव नरो मिथ्या च वर्तयन् ।। शान्ति ३५।२ ।।

2 अगम्यागमने राजन्प्रायश्चित्त विधीयते ।
आर्द्रवस्त्रेण षण्मास विहार्य भस्मशायिना ।। शान्ति ३६।३१ ।।

3 अथवा शिश्नवृषणावादायाञ्जलिना स्वयम् ।
नैर्ऋती दिशमास्थाय निपतेत्स त्वजिह्मग ।।
शान्ति १५६।४७ ।।

4 अधर्मकारी धर्मेण तपसा हन्ति किल्विषम् ।
ब्रुवन्स्तेन इति स्तेन तावत्प्राप्नोति किल्विषम् ।
अस्तेन स्तेन इत्युक्त्वा द्विगुण पापमाप्नुयात् ।।
शान्ति १५६।३६ ।।

1 प्रायश्चित्तायते for प्रायश्चित्तीयते विवर्त्तयन् ([नु] वर्तयन् [अ] भिवत्त०) for च वर्त०

2 विभाव्य for विहार्य

3 आच्छिद्य (आधाय) for आदाय द्वय for स्वयम् नैऋतौ (नैऋता, नैऋति) for नैऋती

4 अधमकामा (०काच, ०कारि, ०चारी) for ०कारी ध्रुव for ब्रुवन् स्तेय for स्तेन अस्तेय for अस्तेन वक्तव्यो for इत्युक्त्वा अश्नुते for आप्नुयात्

5 अनर्हे ब्राह्मणे दत्तमज्ञानात्तन्न दूषकम् ।
सकारण तथा तीर्थेऽतीर्थे वा प्रतिपादनम् ।। शान्ति ३५।२९ ।।

6 अनसूयुरध शायी कर्म लोके प्रकाशयन् ।
पूर्णैर्द्वादशभिर्वर्षैर्ब्रह्महा विप्रमुच्यते ।। शान्ति ३६।३ ।।

7 अनुरूप हि पापस्य प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
महापातकवर्ज तु प्रायश्चित्त विधीयते ।। शान्ति ३६।३९ ।।

8 अनृतेनोपचर्ता च प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा ।
उपहृत्य प्रिय तस्मै तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।।
शान्ति ३६।२० ।।

9 अन्यत्र ब्राह्मणस्वेभ्य आददानो न दुष्यति ।
स्वयमप्राशिता यश्च न स पापेन लिप्यते ।। शान्ति ३५।२४ ।।

10 अपस्त्र्यह पिबेदुष्णास्त्र्यहमुष्ण पय पिबेत् ।
त्र्यहमुष्ण घृत पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम् ।।
शान्ति १५९।७१ ।।

5 दान for दत्त अज्ञानाथ for ०नात्तन् तु for तन् नित्य for ऽतीर्थे

6 अनसूय for ०सूयुर् लोक for लोके प्रशसयन् for प्रकाश० प्रति० for विप्र०

7 वर्ज्य for ०वर्ज च for तु

8 अनृते च (अवृत्तेन) for अनृतेन ०वक्ता for चर्ता तु for च प्रतिरब्धा for ०रोद्धा तदा for तथा ०गृह्य for ०हृत्य

9 नान्यत्र for अन्यत्र ब्राह्मणेभ्यश्च (ब्रह्मणस्वेभ्य, ब्राह्मणस्तेभ्य, ०श्चेत्य) for ०स्वेभ्य तुष्यति (शुध्यति, दूष्यते, दूष्यति, दूष्यते) for दुष्यति आप्राशिता (प्रकाशिता) for अप्रा०

10 ब्राह्मणस्तु for ब्राह्मणस्य आदाय for आघ्राय आपस् for अपस् उष्णस् for उष्णास् पय for घृत दिनत्रय for भवेत्त्र्यहम्

11 अपेत ब्राह्मण वृत्ताद् यो हन्यादाततायिनम् ।
न तेन ब्रह्महा स स्यान्मन्युस्त मन्युमृच्छति ।। शान्ति ३५।१९ ।।

12 अभिकामा स्त्रिय यस्तु गम्या रहसि याचित ।
नापति स च धर्मेषु भ्रूणहेत्युच्यते बुधै ।। आदि ७८।३३ ।।

13 अमानुषीषु गोवर्जमनावृष्टिर्न दुष्यति ।
अधिष्ठातारमत्तार पशूना पुरुष विदु ।। शान्ति १५९।६६ ।।

14 अवकीर्णिनिमित्तन्तु ब्रह्महत्याव्रत चरेत् ।
खरचर्मवासा षण्मास तथा मुच्येत किल्विषात् ।।
शान्ति ३६।२१ ।।

15 अवकीर्णी भवेद् यश्च द्विजातिवधकस्तथा ।
अतीर्थे ब्राह्मणस्त्यागी तीर्थे चाप्रतिपादक ।। शान्ति ३५।५ ।।

11 अपेता for अपेत वित्ताद् (वृत्ता, वृत्तान्, वृद्ध) for वृत्ताद् आततायिक (०तायिना) for ०तायिनम् मनुस् for मन्युस् तन् for त

12 अतिकामा (अभिगम्या) for अभिकामा ०य यश्च (०य चैव, यो वै) for यस्तु

13 अमानुषी च (अमानुषेषु समानुषेषु) for अमानुषीषु वर्ज्यम् for वर्जम् दुग्धमत्ता for अनावृष्टिर् शुध्यति (दुष्यते) for दुष्यति परुष for पुरुष

14 अवकीर्ण (अव [०प] कीर्ति, ०कीर्णो) for ०कीर्णि निमित्तात् for ०त्त च for तु ब्रह्मवध्यो for हत्या सम for व्रत षण्मासास् for षण्मास ततो for तथा सकरात् for किल्विषात्

15 अवकीर्णाद् for ०कीर्णी तथा for भवेद् यस्तु for यश्च घातक for ०पादक

16 अश्वमेधेन वापीष्ट्वा गोमेधेनापि वा पुन ।
अग्निष्टोमेन वा सम्यगिह प्रेत्य च पूयते ।। शान्ति १५९।४८ ।।

17 अह सु सतत तिष्ठेदभ्याकाश निशि स्वपेत् ।
त्रिरह्नस्त्रिनिशायाञ्च सवासा जलमाविशत् ।।
शान्ति ३६।३४ ।।

18 आचतुर्दशमाद् वर्षान्न भविष्यति पातकम् ।
परेण कुर्वतामेव दोष एव भविष्यति ।। आदि १०१।२६ ।।

19 आततायी हि यो हन्यादाततायिनमागतम् ।
न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्त मन्युमृच्छति ।। शान्ति १५।५५ ।।

20 आधानादीनि कर्माणि शक्तिमान्न करोति य ।
अप्रयच्छश्च मर्वाणि नित्य देयानि भारत ।। शान्ति ३५।१२ ।।

21 ऋतु वै याचमानाया न ददाति पुमान्वृत ।
भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन् स इह ब्रह्मवादिभि ।। आदि ७८।३२ ।।

22 एककाल तु भुञ्जानश्चरन् भैक्ष्य स्वकर्मकृत् ।
कपालपाणि खट्वाङ्गी ब्रह्मचारी सदोत्थित ।। शान्ति ३६।२ ।।

16 ब्राह्मणार्थेन for ०र्थेऽपि ०त्यजस् for त्यजेत् अश्वमेधेऽपि for ०धेन हीष्ट्वा for [अ] पीष्ट्वा [अ] थ for [अ] पि मरुत्स्तोमेन for अग्निष्टो० पूर्य ०, भूय०, मोद० for पूय०

17 अहस्तु for अह सु तिष्टन् for तिष्ठेद् स्वपन् for स्वपेत् त्रिरह्नि (०रक्षस्, ०रह्ना, ०रहनास्, ०रहस्) for त्रिरह्नस् निशाया for ०याश् सहसा (सवत्सा, सुवासा) for सवासा

18 एव for एव

19 आहवे for आगतम्

20 अधाना० for आधाना० अपप्रदश्च for अप्रय० नित्य for नित्य

21 यो for वै ऋतु for वृत सदा (तथा) वै for स इह

22 भुजीत for भुञ्जानश् वनेस्थित for सदोत्थित

23 एव वा गर्भमज्ञाता चात्रेयी योऽभिगच्छति ।
द्विगुणा ब्रह्महत्या वै आत्रेयीव्यसने भवेत् ।। शान्ति १५९।५० ।।

24 एष दण्डो महाराज स्त्रीणा भर्तृव्यतिक्रमे ।
सवत्सराभिशस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणो भवेत् ।।
शान्ति १५९।६१ ।।

25 कपिलाना सहस्राणि यो दद्यात्पचविशतिम् ।
दोग्ध्रीणा स च पापेभ्य सर्वेभ्यो विप्रमुच्यते ।।
शान्ति ३६।६ ।।

26 काले चतुर्थे भुञ्जानो ब्रह्मचारी व्रती भवेत् ।
स्थानासनाभ्या विहरेत् त्रिरह्नोऽभ्युदियादप ।
एवमेव निराचान्तो यश्चाग्नीनपविध्यति ।। शान्ति १५९।५६ ।।

27 कुर्याच्छुभानि कर्माणि निमित्ते पापकर्मणाम् ।
दद्यान्नित्य च वित्तानि तथा मुच्येत किल्विषात् ।।
शान्ति ३६।३८ ।।

23 ब्रह्मचारी मुनिभवेत for आत्रेयी० अज्ञात्वा (०ज्ञाताम्) for ज्ञाता. वेद for योऽभि द्विगुणो (०गुणा) for गुणा हि for वै हिसने (हिसिनो) for व्यसने

24 भर्त्तुर् for भर्तृ व्यतिक्रमात् for ०क्रमे भर्त्तु स्त्रीणा व्यतिक्रमात् (स्त्रीणां भर्तृष्वति क्रमात्) for स्त्रीणा मे षिक्तस्य (शक्तस्य, ०शप्तस्य, शापस्य) for ०शस्तस्य

25 सहस्रतु for सहस्राणि [ऽ] पि प्रमु० for विप्रमु०

26 व्रत for व्रती चरेत् for भवेत् विहरत् for ०रेत् ०ह्ना for ०ह्नो [अ] भ्युपयन् (क्षपयन्) for ऽभ्युदियाद् चर (नृप) for अप ०कृत्वा for ०चान्तो

27 तस्माच् for कुर्याच् दत्त्वा for दद्यान् नित्यानि for वित्तानि. यथा for तथा

28 कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेण स्वभ्यस्तेन दशावरम् ।
परिवेत्ता भवेत्पूत परिवित्तिश्च भारत ।। शान्ति ३६।२४ ।।

29 क्रतुना चाश्वमेधेन पूयते नात्र सशय ।
ये चास्यावभृथे स्नान्ति केचिदेवविधा नरा ।। शान्ति ३६।६ ।।

30 गवा शतसहस्र तु पात्रेभ्य प्रतिपादयन् ।
ब्रह्महा विप्रमुच्येत सर्वपापेभ्य एव च ।। शान्ति ३६।८ ।।

31 गुरुतल्पी शिला तप्तामायसीमधिसविशेत् ।
पाणावाधाय वा शेफ प्रव्रजेदूर्ध्वदर्शन ।। शान्ति ३६।१७ ।।

32 गुरुतल्पमधिष्ठाय दुरात्मा पापचेतन ।
सूर्मी ज्वलन्तीमाश्लिष्य मृत्युना स विशुध्यति ।।
शान्ति १५९।४६ ।।

33 गुरुतल्प हि गुर्वर्थे न दूषयति मानवम् ।
उद्दालक श्वेतकेतु जनयामास शिष्यत ।। शान्ति ३५।२२ ।।

28 दशापर for ०वरम् परिविद्भिर् (०चित्तिर्, ०वित्तिर्, ०त्ती) for वेत्ता पुन for पूत परिवेत्ता for वित्तिश्, तथैव च for भारत

29 [अ] पि for च ये चापि for ये चास्य स्नाता for स्नान्ति ये चाप्यवभृथस्नाता for ये चास्या० जना for नरा

30 पात्रे गा for पात्रेभ्य

31 अभि (वाध) for अधि प्राणावाधा (प्राणावादाय) for पाणावाधाय शेप for शेफ

32 पापात्मा for दुरा० चेतस for चेतन आखाद्य for आश्लिष्य

33 गुरुतल्पी (०तल्पे) for ०तल्पो दूषयति for दूषयति

34 गोसहस्रं सवत्सानां दोग्ध्रीणां प्राणसंशये ।
साधुभ्यो वै दरिद्रेभ्यो दत्त्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥
शान्ति ३६।१० ॥

35 ग्रामयाजी च कौन्तेय राज्ञश्च परिविक्रयी ।
शूद्रस्त्रीवधको यश्च पूर्वं पूर्वस्तु गर्हित ॥ शान्ति ३५।६ ॥

36 ग्रासाच्छादनमत्यर्थं दद्यादिति निदर्शनम् ।
भार्याया व्यभिचारिण्या निरुद्धाया विशेषत ।
यत्पुंसां परदारेषु तच्चैनां चारयेद् व्रतम् ॥ शान्ति १५९।५८ ॥

37 चरेयु सर्व एवैते वीरहा यद्व्रतं चरेत् ।
चान्द्रायणं चरेन्मासं कृच्छ्रं वा पापशुद्धये ॥शान्ति १५९।६४॥

38 जानता तु कृतं पापं गुरु सर्वं भवत्युत ।
अज्ञानात्स्खलिते दोषे प्रायश्चित्तं विधीयते ॥शान्ति ३६।४१॥

34 सवासाना (सवत्स तु) for ०त्साना मुच्यते सर्वकिल्बिषात् for दत्त्वा०

35 मासस्य for राज्ञश्च स्त्रीशूद्र for शूद्रस्त्री पूर्वा for पूर्वं

36 विरुद्धाया for निरुद्धाया य for यत् पुंसा for पुंसां द्वारेषु for दारेषु तदेवा for तच्चैना कारयेद् for चार०

37 भवेयु for चरेयु एवोत for एवैते वीरहत्या for वीरहा यद् भवेत् for चरेत् चरन् for चरेन् पशु for पाप लुप्तये for शुद्धये

38 हि for तु कृत for कृतं, गुरुचर्यं for गुरुसर्वं स्खलित (स्वल्पके, च कृते, फलिते, पतिते) for स्खलिते अज्ञानात्स्वल्पको दोष for अज्ञानात् दोष

39 ज्ञान नि श्रेय इत्याहुर्वृद्धा निश्चयदर्शिन ।
तस्माज् ज्ञानेन शुद्धेन मुच्यते सर्वपातकै ।। आश्व ४९।३ ।।

40 तत्त्व ज्ञात्वा तु सोमस्य विक्रय स्याददूषक ।
असमर्थस्य भृत्यस्य विसर्ग स्याददोषवान् ।
वनदाहो गवामर्थे क्रियमाणो न दूषक ।। शान्ति ३५।३१ ।।

41 तत्रैव लब्धभोजी स्याद द्वादशाहात्स शुध्यति ।
चरेत्संवत्सर चापि तद्व्रत ह्यनिराकृति ।।
शान्ति १५९।६८ ।।

42 तथैव द्वादशसमा कपाली ब्रह्महा भवेत् ।
ब्रह्मचारो चरेद्भैक्ष्य स्वकर्मोदाहरन् मुनि ।।
शान्ति १५९।४९ ।।

43 तपसा कर्मभिश्चैव प्रदानेन च भारत ।
पुनाति पाप पुरुष पूतश्चेन्न प्रवर्तते ।। शान्ति ३६।१ ।।

39 ज्ञान निश्रेयस प्राहुर् for ज्ञान प्राहु किल्बिषै for पातकै

40 अदोषवान् (अदूषिका) for अदूषक अदोषभाक् for ०वान्

41 तथैव for तत्रैव गोमय for लब्ध विशुध्यति for सशु० चाह for चापि यद् for तद् वृत्त for व्रत च for यन् निकृतति for निराकृति

42 ततोहि for तथैव कापाली for कपाली वसेत् for भवेत् एककाल for ब्रह्मचारी चरन् for चरेद् [उ] दाहरेज् for ०हरन्. जने for मुनि

43 तपस्या for ०सा कमणा for ०भिश् प्रधानेन for प्रदा० न for न प्रवतयेत् for प्रवतते पूतो न प्रतिवतते for पूत०

44 तल्पे चान्यस्य चौर्ये च पृथक् सवत्सर चरेत् ।
त्रीणि श्रोत्रियभार्याया परदारे तु द्वे स्मृते ।।
शान्ति १५९५५ ।।

45 तपोभि क्रतुभिश्चैव दानेन च युधिष्ठिर ।
तरन्ति नित्य पुरुषा ये स्म पापानि कुर्वते ।। आश्व ३।४ ।

46 तस्माद्दानेन तपसा कर्मणा च शुभ फलम् ।
वर्धयेदशुभ कृत्वा यथा स्यादतिरेकवान् ।। शान्ति ३६।३७ ।

47 तिर्यग्योनिवध कृत्वा द्रुमाश्छित्त्वेतरान्बहून् ।
त्रिरात्र वायुभक्ष स्यात्कर्म च प्रथयेन्नर ।। शान्ति ३६।३० ।

48 ते सर्वे पूतपाप्मानो भवन्तीति परा श्रुति ।
ब्राह्मणार्थे हतो युद्धे मुच्यते ब्रह्महत्यया ।। शान्ति ३६।७ ।

49 त्यजत्यकारणे यश्च पितर मातर तथा ।
पतित स्यात्स कौरव्य तथा धर्मेषु निश्चय ।।
शान्ति १५९।५७

भद्वेष
प्रदानेषु

44 वाचान्न for चान्यस्य ०भार्याया for ०भार्याया दारेषु विधीयते for ०रेतु वै for द्वे]

45 चापि (वापि) for चैव विबुधा for पुरुषा [S] स्मृतु) for कुरुते (भारत) for कुवते

46 ज्ञानेन for दानेन शुभज for च शुभ तथा for गे वा) for दास्यति केशवान् for यथा स्यादतिरेकवान् for योनितस्

47 वधे (विधि) for वध विप्रथये for च प्रथयन्
for कर्म र ी पुत्रार्थ) for

48 धूत (धुत) for पूत लभति for भवन्ति पुरा

49 [अ] कारण for ०रणे यच्च for यश्च च य ०हरन् व्रत ती for स्यात्स यथा धम विनिश्चय for तथा धर्मे

50 त्रिभाग ब्रह्महत्याया कन्या प्राप्नोति दुष्यती ।
यस्तु दूषयिता तस्या शेष प्राप्नोति किल्विषम् ।।
शान्ति १५९।४० ।।

51 त्र्यहमुष्ण पिबेन्मूत्र त्र्यहमुष्ण पिबत्यप ।
गवामुष्ण घृत पीत्वा वायुभक्षी भवेत् त्र्यहम् ।।
अनु ८०।३६ ।।

52 दक्षिणानामदान च ब्राह्मणस्वाभिमर्शनम् ।
सर्वाण्येतान्यकार्याणि प्राहुर्धर्मविदो जना ।। शान्ति ३५।१३ ।।

53 द्वे तस्य त्रीणि वर्षाणि चत्वारि सहसेविन ।
कुचर पञ्चवर्षाणि चरेद्भैक्ष्य मुनिव्रत ।। शान्ति १५९।६२ ।।

43 नावर्तते व्रत स्वप्ने शुक्रमोक्षे कथचन ।
आज्यहोम समिद्धेऽग्नौ प्रायश्चित्त विधीयते ।।
शान्ति ३५।२६ ।।

39 ज्ञा त्रभाग for त्रिभाग हत्याया for हत्याया कन्या for कन्या
षेता (दुष्यति, दूष्यति) for दुष्यती स for तु मानव for
40 अदो ल्विषम्

41 तथैव म् for गवाम् घृतम् for त्र्यहम् शीत for उष्ण त्र्यह
for चात्) for घृत
for निरन्न for अदान च धषण (मषण, वषण) for मर्शनम्

42 ततोहि fo for [अ] कार्याणि तथा for जना
एककाल f for द्वेतस्य सेविभि (सेविनि, सेविना, सेविना, सेविन,
जने for मु for सेविन कुरव (कुमार, अवर, कुजार, कौमार)

43 तपस्या for चरन् for चरेद् भक्ष for भैक्ष यतव्रत for मुनिव्रत
न for न प्रवर्तेत, नावर्तेत) for नावर्तते

55 नास्तिकाश्रद्दधानेषु पुरुषेषु कदाचन ।
दम्भदोषप्रधानेषु विधिरेष न दृश्यते ।। शान्ति ३६।४३ ।।

56 निवेश्य तु भवेत्तेन सदा तारयिता पितॄन् ।
न तु स्त्रिया भवेद्दोषो न तु सा तेन लिप्यते ।।
शान्ति ३६।२५ ।।

57 पतितैः सम्प्रयोगाच्च ब्राह्मणैर्योनितस्तथा ।
अचिरेण महाराज तादृशो वै भवत्युत ।। शान्ति १५९।३४ ।।

58 पत्या वियुक्ता या चैव पत्न्यपत्यार्थमेव च ।
न करिष्यति तस्याश्च भविष्यत्येतदेव हि ।। आदि ११३।१९ ।।

59 परदारापहारी च परस्यापहरन् वसु ।
संवत्सरं व्रती भूत्वा तथा मुच्येत किल्विषात् ।।
शान्ति ३६।२२ ।।

55 नास्तिके for नास्तिक पुरुषे न कथचन for पुरुषे न दम्भद्वेष (दम्भो दोष, डम्भदोष, डम्भलोभ) for दम्भदोष प्रदानेषु (परीतेषु) for प्रधानेषु सगदोषप्रधानेषु for दम्भ षु विधीयते (न हन्यते) for न दृश्यते

56 निवेश्य तु (निवृत्ते तु, विनिवृत्ते, निवेश्यस्तु, विविश्यतु) for निवेश्य तु पुनस् for सदा

57 सम्प्रयोग च (०गश्च, सहयोगश्च, सहयोग च, सम्प्रयोगे वा) for सम्प्रयोगाच्च ०ह्मणो for ह्मणैर् याति यस् for योनितस् महाराजा for ०राज पतितो for तादृशो

58 चैव for चैव पत्नी धर्मार्थं (अपत्यस्याथ, पत्नी पुत्रार्थं) for पत्न्यपत्याथम् तद् for एतद्

59 सेवी (चारी) for ०हारी [ड] प हरेद् for ०हरन् व्रत ती (ची) (च) र्त्वा for व्रती भूत्वा तदा for तथा

ऽधायोर्ध्वबाल तु पात्रमादाय मृन्मयम् ।
चरेत्सप्त गृहान् भैक्ष स्वकर्म परिकीर्तयेत् ।। शान्ति १५९।६७ ।।

61 परिवित्ति परिवेत्ता यया च परिविद्यते ।
पाणिग्राहश्च धर्मेण सर्वे ते पतिता स्मृता ।।
शान्ति १५९।६३ ।

62 परिवित्ति परिवेत्ता ब्रह्मोज्भो यश्च कुत्सक ।
दिधिषूपतिस्तथा य स्यादग्रेदिधिषुरेव च ।। शान्ति ३५।४ ।।

63 परिवेत्ता प्रयच्छेत परिवित्ताय ता स्नुषाम् ।
ज्येष्ठेन त्वभ्यनुज्ञातो यवीयान्प्रत्यनन्तरम् ।
एनसो मोक्षमाप्नोति सा च तौ चैव धर्मत ।।
शान्ति १५९।६५ ।।

64 पाप्मान निर्दहेदेवमन्तर्भूत रजोमयम् ।
ज्ञानयुक्तेन मनसा सततेन विचक्षण ।। शान्ति २०७।१४ ।।

60 ०च्चोर्ध्वं (०याद्र) for ०योध्व वाल (चोल, वास, पाल, बाला) for बाल भैक्ष्य for सप्त नित्य for भैक्ष

61 परिवित्त for ०वित्ति परोवेत्ता for परि० यदा च for यया च पाणिग्रहास् (०ग्राहे, ०ग्राहश्, ०ग्रहश) for ०ग्राहश् for ग्राहस्य ग्राहश्च सेवते for सर्वे ते परिता for पतिता त्रय for स्मृता

62 परिवेत्ता च (परिवित्त ०त्तश्च) for परिवेत्ता ब्रह्मध्नो (ब्रह्मयो) for ब्रह्मोज्भो दूषक for कुत्सक

63 परिवित्ति (०वृत्ता, ०वित्ता, ०वृत्ति) for वेत्ता परिच्छेत (प्रयच्छेत्तु) ०च्छेत परिवृत्ताय (०वेत्ताय) for ०वित्ताय प्रत्यनुज्ञातो for त्वभ्यन्नुज्ञातो परिणयेत for यवीयान् एवच (स) for त्रनसो

64 राग- for ज्ञाने- विचक्षणा for ०ण

65 पारिवित्त्य च पतिते नास्ति प्रव्रजिते तथा ।
भिक्षिते पारदाय च न तद्धर्मस्य दूषकम् ।। शान्ति ३५।२७ ।।

66 पित्रा विभजते पुत्रो यश्च स्याद्गुरुतल्पग ।
अप्रजायन्नधर्मेण भवत्यधार्मिकी जन ।। शान्ति ३५।१४ ।।

67 पुमास बन्धयेत्प्राज्ञ शयने तप्त आयसे ।
अप्यादधीत दारूणि तत्र दह्येत पापकृत् ।। शान्ति १५६।६० ।।

68 प्रगृह्य शस्त्रमायान्तमपि वेदान्तग रणे ।
जिघासन्त निहत्याजौ न तेन ब्रह्महा भवेत् ।। शान्ति ३५।१७ ।।

69 प्राणत्राणेऽनृत वाच्यमात्मनो वा परस्य वा ।
गुर्वर्थे स्त्रीषु चैव स्याद्विवाहकरणेषु च ।। शान्ति ३५।२५ ।।

65 परिवित्त (पारिविक्ष्य, पारिवित्त, ०वित्तिस्, पारदार्य, परिवृत्य) for परिवित्त्य प्रव्रजित (०जने, ०[ऽ] थवा, ० [ऽ] पि वा) for प्रव्रजिते तथा

66 विवदते (विषदते) for विभजते पुत्रान् for पुत्रो जो यश. (यो जस्, ०जायश, ज्ञापन्) for जायन् च धर्मेण for अधर्मेण

67 उन्नयेत् for बन्धयेत् पाशै (पापै) for प्राज्ञ समाददीत for अप्यादधीत तथा for तत्र दह्येत

68 शत्रुम् for शस्त्रम् अति for अपि अपि वेदान्तपारग fo: अपि० जिघासीयान् (०याद्) for निहत्याजौ इतिन for नतेन

69 प्राणत्यागे नृते दीषा(०त्राणेनृतेदोषे for प्राण वाच्याम् च fo: the second वा करणेषु वा (०णेतथा, ०णे नृप) for ०णेषु च

70 प्राणात्यये तथाज्ञानादाचरन्मदिरामपि ।
अचोदितो धर्मपर पुन सस्कारमर्हति ।। शान्ति ३५।२० ।।

71 बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा सुरापो ब्राह्मण पुन ।
समिति ब्राह्मणैर्गच्छेदिति वै ब्राह्मणी श्रुति ।। शान्ति ३६।१५ ।।

72 ब्राह्मणस्य सुरापस्य गन्धमाघ्राय सोमप ।
अपस्त्र्यह पिबेदुष्णास्त्र्यहमुष्ण पय पिबेत् ।।
त्र्यहमुष्ण घृत पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम् ।।
शान्ति १५६।७१ ।।

73 ब्राह्मणायाक्ग्र्येह स्पृष्ट्वा गुरुतर भवेत् ।
वर्षाणा हि शत पाप प्रतिष्ठा नाधिगच्छति ।।
शान्ति १५६।४१ ।।

70 प्राज्ञा० for प्राणा० यथा for तथा अचरन् (आचरेन्, आचम्य, आचामन् (आचार) for आचरन् गर्हितान्यपि (मदिरा यदि) for ०रामपि आदेशितो (अचोदिता, आचोदितो, आदर्शितो) for अचोदितो धमपरै for ०पर स चोदितो ब्रह्मपर for अचोदितो धर्मपर

71 बृहस्पति वने दृष्ट्वा for बृहस्पति० सशुद्धि for समिति द्वितीय for इति वै स्मृति for श्रुति

73 ब्राह्मणान् for ०णाय अवगर्ह्येह (०गुर्याथ, गुर्व्याव, ०गुर्व्यार्थे, ०गुर्ह्यार्थे, ०गृह्योन) for ०गूर्येह पृष्ठे (स्पृष्टे) for स्पृष्ट्वा सतत (सशत, च शत, त्रिशत) for हि शत तावत् (तात, पाप) for पाप .

74 ब्राह्मणार्थेऽपि वा प्राणान्सत्यजेत् तेन शुध्यति ।
अश्वमेधेन वापीष्ट्वा गोमेधेनापि वा पुन ।
अग्निष्टोमेन वा सम्यगिह प्रेत्य च पूयते ।। शान्ति १५९।४८ ।।

75 भक्ष्याभक्ष्येषु सर्वेषु वाच्यावाच्ये तथैव च ।
अज्ञानज्ञानयो राजन् विहितान्यनुजानते ।। शान्ति ३६।४० ।।

76 भजने ह्यृतुना शुद्ध चातुर्मास्य विधीयते ।
स्त्रियस्तेन विशुध्यन्ति इति धर्मविदो विदु ।। शान्ति ३६।२६।।

77 भवेत्तु मानुषेष्वेव प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।
दान वादानसक्तेषु सवमेव प्रकल्पयेत् ।
अनास्तिकेषु गोमात्र प्राणमेक प्रचक्षते ।। शान्ति १५९।६९ ।।

78 भार्या तथा व्युच्चरत कौमारी ब्रह्मचारिणीम् ।
पतिव्रतामेतदेव भविता पातक भुवि ।। आदि ११३।१८ ।।

74 ब्राह्मणार्थेन for ०र्थेऽपि सत्यजस् for ०त्यजेत् अश्वमेधेऽपि for ०धेन पीत्वा (हीष्ट्वा) for (अ) पीष्ट्वा (अ) थ for (अ) पि मरुस्तोमेन for अग्नि० पूज्यते (पूर्य०, भूय, मोद) for पूयते

75 चान्येषु for विजानता for (अ) नुजानते

76 भाजन for भजने युद्ध (सिद्ध) for शुद्ध प्रशुध्यन्ति ((अ) पि शुध्यति, न दुष्यति) for विशुध्यन्ति

77 भवेत्तत् (तदैव, तदेव) for भवेत्तु मानुषीषु for षेषु एव सत्तेषु (शक्तेषु) for सक्तेष एतत् for एव स for प्र- गोमूत्र for ०मात्र दानमेक for प्राण० प्राणमात्र (पानमेक) for प्राणमेक

78 च्चरता for च्चरत कुमारी for कौमारी धम० कौमारब्रह्म, व्रतचारिणी for ब्रह्मचारिणी वलिता for भवि

79 भार्याया व्यभिचारिण्या निरुद्धाया विशेषत ।
यत्पुंसा परदारेषु तच्चैना चारयेद्व्रतम् ।। शान्ति १५९।५८ ।।

80 भूमिप्रदान कुर्याद्य सुरा पीत्वा विमत्सर ।
पुनर्न च पिबेद्राजन् सस्कृत शुध्यते नर ।। शान्ति ३६।१६ ।।

81 भ्रूणहाहवमध्ये तु शुध्यते शस्त्रपातित ।
आत्मान जुहुयाद् वह्नौ समिद्धे तेन शुध्यति ।।
शान्ति १५९।४४ ।।

82 मनोरथ तु यो दद्यादेकस्मा अपि भारत ।
न कीर्तयेत दत्त्वा य स च पापात्प्रमुच्यते ।।
शान्ति ३६।१२ ।।

83 मेरुप्रपात प्रपतन् ज्वलन वा समाविशन् ।
महाप्रस्थानमातिष्ठन् मुच्यते सर्वकिल्विषै ।। शान्ति ३६।१४ ।।

84 महाव्रत चरेद् यस्तु दद्यात्सर्वस्वमेव तु ।
गुर्वर्थे वा हतो युद्धे स मुच्येत्कर्मणोऽशुभात् ।।
शान्ति ३६।१९ ।।

80 भूति (भूमि) for भूमि० विशेषत for विमत्सर पिबते for पिबेद् ब्रह्मन for राजन्

81 बध्यते for शुध्य० शास्त्र for शस्त्र पातत for -पातित

82 मनोहर for ०रथ ०येच्च (०यति) for ०येत- सर्वपापात् (सर्वपापै, सोपि पापात्) for सच पापात् विमुच्यते for प्रमु०

83 मरु० for मेरु आतन्वन् for आतिष्ठन् सर्वकिल्विषात् for ०षै

84 एव for यस्तु हते for हतो बुद्धे for युद्धे मुच्यते (विमुच्येत्) for स मु०

85 यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप ।
पूयन्ते राजशार्दूल नरा दुष्कृतकर्मिण ।। आश्य ३।५ ।।

86 यश्चाग्नीनपविध्येत तथैव ब्रह्मविक्रयी ।
एतान्येनासि सर्वाणि व्युत्क्रान्तसमयश्च य ।। शान्ति ३५।८ ।।

87 यो ब्राह्मणोद्य प्रभृतीह कश्चि-
न्मोहात्सुरा पास्यति मन्दबुद्धि ।
अपेतधर्मो ब्रह्महा चैव स स्या-
दस्मिन्लोके गर्हित स्यात्परे च ।। आदि ७१।५४ ।।

88 रागोत्पत्तौ चरेत्कृच्छ्रमह्नस्त्रि प्रविशेदप ।
मग्न स्वप्ने च मनसा त्रिर्जपदेघमर्षणम् ।। शान्ति २०७।१३ ।।

89 वृथापशुसमालम्भी वनदाहस्य कारक ।
अनृतेनोपचर्ता च प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा ।। शान्ति ३५।७ ।।

85 वापि for चैव त्यागेन for दानेन युधिष्ठिर for नराधिप

86 त्रीनग्नीन् for यश्चाग्नीन् परिमुच्येत for अपविध्येत

88 रागोत्पन्नश् fur ०त्पत्तौ वरेत् for च० नग्न for मग्न, स्वपेन्न for स्वप्ने च तमसा for मनसा निवपेद् for त्रिर्ज०

89 व्यथा (यथा) for वृथा पशुसमारभी (०जभी) for -पशुसमालम्भी गृहदाहस्य (०श्च) for वन० दारक (कारण) for कारक अनृते च (अन्यायेन) for अनृतेन (उ) पवर्ता (०कर्ता, ०वर्ती, हर्ता, ०वीता, ०वक्ता) for चर्ता प्रतिषेद्धा (०रुधो, ०ध्धा) for रोद्धा च य for तथा

90 वैश्य हत्वा तु वर्षे द्वे ऋषभैकशताश्च गा ।
शूद्र हत्वाब्दमेवैकमृषभैकादशाश्च गा ।। शान्ति १४९।५२ ।।

91 व्युच्चरन्त्या पति नार्या अद्य प्रभृति पातकम् ।
भ्रूणहत्याकृत पाप भविष्यत्यसुखावहम् ।। आदि ११३।१७ ।।

92 शक्यते विधिना पाप यथोक्तेन व्यपोहितुम् ।
आस्तिके श्रद्दधाने तु विधिरेष विधीयते ।। शान्ति ३६।४२ ।।

93 शत वै यस्तु काम्बोजान्ब्राह्मणेभ्य प्रयच्छति ।
नियतेभ्यो महीपाल स च पापात्प्रमुच्यते ।। शान्ति ३६।११ ।।

94 शरणागतसत्यागो भृत्यस्याभरण तथा ।
रसाना विक्रयश्चापि तिर्यग्योनिवधस्तथा ।। शान्ति ३५।११ ।।

95 शरीरस्य विमोक्षेण मुच्यते कर्मणोऽशुभात् ।
कर्मभ्यो विप्रमुच्यन्ते यत्ता सवत्सर स्त्रिय ।।
शान्ति ३६।१८ ।।

90 हता for हत्वा नु for तु वर्षेभ्यो for वर्षे द्वे शत for शताश्
दर्शच for दशाश्च एकैकम् for एवै०

91 ०सम for कृत

92 शुद्धदाने च (श्रद्धधानेन) for ०धान तु

93 वा for वै अश्वाश्च for वै यस्तु महाराज for महीपाल०
सर्वपापै for स च पापात्

94 चैव for चापि

95 [अ] पि मोक्षेण for विमो० यता (रता) for यत्ता तु य
for स्त्रिय

96 शूद्राया जनयन् विप्र प्रायश्चित्ती विधीयते ।। अनु ४४।१२ ।।

97 श्रेयास शयने हित्वा या पापीयासमृच्छति ।
श्वभिस्ता खादयेद्राजा सस्थाने बहु सवृते ।। शान्ति १५९।५९ ।।

98 श्ववराहमनुष्याणा कुक्कुटस्य खरस्य च ।
मास मूत्र पुरीष च प्राश्य सस्कारमर्हति ।। शान्ति १५९।७० ।।

99 श्वबर्बरखरान्हत्वा शौद्रमेव व्रत चरेत् ।
मार्जारचाषमण्डूकान्काक मास च मूषकम् ।।
शान्ति १५६।५३ ।।

100 षड्भिर्वर्षै कृच्छ्रभोजी ब्रह्महा पूयते नर ।
मासे मासे समश्नस्तु त्रिभिर्वर्षै प्रमुच्यते ।। शान्ति ३६।४ ।।

101 सवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।
याजनाध्यापनाद् यौनान्न तु यानासनाशनात् ।।
शान्ति १५६।३५ ।।

96 प्रायश्चित्तमवाप्नुयात् for प्राय यते
97 श्रेयस for श्रेयास शयन for शयने इच्छति for ऋच्छति- बहिस् (अहिस्) for श्वभिस् त (तान्) for ता राजन् for राजा सस्थाने for सस्थाने सस्थिते (सचिते) for सवृते
98 वराहश्च (वराह च, श्ववराह) for ०राह मृगाणा च for मनुष्याणा प्राच्य (प्राप्य, प्रास्य) for प्राश्य
99 स्व for श्व० मार्जार for बबर शूद्रहत्या (शूद्र हत्वा) for शौद्रमेव कष (वाष) चाष मण्डूक (मण्डूका, भल्लूक) for मण्डूकान् काक for काक बाल (वास, चाल, व्याल, वाल) for मास
100 कृच्छ्रभोगी (०चारी) for ०भोजी ब्रह्मघ्न for ब्रह्महा
101 पतनेन for पतितेन समाचरन् (सहाचरेत्) for ०चरन् तथा for न तु

102 सवत्सरेण मासाशी पूयते नात्र सशय ।
तथैवोपरमन् राजन् स्वल्पेनापि प्रमुच्यते ।। शान्ति ३६।५ ।।

103 सावित्रीमप्यधीयान शुचौ देशे मिताशन ।
अहिस्रोऽमन्दकोऽजल्पन्मुच्यते सर्वकिल्विषै ।।
शान्ति ३६।३३ ।।

104 सुरापान ब्रह्महत्या गुरुतल्पमथापि वा ।
अनिर्देश्यानि मन्यन्ते प्राणान्तानीति धारणा ।।
शान्ति १५६।३२ ।।

105 सुरापान सकृत्पीत्वा योऽग्निवर्णा पिबेद् द्विज ।
स पावयत्यथात्मानमिह लोके परत्र च ।। शान्ति ३६।१३ ।।

102 मासाशी (मासासी, वाताशी) for मासाशी पूजये (पूर्यते) for पूयते [ज] पवसन् (०रमाद्) for रमन् [ए] व for [अ] पि प्रपूयते for प्रमुच्यते

103 [अ] धीयीत for ०धीयान अहिसो (अहिस्रे) for अहि० मचक (मदक) for ऽमन्दको जल्पो (जल्प, जल्पन्) for ऽजल्पन् मुचते (उच्यते) for मुच्यते

104 अनिर्देशानि (०र्देश्या हि) for ०र्देश्यानि ०तानीह (०तानिह) for ०नीति

105 सकृत्कृत्वा (च य कृत्वा, तु य कुर्याद्) for सकृत्पीत्वा अग्नि (वह्नि) for योऽग्नि पातयति for पाव० यथात्मानम् for [अ] था०,

106 सुरापो वारुणीमुष्णा पीत्वा पापाद् विमुच्यते ।
तया स काये निर्दग्धे मृत्युना प्रेत्य शुध्यति ।
लोकाश्च लभते विप्रो नान्यथा लभते हि स ॥
शान्ति १५९।४५ ॥

107 सुरापोऽसमतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पग ।
तपसा तरते सर्वमेनसश्च प्रमुच्यते ॥ अनु १२३।८ ॥

108 सुरापो नियताहारो ब्रह्मचारी क्षमाचर ।
ऊर्ध्वं त्रिभ्योऽथ वर्षेभ्यो यजतेऽग्निष्टुता परम् ।
ऋषभैकसहस्र गा दत्त्वा शुभमवाप्नुयात् ॥
शान्ति १५९।५१ ॥

109 सुरापो ब्रह्महा स्तेयी भ्रूणहा गुरुतल्पग ।
तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्विषन्तत ॥ आश्व ५०।१८ ॥

110 सुवर्णहरण स्तैन्य विप्रासगश्च पातकम् ।
विहरन्मद्यपान चाप्यगम्यागमन तथा ॥ शान्ति १५९।३३ ॥

106 पीत for पीत्वा सु (हि) for स कामे for काये तेन ([अ] नेन, चप्र) for प्रेत्य मुच्यते for शुध्यति लोकाश्च (लोकाञ्च) for लोकाश्च तादृश्मे for नान्यथा

107 सुराप स्वर्णहारी च for सुरापो दायी

108 निराहारो (निरताहारो, निहृता०) for नियता०. तपश्चर (क्षमापर) for क्षमाचर और्ध्वं for ऊर्ध्वं निष्कृता for ग्निष्टुता पर for परम् ग्राह्या for दत्त्वा शौच for शुभम्

109 प्रसुप्तेन (श्रुतस्तेन) for सुतप्तेन

110 विहारान् (विराम, विहरेन्, विहारो, विहार) for ०हरन् पानाच्च for पान च अगम्यागमन ([अ] प्यगम्य, [अ] प्यगम्मागमने) for ०गमन

111 सूर्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत ।
तथा सूर्याभिनिर्मुक्त कुनखी श्यावदन्नपि ॥
शान्ति ३५।३ ॥

112 स्तेय कुर्व स्तु गुर्वर्थमापत्सु न निबध्यते ।
बहुश कामकारेण न चेद्य सप्रवर्तते ॥ शान्ति ३५।१३ ॥

113 स्तेय तु यस्यापहरेत् तस्मै दद्यात्सम वसु ।
विविधेनाभ्युपायेन तेन मुच्येत किल्बिषात् ॥
शान्ति ३६।२३ ॥

114 स्त्रियस्तथापचारिण्यो निष्कृति स्याददूषिका ।
अपि सा पूयते तेन न तु भर्ता प्रदूष्यते ॥ शान्ति ३६।३० ॥

115 स्त्रियस्त्वाशकिता पापैर्नोपगम्या हि जानता ।
रजसा सा विशुध्यन्ते भस्मना भाजन यथा ॥
शान्ति ३६।२७ ॥

111 [अ] भ्युदये for अभ्युदितो भावचारी for ब्रह्म० यथा for तथा

112 कुर्याच् (गुर्वश्) for कुर्वन् च (हि) for तु निषिध्यते (निर्बध्यते, निबु०) for निब०

113 धन (स्तेनस्, स्तेन, स्तैन्यात्, स्तैन्य) for स्तेय स्तेयेन for स्तेय तु विदितेन for विविधेन [अ] प्युपायेन for [अ] भ्यु० तदा (तथा, स्तेनो, ततो) for तेन

114 स्त्रिय (स्त्रियास्) for ०यस् [अ] पचारिण्या ([अ] भिचारिण्या) for ०ण्यो स्त्रियश्चपरिचारिण्यो for ०ण्यो स for सा पूज्यते (दूयते, त्यज्यते) for पूयते च for तु

115 विजानता (विजानती) for हि जानता. तथा for यथा

116 स्त्रीशूद्रपतिताश्चापि नाभिभाषेद् व्रतान्वित ।
पापान्यज्ञानत कृत्वा मुच्येदेवव्रतो द्विज ॥ शान्ति ३६।३५ ॥

117 स्वधर्मस्य परित्याग परधर्मस्य च क्रिया ।
अयाज्ययाजन चैव तथाभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥
शान्ति ३५।१० ॥

116 स्त्रीशूद्र for स्त्रीशूद्र चैव for चापि विप्रो for व्रतो

117 च क्रिया (चाश्रम, च क्रिय) for च क्रिया चेव (तस्य) for चैव

C VYAVAHĀRA

XXVIII दायभागः।

1 अनुज हि पितुर्दायो जघाश्रमफलोऽध्वग ।
स्वयमीहितलब्ध तु नाकामो दातुमर्हति ।। अनु १०८।११ ।।

2 अष्टधा तु भवेत्कार्य क्षत्रियस्व युधिष्ठिर ।। अनु ४७।४८ ।।

2a इमे वै बन्धुदायादा षट् पुत्रा धर्मदर्शने ।
षडेवाबन्धुदायादा पुत्रा ·· ·· ··।। आदि ३।२७ ।।
[For the enumeration of the kinds of sons, see xxix 8 and 12]

3 क्षत्रियाया हरेत्पुत्रश्चतुरोऽशान् पितु र्धनात् ।
युद्धावहारिक यच्च पितु स्यात्स हरेच्च तत् ।।
अनु ४७।४६ ।।

1 अनुजस्य for अनुज हि दाय for दायो अनुपघ्नन् पितुर्दाय for अनुज दायो जघाश्रय for ०श्रम ईहेत for ईहित

2 धन for भवेत् सर्व for कार्य क्षत्रियस्य (०याणा, ०य वा) for ०यस्व जनाधिप for युधिष्ठिर क्षत्रियाणा धन पुन for क्ष- र

2 (a) षडेव for इमे वै पुत्रदायादा for बन्धु पुत्रा सद्धर्मदर्शिन (सद्धर्मचारिण, सद्धर्मदर्शिभि, सद्धर्मचारिभि) [पुत्रा षड् धर्मदर्शिभि] for षद् र्शने

3 क्षत्रियाया (०णा) for याया लभेत् (भवेत्) for हरेत् युद्धावचारिक (०भिकारित, ०भिकारिक, ०वतारिक, ०धिकारिक) for युद्धावहारिक Also युद्धोपचारिक यच्च (द्रव्य) for यु क यच्च च for स तत (तु तत, धन) for च तत्

4 क्षत्रियायास्तु य पुत्रो ब्राह्मण सोऽप्यसशय ।
स तु मातृविशेषेण त्रीनशान्हर्तुमर्हति ।। अनु ४७।१३ ।।

5 जाताना समवर्णासु पुत्राणामविशेषत ।
सर्वेषामेव वर्णाना समभागो धने स्मृत ।। अनु ४७।५७ ।।

6 ज्येष्टस्य भागो ज्येष्ठ स्यादेकाशो य प्रधानत ।
एष दायविधि पार्थ पूर्वमुक्त स्वयभुवा ।। अनु ४७।५८ ।।

7 तत्तु दत्त हरेत् पित्रा नादत्त हर्तुमर्हति ।
अवश्य हि धन देय, शूद्रापुत्राय भारत ।। अनु ४७।१६ ।।

8 त्रय एवाधना राजन्भार्यादासस्तथा सुत ।
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ।। आदि ७७।२२ ।।

9 त्रिसाहस्रपरो दाय स्त्रियो देयो धनस्य वै ।
तच्च भर्त्रा धन दत्त नादत्त भोक्तुमर्हति ।। अनु ४७।२३ ।।

10 ददाति हि स पिण्ड वै पितुर्मातामहस्य च ।
पुत्रदौहित्रयोर्नेह विशेषो धर्मत स्मृत ।। अनु ४५।१४ ।।

4 क्षत्रियाया for याया ब्राह्मणो न च सशय (ब्राह्मणस्वादनतर for ब्राह्मण य स च (पितृ) for स तु मातु for मातृ

5 वर्णाया (वर्णाना) for वर्णासु प्रजाताना सवर्णाना (प्रजाताय सवर्णाया) for जाताना सु समो for सम धनात् (भवेत for धने

7 त च (स तु, त तु) for तत्तु

9 त्रिसहस्रपरे दाये (त्रिसहस्रावरोदाय, त्रिसाहस्रे परो देय) for त्रि दाय स्त्रियै (स्त्रिया) for स्त्रियो भर्त्रा तच्च (यच्च भर्त्रा, तच्चतुर्धा) for तच्च भर्त्रा भवेत् for धन तच्च तेन भवेद्दत्त (तस्या भर्त्रा भवेद्दत्त) for तच्च दत्त यथाह for नादत्त

10 पौत्र for पुत्र एव (०व) for नेह विशेषो नास्ति धर्मत for विशेषो स्मृत.

11 दशधा प्रविभक्तस्य धनस्यैष भवेत् क्रम ।
सवर्णासु तु जाताना समान्भागान्प्रकल्पयेत् ।। अनु ४७।१६ ।।

12 न तु जात्या समा लोके ब्राह्मण्या क्षत्रिया भवेत् ।
ब्राह्मण्या प्रथम पुत्रो भूयान् स्याद्राजसत्तम ।
भूयोऽपि भूयसा हार्य पितृवित्ताद् युधिष्ठिर ।। अनु ४७।३८ ।।

13 पञ्चधातु भवेत्कार्य वैश्यस्व भरतर्षभ ।
तयोरपत्ये वक्ष्यामि विभाग च जनाधिप ।। अनु ४७।५३ ।।

14 भूयान् स्यात् क्षत्रियापुत्रो वैश्यापुत्रान्न सशय ।
भूयस्तेनापि हर्तव्य पितृवित्ताद् युधिष्ठिर ।। अनु ४७।४५ ।।

15 भ्रातणामविभक्तानामुत्थानमपि चेत्सह ।
न पुत्रभाग विषम पिता दद्यात्कदाचन ।। अनु १०८।१२ ।।

16 मातुश्च यौतक यत्स्यात्कुमारीभाग एव स ।
दौहित्र एव वा रिक्थमपुत्रस्य पितुर्हरेत् ।। अनु ४५।१३ ।।

11 प्रति (विप्र) for प्रवि वित्तस्य for भक्तस्य स तस्य for धनस्य एव for एष विधि for भवेत् सम for समान् अशान् for भागान्

12 सदृश for प्रथम भूय for भूयान् हि for ऽपि भूय स for भूयसा भाव्य for हार्य भूयो भूयोऽपि सहार्य for भूयो हार्य वित्त for वित्ताद्

13 वैश्यस्य for वैश्यस्व पश्यामि for वक्ष्यामि तयोरपीह पश्यामि for तयो मि

14 भूय for भूयान् भर्तव्य for हर्तव्य

15 न तत्र भाग विहित for न विषम विभजेद्वा (०द्वै) for पिता दद्यात् कदाचन for कथ०

16 यौतुक (पौत्रक, कौतुक, यौवन, यौनक) for यौतक तद् for वा हि तद् (धन) for पितुर्

17 यथैवात्मा तथा पुत्र पुत्रेण दुहिता समा ।
तस्यात्मनि तिष्ठन्त्या कथमन्यो धन हरेत् ।। अनु ४५।१२ ।।

18 यदि वाप्येकपुत्र स्यादपुत्रो यदि वा भवेत् ।
नाधिक दशम दद्याच्छूद्रापुत्राय भारत ।। अन ४७।२१ ।

19 लक्षण्यो गोवृषो यान यत्प्रधानतम भवेत् ।
ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्र एकाश वै पितुर्धनात् ।। अनु ४७।११ ।।

20 वर्णे तृतीये जातस्तु वैश्याया ब्राह्मणादपि ।
द्विरशस्तेन हर्तव्यो ब्राह्मणस्वाद् युधिष्ठिर ।। अनु ४७।१४ ।।

21 वैश्यापुत्रस्तु भागास्त्रीन्शूद्रापुत्रस्तथाष्टमम् ।
सोऽपि दत्त हरेत् पित्रा नादत्त हर्तुमर्हति ।। अनु ४७।५० ।।

22 वैश्यापुत्रेण हर्तव्याश्चत्वारोऽशा पितुर्धनात् ।
पञ्चमस्तु भवेद्भाग शूद्रापुत्राय भारत ।। अनु ४७।५४ ।।

17 तथा for यथा

18 (अ) प्येष स for वाप्येक पुत्रस्य for पुत्र स्याद् अन्यच्च् for दद्याच् नाधिकाश समादध्याच् (नाधिक तु समादद्याच्) for ना दद्याच्

19 लक्षण्य for ०ण्यो लक्षण्य गो (लक्षणैर्गो) वृषैर्दान (वक्ष्यन्ति गोवृषादान) for ल यत्न तत् for यत् यत्प्रधानमय भवेत् (तत्प्रधान तु सभव) for यत् भवेत् एकाश तु (अर्धेनाश) for एकाश वै

20 अधि for अपि वैश्याया ब्राह्मणस्य तु for वै पि द्वावशौ for द्विरश कर्तव्यो for हर्तव्यो द्विरशौ तेन हर्तव्यौ for द्वि ०यो ब्राह्मणस्त (ब्राह्मणेन, ब्राह्मणस्य) for ब्राह्मणस्वाद्

21 तथाष्टक (तथाष्टम) for ०ष्टमम् वित्त for दत्त कर्तुम् for हर्तुम् इच्छति for अर्हति

22 पुनर् for पितुर् गृहात् for धनात् स्मृतो (हरेद्) for भवेद् पुत्रस्य (पुत्रेण) for पुत्राय

23 शूद्रस्य स्यात्सवर्णैव भार्या नान्या कथचन ।
शूद्रस्य समभाग स्याद् यदि पुत्रशत भवेत् ॥ अनु ४७।५६ ॥

24 शूद्राया ब्राह्मणाज्जातो नित्यादेयधन स्मृत ।
अल्प वापि प्रदातव्य शूद्रापुत्राय भारत ॥ अनु ४७।५५ ॥

25 शेष तु दशधा कार्य ब्राह्मणस्व युधिष्ठिर ।
तत्र तेनैव हर्तव्याश्चत्वारोशा पितुर्धनात् ॥ अनु ४७।१२ ॥

6 समवर्णासु जाताना विशेषोऽस्त्यपरो नृप ।
विवाहवैशेष्यकृत पूर्व पूर्वो विशिष्यते ॥ अनु ४७।५९ ॥

27 सर्वे चापि विकर्मस्था भाग नार्हन्ति सोदरा ।
नाप्रदाय कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठ कुर्वीत यौतकम् ॥
अनु १०८।१० ॥

28 सोऽपि दत्त हरेत् पित्रा नादत्त हर्तुमर्हति ।
त्रिभिर्वर्णैस्तथा जात शूद्रो देयधनो भवेत् ॥ अनु ४७।५५ ॥

23 भागा स्युर् for भाग स्याद् समभागाश्च पुत्रा स्युर् (शूद्रस्यापि महाभाग) for शूद्रस्य स्याद्.

24 ब्राह्मणे for ब्राह्मणाज् नित्यदेय (प्रीत्यादेय, नित्य देय) for नित्यादेय च for वा

25 नराधिप for युधिष्ठिर ते च तेनैव कर्तव्याश् for तत्र व्या

26 समवर्णेषु for ०वर्णासु सर्व for सम वैशिष्टच (वैषम्य) for वैशेष्य

27 सर्वदा (सर्वे वा) for सर्वे च भागान् for भाग प्रदाय for (अ) प्रदाय यौतुक (वै तथा, वेतन) for यौतकम्

28 कर्तुम् for हर्तुम्. सदा (तदा) for तथा

29 स्त्रियास्तु यद् भवेद्वित्त पित्रा दत्त युधिष्ठिर ।
ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्कन्या यथा पुत्रस्तथा हि सा ।
साहि पुत्रसमा राजन् विहिता कुरुनन्दन ।। अनु ४७।२५ ।।

30 स्त्रीणा तु पतिदायाद्यमुपभोगफल स्मृतम् ।
नापहार स्त्रिय कुर्यु पतिवित्तात्कथचन ।। अनु ४७।२४ ।।

31 स्मृता वर्णाश्च चत्वार पञ्चमो नाधिगम्यते ।
हरेत्तु दशम भाग शूद्रापुत्र पितुर्धनात् ।। अनु ४७।१८ ।।

32 हरेज्ज्येष्ठ प्रधानाशमेक तुल्या सुतेष्वपि ।
मध्यमो मध्यम चैव कनीयास्तु कनीयसम् ।। अनु ३७।६० ।।

29 दत्त for वित्त वित्त for दत्त अपुत्रा तद् (अपुत्रस्य) for ब्राह्मण्यास्तद् तस्य for पुत्र

30 दायाद्यात् for ०द्यम् धन for स्मृत कार्य for कुर्यु नापहार स्त्रिया कुर्यात् for ना र्यु पितृ for पति

31 (अ) भि for (अ) धि

32 ज्येष्ठ for ज्येष्ठ प्रधानानाम् for ०नाशम् एव for एक तुल्यसुतेषु (तुल्यासु तेषु) for तु षु एकभार्यासुतेष्वपि for एक पि नैक (चैक, चैक) for चैव कनिष्ठक for कनीयसम्

XXIX पुत्रप्रकाराः ।

1 आत्मज पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत्कारणान्तरे ।
न तत्र कारण रेत स क्षेत्रस्वामिनो भवेत् ।। अनु ४६।१५ ।।

2 आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च य ।
नियुक्तजश्च विज्ञेय सुत प्रसृतिजस्तथा ।। अनु ४६।३ ।।

3 एको द्विवर्ण एवाथ तथात्रैवोपलक्षित ।
षडपध्वसजास्ते हि तथैवापसदान् शृणु ।। अनु ४६।८ ।।

4 कश्चिच्च कृतक पुत्र सग्रहादेव लक्ष्यते ।
न तत्र रेत क्षेत्र वा प्रमाण स्याद् युधिष्ठिर ।। अनु ४६।१८ ।।

1 यत् for यस् कारणान्तर for कारणान्तरे कारणात् for कारण स्वक्षेत्र (न क्षेत्र) for स क्षेत्र ह्यसौ for भवेत् स क्षेत्रज उदाहृत for स भवेत्

2 निरुक्तजश्च (नियुक्तजस्तु, निरुक्तजस्तु, नियुक्तश्च स, न युवतजस्तु, निरुक्तायास्तु) for नियुक्तजश्च प्रसवजस् (प्रसूतजस्, प्रसुतिजस) for प्रसृतिजस्

3 विड्वण for द्विवण एको द्विवणयोर्वाथ for एको थ तथा यत्रो-पलक्षिता for तथै त षड्पध्वसकाश्चापि for षड हि कानी-नापसदान् for तथै न्

4 काचिच्च (कश्चित्तु) for कश्चिच्च सग्रहायेव for ०देव तत्र दैवेन for सग्रहादेव कारण (लक्षण) for प्रमाण वा for स्याद यत्र लक्ष्येत भारत for प्रमाण ०ष्ठिर

5 कानीनश्च सहोढश्च कन्याया यश्च जायते ।
बोढार पितर तस्य प्राहु शास्त्रविदो जना ॥
उद्योग १६८।८ ॥

6 तथा दत्तकृतौ पुत्रावध्यूढजश्च तथापर ॥ अनु ४६।४ ॥

7 त्रिषु वर्णेषु ये पुत्रा ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ।
वर्णयोश्च द्वयो स्याता यौ राजन्यस्य भारत ॥
अनु ४९।७ ॥

8 दत्त क्रीत कृत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वय च य ।
सहोढो जातरेताश्च हीनयोनिधृतश्च य ॥ आदि १११।२९ ॥

9 मातापितृभ्या सत्यक्त पथि य तु प्रलक्षयेत् ।
न चास्य मातापितरौ ज्ञायेते स हि कृत्रिम ॥ अनु ४९।२० ॥

5 सहोढो य for स च स्वैरिण्या (जारिण्या) for कन्याया

6 अध्योढश् (स्वव्यू, स्वध्यू, सुव्यूहश्, अव्योढश्, आद्योढश्, वध्वोढश्) for अध्यूढश्

7 ते for ये ब्राह्मणेषु for ०णस्य द्वौ for यौ

8 उपक्रीत (तपक्रीत, उपकृत, गर्हितश्च) for कृत्रिमश्च दत्त क्रीतोपविक्रीत (क्रीतोपहितक, हृतक, हितक) for दत्त कृत्रिमश्च ज्ञाति (ज्ञात, जाति) for जात भिन्न for हीन वृत (भृत) for धृत योनिस्तु य सुत for योनि य

9 यस्त्यक्त (सन्यस्त) for सत्यक्त य नु (जात, जतु, यस्त) for य तु कल्पयेत् for लक्षयेत् यमुप for य तुप्र (अ) पि for (अ) स्य नास्य पितरौ ज्ञायेते for न ज्ञायेते ज्ञायेता (ज्ञायते, जायते, जायेते) for ज्ञायेते स हि कृत्रिमक स्मृत for स म॰

10 रेतजो वा भवेत्पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् ।
अध्यूढ समय भित्त्वेत्येतदेव निबोध मे ॥ अनु ४९।१३ ॥

11 षडपध्वसजाश्चापि कानीनापसदास्तथा ।
इत्येते ते समाख्यातास्तान् विजानीहि भारत ॥ अनु ४६।५ ॥

12 स्वपत्नीप्रभवान्पञ्च लब्धान् क्रीतान् विवर्धितान् ।
कृतानन्यासु चोत्पन्नात्पुत्रान्वै मनुरब्रवीत् ॥ आदि ६९।१८ ॥

13 स्वय जात प्रणीतश्च परिक्रीतश्च य सुत ।
पौनर्भवश्च कानीन स्वैरिण्या यश्च जायते ॥
आदि १११।२८ ॥

10 रेतसो for रेतजो यक्तो (पुत्रो) for त्यक्तो क्षेत्रजो वा भवेत्कथ for त्यक्तो भवेत् अध्योढ (अन्योढ, अगूढ, अव्यूढ) for अध्यूढ एव for एव हित्वेत्येतन्निबोध मे for भि मे

11 षडपध्वसदाश् (षडुपध्वसदाश्) for जाश् इत्येते हि मयाख्यातास् for इत्येते ता विजानीत for विजानीहि पुत्रक for भारत

12. सभवान् for प्रभवान् लब्धान् (लब्ध्वा) for पञ्च कृतान् धर्मान् for लब्धान् क्रीतान् क्रीतान् सव (सुतान् दर्प) विवर्जितान् (क्रीतान् समयवर्धितान्) for क्रीतान् तान् क्षत्रान् (वृतान्, क्रीतान्) for कृतान् कन्यासु चो (अन्यैरथो, अपि तथो) for ०नन्यासु चो

13 क्षत्रिय (क्षेत्रज, क्षेत्रिक, पुत्रिक) for प्रणीत तत्सम पुत्रिकासुत for परि सुत पौनभवेय for पौ च चारिण्या (भगिन्या, जारिण्या) for स्वैरिण्या य प्र (चैव) for यश्च

XXX. साक्षी ।

1 पृष्टो हि साक्षी य साक्ष्य जानमानोऽन्यथा वदेत् ।
स पूर्वानात्मन सप्त कुले हन्यात्तथा परान् ।। आदि ७।३ ।।

2 यश्च कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानमानो न भाषते ।
सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र सशय ।। आदि ७।४ ।।

3 सामुद्रिक वणिज चोरपूर्व
शलाकधूर्त च चिकित्सक च ।
अरि च मित्र च कुशीलव च
नैतान्साक्ष्येष्वधिकुर्वीत सप्त ।। उद्योग ३५।३७ ।।

1 दुःसाक्ष्य for य साक्ष्य पृष्ट साक्षी तु य साक्ष्ये (क्ष्य) for पृष्टो साक्ष्य जानन्नप्य० जानानश्चा, (जानानोह्यथा भवेत्) for जान वदेत् पूर्वमात्मनस्तत्र for पूर्व सप्त कुलान् for सप्त

2 जानतोपि (जानन्नपि, जानानोपि) for जानमानो

3 सामुद्रक for सामुद्रिक वाणिजक (वाणिज) for वणिज चौरपूग (च चौर, चौर्यमुग्र, भोगपूव) for चोरपूव शलाकाधूत (शठ धूर्त, श्याल धूर्त वचक) for शलाकधूर्त च साक्ष्ये तु for साक्ष्येषु विप्रकुर्वीत (अधिकुर्वन्ति) for अधिकुर्वीत काले for सप्त

D RĀJA-DHARMA

XXXI. राजधर्मे उपोद्घातः ।

1 अशुर्चीश्च यदा क्रुद्ध क्षिणोति शतशो नरान् ।
सपुत्रपौत्रान्सामात्यास्तदा भवति सोऽन्तक ॥
शान्ति ६८।४४ ॥

2 इन्द्रमेन प्रवृणुते यद्राजानमिति श्रुति ।
यथैवेन्द्रस्तथा राजा सपूज्यो भूतिमिच्छता ॥ शान्ति ६७।४ ॥

3 इन्द्रो राजा यमो राजा धर्मो राजा तथैव च ।
राजा बिभर्त्ति रूपाणि राज्ञा सर्वमिद धृतम् ॥
शान्ति ७३।२६ ॥

4 उदयन् हि यथा सूर्यो नाशयत्यासुर तम ।
राजधर्मास्तथालोक्यामाक्षिपन्त्यशुभा गतिम् ॥ शान्ति ५६।७ ॥

1 यम for यदा पौत्रात् for पौत्रान् भास्कर (सोऽन्तकृत्, भूमिप॰) for सोऽन्तक

2 इन्द्रसेन (॰मेव, ॰मेव) for ॰मेन प्रणमते for प्रवृणुते तद् for यद् पूज्यो वै for सपूज्यो

3 तदा for तथा राज्ञो (राजन्) for राजा भवति for बिर्भति भूतानि for रूपाणि राजापि भक्तिभूतानि for राजा रुपाणि राजा for राज्ञा ध्रुव (तत) for धृतम्

4 भानुर् for सूर्यो त सव हि तदा सूर्यो for उदयन् सूर्यो (अ) शुभ ((अ) श्रुत, (आ) शु तत्, (अ) खिल) for आसुर तप for तम आलोकस्य (आलोकान्, (अ) लौक्याम्) for (अ) लोक्याम् नाशयन्ति (निक्षिपन्ति) for आक्षिपन्ति मति for गति

5 कुरुते पञ्च रूपाणि कालयुक्तानि य सदा ।
भवत्यग्निस्तथादित्यो मृत्युर्वैश्रवणो यम ।। शान्ति ६८।४१ ।।

6 कुर्यात्कृष्णगति. शेष ज्वलितोऽनिलसारथि ।
न तु राज्ञाभिपन्नस्य शेष क्वचन विद्यते ।। शान्ति ६८।८० ।।

7 कोशस्योपार्जनरतिर्यमवैश्रवणोपम ।
वेत्ता च दशवर्गस्य स्थानवृद्धिक्षयात्मन ।। शान्ति ५७।१० ।।

8 त्रिवर्गोऽत्र समासक्तो राजधर्मेषु कौरव ।
मोक्षधर्मश्च विस्पष्ट सकलोऽत्र समाहित ।। शान्ति ५६।४ ।।

9 न हि राज्ञ प्रतीपानि कुर्वन्सुखमवाप्नुयात् ।
पुत्रो भ्राता वयस्यो वा यद्यप्यात्मसमो भवेत् ।।
शान्ति ६८।४९ ।।

5 काम for काल व for य तथादित्या (तथा नित्यो) for तथादित्यो मनुर् for मृत्युर् (अ) न्तक for यम

6 त्वनलो (ज्वलने, ज्वलिते, ज्वलतो, ज्वलनो) for ज्वलितो ज्वलितानिल for ज्वलितोऽनिल राजा for राज्ञा शेष for शेष काचन (किंचन) for क्वचन दृश्यते for विद्यते

7 रत (रतो) for रतिर् दाने (यमे) for यम दशधर्मस्य (गुणदोषस्य, देशवगस्य, दशसर्गस्य) for दशवगस्य स्थाने for स्थान वृद्ध (वृद्धि) for वृद्धि क्षयात्मक (कृषात्मन) for क्षयात्मन

8 (अ) भि for (अ) त्र समाशक्तो (महानस्ति, समायुक्तो, मया सक्तो, समायतो) for समासक्तो त्रिवग कथमप्युक्तो for त्रि क्तो धर्मे हि for धर्मेषु पार्थिव for कौरव धर्मस्य (धर्मेषु) for धर्मश्च सकलेऽत्र समागत for सक त

6 ऽाज्ञा for राज्ञ स्वयम् for सुखम् पूर्वो for पुत्रो

10 न हि जात्ववमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिप ।
महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ।। शान्ति ६८।४० ।।

11 परलोकगुरु चैव राजान योऽवमन्यते ।
न तस्य दत्त न हुत न श्राद्ध फलति क्वचित् ।।
शान्ति ६५।२८ ।।

12 मज्जेत्त्रयी दण्डनीतौ हताया
सर्वे धर्मा न भवेयुर्विरुद्धा ।
सर्वे धर्माश्चाश्रमाणा गता स्यु
क्षात्रे त्यक्ते राजधर्मे पुराणे ।। शान्ति ६३।२८ ।।

13 मानुषाणामधिपति देवभूत सनातनम् ।
देवाश्च बहु मन्यन्ते धर्मकाम नरेश्वरम् ।। शान्ति ६५।२९ ।।

10 न हि राजा त्ववमन्तव्यो for न ०यो मनुष्यैर् for मनुष्य इव for इति

11 सव (सव) for पर भूत for लोक चैव (चाव) for योऽव भक्त for दत्त कृत for हुत श्रुत for श्राद्ध फलते for ०ति

12 सज्जेत् (मुह्येत्) for मज्जेत् राजनीतौ for दण्ड० प्रक्षयेयुर् (प्राथयेयुर्, प्रच्छयेयुर्, प्राद्रवेयुर्) for न भवेयुर् विबुद्धा (विधेया, धरण्या, निरुद्धा) for विरुद्धा वर्णाश् for धर्माश् वाश्रमाण (चाश्रमिणा) for चाश्रमाणा हता for गता नष्टे (धर्मे) for त्यक्ते धर्मेषु दृष्टा (धर्मे प्रविष्टा) for धर्मे पुराणे

13 देवभूति (देवरूप) for ०भूत महाद्युतिम् for सनातनम् (अ) पि नाव (सर्वेभि) for च बहु धर्मकामा सुरेश्वर for धर्म रम्

14 यथा जीवा प्रकृतौ वध्यमाना
धर्माश्रितानामुपपीडनाय ।
एव धर्मा राजधर्मैर्वियुक्ता
सर्वावस्थ नाद्रियन्ते स्वधर्मम् ।। शान्ति ६३।३० ।।

15 यथा हि रश्मयोऽश्वस्य द्विरदस्याकुशो यथा ।
नरेन्द्रधर्मो लोकस्य तथा प्रग्रहण स्मृतम् ।। शान्ति ५६।५ ।।

16 यदा त्वधार्मिकान्सर्वा स्तीक्ष्णैर्दण्डैर्नियच्छति ।
धार्मिकाश्चानुगृह्णाति भवत्यथ यमस्तदा ।। शान्ति ६८।४५ ।।

17 यदा तु धनधाराभिस्तर्पयत्युपकारिण ।
आच्छिनत्ति च रत्नानि विविधान्यपकारिणाम् ।।
शान्ति ६८।४६ ।।

14 जीव (जीवै) for जीवा प्राकृतैर् (प्रकृतैर्, सुकृतैर्, प्राकृता, प्रकृता) for प्रकृतौ वध्यमाना (वाध्यमाना, वाध्यमानो, साध्यमानो) for वध्यमाना धमश्रितानाम् (धमच्युतानाम्, सर्वाश्रितानाम्, धर्म श्रुतानाम्, धर्मश्रुतीनाम्) for धर्मश्रितानाम् अपनोदनाय (अपि पीडनाय, उपजीवनाय, for उपपीडनाय राजधर्म (०धर्मे) for धर्मैर् नियुक्ता (विमुक्ता, निविष्टा) for वियुक्ता एव धर्मात् राजधर्मे नियुक्ता (एव धर्मा राजधर्मेषु युक्ता) for एव युक्ता सर्वविश्य (सचिन्वन्तो, सचित्यैतान्, सचिन्त्यते, सचिन्त्यन्ते, सछिद्यन्ते) for सर्वावस्थ स्वधर्मे (स्वकर्म, स्वधर्मान्, स्वधर्मात्, स्वधर्म, स्वधर्मा) for स्वधर्मम्

15 रथा for यथा यथा for तथा प्रगृहण (प्रहरण) for प्रग्रहण स्म त for स्मृतम्

16 धार्मिकान् for (अ) धार्मिकान् तीव्रैर् (तीक्ष्ण) for तीक्ष्णैर् गृह्णन्ति for गृह्णाति यमस्तथा for ०स्तदा

17 दाराभिस् (धाराद्यैस्) for धाराभिस् प्रवषति for तर्पयन्ति उपकारिणा for ०ण आयच्छति (आयच्छन्ति, आच्छिदन्ति) for आच्छिनत्ति वित्तानि for रत्नानि (उ) पकारिण (उपकारिणा, (अ) पकारिण) for (अ) पकारिणाम्

18 यदा निवर्त्यते पापो दण्डनीत्या महात्मभि ।
तदा धर्मो न चलते सद्भूत शाश्वत पर ।। शान्ति ६५।२७ ।।

19 यदा पश्यति चारेण सर्वभूतानि भूमिप ।
क्षेम च कृत्वा व्रजति तदा भवति भास्कर ।।
शान्ति ६८।४३ ।।

20 यदा ह्यासीदत पापान्दहत्युग्रेण तेजसा ।
मिथ्योपचरितो राजा तदा भवति पावक ।। शान्ति ६८।४२ ।।

20a रञ्जिताश्च प्रजा सर्वास्तेन राजेति शब्द्यते ।।
शान्ति ५९।१२७ ।।

21 राजमूलो महाराज धर्मो लोकस्य लक्ष्यते ।
प्रजा राजभयादेव न खादन्ति परस्परम् ।। शान्ति ६८।८ ।।

22 राज्ञ कोशबल मूल कोशमूल पुनर्बलम् ।
तन्मूल सर्वधर्माणा धर्ममूला पुन प्रजा ।। शान्ति १२८।३५ ।।

18 निवर्तते (निवत्यते, न वत्यते) for निवत्यते पाप (पापे) for पापो महामते (०मति) for महात्मभि तथा for तदा सभूत (सघात, सभूता) for सद्भूत परे (पर, पर, पुरा) for पर

19 भूत्वा for कृत्वा चरति for व्रजति भास्वर for भास्कर

20 सदा for यदा (अ) त्यासीदतः for ह्यासीहत पापा (पाप, पापैर पापो) for पापान् सत्येप for मिथ्योप चरिते (चरतो, चरते, चारितो) for चरितो राज्ञा for राजा

20 (a) शस्यते (पद्यते, कथ्यते) for शब्द्यते

21 महाप्राज्ञ (०प्रज्ञ) for ०राज रक्ष्यते (रक्षते, लक्षते) for लक्ष्यते

22 राज्ञा (राज्ञा) for राज्ञ धर्ममूल for ०मूला सदा (प्रजा) for पुन स्मृता (सदा) for प्रजा

23 राष्ट्रस्यैतत्कृत्यतम राज्ञ एवाधिषेचनम् ।
अनिन्द्रमबल राष्ट्र दस्यवोऽभिभवन्ति च ।। शान्ति ६७।२ ।।

24 श्रिय ददाति कस्मैचित्कस्माच्चिदपकर्षति ।
तदा वैश्रवणो राजँल्लोके भवति भूमिप ।। शान्ति ६८।४७ ।।

25 सर्वे त्यागा राजधर्मेषु दृष्टा
सर्वा दीक्षा राजधर्मेषु चोक्ता ।
सर्वे योगा राजधर्मेषु चोक्ता
सर्वे लोका राजधर्मान्प्रविष्टा ।। शान्ति ६३।२९ ।।

23 राज्यस्य for राष्ट्रस्य यत् for (ए) तत् एवाभिषेचने (चैवाभिषेचन) for (अ) भिषेचनम् अनिद्रम् for अनिन्द्रम् अनियम्यबल राष्ट्र for अनि राष्ट्र

24 श्रियो दशति for श्रिय ददाति कश्मिश्चित् for कस्मै० कस्माच्चापि (कस्माच्चेद्, कस्मादपि) for कस्माच्चिद् अपि कषति for अप० ततो for तदा राजा for राजन्

25 सर्वं for सर्वे यागा for त्यागा चोक्ता (दिष्टा, नष्टा, दृष्ट) for दृष्टा सर्वे त्यागा राजधर्मे प्रविष्टा for सर्वा क्ता विद्या for दीक्षा दृष्टा for चोक्ता सर्वा विद्या (सर्वे धर्मा, सर्वे यागा) for सर्वे योगा धर्मेषु युक्ता (धर्मे प्रयुक्ता) for धर्मेषु चोक्ता. धर्मा for लोका राजधम (०धर्मे) for ०धर्मान् प्रतिष्ठा for प्रविष्टा

———

XXXII राज्ञो गुणदोषाः ।

1 अक्रोधनोऽथाव्यसनी मृदुदण्डो जितेन्द्रिय ।
राजा भवति भूताना विश्वास्यो हिमवानिव ।।
शान्ति ५७।२६ ।।

2 अगूढविभवा यस्य पौरा राष्ट्रनिवासिन ।
नयापनयवेत्तार स राजा राजसत्तम ।। शान्ति ५७।३४ ।।

3 अथाददान कल्याणमनसूयुर्जितेन्द्रिय ।
वर्धते मतिमान्राजा स्रोतोभिरिव सागरा ।। शान्ति ९३।११ ।।

4 अदाता ह्यनतिस्नेहो दण्डेनावर्तयन्प्रजा ।
साहसप्रकृती राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ।। शान्ति ९३।१५ ।।

5 अधर्मदर्शी यो राजा बलादेव प्रवर्तते ।
क्षिप्रमेवापयातोऽस्मादुभौ प्रथममध्यमौ ।। शान्ति ९३।८ ।।

6 अधर्भ्यो हि मृदू राजा क्षमावानिव कुञ्जर ।।
शान्ति ५६।२७ ।।

1. प्रधष्यश्च for ऽथाव्यसनी भगवानिव for हिम०
2. -विषया यस्य for विभवा यस्य पुर (नरा, पुरा) for पौरा विवासिन for निवासिन वेत्ता च (वेत्ता य) for वेत्तार
3. अप्याददान for अथा०
4. आदाता for अदा० साहसी for साहस० प्रणश्यति for विन०
5. अधमशीलो for ०दर्शी उपजातो for ऽपजातो
6. अधर्मो (०मो, ०र्मेहि, अधर्म्येति, सुदम्यो हि) for अधर्म्यो हि नरो for मृदू

7 अनीर्षुर्गुप्तदार स्याच्चोक्ष स्यादघृणी नृप ।
स्त्रिय सेवेत नात्यर्थं मृष्ट भुञ्जीत नाहितम् ॥
शान्ति ७१।८ ॥

8 अपशास्त्रपरो राजा सचयान्नाधिगच्छति ।
अस्थाने चास्य तद्भिन्न सर्वमेव विनश्यति ॥ शान्ति ७२।१४ ॥

9 अप्रमत्तो भवेद्राजा च्छिद्रदर्शी परात्मनो ।
नास्य च्छिद्र पर पश्येच्छिद्रेषु परमन्वियात् ॥
शान्ति ९२।५१ ॥

10 अमोघक्रोधहर्षस्य स्वय कृत्यान्ववेक्षिण ।
आत्मप्रत्ययकोशस्य वसुधेय वसुन्धरा ॥ उद्योग ३८।२३ ॥

11 अरक्षितार हर्तार विलोप्तारमदायकम् ।
त स्म राजकलि हन्यु प्रजा सभूय निर्घृणम् ॥
अनु ६०।१९ ॥

7 नोग्र for चोक्ष मिष्ट for मृष्ट वाहित for नाहितम्

8 अथ (अप्य, अथ) for अप शास्त्रधनो (०धरो) for ०परो. सवधान् (सचय, सशयान्, धर्मार्थान्, सशय) for सचयान् यो (च) for न

9 छिन्नदर्शी for छिद्र० नान्य (नात्म) for नास्य परे (पर) for पर विद्यु for पश्येच् छिद्रेतु for छिद्रेषु

10 अपेत० (अबद्य) for अमोघ० वसुदैव (स्वाधीनेय) for वसुधेय

11 भर्तार (भीक्तार, कर्तार) for हर्तार अनायकम् for अदायकम् त वै (न स्म, तस्मै, तत्स्म) for त स्म राजन् for राज वर for कलि सनह्य (सहत्य, सदह्य) for सभूय निर्घृणा for निर्घृणम

12 अथसिद्धे पर धम मन्यते यो महीपति ।
ऋता च कुरुते बुद्धि स धर्मेण विरोचते ।। शान्ति ९३।७ ।।

13 अर्थानामननुष्ठाता कामचारी विकत्थन ।
अपि सर्वा मही लब्ध्वा क्षिप्रमेव विनश्यति ।।
शान्ति ९३।१० ।।

14 असत्पापिष्ठसचिवो वध्यो लोकस्य धर्महा ।
सहैव परिवारेण क्षिप्रमेवावसीदति ।। शान्ति ९३।९ ।।

15 आरब्धान्येव कार्याणि न पर्यवसितानि च ।
यस्य राज्ञ प्रदृश्यन्ते स राजा राजसत्तम ।। शान्ति ५७।३२ ।।

16 उत्थानहीनो राजा हि बुद्धिमानपि नित्यश ।
धर्षणीयो रिपूणा•स्याद्भुजङ्ग इव निर्विष ।।
शान्ति ५८।१६ ।।

17 नित्य हि व्यसनी लोके परिभूतो भवत्युत ।
उद्वेजयति लोक चाप्यतिद्वेषी महीपति ।। शान्ति ५६।४३ ।।

12 अत सिद्धि for अथसिद्धे सता for पर ऋद्धि (ऋती, वृद्धया, ऋद्धया) for ऋता वृद्धि for बुद्धि स्व for स धर्मेण for धर्मेण महीपति for विरोचते

13 विचक्षण for विकत्थन विप्रम् for क्षिप्रम्

14 प्रसीदति for [अ] व०

15 भू (स्व) for न

16 धीरो for हीनो दर्शनीयो for धषणीयो

17 व्यसने for ०नी युद्धे जयति for उद्वेज० योति (ह्यति, प्रति) for (अ) प्यति

18 एतावानात्मविजय पञ्चवर्गविनिग्रह ।
जितेन्द्रियो नरपतिर्बाधितु शक्नुयादरीन् ।। शान्ति ६६।५ ।।

19 एतैरेव गुणैर्युक्तो राजा शास्त्रविशारद ।
एष्टव्यो धर्मपरम प्रजापालनतत्पर ।। शान्ति ११८।१६ ।।

20 एव सर्वास्ववस्थासु सान्त्वपूर्व समाचरन् ।
प्रियो भवति भूताना धर्मज्ञो वीतभीर्नृप ।।
शान्ति १०३।२६ ।।

21 एव यो धर्मसरम्भी धर्मार्थपरिचिन्तक ।
अर्थान्समीक्ष्यारभते स ध्रुव महदश्नुते ।। शान्ति ६३।१४ ।।

22 एव ब्रह्मानधीयान राजा यश्च न रक्षिता ।
न वर्षति च यो मेघ सर्व एते निरर्थका ।। शान्ति ७९।४२ ।।

23 कामक्रोधौ पुरस्कृत्य योऽर्थ राजानुतिष्ठति ।
न स धर्म नचाप्यर्थं परिगृह्णाति बालिश ।। शान्ति ७२।७ ।।

18 विज्ञेय for विजय विनिर्जय for ०ग्रह विजेतु (नाधिक) for बाधितु रिपून् for अरीन्
19 युक्तै for यु० राज for राजा
20 सर्वज्ञो (धर्मज्ञे) for ०ज्ञो
21 परीक्ष्य for समीक्ष्य रमते (भजते) for (अ) रभते तद् for स सुख for ध्रुव
22 सर्व एव for सर्व एते
23 काम क्रोध (कामदोषौ, कामद्वेषौ) for काम० तु for [अ] तु च for स न चात्मान for न चाप्यथ

24 काले मृदु र्यो भवति काले भवति दारुण ।
स साधयति कृत्यानि शत्रू श्चैवाधितिष्ठति ।।
शान्ति १२८।६६ ।।

25 कृतानि सर्वकार्याणि यस्य वा पार्षदा विदु ।
गूढमन्त्रस्य नृपतेस्तस्य सिद्धिरसशयम् ।। ३८।१६ ।।

26 कृपणानाथवृद्धाना यदाश्रु व्यपमार्ष्टि वै ।
हृष सजनयन्नणा स राज्ञो धर्म उच्यते ।। शान्ति ६२।३४ ।।

27 क्रोधजानि तथोग्राणि कामजानि तथैव च ।
दशोक्तानि कुरुश्रेष्ठ व्यसनान्यत्र चैवह ।। शान्ति ५६।५६ ।

28 क्षममाण नृप नित्य नीच परिभवेज्जन ।
हस्तियन्त्रा गजस्येव शिर एवारुरुक्षति ।। शान्ति ५६।३६ ।।

29 क्षिप्रकारी जितक्रोध सुप्रसादो महामना ।
अरोगप्रकृतिर्युक्त क्रियावानविकत्थन ।। शान्ति ५७।३१ ।।

24 कीर्णे for काले प्र for स शत्रु चैव (स यस्तापि) for शत्रूश्चैव

25 जितानि for कृता० वा (वै, ते) for वा पारिषदा (राज्ञ परे) for वा पार्षदा बुद्धिर् for सिद्धिर् न सशय (अनुत्तमा, असशया) for असशयम्

26 सजनयेन् for ०यन्

28 हि नृपते for नृप नित्य जीव for नीच रुरुक्षित (अनुरक्षति) for [अ] रुरु०

29 सुप्रसवो for ०सादो महाबल for ०मना अरोष (अरोग) for अरोग मुक्त for युक्त

30 गुणवान् शीलवान् दान्तो मृदुर्धर्म्यो जितेन्द्रिय ।
सुदर्श स्थूललक्ष्यश्च न भ्रश्यते तदा श्रिय ।। शान्ति ५६।१६ ।।

31 तथा राज्ञ पर सत्यान्नान्यद्विश्वासकारणम् ।।
शान्ति ५६।१८ ।।

32 तद्दण्डविन्नृप प्राज्ञ शूर शक्नोति रक्षितु ।
न हि शक्यमदण्डेन क्लीवेनाबुद्धिनापि वा ।। शान्ति ६२।४५ ।।

33 तैक्ष्ण्य जिह्मत्वमादान्त्य सत्यमार्जवमेव च ।
मध्यस्य सत्त्वमातिष्ठस्तथा वै सुखमृच्छति ।। शान्ति १२०।५ ।।

34 त्यक्तोपात्त मद्यरत द्यूतस्त्रीमृगयापरम् ।
कार्ये महति यो युञ्ज्याद्धीयते स नृप श्रिय ।।
शान्ति ९४।१७ ।।

35 त्रायते हि यदा सर्व वाचा कायेन कर्मणा ।
पुत्रस्यापि न मृष्येच्च स राज्ञो धम उच्यते ।। शान्ति ६२।३१ ।।

30 सत्यवान् for शील० तदा for सदा श्रिय (श्रय) for श्रिय

31 राज्ञा (राज्ञा) for राज्ञ सत्य for सत्यात् आश्वास for विश्वास कारकम् for कारणम्

32 स for तद् दडवत् (०भृत्) for दण्डवित् सव for शूर

33 नित्यत्वम् (जिह्वत्वम्, मृदुत्वम्) for जिह्म० आदान (आदाय) for आदान्त्य सत्त्वम् for सत्यम् तथैव for तथा वै इच्छति (अछति, अहति, अचति, अच्छिति) for ऋच्छति

34 त्यक्तोपाद्य (०पाय, ०दात्त, त्यक्तदत, त्यक्तोदत, ०पात) for ०पात्त ०पान (०न) for ०रत युजानो for यो युञ्ज्याद्

35 पुत्रन्यासे for ०स्यापि मृष्याच्च (मृष्येत) for ०च्च

36 दशधर्मगतश्चापि यो धर्मं प्रत्यवेक्षते ।
सर्वलोकस्य कौन्तेय राजा भवति सोऽऽश्रमी ॥
शान्ति ६६।२५ ॥

37 दानाच्छेदे स्वयकारी सुद्वार सुखदर्शन ।
आर्तहस्तप्रदो नित्यमाप्तमन्यो नये रत ॥ शान्ति ११८।१९ ॥

38 द्विट्छिद्रदर्शी नृपनिर्नित्यमेव प्रशस्यते ।
त्रिवर्गविदितार्थश्च युक्तचारोपधिश्च य ॥ शान्ति ५७।१७ ॥

39 धर्ममेवानुवर्तस्व न धर्माद्विद्यते परम् ।
धर्मे स्थिता हि राजानो जयन्ति पृथिवीमिमाम् ॥
शान्ति ६३।६ ॥

40 धर्मारामान् धर्मपरान् येन रक्षन्ति मानवान् ।
पार्थिवा पुरुषव्याघ्र तेषा पाप हरन्ति ते ॥ शान्ति ६६।२७ ॥

36 देशधम (दशाधम) for दश० या for यो प्रत्यवेक्षयेत् (प्रत्यवेक्षेत) for ०वेक्षते लोकेषु for लोकस्य

37 दानच्छेदे (नातिच्छत्ता, ०द्य, ०द्य) for दानाच्छेदे श्रद्धालु (सुचार, सुदार, सद्वार, सुस्वादु, सस्वादु, स्वादुर) for सुद्वार आर्द्र for आर्त आप्ता मात्यो (आप्तमाप्तो) for आप्तमन्यो

38 द्विपेन्द्रदर्शी (छिद्रदर्शी च, विनिद्रदर्शी द्विट्चित्र०, विचित्रदर्शी अच्छिद्र०, अच्छिद्रशील) for द्विट छिद्रदर्शी त्रिवग (त्रिवर्गे, ०र्गो) for त्रिवर्ग चारपथश् for चारोपधि युक्ता (०क्तया) चारोपधश्च for युक्त श्च

40 धर्मावासान (धर्मागमान्, धमरामान्) for धर्मारामान् च for न पार्थिवा for मामवान् पार्थिव (मानवान्) for पार्थिवा पाद (धर्म) for पाप

41 धीरस्य स्पष्टदण्डस्य न ह्यात्मा प्रतिहन्यते ।। शान्ति ५६।४७ ।।

42 धीरो मर्षी शुचि शीघ्र काले पुरुषकारवित् ।
शुश्रूषु श्रुतवान् श्रोता ऊहापोहविशारद ।। शान्ति ११८।१७ ।।

43 धृतिमान् देशकालज्ञ सर्वधर्मविधानवित् ।
क्षत्रिय क्षत्रियश्रेष्ठ पृथिवीमनुशास्ति वै ।।
आरण्यक १५९।३ ।।

44 न यस्य कूटकपट न माया न च मत्सर ।
विषये भूमिपालस्य तस्य धर्म सनातन ।। शान्ति ५७।३७ ।।

45 नराधिपश्चाप्यनुशिष्य मेदिनी
दमेन सत्येन च सौहृदेन ।
महद्भिरिष्ट्वा क्रतुभिर्महायशा
स्त्रिविष्टपे स्थानमुपैति सत्कृतम् ।। शान्ति ६८।६० ।।

41 वीरस्य f r धी० धृत० (स्पृष्ट०, सृष्ट०, सम०) for स्पष्ट तस्याज्ञा (नह्यात्मा) for नह्याज्ञा

42 धीर (वीरो) for धीरो मनीषी for मर्षी तीक्ष्ण (दीर्घ) for शीघ्र काल for काले कालवित् (कारवान्) for ०वित् ज्ञाता for श्रोता व्यूहापोह for ऊहापोह

43 सवधमविभागवित् (सवकर्मविभागवित्) for सवधमविधानवित् प्रशास्ति पृथिवी चिर (पृथिवीमनुशासति) for पृथिवीमनुशास्ति वै,

44 चास्य for यस्य कूटा for कूट कपटा (प्रकट, ०ट, प्रशम) for कपट

45 समेन for दमेन त्रिविष्टपे (त्रिपिष्टपे, ०प) for त्रिवि० सत्कृत (सत्कृति, शाश्वत) for सत्कृतम्

46 न हि सत्यादृते किंचिद्राज्ञा वै सिद्धिकारणम् ।
सत्ये हि राजा निरत प्रेत्य चेह च नन्दति ।। शान्ति ५६।१७ ।।

47 न हि कामात्मना राज्ञा सतत शठबुद्धिना
नृशसेनातिलब्धेन शक्या पालयितु प्रजा ।। शान्ति ७६।१४ ।।

48 नह्युत्थानमृते दैव राज्ञामर्थप्रसिद्धये ।। शान्ति ५६।१४ ।।

49 नान्यानपीडयित्वेह कोश शक्य कुतो बलम् ।
तदथ पीडयित्वा च दोप न प्राप्तुमर्हति ।। शान्ति १२८।३६ ।।

50 नाहवादी न निर्द्वन्द्वो न यत्किचनकारक ।
कृते कर्मण्यमोघाना कर्ता भृत्यजनप्रिय ।। शान्ति ११८।२० ।।

51 निग्रहेण च पापाना साधूना प्रग्रहेण च ।
यज्ञैर्दानैश्च राजानो भवन्ति शुचयोऽमला ।। शान्ति ६८।३ ।।

46 राज्यम् (राज्ञाम्) for सत्याद् राज्ञो for राज्ञा सत्य for सिद्धि कारक for कारणम् निरत प्रेत्य for राजा निरत, नियत (निहित) for निरत राजा for प्रेत्य नदते (निन्दति) for नन्दति

47 कर्मात्मना (कामार्थिना) for ०त्मना काम for शठ बुद्धेन for लुब्धेन शक्य (शक्य) for ०क्या

48 राजधर्म (राज्ञामथ) for ०मर्थ प्रशातये for प्रसिद्धये

49 मान्यान् (न चान्यान्, नान्याम्) for नान्यान् सपीडयित्वा for अपीड० एष for [इ] ह कोश for कोश शक्य (सत्य) for शक्य अर्हसि for ०ति

50 च for यत् कृत for कृते आमात्याना (अयोगाना) for [अ] मोघाना गृह्य (भक्त) for भृत्य

51 जयति for भवन्ति विमलाशया for शुचयोऽमला

52 नित्य यस्तु सतो रक्षेदसतश्च निर्वर्हयेत् ।
स एव राजा कर्तव्यस्तेन सर्वमिद धृतम् ।। शान्ति ७९।४६ ।।

53 नित्योद्युक्तेन वै राज्ञा भवितव्य युधिष्ठिर ।
प्रशाम्यते च राजा हि नारीवोद्यमवर्जित ।। शान्ति ५७।१ ।।

54 पुत्रा इव पितुर्गेहे विषये यस्य मानवा ।
निर्भया विचरिष्यन्ति स राजा राजसत्तम ।। शान्ति ५७।३३ ।।

55 प्रजा पालयतोऽसम्यगधर्मेणेह भूपते ।
हार्द भय सभवति स्वर्गश्चास्य विरुध्यते ।। शान्ति ८६।१४ ।।

56 प्राज्ञो न्यायगुणोपेत पररन्ध्रेषु तत्पर ।
सुदर्श सर्ववर्णाना नयापनयवित्तथा ।। शान्ति ५७।३० ।।

57 पिता माता गुरुर्गोप्ता वह्निर्वैश्रवणो यम ।
सप्त राज्ञो गुणानेतान् मनुराह प्रजापति ।।
शान्ति १३७।९९ ।।

52 निवर्हेत् (निवर्त, न वर्ह) for निवर्ह० भृत (स्मृत, वृत्त) for धृतम्

53 न प्रशस्यस्तु for प्रशाम्यते च नारी च (नाडीव, नापिच) for नारीव उद्यत for उद्यम वर्जिता (वर्जित) for वर्जित

54 वासिन for मानवा चरति स्म for ०रिष्यन्ति

55 सवदति for सभ० निरुध्यते (न रुध्यते) for वि०

56 त्याग for न्याय परराष्ट्रेषु for ०रन्ध्रेषु सत्वर (लालस) for तत्पर सर्वभूताना for ०वर्णाना वित्तदा (हेतुना) for वित्तथा

57 शास्ता for गोप्ता विभर for मनर

58 मानुषाणामधिपति देवभूत सनातनम् ।
देवाश्च बहुमन्यन्ते धर्मकाम नरेश्वरम् ।। शान्ति ६५।२९ ।।

59 मूढमैन्द्रियक लुब्धमनार्यचरित शठम् ।
अनतीतोपध हिस्र दुर्बुद्धिमबहुश्रुतम् ।। शान्ति ६४।१६ ।।

60 मृगयाक्षास्तथा पान स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
कामजान्याहुराचार्या प्रोक्तानीह स्वयभुवा ।।
शान्ति ५९।६० ।।

61 मृदुरित्यवमन्यन्ते तीक्ष्ण इत्युद्विजन्ति च ।
तीक्ष्णकाले च तीक्ष्ण स्यान्मृदुकाले मृदुर्भवेत् ।।
शान्ति १३८।६४ ।।

62 मेधावी धारणायुक्तो यथान्यायोपपादक ।
दान्त सदा प्रियभाषी क्षमावाश्च विपर्यये ।।
शान्ति ११८।१८ ।।

63 यदा शारणिकान् राजा पुत्रवत्परिरक्षति ।
भिनत्ति न च मर्यादा स राज्ञो धर्म उच्यते ।।शान्ति ९२।३२।।

58 ०रूप for ०भूत महाद्युति for सनातनम् सर्वेभि for च बहु

59 अनायमजितात्मक for अनायचरित शठम् मानातीतोपध अनतीतोपर) for अनतीतो०

60 मृगयाख्यास् (०याक्षस्) for ०याक्षास् त्रयश्च for स्त्रियश्च

61 मृत्युर् for मृदुर् जानन्ति for मन्यन्ते त for च भवेत्तीक्ष्णो for चतीक्ष्ण

62 दारुणा (दारणा, करणा) for धारणा यथायुक्तोप for ०न्यायोप वादक for पादक क्षमायाश्च for ०वाश्च

63 युद्धा for यदा राज्य for राजा न स (च न) for न च

64 यदा प्रदक्षिणैर्यज्ञैर्यजते श्रद्धयान्वित ।
कामद्वेषावनादृत्य स राज्ञो धर्म उच्यते ।। शान्ति ६२।३३ ।।

65 यद्यप्यस्य विपत्ति स्याद्रक्षमाणस्य वै प्रजा ।
सोऽप्यस्य विपुलो धर्म एववृत्ता हि भूमिपा ।।
शान्ति ५८।२३ ।।

66 यश्च राजा महोत्साह क्षत्रो धर्मरतो भवेत् ।।
स तुष्येद्दशभागेन ततस्त्वन्यो दशावरै ।। शान्ति ३०८।१५८ ।।

67 यस्तु रञ्जयते राजा पौरजानपदान् गुणै ।
न तस्य भ्रश्यते राज्य गुणधर्मानुपालनात् ।।
शान्ति १३७।१०३ ।।

68 यस्य चारश्च मन्त्रश्च नित्य चैव कृताकृते ।
न ज्ञायते हि रिपुभि स राजा राज्यमर्हति ।।
शान्ति ५७।३९ ।।

64 यजेत (यजते) for यजते अनाश्रित्य for ०दृत्य

65 विवर्ति for विपत्ति रक्ष्यमाणस्य for रक्ष० द्विजा for प्रजा हि for ऽपि विमलो for विपुलो

66 स (तु) for च ०धर्मे for ०धम रता for रतो सातुष्येद् (सतुष्यद्, स तुष्यद्) for स तुष्येद् दशपरै (०वर, ०पर) for ०वरै

67 य स्म for यस्तु राज्ञा (सदा) for पौर गणै for गुणै तत्र for तस्य नश्यते (ग्रस्यते, भ्रस्यते, भज्यते, दृश्यते) for भ्रश्यते स्वय for गुण धर्मार्थे for धर्मानु

68 यश्च for यस्य ०तौ for कृते ज्ञायते (ज्ञायेते) for ०यते

69 यस्य स्म विषये राज्ञ स्तेनो भवति वै द्विज ।
राज्ञ एवापराध त मन्यते तद्विदो जना ॥
शान्ति ७७।१२ ॥

70 य सत्करोति ज्ञानानि नेय पौरहिते रत ।
सता धर्मानुगस्त्यागी स राजा राज्यमर्हति ॥ शान्ति ५७।३८ ॥

71 युक्तदण्डो न निर्दण्डो धर्मकार्यानुशासक ।
चारनेत्र परावेक्षी धर्मार्थकुशल सदा ॥ शान्ति ११८।२२ ॥

72 रक्षितात्मा तु यो राजा रक्ष्यान् यश्चानुरक्षति ।
प्रजाश्च तस्य वर्धन्ते ध्रुव च महदश्नुते ॥ शान्ति ९४।१८ ॥

73 राजा गुणशताकीर्ण एष्टव्यस्तादृशो भवेत् ॥
शान्ति ११८।२३ ॥

69 यस्मात्स (यत्तस्य) for यस्य स्म राजन for राज्ञ स्तेना भवन्ति वै द्विजा for स्तेनो द्विज तु for त तद्विजोत्तमा (तद्विजातय) for तद्विदो जना

70 य सस्करोति (यस्मात्करोति) for य सत्क० ज्ञातीनि (भूतानि, दानानि) for ज्ञा० ज्ञेये (ज्ञेय, श्रेयान्) for नेय परहिते (पौरो०) for पोर० सतो for सता वर्त्यानुगस for धर्मा० स्वर्गम for राज्यम्

71 युक्तदण्डे (युक्त दण्डो, युक्तदम्भो, विनिदण्डो) for युक्तदण्डो धमकामोनु for ०कार्यानु सावक (शासन शासका, शसक) for शासक चारुनेत्र for चारनेत्र कृतावेक्षी (यथावेक्षी, प्रजावेक्षी, परापेक्षी, परान्वेषी) for परावेक्षी तथा for सदा

72 रक्षितार्था for र त्मा च (नु) for तु (अ) पि [(अ) भि] for अनु रक्षितश्च सुरक्षिभि for रक्ष्यान् ति सुख for ध्रुव

73 राज्ञा for राजा

74 राज्य हि सुमहत्तन्त्र दुर्धार्यमकृतात्मभि ।
न शक्य मृदुना वोढुमाघातस्थानमुत्तमम् ।। शान्ति ५८।२१ ।।

75 वाक्पारुष्य तथोग्रत्व दण्डपारुष्यमेव च ।
आत्मनो निग्रहस्त्यागोऽथार्थदूषणमेव च ।। शान्ति ५९।६१ ।।

76 विवर्धयति मित्राणि तथारीश्चापकर्षति ।
सपूजयति साधूश्च स राज्ञो धर्म उच्यते ।। शान्ति ९१।३५ ।।

77 वृद्धै समन्व्य सद्भिश्च बुद्धिमद्भि श्रुतान्वितै ।
सुस्थित शास्ति दण्डेन व्यसनी परिभूयते ।।
आरण्यक १४९।३८ ।।

78 वेदवेदाङ्गवित्प्राज्ञ सुतपस्वी नृपो भवेत् ।
दानशीलश्च सतत यज्ञशीलश्च भारत ।। शान्ति ६९।३० ।।

79 व्यक्तश्चानुग्रहो यस्य यथार्थश्चापि निग्रह ।
गप्तात्मा गुप्तराष्ट्रश्च स राजा राजधर्मवित् ।।
शान्ति १२०।२९ ।।

74 राज्ञा for राज्य भद्र (कर्तु, तत्र, तन्त्रे) for तन्त्र अशक्य for न शक्य आयास (आयात, आयास) for आघात एव च (उल्वण) for उत्तमम्

75 दाड for दण्ड विग्रहस् for निग्रहस् निग्रहोथा (निग्रहोर्था) for निग्रह० ह्यर्थ, चाथ (अथ) for ऽथाथ

76 विवर्धयति for ०यति चापि कर्षति for चाप०

77 श्रिया० for श्रुता० धर्मेण for दण्डेन

78 विद्याङ्ग for वेदाङ्ग वसेत् for भवेत्

79 व्यक्ताश् for व्यक्तश् यथान्नश (यथोक्तश्) for यथार्थश् विग्रह for निग्रह ०धर्मश्च for ०राष्ट्रश्च राजसत्तम for ०धर्मवित्

80 शुचिस्तु पृथिवीपालो लोकचित्तग्रहे रत ।
न पतत्यरिभिर्ग्रस्त पतितश्चावतिष्टते ।। शान्ति ५७।२८ ।।

81 सत्य पालयति प्राप्त्या नित्य भूमि प्रयच्छति ।
पूजयत्यतिथीन् भृत्यान् स राज्ञो धर्म उच्यते ।।
शान्ति ९२।३६ ।।

82 सर्वसग्रहणे युक्तो नृपो भवति य सदा ।
उत्थानशीलो मित्राढ्य स राजा राजसत्तम ।।
शान्ति ११८।२७ ।।

83 सर्वातिशङ्की नृपतिर्यश्च सर्वहरो भवेत् ।
स क्षिप्रमनृजुर्लुब्ध स्वजनेनैव बाध्यते ।। शान्ति ५७।२७ ।।

84 सगृहीतजनोऽस्तब्ध प्रसन्नवदन सदा ।
दाता भृत्यजनावेक्षी न क्रोधी सुमहामना ।।शान्ति ११८।२१।।

80 विशुद्ध॰ for शुचिस्तु त्वेकवृत्त (लोकवित्त, लोकस्यानु) for लोकचित्त परितश् (पततश्, स्थपतिश्) for पतितश्

81 प्राप्या (प्राप्य, प्रशास्ति, प्रीत्या, गुप्त्या) for प्राप्त्या धर्म for भूमि नियच्छति, (प्रयच्छत, स यच्छति) for प्रय॰ [अ] तिथिं (नित्य) for भृत्यान्

82 सहरणे for सग्रहणे सवदा for य सदा राज for राजा सत्तम for सत्तम

83 स र्वाभिशकी for सवाति॰ अनृजु for अनृजुर् बध्यते for बा॰

84 ऽलब्ध for ऽस्तब्ध तदा for सदा त्राता for दाता सर्व for भृत्य जनापेक्षी for ॰वेक्षी अक्रोधी for न क्रोधी

85 सविभाज्य यदा भुङ्क्ते न चान्यानवमन्यते ।
निहन्ति बलिन दृप्त स राज्ञो धर्म उच्यते ।।
शान्ति ९२।३० ।।

86 साहसप्रकृतिर्यत्र कुरुते किंचिदुल्वणम् ।
अशास्त्रलक्षणो राजा क्षिप्रमेव विनश्यति ।। शान्ति ९४।४ ।।

87 सुप्रणीतेन दण्डेन प्रियाप्रियसमात्मना ।
प्रजा रक्षति य सम्यग् धर्म एव स केवल ।।
शान्ति १२१।१० ।।

88 स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्य षाड्गुण्यविदितात्मन ।
अनवज्ञातशीलस्य स्वाधीना पृथिवी नृप ।। उद्योग ३८।२२ ।।

89 स्वयं प्रहर्ता दाता च वश्यात्मा वश्यसाधन ।
काले दाता च भोक्ता च शुद्धाचारस्तथैव च।
शान्ति ५७।२२ ।।

85 यथा for यदा नामात्यान् (नवान्यान्) for न चान्यान् निहन्याद् for निहन्ति तद् for स राज्ञा for राज्ञो

86 साहस (साहस) for सा० यश्च (यस्तु) for यत्र क्रियते (प्रकृते) for कुरुते चरते (रक्षितो) for लक्षणो

87 आत्मन for आदित सत्य for सम्यग् स एव for एव हि

88 अनविज्ञात (अनभिज्ञात, अनभिज्ञान, अनन्तज्ञान, अनवज्ञान) for अनवज्ञात स्वामिन for स्वाधीना स्वधीना तस्य मेदिनी for स्वा. नृप

89 स्याद् for च वश्यदर्शन (रम्यसाधन) for ०साधन दाता for भोक्ता श्रद्धाचारस् for शुद्धा०

XXXIII. राष्ट्रसंग्रहः ।

1 ग्राम ग्रामशताध्यक्षो भोक्तुमर्हति सत्कृत ।
महान्त भरतश्रेष्ठ सुस्फीतजनसकुलम् ।
तत्र ह्यनेकमायत्त राज्ञो भवति भारत ।। शान्ति ८८।७ ।।

2 ग्रामस्याधिपति कार्यो दशग्राम्यस्तथापर ।
द्विगुणाया शतस्यैव सहस्रस्य च कारयेत् ।। शान्ति ८८।३ ।।

3 ग्रामे यान्ग्रामदोषाश्च ग्रामिक परिपालयेत् ।
तान्ब्रूयाद्दशपायासौ स तु विशतिपाय वै ।। शान्ति ८८।४ ।।

1 पार्थिव (यत्कृत) for सत्कृत महार्ते (तदा तद्, तदा तु) for महान्त नगर for भरत सुस्फीत (सुस्थित, सुप्सीत) for सुस्फीत जल for जन राष्ट्रे (राष्ट्र) for राज्ञो

2 दशग्रामस् for ०ग्राम्यम दशग्रामपतिस्तथा for दश र द्विगुणो य (च तस्यैव, शतस्यैव) for द्विगुणाया विशत्यादि शत चैव (विशतीश शतेश च, विशस्त्रिशच्छतेश च) for द्विगु व

3 ग्रामीयान् for ग्रामे यान् दोषाश्च for ०षाश्च ग्रामत (ग्रामिक) for ०क प्रति (परि) भावयेत् for परिपालयेत् तद् for तान् देशपाय for दशपाय मन्त्र (स च) for स तु

4 तथा यद्ग्रामकृत्य स्याद्ग्रामिकृत्प च ते स्वयम् ।
धर्मज्ञ सचिव कश्चित्तत्प्रपश्येदतन्द्रित ।। शान्ति ८८।९ ।।

5 नगरे नगरे च स्यादेक सर्वार्थचिन्तक ।
उच्चै स्थाने घोररूपो नक्षत्राणामिव ग्रह ।।
भवेत्स तान्परिक्रामेत्सर्वानेव सदा स्वयम् ।।
शान्ति ८८।१० ।।

6 न्यसेत गुल्मान्दुर्गेषु सधौ च कुरुनन्दन ।
नगरोपवने चैव पुरोद्यानेपु चैव ह ।। शान्ति ६९।६ ।।

7 यानि ग्रामीणभोज्यानि ग्रामिकस्तान्युपाश्नुयात् ।
दशपस्तेन भतव्यस्तेनापि द्विगुणाधिप ।। शान्ति ८८।६ ।।

4 तेषा (येषा) for तथा मग्रामकृत्य for यद्ग्राम० ग्रामकृत्य (ग्राम्यकृत्य, राष्ट्रकृत्य) for ग्रामिकृत्य तेषु यत् (यद्भवेत्) for ते स्वयम् तत्तत्पश्यद् (तदवेक्षेद्, तानवेक्षेद्, प्रत्यपश्येत्) for तत्प्रपश्येद्

5 नागरी for first नगरे नगरे नागरीय स्याद् for नगरे स्याद् सर्वानु (सर्वोनु) for सर्वार्थ चिन्तन for चिन्तक उच्चस्थाने (उच्चै स्थाने, उच्चस्थानो) for उ ने घोररूपे for ०रुपो स च तान् स for भवेत्स त न् परिक्रामन् for परिक्रामेत् सभासद (सभासदान्,) for सदा स्वयम्

6 सत्तम for नन्दन पुरोयानेषु for पु षु सवश for चैवह पुरोद्याने तथैव च for पु ह

7 ग्राम्याणि (ग्रामिक) for ग्रामीण ग्रामिकास् (ग्रामकास्) for ग्रामिकस् तान्युपाश्नियात् (पाश्नयात्, तान्यवाप्नुयात्, ता यु-पाश्नुते) for ०पाश्नुयात् दशमस् for दशपस् भतव्य (वक्तव्यस् तद्वेद्यस्) for भतव्यस्

8 शाखानगरमर्हस्तु सहस्रपतिरुत्तमम् ।
धान्यहैरण्यभोगेन भोक्तु राष्ट्रिय उद्यत ।। शान्ति ८८।८ ।।

9 सोऽपि विगत्यविपतिवृ त्त जानपदे जने ।
ग्रामाणा शतपालाय सर्वमेव निवेदयेन् ।। शान्ति ८८।५ ।।

8 मुरयस्तु for मर्हस्तु सहस्रपतिम for पतिर् उदगम (उत्तम) for ०मम् धा॰य for धान्य हिरण्य for हैरण्य भोग्येन (भागन) for भोगेन भोगे for भोक्तु राष्ट्रियम (राष्ट्रीय) for राष्ट्रिय उद्यत (सज्जित, ०त सगत, सवृत, सह्कि) for उद्यत

9 (अ) विपति for ०पति विशाविपस्तु तत्सव for सोऽपि तिर वृत्ति (वृत) for वत्त, जनपदे (दानपते) for जान० एव (एतन, ते तन्) for एव शती चापि सहस्रिणे for सव येत्

XXXIV दुर्गाणि पुरं च ।

1 ऊर्जस्विनरनागाश्व चत्वरापणशोभितम् ।
प्रसिद्धव्यवहार च प्रशान्तमकुतोभयम् ।। शान्ति ८७।८ ।।

2 तत्र कोश बल मित्र व्यवहार च वर्धयेत् ।
पुरे जनपदे चैव सर्वदोषान्निवतयेत् ।। शान्ति ८७।११ ।।

3 तस्य द्वाराणि कार्याणि पर्याप्तानि बृहन्ति च ।
सवत सुविभक्तानि यन्त्रैरारक्षितानि च ।।
आश्रम वासिक ६।१७ ।।

4 दुर्गाणा चाभितो राजा मूलच्छेद प्रकारयेत् ।
सर्वेषा क्षुद्रवृक्षाणा चैत्यवृक्षान् विवर्जयेत् ।। शान्ति ६९।३९ ।।

1 ऊजस्व (०स्तीन्, औजस्वि, ऊजस्वी) for ऊजस्वि नागाश्व (नागाश्च, नानाश्वा) for ०श्व

2 यत्र for तत्र कोष (कोष, कोश, शोक) for कोश नित्य for मित्र वर्जयेत् for वर्धयेत् पुरो for पुरे चैव for चैव सवघोष (०दोष) for ०दोषान् निवजयेत् for नि त्

3 सर्वाणि for कार्याणि आयतानि for पर्याप्तानि यत्नैर् (यत्तैर्) for यन्त्रैर् वा रक्षितानि for आ०

4. द्रुमाणा for दुर्गाणा वाभितो (त्वभितो, अभितो) for चाभितो प्रचरयेत् (प्रयोजयेत्) for प्र त् वर्णाना for वृक्षाणा चैत्र for चैत्य वृक्ष for वृक्षान् विसजयेत् for वि त्

5 दुर्गेपु च महाराज षट्सु ये शास्त्रनिश्चिता ।
सर्वेषु तेषु मन्यन्ते नरदुर्गं सुदुस्तरम् ।। शान्ति ५६।३५ ।।

6 धन्वदुर्गं महीदुर्गं गिरिदुर्गं तथैव च ।
मनुष्यदुर्गमब्दुर्गं वनदुर्गं च तानि षट् ।। शान्ति ८७।५ ।।

7 नटाश्च नर्तकाश्चैव मल्ला मायाविनस्तथा ।
शोभयेयु पुरवर मोदयेयुश्च सर्वश ।। शान्ति ६९।५८ ।।

8 परिखाश्चैव कौरव्य प्रतोली सकटानि च ।
न जातु कश्चित्पश्येत्तु गुह्यमेतद्युधिष्ठिर ।। शान्ति ६९।५३ ।।

5 चैव राजेन्द्र for च ज शास्त्रनिर्मिता (०वित्तमा, निश्चयान्, साप्रत स्थिता, कायनिश्चया) for शास्त्रनिश्चिता सवदुर्गेषु for सर्वेषु तेषु वरदुग for नर० स दुस्तर (सुदुगम) for सु रम्

6 बधदुग (बधुदुर्ग, धन०, धनु०, धान्व०) for धन्वदुर्गं मृद्दुर्ग (सदुर्ग, दुर्ग च) for अब्दुर्गं मनुष्यदुर्गम दुर्ग (दुर्गमपा दुग, ०द्रुमदुर्ग च) for मनुष्य ब्दुर्गं नव (वन) दुर्गाणि तानि षट् for वन षट्

7 नटाश्च (नतकाश्च, नतनाश्च) for नतकाश्च सर्व (सर्वां, मल्लान्), for मल्ला शोषयेयु for शोभयेयु मोचयेयु (सादयेयु) for मोदयेयु

8. परिघाश् (परिघाश्) for परिखाश् राजेन्द्र for कौरव्य निष्कुटानि for सकटानि कस्यचित् for कश्चित् पश्येत for पश्येत्तु न जात्वन्य प्रपश्येत for न त्तु

9 पुरः च ते सुगुप्त स्याद्दृढप्राकारतोरणम ।
अट्टाट्टालकसबाध षटपथ सर्वतोदिशम् ।।
आश्रमवासिक ६।१६ ।।

10 प्रकण्ठी कारयेत्सम्यगाकाशजननीस्तथा ।
आपूरयेच्च परिखा स्थाणुनक्रझषाकुला ।। शान्ति ६६।४१ ।।

11 भाडागारायुधागारान्धान्यागाराश्च सर्वश ।
अश्वागारान्गजागारान्बलाधिकरणानि च ।।
शान्ति ६९।५२ ।।

12 यत्पुर दुर्गसपन्न धान्यायुधसमन्वितम् ।
दृढप्राकारपरिख हस्त्यश्वरथसकुलम् ।। शान्ति ८७।६ ।।

9 चैव for चते (ऽ) स्तु for सु गृह (दृढ, वर, द्वार) for दृढ अट्टट्टालक (उच्चाट्टालक, अष्टाट्टालक) for अट्टाट्टालक सबन्ध (सव्याध) for सबाध षट्पद (षट्सुख, सुगुप्त, सत्पथ, षट्गुप्त,) for षट्पथ सर्वतोदिश for ०शम्

10 प्रकण्ठी (पताका, प्रकाडी, प्रगुटी, प्रकाडा, प्रगडी, प्रकडी, परुषी, प्रगडी, प्रकडी, प्रकठी, प्रकीण, प्रकाडी, प्रकुठी प्रकुणी, प्रकठ, प्रखडी) for प्रकण्ठी साम्यम् for सम्यग् प्राकाशम् (आकाश) for आकाश जवनीस् (जननी, अवनीस्, जीवनीस्, अवनि०, जपनीस्, जीवनस्) for जननीस् तदा for तथा आपूरयेश्च (०यच्च) for ०येच्च परिखा (परिघा, परिघा, परिखा) for परिखा स्थानु (स्थान) for स्थाणु कषाकुला (झषाकुला, कुपाकुलान्, ह्यषाकुला) for झ ला

11 योधागाराश् for धान्या०

12 पर (पुनर्) for पुर ससर्ग for सम्पन्नं धान्यायुत (नानायुध) for धान्यायुध दृढप्रधान (०प्रकार) for ०प्राकार परिघ (विषम) for ०ख

13 विद्वास शिल्पिनो यत्र निचयाश्च सुसचिता ।
धार्मिकश्च जनो यत्र दाक्ष्यमुत्तममास्थित ।। शान्ति ८७।७ ।।

14 विशालान् राजमार्गाश्च कारयेत नराधिप ।
प्रपाश्च विपणीश्चैव यथोद्देश समादिशेत् ।। शान्ति ६९।५१ ।।

15 षड्विध दुर्गमास्थाय पुराण्यथ [a]निवेशयेत् ।
सर्वसपत्प्रधान यद्बाहुल्य वापि सभवेत् ।। शान्ति ८७।४ ।।

16 समाजोत्सवसपन्न सदापूजितदैवतम् ।
वश्यामात्यबलो राजा तत्पुर स्वयमावसेत् ।। शान्ति ८७।१० ।।

17 सुप्रभ सानुनाद च सुप्रशस्तनिवेशनम् ।
शूराढ्यजनसपन्न ब्रह्मघोषानुनादितम् ।। शान्ति ८७।९ ।।

13 शिल्पिते for नो हसचिता (सुसचया) for ०चिता जना for जनो धार्मिकाश्च जना यत्र (जनाप्यत्र) for धा यत्र आस्थिता for ०त

14 विपुलाश् for विपणीश् समाविशेत् (समाचरेत्) for ०दिशेत्

15 (अ) भि for (अ) थ सर्वे तस्य (सव सम्यक्) for सर्वसपत् तद् (च) for यद् बाहुभ्या for बाहुल्य (अ) थ ((अ) ति) for (अ) पि यद्भवेत् [(अ) सभवे] for सभवेत्

16 देवत for दैवतम् सदादैवतपूजितम for सदा तम् पश्य for वश्य आविस (से, त्) (आविशेत्) for आवसेत्

17 प्रसभ for सुप्रभ शान्तनाद (०श्रान्त, ०शान्ति, भानु०, सानुदान) for ०नाद सुप्रशान्त (०प्रशस्त) for ०स्त नि॰वेदन for ०शनम् शूराढ्य for ०ढ्य गुणसपन्न (जनसपूण) for ०सपन्न शूराढ्य प्राज्ञसपूण for शू न्न नादिन for नादितम्

XXXV दूतः ।

1 अस्तब्धमक्लीवमदीर्घसूत्रं सानुक्रोशं श्लक्ष्णमहार्यमन्यैः ।
अरोगजातीयमुदारवाक्यं दूतं वदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ।।
उद्योग ३७।२५ ।।

2 कुलीनः शीलसंपन्नो वाग्मी दक्षः प्रियंवदः ।
यथोक्तवादी स्मृतिमान्दूतः स्यात्सप्तभिर्गुणैः ।।
शान्ति ८६।२७ ।।

3 न तु हन्यान्नृपो जातु दूतं कस्यांचिदापदि ।
दूतस्य हन्ता निरयमाविशेत्सचिवैः सह ।। शान्ति ८६।२५ ।।

4 यथोक्तवादिनं दूतं क्षत्रधर्मरतो नृपः ।
यो हन्यात्पितरस्तस्य भ्रूणहत्यामवाप्नुयुः ।।
शान्ति ८६।२६ ।।

1 अध्वस्त for अस्त०धम् शक्त (शुल्क, कुशल, शक्य, शुक्ल) for श्लक्ष्ण अवार्य for अहार्य अरोगि for अरोग वेष (वाच) for वाक्य

2 कुल for शील द्युति for स्मृति

3 हन्या (हर्म्यान्, ह्यन्या) for हन्यान् निरयान् for निरयम्

4 (उ) क्तवचन for ०वादिन क्षात्र for क्षत्र ब्रह्महत्याम् for भ्रूण०

XXXVI उपायाः ।

1 अमित्र मित्रसपन्न मित्रैर्भिन्दन्ति पण्डिता ।
भिन्नैर्मित्रै परित्यक्त दुर्बल कुरुते वशे ॥
आरण्यक ३४।६६ ॥

2 उपायैस्त्रिभिरादानमर्थस्याह बृहस्पति ।
सान्त्वेनानुप्रदानेन भेदेन च नराधिप ।
यमर्थ शक्नुयात्प्राप्तु तेन तुष्येद्धि पण्डित ॥
शान्ति ६९।२३ ॥

3 न बहूनभियुञ्जीत यौगपद्येन शात्रवान् ।
साम्ना दानेन भेदेन दण्डेन च पुरदर ॥ शान्ति १०४।३५ ॥

1 अमित्रेण च सयुक्त for अ न्न विन्दति (भेदन्ति) for भिन्दन्ति त्यक्तान् for त्यक्त युवान (दुर्बलान) for दुबल कुवते for कुरुते वश for वशे

2 उपाये for ०यै आत्मानम for आदानम आर्तस्य for अर्थस्य (अ) पि for (आ) ह शान्त्वेन for सान्त्वेन तु for (अ) नु भेदनेन for भेदेन च नराधिप for ०प यदर्थ (य सर्व) for यमर्थ प्राप्त (प्रास्त) for प्राप्तु तुष्टेद्धि (तुष्येत, कृष्येत) for तुष्येद्धि पालित (पाडित) for पडित न तद् युद्धेन पडित for तेन त

3 अपि युञ्जीत [उ (अ) परध्येत उपरुन्धेत] for अभियुञ्जीत पुरदर (०र) for ०र

4 बलस्य व्यसनानीह यान्युक्तानि मनीषिभि ।
मुख्यो भेदो हि तेषा वै पापिष्ठो विदुषा मत ।।
विराट ४६।११ ।।

5 भेद च प्रथम यञ्ज्यात्तूष्णी दण्ड तथैव च ।
काले प्रयोजयेद्राजा तस्मिस्तस्मिस्तदा तदा ।।
शान्ति १०४।२७ ।।

6 यद्येवमभियायाच्च दुर्बल बलवान्नृप ।
सामादिभिरुपायैस्त क्रमेण विनिवर्तयेत् ।।
आश्रमवासिक ११।१७ ।।

7 लब्ध प्रशमयेद्राजा निक्षिपेद्धनिनो नरान् ।
ज्ञात्वा स्वविपय त च सामादिभिरुपक्रमेत् ।।
आश्रमवासिक १२।१७ ।।

4 मुरयभेदे (मुरये भेदे, मुखभगो, मुख्यभेदो, मुखे भेदो) for मुख्यो भेदो
5 भेदे (भिद) for भेद युज्यात् (विन्यात्, विद्यात्) for युञ्ज्यात् तूष्णीमपि for तूष्णीदण्ड राजस् for first तस्मिस्
6 यच्च for यदि एनम् for एवम् अभियायास्त्व (०धायाच्च, ०यायाद्वै, ०यायाति, ०यायात्त्वा) for ०यायाच्च यश्च त्वामभियायाति for यद्ये च्च दोबलात् for दुबल नृप for नप दुबल बलवान् नृप (बलवान दुबल नप, दुर्लभ बलवन्नृप) for दुर्बल नृप त्व for त हि for वि वर्तत (वतये, वतय) for वतयेत् क्रमेणैव वि (नि) वतयेत् (०ण च विवर्धयेत्, त क्रमेण निवतयेत्) for क्र येत्
7 बल for लब्ध प्रसादयेद् (प्रवेश, प्रकल्प) for प्रशमयेद् राज्ञा for राजा बलिनो for धनिनो (S) मरान् (नृपान्) for नरान् निक्षेपे धनिनो नरा (निक्षेपधनिनो नरान्) for नि नरान् च (स, स्व, सु, तु) for स्व समय for विषय तच्च (यत्र, तत्र, चापि) for त च ज्ञात्वा सुविषय त्व च (हत्वा तु विषये तत्र) for ज्ञात्वा च उपक्रमै (उपाक्रमेत्, उपक्रमे ०क्रमन्) for ०क्रमेत्

8 विकल्पा बह्वो राजन्नापदा पाण्डुनन्दन ।
सामादिभिरुपन्यस्य शमयेत्तान्नृप सदा ।।
आश्रमवासिक १२।११ ।।

9 सनिपातो न गन्तव्य शक्ये सति कथचन ।
सान्त्वभेदप्रदानाना युद्धमुत्तरमुच्यते ।। शान्ति १०३।२२ ।।

10 साम चोपप्रदान च भेदो दण्डश्च पाण्डव ।
उपेक्षा पञ्चमी चात्र कार्त्स्न्येन समुदाहृता ।।शान्ति ५९।३५।।

11 साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनोपेक्षणेन च ।
साधनीयानि कार्याणि समासव्यासयोगत ।।
आरण्यक १४९।४२ ।।

8 बहुधा for बह्वो राज्ञाम् for राजन् नृपाणा (आपद) for आपदा शभादिभिर् for सामा० उपन्यस्तै (उपायैस्तु, ०श्च, उपेतस्य) for उपन्यस्य गणयेत् (गमयेत्) for शमयेत् ता (ता) for तान् शमयेत्ता सदा नृप (समयेस्मान्नराधिप) for शम सदा

9 सनिपाते for ०तो (ऽ) नु for न मन्तव्य for गन्तव्य शात्व for सान्त्व प्रभेदाना (प्रमादाना) for प्रदानाना उत्तमम् (चपरम्, त्ववरम्, त्वपरम्) for उत्तरम्

10 चैव (भेद , भेद) for चोप च दान (प्रदान) for प्रदान ततो (लोभो) for भेदो पाडवा (पार्थिव, पाथिव , भारत) for पाडव समुदाहृत (०पाहृता, ०दाहृता) for ०दाहृता

11 कर्माणि for कार्याणि

—–

XXXVII षाड्गुण्यम् ।

1 उत्साहप्रभुशक्तिभ्या मन्त्रशक्त्या च भारत ।
उपपन्नो नरो यायाद्विपरीतमतोऽन्यथा ।।
आश्रमवासिक १२।६ ।।

2 एतन्मण्डलमित्याहुराचार्या नीतिकोविदा ।
अत्र षाड्गुण्यमायत्त युधिष्ठिर निबोध तत् ।।
आश्रमवासिक ११।५ ।।

3 गुणवन्तो महोत्साहा धर्मज्ञा साधवश्च ये ।
सदधीत नृपस्तैश्च राष्ट्र धर्मेण पालयन् ।। शान्ति ६९।१६ ।।

1 मन्त्रि (मित्र) for मन्त्र शक्ति for शक्त्या तमापन्नो for उप०
नृपो for नरो यावद् for यायाद् च वजयेत् for अतोऽन्यथा
(ऽ) नुग for ऽन्यथा

2 मन्त्र for नीति तत्र (यत्र) for अत्र प्राड्मुख्यम् for षाड्गुण्यम्
आयान्तं for आयत्त मे (यत्) for तत्

3 गुणवते (क्षणवतो) for गुण० महाबाहो for महोत्साहा स दधीत
for स त नृपैस् for नृपस् तैस्तु (चैव) for तश्च राज्य
for राष्ट्र पालयेत् for ०यन्

4 तुष्टपुष्टबलो यायाद्राजा वृद्ध्युदये रत ।
आहूतश्चाप्यथो यायादनृतावपि पार्थिव ।।
आश्रमवासिक १२।१३ ।।

5 द्रव्याणा सचयश्चैव कर्तव्य स्यान्महास्तथा ।
यदा समर्थो यानाय न चिरेणैव भारत ।।
आश्रमवासिक ११।८ ।।

6 पर्युपासनकाले तु विपरीत विधीयते ।
आमर्दकाले राजेन्द्र व्यपसर्पस्ततो वर ।।
आश्रमवासिक १२।३ ।।

4 तुष्टिपुष्टि (रुष्टपुष्ट, हृष्ट०, अष्टपुष्ट) for तुष्टपुष्ट बलैर् (जनो) for बलो गच्छेद् (राजा) for यायाद् यायाद् for राजा स्वाभ्युदये for वृद्ध्युदये वत (ऽष्टत, तत, धृत) for रत यायाद् वृद्धचो-दयोद्यत (यायाद् वृद्धचोदये धृत ०त यायाद्वृद्धै-रुपाहृत) for यायाद् रत अक्रुशश् (अभृतश्) for आहूय चाव्यथो (चाव्ययौ) for चाप्यथो ज्ञायाद् for यायाद् अनृताद (अमृताद्) for अनृताव् पार्थिव (पाण्डव) for ०व विवृतेन हि (०तो हि न) पार्थिव (विवृतो न हि पार्थिव) for अनृ व

5 सञ्चये (सञ्चय, सुचयश्) for सचय तु (सु) for स्यान् तदा for तथा कतव्यस्ते महान् सदा (यत्न काय सदा भवेत्) for कतव्य तथा यथा for यदा दानाय for यानाय समथ चैव जनयन् (येद्) (समर्थश्चैव या (जा) नानाम्) for यदा यानाय स चिरेण (अचिरेण) for नचिरेण अचिरेण च भारत for चि त

6 काले च (कालेन) for काले तु विवर्जयेत् for विधीयते

7 प्रयास्यमानो नृपतिस्त्रिविध परिचिन्तयेत् ।
आत्मनश्चैव शत्रोश्च शक्ति शास्त्रविशारद ।।
आश्रमवासिक १२।५ ।।

8 बाह्यश्चेद्विजिगीषु स्याद्धर्मार्थकुशल शुचि ।
जवेन सन्धि कुर्वीत पूर्वान्पूर्वान् विमोक्षयन् ।।
शान्ति १२९।४ ।।

9 यदा तु हीन नृपतिर्विद्यादात्मानमात्मना ।
अमात्यै सह समन्त्र्य कुर्यात्सन्धि बलीयसा ।। शान्ति ६९।१४ ।।

10 यदा स्वपक्षो बलवान्परपक्षस्तथाबल ।
विगृह्य शत्रून्कौन्तेय यायात् क्षितिपतिस्तदा ।
यदा स्वपक्षोऽबलवास्तदा सन्धि समाश्रयेत् ।।
आश्रमवासिक ११।७ ।।

11 यात्रा यायादविज्ञातमनाक्रन्दमनन्तरम् ।
व्यासक्त च प्रमत्त च दुर्बल च विचक्षण ।। शान्ति ६६।१६ ।।

7 प्रदास्यमानो for प्रयास्य० नृपति for नपतिस राजेन्द्र for शत्रोश्च

8 द्विषश्चेद् (वाह्यार्थे) for बाह्यश्चेद् धर्मेषु for धर्माथ क्वचित् (शठ) for शुचि जयेन for जवेन कुर्याच्च for कुर्वीत विमोक्षयेत् (विमोचयन्, प्रमोक्षयेत) for विमोक्षयन्

9 आत्मवान् for आत्मना

10 तत (यदि, यद्वा, यथा) for यदा सु for स्व [अ] पर ([अ] वर) for [अ] बल भूयात् (यदा) for यायात् सदा for तदा त्ववरस् (त्वबलस्, त्वपरस्) for ऽवलबास्

11 यात्रा for यात्रा अविज्ञाताम् for ०तम् अनाक्रान्त for ०क्रन्दम्

12 यात्रां यायाद्बलैर्युक्तो राजा षड्भि परंतप ।
संयुक्तो देशकालाभ्यां बलैरात्मगुणैस्तथा ॥
आश्रमवासिक १२।१२ ॥

13 यात्रामाज्ञापयेद्वीर कल्यपुष्टबल सुखी ।
पूर्वं कृत्वा विधानं च यात्राया नगरे तथा ॥ शान्ति ६९।२० ॥

14 राजेन्द्र पर्युपासीथाश्छित्त्वा द्वैविध्यमात्मन ।
तुष्टपुष्टबल शत्रुरात्मवानिति च स्मरेत् ॥
आश्रमवासिक १२।२ ॥

15 विगृह्यासनमित्येव यात्रां संपरिगृह्य च ।
द्वैधीभावस्तथान्येषां संश्रयोऽथ परस्य च ॥ शान्ति ६९।६६ ॥

12 यत्तो (यत्र) यात्रा यावद् for यायाद् सद्भि for षड्भि युक्त वा for संयुक्तो देव for देश एतै र् (आत्मा) for आत्म गुणस् for गुणैस् यथा for तथा

13 धीर for वीर सुख for सुखी यथा for तथा

14 कौरव्य (कौरव्यान्) for राजेन्द्र स्थित्वा (हित्वा) for छित्त्वा वीवधम् (व्यसनम्, विविधम्) for द्वैविध्यम् बलि (जन) for बल शत्रुम् (शत्रून्) for शत्रुर् अर्थवान् for आत्म० एव स for इति च स्मरे (श्रुत) for स्मरेत्

15 निगृह्य for विगृह्य यात्रा (यथा) for यात्रा द्विधा for द्वैधी ह्येषा (तेषा) for [अ] न्येषा

21 हिरण्य कुप्यभूयिष्ठ मित्र क्षीणमकोशवत् ।
विपरीतान्न गृह्णीयात्स्वय सन्धिविशारद ॥
आश्रमवासिक ११।१० ॥

22 हीयमानेन वै सन्धि पर्येष्टव्य समेन च ।
विग्रहो वर्धमानेन नीतिरेषा बृहस्पते ॥ शल्य ३।४२ ॥

21 हिरण्य for ०ण्य रूप्य for कुप्य इम for मित्र विधि for सधि

22 हीयमाने च (हीनमानेन) for हीयमानेन चेत् (तत्) for वै चीयमानेनु देहाध (हीयमाने बले सधि) for हीय सधि पर्येष्टव्या (प्रवेष्टव्य, अन्वेष्टव्य) for पर्येष्टव्य स तन (समेषु) for समेन वा (वै) for च पार्थेष्वव्यसनेन च for पर्ये च विग्रहे (निग्रहो) for विग्रहो वध्यमानेन (वर्तमानेन) for वधमानेन बहवो वायमानेन for विग्रहो नेन मति for नीति विशापते for बहस्पते

XXXVIII. कोश. ।

1 कोशश्च सतत रक्ष्यो यत्नमास्थाय राजभि ।
कोशमूला हि राजान कोशमूलकरो भव ।। शान्ति ११९।१६ ।।

2 कोशस्य सचये यत्न कुर्वीथा न्यायत सदा ।
द्विविधस्य महाराज विपरीत विवर्जये ।।
आश्रमवासिक १०।६ ।।

3 राज्ञ कोशक्षयादेव जायते बलसक्षय ।। शान्ति १२८।११ ।।

4 स्वरास्ट्रात्परराष्ट्राच्च कोश स जनयेन्नृप ।
कोशाद्धि धर्म कौन्तेय राज्यमूल प्रवर्तते ।। शान्ति १३१।१ ।।

5 हीनकोश हि राजानमवजानन्ति मानवा ।
न चास्याल्पेन तुष्यन्ति कायमभ्युत्सहन्ति च ।।
शान्ति १३१।६ ।।

1 भूमिपै for राजमि वृद्धि for मूल भवेत् for भव,

2 रत्नाना for कोशस्य सचय (निचये) for स० नित्य for यत्न वमत for यायत तथा for सदा विविधस्य (विधिरस्य, त्वद्विधस्य) for द्विवि० विसर्जयेत् for विवर्जये

4 स्वराज्यात्परराज्याच्च for स्व च राज्यमूल च वधते for राज्य ते

5 उपजानन्ति (अवमन्यन्ति) for अवजानन्ति शत्रव for मानवा चास्याल्पे वै (त्वेवाल्पेन, च स्वल्पेन) for चास्याल्पेन कार्याणि (कामम्) for कार्यम् अत्युत्सहति (अभ्युत्सहति) for अभ्युत्सहन्ति वा for च कार्यमप्युत्सहन्निव (कमणाप्युत्सहति च, कर्मणाप्युत्सुका इव, कमणाप्युत्सहन्निव, कर्मणा पीडयन्ति) for कार्य च

XXXIX प्रणिधिः ।

1 अमात्येषु च सर्वेषु मित्रेपु त्रिविधेपु च ।
पुत्रेपु च महाराज प्रणिदध्यात्समाहित ।। शान्ति ६९।९ ।।

2 आरामेषु तथोद्याने पण्डिताना समागमे ।
वेशेषु चत्वरे चैव सभास्वावसथेषु च ।। शान्ति ६९।१२ ।।

3 उदासीनारिमित्राणा सर्वमेव चिकीर्षितम् ।
पुरे जनपदे चैव ज्ञातव्य चारचक्षुषा ।। शान्ति ८७।२१ ।।

4 उद्यानेषु विहारेषु प्रपास्वावसथेषु च ।
पानागारेषु वेशेषु तीर्थेषु च सभासु च ।। शान्ति १३८।४१ ।।

5 एव विहन्याच्चारेण परचार विचक्षण ।
चारेण विहृत सर्व हृत भवति पाण्डव ।। शान्ति ६९।१३ ।।

1 विविधेषु for त्रिवि०

2 देशेषु (ग्रहेषु, गेहेषु, वै श्यामे, गृहेषु, वर्गेषु) for वेशेषु

3 एतच् for एव ज्ञान for चार

4 वप्रेषु for प्रपासु देशेषु (वेश्यासु, तीर्थेषु) for वेशेपु पानागारे प्रवेशेषु for पाना वेशेषु प्रवेशेषु for तीर्थेषु च सर सु च (सरित्सु च) for सभासु च

5 निहन्याच् (च हन्याच्, हि हन्याच्) for विहन्याच् विचिनुयाद्राजा (हन्यात्स्वचारेण निहत्य घोरेण) for विहन्याच्चारेण परिचार (परिवार, परद्वारा, परचारान्, परवारान्) for परचार चारे हि (वरेण, चारेषु, चरे हि, चारे च) for चारेण निहत (निहते, विदिते, विदित, निहित, विहिते, निहिते, विहरेत्, विहते) for विहत पूव for सर्व हित for हृत पार्थिव (भारत) for पाण्डव

6 चत्वरेषु च तीर्थेषु सभास्वावसथेषु च ।
यथार्हवर्णं प्रणिधिं कुर्यात्सर्वत्र पार्थिव ।। शान्ति ६९।५० ।।

7 चार सुविदितं कार्यं आत्मनोऽथ परस्य च ।
पाषण्डास्तापसादांश्च परराष्ट्रं प्रवेशयेत् ।। शान्ति १३८।४० ।।

8 चारयेथाश्च सततं चारैरविदितैः परान् ।
परीक्षितैर्बहुविधं स्वराष्ट्रेषु परेषु च ।। आश्रमवासिक ९।१५ ।।

9 चाराश्च विद्यात्प्रहितान्परेण भरतर्षभ ।
आपणेषु विहारेषु समवायेषु भिक्षुषु ।। शान्ति ६९।११ ।।

10 तस्माद्देशे च दुर्गे च शत्रुमित्रबलेषु च ।
नित्यं चारेण बोद्धव्यं स्थानं वृद्धिः क्षयस्तथा ।।
आरण्यक १४९।४० ।।

6 यथार्थ (अथार्थं) for यथार्ह प्रणिधीन् for प्रणिधिं सर्वस्य for सर्वत्र पाण्डव for पार्थिव

7 सुविदित, त्वविहित, सुविचित for सुविहित परस्पर for परस्य च पाषण्डिनो निषादाश्च (पाषण्डतापसाश्चैव) for पाष दीश्च

8 कारयथाश् for चारयेथास् चरेथाश्चैव सततं (विचारयेथा सततं) for चार सतत दारैर् for चारैर् अविदित for ०तैः परैः for परान् बहुविधैः for ०विधं स्वराष्ट्रपुरवासिभिः (स्वराष्ट्र-प्रतिवासिभिः, विदित्वा गूढचारिभिः) for स्व च

9 शरेण for परेण अपणेषु (आपानेषु, आवाहेषु) for आपणेषु विवाहेषु for विहारेषु समाजेषु च for ०व्वथ वीथिषु for भिक्षुषु

10 यथा for तथा

11 पुरे जनपदे चैव तथा सामन्तराजसु ।
यथा न विद्युरन्योन्य प्रणिधेयास्तथा हि ते ।।शान्ति ६९।१०।।

12 प्रणिधीश्च तत कुर्याज्जडान्धवधिराकृतीन् ।
पु स परीक्षितान् प्राज्ञान् क्षुत्पिपासातपक्षमान् ।।
शान्ति ६९।८ ।।

13 बाह्यमाभ्यन्तर चैव पौरजानपद जनम् ।
चारै सुविदित कृत्वा तत कर्म प्रयोजयेत् ।। शान्ति ८७।१९ ।।

14 सस्थानेषु च सर्वेषु पुरेषु नगरस्य च ।
मध्ये च नरशार्दूल तथा राजनिवेशने ।। शान्ति ६९।७ ।।

15 सुयुक्तचारो नृपति सर्व धर्मेण पश्यति ।
श्रीश्च राज्य च दण्डश्च क्षत्रियाणा द्विजोत्तम ।।
आरण्यक १९८।२९ ।।

11 विदु for विद्यु

12 जनान्ध (जटान्ध) for जडान्ध सम्यक् (पुरुषान्) for पुस. परीक्षेत्प्राज्ञपुरुषान् for पुस प्राज्ञान् क्लमान् for क्षमान् पिपासाश्रम for पि तप ०तपाश्रितान् for ०तपक्षमान्

13 आभ्यन्तरे for ०र तथा for जनम् सुविहित for सुविदित तत्तत् for तत प्रचोदयेत् for प्र०

14 पुटेषु (कूटेषु) for पुरेषु नगरेषु for नगरस्य वा for च मध्ये तु (मध्येषु) for मध्ये च राज for नर

15 सयुक्त० (प्रयुक्त०, सयुक्ता०, सुयुक्ता०) for सुयुक्त०

———

XL. मन्त्रः ।

1 अनृजुस्त्वननुरक्तोऽपि सपन्नश्चेतरैर्गुणै ।
राज्ञ प्रज्ञानयुक्तोऽपि न मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।३३ ।।

2 अविद्वानशुचि स्तब्ध शत्रुसेवी विकत्थन ।
स सुहृत्क्रोधनो लुब्धो न मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।३५ ।।

3 आगन्तुश्चानुरक्तोऽपि काममस्तु बहुश्रुत ।
सत्कृत सविभक्तोऽपि न मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।३६ ।।

4 आरुह्य वातायनमेव शून्य
स्थल प्रकाश कुशकाशहीनम् ।
वागङ्गदोषान्परिहृत्य मन्त्र
समन्त्रयेत्कार्यमहीनकालम् ।। शान्ति ८४।५४ ।।

1 समितश् for सपन्नश् प्रज्ञानुरक्तो for ॰युक्तो प्राज्ञ प्राज्ञानुयुक्तोऽपि for राज्ञ पि

2 अशुभ- for अशुचि शत्रुसेवा for ॰सेवी असुहृत् (अशुद्ध) for स सुहृत्

3 आगस्कृच् (आगतश्) for आगन्तुश् आगन्तु सानुरक्तोऽपि अस्ति for अस्तु सुकृत (सस्कृत) for सत्कृत सविभज्यो (सविविक्तो) for ॰क्तो

4 वा वेश्म तथैव (नाव तु तथैव, पापास्तु तथैव) for वातायनमेव स्थूल for स्थलम् परिवृत्य for ॰हृत्य सर्वान् (तन्त्र, मन्त्री) for मन्त्र स for स मन्त्रम् for कायम् काल for कालम्

5 करिष्यन्न प्रभाषेत कृतान्येव च दर्शयेत् ।
धर्मकामार्थकार्याणि तथा मन्त्रो न भिद्यते ।। उद्योग ३८।१६ ।।

6 कृतप्रज्ञश्च मेधावी बुधो जानपद शुचि ।
सर्वकर्मसु य शुद्ध स मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।३८ ।।

7 गिरिपृष्ठमुपारुह्य प्रासाद वा रहोगत
अरण्ये नि शलाके वा तत्र मन्त्रो विधीयते ।। उद्योग ३८।१७ ।।

8 ज्ञानविज्ञानसपन्न प्रकृतिज्ञ परात्मनो ।। शान्ति ८४।३९ ।।
सुहृदात्मसमो राज्ञ स मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।३९ ।।

9 तै सार्ध मन्त्रयेथास्त्व नात्यर्थ बहुभि सह ।
समस्तैरपि वा व्यस्तैर्व्यपदेशेन केनचित् ।।
आश्रमवासिक ९।२१ ।।

10 दोषाश्च मन्त्रभेदेषु ब्रूयास्त्व मन्त्रिमण्डले ।
अभेदे च गुणान् राजन्पुन पुनररिन्दम ।।
आश्रमवासिक ९।२५ ।।

5 मन्त्रित for करिष्यन् निर्दिशेत् for दर्शयेत् तदा for तथा विद्यते for भिद्यते

6 कृतप्रज्ञाश् for ०प्रज्ञश् बुद्धो (धीरो, क्रुद्धो) for बुधो धम for सव सयुक्त for य शुद्ध

7 समारुह्य (समारोहेत्, समागम्य) for उपारुह्य न भिद्यते for विधीयते

8 ज्ञानविज्ञान for ०विज्ञान परात्मनि (०त्मन) for त्मनो

9 साथ for साध नात्यत (नानाथ, नीत्यर्थ, नास्त्यर्थो, नाथ त्व) for नात्यर्थ वा (तु) for च न्यस्तैर् for व्यस्तैर्

10 त्व (तान्) for च मन्त्रि for मन्त्र भेदस्य for भेदेषु भूयास् for ब्रूयास् त for त्व राज (मत्र) for मन्त्रि गुणा for गुणान् राजा for राजन्

11 न वामना कुब्जकृशा न खञ्जा
नान्धा जडा स्त्री न नपुंसक च ।
न चात्र तिर्यङ् न पुरो न पश्चा-
न्नोर्ध्वं न चाध प्रचरेत कश्चित् ।। शान्ति ८४।५३ ।।

12 नासुहृत्परम मन्त्र भारतार्हति वेदितुम् ।
अपण्डितो वापि सुहृत्पण्डितो वाप्यनात्मवान् ।
अमात्ये ह्यर्थलिप्सा च मन्त्ररक्षणमेव च ।। उद्योग ३८।१८ ।।

13 पौरजानपदा यस्मिन् विश्वास धर्मतो गता ।
योद्धा नयविपश्चिच्च स मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।४३ ।।

14 मन्त्रग्राहा हि राज्यस्य मन्त्रिणो ये मणीषिण ।
मन्त्रसहननो राजा मन्त्राङ्गानीतरे जना ।। शान्ति ८४।४७ ।।

15 मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति पृथिवीक्षिताम् ।
न ते शक्या समाधातु कथचिदिति मे मति ।।
आश्रमवासिक ९।२४ ।।

11 न वामन for ०ना किरात for कृशा न नान्धो (नाद्यो) for नान्धा जड (जल) for जडा स्त्रीच (स्त्रैण, स्त्रीण) for स्त्री न नपुसकाश् for ०सक चापि (चाथ, जातु) for चात्र च for second न in c चाय (चाय) for चाध प्रचरेत् कथचित् for ०त कश्चित्

12 विश्वासाद् for स चैव (नये) for नय विपत्तिश्च for ०श्चिच्च

13 मन्त्रगूहा (०गूहा, ०गूढा, ०गूढो, ग्रहा, ०ग्रामा, ०ग्राह्या) for ०ग्राहा (अ) भि for हि राष्ट्रस्य (राज्ञस्तु) for राज्यस्य मन्त्र for मन्त्र (इ) तरे जना for ०रो जन मन्त्रज्ञा नेतरे जना for मन्त्र ना

15 ये दोषा (अभेदे, चैषा) for दोषा समादातु for ०धातु कथ स्याद् for कथचिद् अपि for इति

16 मन्त्रमूला नया सर्वे चाराश्च भरतर्षभ ।
सुमन्त्रितैर्नयै सिद्धिस्तद्विदै सह मन्त्रयेत् ॥
आरण्यक १४९।४३ ॥

17 यस्त्वल्पेनापि कार्येण सकृदाक्षारितो भवेत् ।
पुनरन्यैर्गुणैर्युक्तो न मन्त्र श्रोतुमर्हति ॥ शान्ति ८४।३७ ॥

18 यस्य मन्त्र न जानन्ति बाह्याश्चाभ्यन्तराश्च ये ।
स राजा सर्वतश्चक्षुश्चिरमैश्वर्यमश्नुते ॥ उद्योग ३८।१५ ॥

19 योऽमित्रै सह सबद्धो न पौरान्बहु मन्यते ।
स सुहृत्तादृशो राज्ञो न मन्त्र श्रोतुमर्हति ॥ शान्ति ८४।३४ ॥

20 वानरा पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुकारिण ।
सर्वे मन्त्रगृहे वर्ज्या ये चापि जडपङ्गुका ॥
आश्रमवासिक ६।२३ ॥

21 विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञा भवति भारत ॥ सभा ५।१७ ॥

22 वृद्धै समन्त्र्य सद्भिश्च बुद्धिमद्भि श्रुतान्वितै ।
सुस्थित शास्ति दण्डेन व्यसनी परिभूयते ॥
आरण्यक १४६।३८ ॥

17 स्वल्पेन (तुल्येन) for त्वल्पेन दोषेण for कार्येण सुहृद् (सुकृद्) for सकृद् आलक्षितो (आकारितो) for आक्षारितो

18 सर्वविच्छक्त for ०तश्चक्षु सर्वम् for चिरम् ऋच्छति for अश्नुते

19 सधत्ते (सबन्धो) for सबद्धो परान् for पौरान् असुहृत् for स सुहृत राज्ञा (ज्ञेयो, राजन्) for राज्ञो

20 राजन् for वर्ज्या यत्र for ये च गूढ for जड पगव (पगुला, पडका) for पङ्गुका

21 विभवो for विजयो मन्त्रिमूलो (मन्त्रतुल्यो, मूलमन्त्रो) for मन्त्रमूलो मन्त्रो विजयमूल हि for विजयो हि राज्ञो for राता

22 श्रिया० for श्रुता धर्मेण for दण्डेन

23 सत्यवाक् शीलसपन्नो गम्भीर सत्रपो मृदु ।
पितृपैतामहो य स्यात्स मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।४० ।।

24 सतुष्ट समत सत्य शौटीरो द्वेष्यपापक ।
मन्त्रवित्कालविच्छूर स मन्त्र श्रोतुमर्हति ।। शान्ति ८४।४१ ।।

25 सुसवृत मन्त्रगृह स्थल चारुह्य मन्त्रये ।
अरण्ये नि शलाके वा न च रात्रौ कथचन ।।
आश्रमवासिक ६।२२ ।।

26 स्त्रिया मूढेन लुब्धेन बालेन लघुना तथा ।
न मन्त्रयेत गुह्यानि येषु चोन्मादलक्षणम् ।।
आरण्यक १४६।४४ ।।

23 सतपो for सत्रपो मुदा for मृदु इच्छति for अर्हति

24 सम तु for सन्तुष्ट सर्वत (सत्कृत) for समत सद्भि for सत्यः सुस्थिरो for शौटीरो पावक (वाचक, वाह्यक) for पापक

25 स्थान (मूल) for स्थल आ० for चा० मत्रयेत् for ०ये न for वा कदाचन for कथ०

26 क्रियामूढेन (त्रासयुक्तेन) for स्त्रिया०

XLI. करादानम् ।

1 अर्थमूलोऽपहिसा च कुरुते स्वयमात्मन ।
करैरशास्त्रदृष्टैर्हि मोहात्सपीडयन् प्रजा ।। शान्ति ७२।१५

2 अल्पेनाल्पेन देयेन वर्धमान प्रदापयेत् ।
ततो भूयस्ततो भूय काम वृद्धि समाचरेत् ।। शान्ति ८९।६ ।।

3 अश्रोत्रिया सर्व एव सर्वे चानाहिताग्नय ।
तान्सर्वान्धार्मिको राजा बलि विष्टि च कारयेत् ।।
शान्ति ७७।७ ।।

4 अहन्यहनि सदुह्यान्मही गामिव बुद्धिमान् ।।
शान्ति १२०।३१ ।।

5 आददीत बलि चैव प्रजाभ्य कुरुनन्दन ।
षड्भागममितप्रज्ञस्तासामेवाभिगुप्तये ।। शान्ति ६९।२४ ।।

1 अर्थमूल for ०मूलो (ऽ) पि हिंसां (हि हिसा, च हिसा, अहिसा) for ऽपहिसा स्ववृत्तिमूलहिसो य for अर्थ च स्वयमेव हि for स्व न अशास्त्रदृष्टो (अदृष्टशास्त्र) for अशास्त्रदृष्टैर् अशास्त्र-लक्षणाकारैर् for करै हि लोभात् for मोहात् सपीडयेत् for ०यन् लोभाद्यै पीडयन्प्रजा for मोहात् प्रजा

2 स्वल्पेन for अल्पेन प्रवर्धयेत् for प्रदा० क्रम for काम समावदेत् for ०चरेत्

3 एव (एते) for एव हुता for हिता ता सर्वा for तान् सर्वान् विष्ट (दृष्टि, पुष्टि) for विष्टि कीर्तयेत् for कार०

4 सगुह्यात् for सदुह्यात्

5 आदधेत (आददीते) for ०दीत चापि for चैव नन्दन (नन्दन) for नन्दन प्राज्ञ for प्रज्ञ स षड्भागमपि प्राज्ञस् for षड ज्ञस्.

6 उच्चावचकरा न्याय्या पूर्वराज्ञा युधिष्ठिर ।
यथा यथा न हीयेरस्तथा कुर्यान्महीपति ॥ शान्ति ८८।१३ ॥

7 उत्पत्ति दानवृत्ति च शिल्प सप्रेक्ष्य चासकृत् ।
शिल्पप्रतिकरानेव शिल्पिन प्रतिकारयेत् ॥ शान्ति ८८।१२ ॥

8 एतेभ्यो बलिमादद्याद्धीनकोशो महीपति ।
ऋते ब्रह्मसमेभ्यश्च देवकल्पेभ्य एव च ॥ शान्ति ७७।९ ॥

9 जलौकावत् पिवेद्राष्ट्र मृदुनैव नराधिप ॥ शान्ति ८९।५ ॥

10 तस्माद्गोमिषु यत्नेन प्रीति कुर्याद्विचक्षण ।
दयावानप्रमत्तश्च करान्सप्रणयन्मृदून् ॥ शान्ति ८८।३७ ॥

11 दापयित्वा कर धर्म्य राष्ट्र नित्य यथाविधि ।
अशेषान्कल्पयेद्राजा योगक्षेमानतन्द्रित ॥ शान्ति ७२।११ ॥

6 न्यायान् (न्यायात्, दाप्या, न्याया) for न्याय्या पूर्वराज्य (सदा राज्ञा, पूव राज्ञा, महाराज्ञा, कुवन राज्ञा) for पूर्वराज्ञा युधिष्ठिर for ०र महीयेरस् (न सीदेरस्, न सीदेयुस्, न हीयेयुस्) for न हीयेरन् कुवन् for कुर्यान्

7 चानुवृत्ति (दानवृद्धि) for ०वृत्ति फल for शील सवीक्ष्य for सप्रेक्ष्य वासकृत् for चा० शिल्प (शिल्पि) for शिल्प

8 धनकामो हीनकोषो वीतकोशो) for हीनकोशो ननु for एते॰ एतेषा च समेभ्यश्च for देव च

9 जलौको (जलूका) for ०का मृदुनेव for मृदु चैव नराधिप for ०प

10 प्रिय for प्रीति सप्रणयेत् for सप्रणयन् मृदु (गुरून्) for मृदून्

11 करान् धर्म्यान् for कर धर्म्य दण्ड (शास्त्र, राष्ट्र, राष्ट्रान्, राष्ट्रै) for राष्ट्र नित्या for नित्य मन्यन्ते धर्मकोविदा for राष्ट्र विधि तथैत (अथैषा, अथैतान्, अथैत, यथैषा, यथैतान्, अथैन, एतेषा) for अशेषान् योगक्षेम for ०क्षेमान् अतन्द्रित for ०त कामक्रोधविवर्जित for योग त

12 न कर्म कुरुते वत्सो भृश दुग्धो युधिष्ठिर ।
राष्ट्रमप्यतिदुग्ध हि न कर्म कुरुते महत् ।। शान्ति ८८।१९ ।।

13 नित्योद्विग्ना प्रजा यस्य करभारप्रपीडिता ।
अनर्थैर्विप्रलुप्यन्ते स गच्छति पराभवम् ।। शान्ति १३७।१०५ ।।

14 नोच्छिन्द्यादात्मनो मूल परेषा वापि तृष्णया ।
ईहाद्वाराणि सरुध्य राजा सप्रीतिदर्शन ।। शान्ति ८८।१६ ।।

15 प्रचार भृत्यभरण व्यय गोग्रामतो भयम् ।
योगक्षेम च सप्रेक्ष्य गोमिन कारयेत्करान् ।।
शान्ति ८८।३३ ।।

16 मधुदोह दुहेद्राष्ट्र भ्रमरान्न विपातयेत् ।
वत्सापेक्षी दुहेच्चैव स्तनाश्च न विकुट्टयेत् ।। शान्ति ८९।४ ।।

12 भृशदुग्धो (दुग्धोऽत्यर्थ) for भृश दुग्धो अप्रति for अप्यति

13 करहार for ०भार ति for प्र हि for वि विप्रलुप्यत्यनर्थैर्हि (विप्रलुभ्यत्यनर्थेषु, प्रविलुप्यन्त्यनथ र्हि, विप्रलुप्तप्रस्त्वनर्थैर्हि) for अन न्ते स for स

14 नाच्छिन्द्यात् (नोच्छिन्देद्, नोच्छिद्याद्) for नोच्छिन्द्याद् चापि (वाति, वावि) for वापि कथा for ईहा सरुह्य for ०रुध्य सप्रीत (सप्रति, साप्रत, सवृत, स्वन्नत) for सप्रीति लोचन (मानस, दर्शिन) for दर्शन

15 प्रचार (प्राचार, प्राकार, प्रवार, प्रधान, आचार) for प्रचार सग्रामतो (ग्रामततो) for गोग्रामतो सग्राम for सप्रेक्ष्य गोपिन for गोमिन कर for करान्

16 मधुदोग्ध for ०दोह पिबेद् for दुहेद् निपातयन् (प्रपातयेत) for विपातयेत् भ्रमरा इव पादप for भ्रम येत् वत्सापेक्ष for ०पेक्षी चापि for चैव वस्त्राश् for स्तनाश् चापि for चन विधट्टयेत (न कुट्टयेत्) for विकुट्टयेत्

17 यथा क्रमेण पुष्पेभ्यश्चिनोति मधु षट्पद ।
तथा द्रव्यमुपादाय राजा कुर्वीत सचयम् ।। शान्ति १२०।३२ ।।

18 यथा राजा च कर्ता च स्याता कर्मणि भागिनौ ।
समवेक्ष्य तथा राज्ञा प्रणेया सतत करा ।। शान्ति ८८।१५ ।।

19 यो हि दोग्ध्रीमुपास्ते तु स नित्य लभते पय ।
एव राष्ट्रमुपायेन भु जानो लभते फलम् ।। शान्ति ७२।१७ ।।

20 वत्सौपम्येन दोग्धव्य राष्ट्रमक्षीणबुद्धिना ।। शान्ति ८८।१८ ।।

21 विक्रय क्रयमध्वान भक्त च सपरिव्ययम् ।
योगक्षेम च सप्रेक्ष्य वणिज कारयेत्करान् ।। शान्ति ८८।११ ।।

17 अथ for यथा राज्ञा for राजा सचयान् for सचयस्

18 तथा for यथा भारत for भागिनौ सवेक्ष्य तु for समवेक्ष्य ततौ for तथा राज्ञा (राजा) for राज्ञा प्रणये (प्रणेयात्, प्रणया) for प्रणेया गिरा for करा

19 उपासीत for उपास्ते तु विन्दते (पिबते) for लभते अयोगेन for उपायेन विन्दते (ऽपि न ते) for लभते

20 वत्सोपमेन (वधौपम्येन) for वत्सौपम्येन

21 सपरिच्छेद for ०व्ययम् योगक्षय for ०क्षेम नर for चस वणिजा (वणिजा) for वणिज कर for करान्

XLII. सेनापतिपुरोहितमन्त्रिसचिवामात्याः ।

1 अत ऊर्ध्वममात्याना परीक्षेत गुणागुणान् ।
सयतात्मा कृतप्रज्ञो भूतिकामश्च भूमिप ।। शान्ति ८४।१६ ।।

2 अमात्यानुपधातीतान् पितृपैतामहान् शुचीन् ।
दान्तान्कर्मसु सर्वेषु मुख्यान्मुख्येषु योजये ।।
आश्रमवासिक ६।१४ ।।

3 अमानी सत्यवाक्शक्तौ जितात्मा मान्यमानिता ।
स ते मन्त्रसहाय स्यात्सर्वावस्थ परीक्षित ।।
शान्ति ८४।१३ ।।

4 अस्तब्ध प्रश्रित शक्त मृदुवादिनमेव च ।
धीर श्लक्ष्ण महर्द्धि च देशकालोपपादकम् ।।
शान्ति ११८।१४ ।।

1 गुणागुण for ०गुणान् दृढप्रज्ञो (दृढज्ञोथ, जितप्रज्ञो, कृतज्ञश्च) for ०प्रको भूमिकामश्च (भूत०) for भूति०

2 असत्यान् for अमा० दक्षान for दान्तान् कुर्वद्भिर् (पुण्याश्च) for सवषु मुख्यास्तु for मुख्येषु

3 अमौनी for अमा० सत्यवान् for ०वाक् तीक्ष्णो (सक्तो, क्षातो, दातो, श्लक्ष्णो, शातो, रक्तो, शुक्लो) for शक्तो मानसयुत (मान्यमानित) for ०मानिता

4 अस्तब्ध (अस्कद) for अस्त० शुक्ल (श्लक्ष्ण, रक्त) for शक्त स्फुट for मृदु शूर for श्लक्ष्ण कारक (पापद) for पादकम्

5 आकरे लवणे शुल्के तरे नागवने तथा।
न्यसेदमात्यान्नृपति स्वाप्तान्वा पुरुषान् हितान् ।।
शान्ति ६९।२८।।

6 एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षण ।
राजान राजपुत्र वा प्रापयेन्महती श्रियम् ।। सभा ५।२६ ।।

7 एते ह्यमात्या कर्तव्या सर्वकर्मस्ववस्थिता ।
पूजिता सविभक्ताश्च सुसहाया स्वनुष्ठिता ।।
शान्ति ८१।२९ ।।

8 एवमल्पश्रुतो मन्त्री कल्याणाभिजनोऽप्युत ।
धर्मार्थकामयुक्तोऽपि नाल मन्त्र परीक्षितुम् ।।
शान्ति ८४।२४ ।।

5 आकारे (आकर, आगारे, अकारे) for आकरे शुष्के (शुक्रे, शुक्ले) for शुल्के नरे (बले, वरे, बल, शैले, तले, ताल, काले) for तरे नागवते (०बले) for ०वने चाप्तान् (आप्तान्) for स्वा०

6 ह्यमात्यो for ऽप्यमात्यो शूर प्राज्ञो बहुश्रुत for शूरो ण च for वा

7 त्वमात्या for ह्यमा० स (स्व, स्यु) for सु स्वनुष्ठित (सुनिष्ठिता) for स्वनु०

8 अन्यश्रुतो (अप्य०) for अल्प० ०जनोप्युत (०जनेत्युत युक्तोहि, सयुक्त, सयुक्तो) for युक्तोऽपि वैस (नाल) for मन्त्र

9 कुलीन सत्यसपन्न शक्तोऽमात्य प्रशसित ।
एतैरेव गुणैर्युक्तस्तथा सेनापतिर्भवेत् ।। शान्ति ८६।३० ।।

10 कुलीन शिक्षित प्राज्ञ ज्ञानविज्ञानकोविदम् ।
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ सहिष्णु देशज तथा ।। शान्ति ११८।७ ।।

11 कृतज्ञ बलवन्त च क्षान्त दान्त जितेन्द्रियम् ।
अलुब्ध लब्धसतुष्ट स्वामिमित्रवुभूषकम् ।। शान्ति ११८।८ ।।

12 कृतज्ञ प्राज्ञमक्षुद्र दृढभक्ति जितेन्द्रियम् ।
धर्मनित्य स्थित स्थित्या मन्त्रिण पूजयेन्नृप ।।
शान्ति ६८।५६ ।।

13 खातकव्यूहतत्त्वज्ञ बलहर्षणकोविदम् ।
इङ्गिताकारतत्त्वज्ञ यात्रायानविशारदम् ।। शान्ति ११८।११ ।।

9 सत्त्वसपन्न (शील०) for सत्य० शुक्लो (शक्यो) for शक्तो. मान्य for ऽमात्य

10 पारग for कोविदम् सहज (तेजन) for देशज

11 अलब्ध for अलुब्ध लुब्ध for लब्ध स्वामिमंत्र for ०मित्र विभूषक (बुभूषित, वभूषक) for बुभू०

12 धम for धर्म स्थिर्ति (स्थित) for स्थित स्थित्या (स्थाने) for स्थित्या

13 बलकषण for ०हर्षण सेना (०नय) for ०यान.

14 चतुरो ब्राह्मणान् वैद्यान् प्रगल्भान्सात्त्विकान् शुचीन् ।
त्रींश्च शूद्रान् विनीतांश्च शुचीन्कर्मणि पूर्वके ।।
शान्ति ८६।७ ।।

15 चोक्ष चोक्षजनाकीर्ण सुवेष सुखदर्शनम् ।
नायक नीतिकुशल गुणषष्ट्या समन्वितम् ।।
शान्ति ११८।१३ ।।

16 चत्वारि राज्ञा तु महाबलेन
वर्ज्यान्याहु पण्डितास्तानि विद्यात् ।
अल्पप्रज्ञै सह मन्त्र न कुर्यात्
न दीर्घसूत्रैरलसैश्चारणैश्च ।। उद्योग ३३।५८ ।।

17 तथैवानभिजातोऽपि काममस्तु बहुश्रुत ।
अनायक इवाचक्षुर्मुह्यत्यूह्येषु कर्मसु ।। शान्ति ८४।२५ ।।

14 स्नातकान् (नास्तिकान्) for सात्त्विकान् त्रिशच् for त्रींश्च. सर्वाणि (कर्माणि) for कर्मणि

15 चारचार (दक्ष दक्ष, चर चार, चौक्ष चौक्ष, चोक्ष चौक्ष, चाक्ष, चौक्ष, चौक्ष, चोक्ष) for चोक्ष चोक्ष चौर चक्षणाकीण (शौच शौच-समाकीर्णं, शुद्ध चौक्षसमाकीर्ण, दक्ष दक्षजनकीर्ण) for चोक्ष ण सुवेश (सुखेश, सवेश, सुवेष) for सुवेष तत्त्वज्ञ for कुशल गुणचेष्टा for गुणषष्ट्या गुणै षष्टिभिरन्वितम् for गुण तम्

16 विद्यात् (जह्यात्, विद्वान्) for विद्यात् प्रकु० for न कुर्यात् रभसै for अल० अशनै० (अबलै०) for चारणै०

17 अर्थेच for तथैव नाभिजातो for अनभि० ऽसि for ऽपि. काममत्र for ०मस्तु इवाचार for ०चक्षुर् मुह्यत्यणुषु (मुह्यत्पूज्येषु, मुह्यत्येतेषु, मुह्यत्यह्येषु) for मु षु वस्तुषु for कर्मसु

18 तस्मात्तापत्य यत्किंचिन्नृणा श्रेय इहेप्सितम् ।
तस्मिन्कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मान पुरोहिता ॥
आदि १५९।१६ ॥

19 तस्मात्सर्वैर्गुणैरेतैरुपपन्ना सुपूजिता ।
मन्त्रिण प्रकृतिज्ञा स्युस्त्र्यवरा महदीप्सव ॥
शान्ति ८४।४४ ।

20 दृढभक्ति कृतप्रज्ञ धर्मज्ञ सयतेन्द्रियम् ।
शूरमक्षुद्रकर्माण निषिद्धजनमाश्रयेत् ॥ शान्ति ६८।५७ ॥

21 देशकालविधानज्ञान्भर्तृकार्यहितैषिण ।
नित्यमर्थेषु सर्वेषु राजा कुर्वीत मन्त्रिण ॥ शान्ति ८४।२२ ॥

22 धर्मान्वितेषु विज्ञातो मन्त्री गुप्तश्च पाण्डव ।
आप्तो राजन् कुलीनश्च पर्याप्तो राज्यसग्रहे ॥
शान्ति १२०।४८ ॥

18 ये मोज्या for योक्तव्या

19 सव for सर्वैर् उपपन्नै (०पन्न) for ०पन्ना स (तु) for सु०
सुकृतज्ञा for प्रकृतिज्ञा प्रवरा (त्र्यपरा) for त्र्यवरा

20 कृतज्ञ च (दृढप्रज्ञ) for कृत० शूद्रम् for शूरम् अच्छिद्र for
अक्षुद्र निसिद्ध (प्रसि०) for निषिद्ध जडम् for जनम्

21 प्रधानज्ञान् (विभाग०) for विधान० भृत्यकाय (भर्तृकार्य) for
०काय राजन् for राजा

22 धर्मार्थितेषु (०न्वितश्च) for धर्मा० विज्ञाता for ०तो मत्रीगुप्ताश्
(मत्रगुप्तश्, मत्रगुप्तिश्) for मन्त्री गुप्तश् राष्ट्रसग्रहे for राज्य०

23 धर्मार्थशास्त्रतत्त्वज्ञ सधिविग्रहको भवेत् ।
मतिमान्धृतिमान्धीमान् रहस्यविनिगूहिता ।।
शान्ति ८६।२९ ।।

24 न राज्यमनमात्येन शक्त शास्तुममित्रहन् ।। शान्ति १०७।११ ।।

25 मन्त्रिणश्चैव कुर्वीथा द्विजान् विद्याविशारदान् ।
विनीताश्च कुलीनाश्च धर्मार्थकुशलान् ऋजून् ।।
आश्रमवासिक ९।२० ।।

26 मन्त्रिण्यननुरक्ते तु विश्वासो न हि विद्यते ।
तस्मादननुरक्ताय नैव मन्त्र प्रकाशयेत् ।। शान्ति ८४।२८ ।।

27 य एव तु सतो रक्षेदसतश्च निबर्हयेत् ।
स एव राज्ञा कर्तव्यो राजन् राजपुरोहित ।। शान्ति ७३।१।।

28 यदप्यल्पतर कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
पुरुषेणासहायेन किमु राज्य पितामह ।। शान्ति ८१।१ ।।

23 धर्मशास्त्राय० for ०शास्त्र साक्षी for सधि धृतिमान् (स्मृति०) for मति० स्मृतिमान् (मति०) for धृति० धीरो (ह्रीमान्) for धीमान् गूहता for गूहिता

24 अपि त्र्यह (अमित्रक, अमन्त्रक) for अमित्रहन्

25 बहून् (जनान्, रिपून्, शुचीन्) for ऋजून्

26 नेह for नहि अननुरक्तस्य for ०रक्ताय प्रकल्पयेत् for प्रकाशयेत्

27 एव for एव निवर्तयेत् for निबह० राजा (राजन्) for राज्ञा राजा foı राजन्

28 यद्यद् (यद्यपि) for यदपि [अ] ल्पफल for ०तर सहायेन for [अ] स० कि नु (किं सु) for किमु राज्ये (राज्ञा) for राज्य.

31 यश्चामात्य मानयित्वा यथार्ह
मन्त्रे च युद्धे च नृपो नियुञ्ज्यात् ।
प्रवर्धते तस्य राष्ट्र नृपस्य
भुक्ते मही चाप्यखिला चिराय ॥ शान्ति ६२।२८ ॥

32 युक्ताचार स्वविषये सधिविग्रहकोविदम् ।
राज्ञस्त्रिवर्गवेत्तार पौरजानपदप्रियम् ॥ शान्ति ११८।१० ॥

33 राज्ञा पुरोहित कार्यो भवेद् विद्वान् बहुश्रुत ।
उभौ समीक्ष्य धर्मार्थावप्रमेयावनन्तरम् ॥ शान्ति ७४।१ ॥

34 राज्य प्रणिधिमूल हि मन्त्रसार प्रचक्षते ।
स्वामिन त्वनुवर्तन्ति वृत्त्यर्थमिह मन्त्रिण ॥
शान्ति ८४।४८ ॥

35 विवर्जिताना व्यसनै सुघोरै सप्तभिर्भृशम् ।
अष्टाना मन्त्रिणा मध्ये मन्त्र राजोपधारयेत् ॥
शान्ति ८६।१० ॥

31 यश्चामात्यान (०मात्या) for ०मात्य यथाथ (यथा हि, तथार्हं) for यथाह कृत्ये च मन्त्रे for मन्त्रे च युद्धे नियुज्यते (नु युज्यात्) for नियु० विवधते (न व०) for प्रवधते राज्य for राष्ट्र सोप्यखिला (नाप्य०) for चाप्य०

32 युक्तचार (युक्ताचार) for गु० राजा (शुचि, शक्त, शुक्ल, शक्ति) for राज्ञस्

33 वेद (विद, [अ] भवद्) for भवेद् ततो for उभौ

34 मत्रचार (मत्र चार, मत्रासार) for मन्त्र० चानुवतते for त्वनु० प्रीत्यथम् for वृत्त्य०

35 विवर्जित वै (वर्जित चैव, विवर्जितार) for ०र्जिताना विवरै for व्यसनै समभिर् for सप्तभिर् वृत for भृशम्

36 वेदे षडङ्गे निरता शुचय सत्यवादिन ।
धर्मात्मान कृतात्मान स्युर्नृपाणा पुरोहिता ।।
आदि १५९।१७ ।।

37 व्यथयेद्धि स राजान मन्त्रिभि सहितोऽनृजु ।
मारुतोपहतच्छिद्रै प्रविश्याग्निरिव द्रुमम् ।। शान्ति ८४।२९ ।।

38 व्यूहयन्त्रायुधीयाना तत्त्वज्ञो विक्रमान्वित ।
वर्षशीतोष्णवाताना सहिष्णु पररन्ध्रवित् ।।
शान्ति ८६।३१ ।।

39 शूरश्चार्यश्च विद्वाश्च प्रतिपत्तिविशारद ।
कुलीन शीलसम्पन्नस्तितिक्षुरनसूयक ।। शान्ति ८१।२८ ।।

40 श्रेणिमुख्योपजापेषु वल्लभानुनयेषु च ।
अमात्यान्परिरक्षेत भेदसघातयोरपि ।। शान्ति १३८।६३ ।।

41 सचिव य प्रकुरुते न चैनमवमन्यते ।
तस्य विस्तीर्यते राज्य ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ।।
शान्ति ११८।१५ ।।

36 स्युर्नृपस्य (सुनृतस्य, स्वनृपस्य, ये नृपस्य) for स्युर्नृ०

37 वधयेद् for व्यथ० सवृतो for सहितो प्रविश्योग्निर् (०श्याग्निम्) for ०श्याग्निर् इह for इव [आ] श्वास्य for स्वामी

38 यत्रायुधाना च (०युधादीना) for ०युधीयाना परि for पर

39 इव कश्चन for अनसूयक

40 श्रोणी for श्रेणि दुलभानु for वल्लभानु सहतयोर् (सपात०) for सघात०

41 चैवम् (नैनम्) for चैनम् राष्ट्र (राज्ये) for राज्य

42 स विनीय मदक्रोधो मानमीर्ष्यां च निर्वृत ।
नित्य पञ्चोपधानीतैर्मन्त्रयेत्सह मन्त्रिभि ॥
शान्ति ८४।४६ ॥

43 सेनाप्रणेता च भवेत्तव तात दृढव्रत ।
शूर क्लेशसहश्चैव प्रियश्च तव मानव ॥
आश्रमवासिक १०।१२ ॥

44 स्वासु प्रकृतिषु छिद्र लक्षयेरन्परस्य च ।
मन्त्रिणो मन्त्रमूल हि राज्ञो राष्ट्र विवर्धते ॥शान्ति ८४।४५॥

45 हस्तिशिक्षासु तत्त्वज्ञमहकारविवर्जितम् ।
प्रगल्भ दक्षिण दान्त बलिन युक्तकारिणम् ॥
शान्ति ११८।१२ ॥

42 स for स विनीत (विलीय) for विनीय मनु (दम) for मद कामम् for मानम्

43 सेनाग्रनेता for ०प्रणेता तथा for भवेत् सूत for शूर क्षेम (चैव) for क्लेश क्षमश् for सहश् चेति for चैव

44 स्वादु (साधु) for स्वासु रक्षयेरन् (नक्ष०) for लक्षये० परस्पर for परस्य च मत्रिणा (०णा, ०ण) for ०णो मन्त्रमूलो for ०मूल राज्ञा (राज्ञा) for राज्ञो राष्ट्रो (राज्य, राज्ञो) for राष्ट्र

45 हस्त (ह्य) for हस्ति कक्षासु for शिक्षासु हस्तिशिक्षाश्वतत्त्वज्ञम् (०श्वतन्त्रज्ञम्) for हस्ति तत्त्वज्ञम् सवसग्रहणे रतम for मह तम् शात for दान्त युक्तचारिण (०मन्त्रिण, शुभमत्रिण) for युक्तकारिणम्

XLIII दण्डः ।

1 अन्ध तम इवेद स्यान्न प्रज्ञायेत किंचन ।
दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विभजन्साध्वसाधुनी ।।
शान्ति १५।३२ ।।

2 अपराधानुरूप च दण्ड पापेषु पातयेत् ।
उद्वेजयेद्धनैर्ऋद्धान्दरिद्रान्वधबन्धनै ।। शान्ति ८६।१९ ।।

3 असमोहाय मर्त्यानामर्थसरक्षणाय च ।
मर्यादा स्थापिता लोके दण्डसज्ञा विशापते ।। शान्ति १५।१० ।।

4 ईश्वरेण प्रयत्नेन धारणे क्षत्रियस्य हि ।
दण्डो दत्त समानात्मा दण्डो हीद सनातनम् ।
राज्ञा पूज्यतमो नान्यो यथाधर्मप्रदर्शन ।। शान्ति १२१।४७ ।।

1 अल for अन्ध प्रजायेत for प्रज्ञायेत भ्रमेत् for भवेत् भजते for विभजन् साध्वसाधुषु for सा .नी

2 पापे तु for पापेषु धारयेत् (कारयेत्) for पातयेत् नियोजयेद् (वियोजयेत्) for उद्वेजयेद् लब्धान् (लुब्धान्, वृद्धान्) for ऋद्धान् दरिद्र (अधनान्) for दरिद्रान् धन (अथ, वाथ, पद) for वध बधयेत् for बन्धनै

3 लोकानाम् for मर्त्यानाम्

4 प्रसन्नेन for प्रयत्नेन कारणात् (धारणात्, धीरेण, धारणा) for धारणे दण्ड (दक्ष) for दत्त समानार्थं (सदा गोप्ता) for समानात्मा हीन for हीद दण्डोपाय सनातन for दण्डो नम् राजा for राज्ञा शम for धर्म

5 एवप्रयोजनश्चैव दण्ड क्षत्रियता गत ।
रक्षन्प्रजा प्रजागर्ति नित्य सुविहितोऽक्षर ॥
शान्ति १२१।३९ ॥

6 कामकारेण दण्ड तु य कुर्यादविचक्षण ।
स इहाकीर्तिसयुक्तो मृतो नरकमाप्नुयात् ॥ शान्ति ८६।२३ ॥

7 चरेयुर्नाश्रमे धर्म यथोक्त विधिमाश्रिता ।
न विद्या प्राप्नुयात्कश्चिद् यदि दण्डो न पालयेत् ॥
शान्ति १५।४० ॥

8 चातुर्वर्ण्यप्रमोहाय सुनीतनयनाय च ।
दण्डो विधात्रा बिहितो धर्मार्थावभिरक्षितुम् ॥
शान्ति १५।३५ ॥

9 जटी द्विजिह्वस्ताम्रास्यो मृगराजतनुच्छद ।
एतद्रूप बिभर्त्युग्र दण्डो नित्य दुरावर ॥ शान्ति १२१।१५ ॥

10 तत स भगवान् ध्यात्वा चिर शूलजटाधर ।
आत्मानमात्मना दण्डमसृजद्देवसत्तम ॥ शान्ति १२२।२४ ॥

5 नित्य for रक्षन् दण्ड for नित्य

6 कर्म for काम कायाद् for कुर्याद् सहसा for स इह इच्छति (अश्नुते) for आप्नुयात्

7 नात्रमे for नाश्रमे धर्मम् (विधिना) for विधिम् धर्मो for दण्डो पातयेत् (चालयेत्) for पालयेत्

8 प्रमोदाय (प्रसादाय) for प्रमोहाय करणाय for नयनाय

9 दुराधर (दुरासद) for दुरावर

10 तत for चिर भूत्वा च सुस्थिर for शूल र सोऽसृजन् (अभवद्, ससृजे) for असृजत

11 दण्ड शास्ति प्रजा सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।
दण्ड सुप्तेषु जागर्ति दण्ड धर्मं विदुर्बुधा ॥
शान्ति १५।२ ॥

12 दण्डनीतिमृते चापि निर्मर्यादमिद भवेत् ॥
आरण्यक १४९।३२ ॥

13 दण्डनीतिर्जगद्धात्री दण्डो हि बहुविग्रह ॥ शान्ति १२१।२३ ॥

14 दण्डनीत्या प्रणीताया सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमा ।
कौन्तेय सर्वभूताना तत्र मे नास्ति सशय ॥ शान्ति १५।२९ ॥

15 दण्डनीत्या यदा राजा सम्यक् कार्त्स्न्येन वर्तते ।
तदा कृतयुग नाम काल श्रेष्ठ प्रवर्तते ॥ उद्योग १३०।१४ ॥

16 दण्डश्चेन्न भवेल्लोके व्यनशिष्यन्निमा प्रजा ।
शूले मत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तरा ॥
शान्ति १५।३० ॥

17 दण्डस्यैव भयादेके न खादन्ति परस्परम् ।
अन्धे तमसि मज्जेयुर्यदि दण्डो न पालयेत् ॥ शान्ति १५।७ ॥

11 दयिता किं for दण्ड शास्ति जना for बुधा

12 कम (धर्म) for धर्म विना for ऋते

13 वत्ति for नीति विष्णु for बहु

14 दण्डनीतौ for ०नीत्या प्रणीत्याया for ०ताया सिध्यन्तु for ०न्ति उपक्रम, (प्रक्रमा) for ०क्रमा

15 ०नीत्या for ०नीत्या कार्येनु for कार्त्स्न्येन चाथ प्रवतते for कार्त्स्न्येन वर्तते प्रजायते for प्रवर्तते

16 चात्र for चेन्न विनश्येयुर् (विनशिष्यन्) for व्यनशिष्यन् स्थूले (शूला, जले) for शूले अभक्ष्यन् (अधक्ष्यन्) for अपक्ष्यन

17 दण्डस्येह for दण्डस्यैव लोके for एके

18 दण्डेन नीयते चेय दण्ड नयति चाप्युत ।
दण्डनीतिरिति प्रोक्ता त्रील्लोकाननुवर्तते ।। शान्ति ५९।७८ ।।

19 दण्डेन रक्ष्यते धान्य धन दण्डेन रक्ष्यते ।
एतद्विद्वन्नुपादत्स्व स्वभाव पश्य लौकिकम् ।। शान्ति १५।४ ।।

20 दण्डेन रक्ष्यमाणा हि राजन्नहरह प्रजा ।
राजान वर्धयन्तीह तस्माद्दण्ड परायणम् ।। शान्ति १२१।३४ ।।

21 दण्डे स्थिता प्रजा सर्वा भय दण्ड विदुर्बुधा ।
दण्डे स्वर्गो मनुष्याणा लोकोऽय च प्रतिष्ठित ।।
शान्ति १५।४३ ।।

22 दण्डो हि भगवान् विष्णुर्यज्ञो नारायण प्रभु ।
शश्वद्रूप महद्बिभ्रन्महापुरुष उच्यते ।। शान्ति १२१।२२ ।।

23 धर्म सरक्षते दण्डस्तथैवार्थ नराधिप ।
काम सरक्षते दण्डस्त्रिवर्गो दण्ड उच्यते ।। शान्ति १५।३ ।।

18 दण्डोन for दण्डेन चाच्युत (वा पुन, वाप्युत) for चाप्युत अति for इति

19 प्रजा for धन एव for एतद् कौलिक for लौकिक

20 वर्तयन्तीह for वर्ध०

21 सर्वे for सर्वा धर्म दण्ड (भय दण्डे, दण्डे सव, दण्ड सव, भयाद्दण्ड) for भय दण्ड

22 दण्डो for यज्ञो

23 सरक्षणे (सरक्ष्यते) for सरक्षते तथा राज्य for तथैवार्थ जनाधिप (महीपते) for नराधिप काम for काम त्रिदण्डो (त्रिवर्णो) for त्रिवर्गो

24 न चोष्ट्रा न बलीवर्दा नाश्वाश्वतरगर्दभा ।
युक्ता वहेयुर्यानानि यदि दण्डो न पालयेत् ।। शान्ति १५।४१ ।।

25 न तत्र कूट पाप वा वञ्चना वापि दृश्यते ।
यत्र दण्ड सुविहितश्चरत्यरिविनाशन ।। शान्ति १५।४४ ।।

26 न परस्य श्रवादेव परेषा दण्डमर्पयेत् ।
आगमानुगम कृत्वा बध्नीयान्मोक्षयेत वा ।। शान्ति ८६।२४ ।।

27 न प्रेष्या वचन कुर्यु र्न बालो जातु कर्हिचित् ।
तिष्ठेत्पितृमते धर्मे यदि दण्डो न पालयेत् ।।
शान्ति १५।४२ ।।

28 न ब्रह्मचार्यधीयीत कल्याणी गौन दुह्यते ।
न कन्योद्वहन गच्छेद् यदि दण्डो न पालयेत् ।।
शान्ति १५।३७ ।।

29 न सवत्सरसत्राणि तिष्ठेयुरकुतोभया ।
विधिवद्दक्षिणावन्ति यदि दण्डो न पालयेत् ।।
शान्ति २५।३९ ।।

24 नैवोष्ट्रा (नवोष्ट्रा, नेवोष्ट्रा) for न चोष्ट्रा न चाश्वतर (गवाश्वतर) for नाश्वा तर दण्ड for दण्डो पातयेत् for पालयेत्

25 पाप क्रूर for कूट पाप न for वा नापि for वापि सुविपुलश् (स विहितश्) for सुविहितश् चरते रिपुबाधन for चर न

26 प्रवादे च (प्रवादेन, (अ) पराधेन) for श्रवादेव आगमानागम for ०नुगम बध्नीयुर् for बध्नीयान्

27 न बाला (नारी वा) for न बालो दण्ड न पातयेत् for दण्डो येत्

28 कन्यावहन (कव्योहवन, कल्पोहवन, कल्पोद्वहन) for कन्योद्वहन. यत्र for यदि पातयेत् for पालयेत्

29 सत्राश्च for सत्राणि पातयेत for पालयेत

30 न स्याद् यदीह दण्डो व प्रमथेयु परस्परम् ।
भयाद् दण्डस्य चान्योन्य घ्नन्ति नैव युधिष्ठिर ।।
शान्ति १२१।३३ ।।

31 नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्द्रंष्ट्रश्चतुर्भुज ।
अष्टपान्नैकनयन शकुकर्णोर्ध्वरोमवान् ।। शान्ति १२१।१४ ।।

32 परस्परभयादेके पापा पाप न कुर्वते ।
एव सासिद्धिके लोके सव दण्डे प्रतिष्ठितम् ।। शान्ति १५।६ ।।

33 परिमाण विदित्वा च दण्ड दण्डेषु भारत ।
प्रणयेयुर्यथान्याय पुरुषास्ते युधिष्ठिर ।। आश्व १०।२ ।।

34 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च दण्डोऽथ परिशब्दित ।
प्रकाशोऽष्टविधस्तत्र गुह्यस्तु बहुविस्तर ।। शान्ति ५९।४० ।।

35 प्रजा जाग्रति लोकेऽस्मिन्दण्डो जागर्ति तासु च ।
सर्वसक्षेपको दण्ड पितामहसम प्रभु ।। शान्ति १२२।५० ।।

36 प्राणाश्च सर्वभूताना नित्यमन्ने प्रतिष्ठिता ।
तस्मात्प्रजा प्रतिष्ठन्ते दण्डो जागर्ति तासु च ।।
शान्ति १२१।३८ ।।

30 तथा for न स्याद् प्रमाथेयु (प्रमाप्येयु) for प्रमथेयु न for च
च for न

31 दण्ड for दष्ट्र एकनयन (नैकवदन) for नैकनयन चतुद ष्ट्रोर्ध्व
for शकुकर्णोर्ध्व

32 परलोक for परस्पर

34 वणित (चोदित, कीर्तित) for शब्दित चात्र for तत्र गुह्यार्थो
for गुह्यास्तु वसु for बहु

35 समप्रभ (सुत प्रभु) for सम प्रभु

36 भूतात्मा for प्राणाश्च व for च

37 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुक ।
दण्डस्यैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिता ।। शान्ति १५।१२ ।।

38 भिन्दश्छिन्दन् रुजन्कृन्तन्दारयन्पाटयस्तथा ।
घातयन्नभिधावश्च दण्ड एव चरत्युत ।। शान्ति १२१।१८ ।।

39 यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति सूनृत ।
प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ।।
शान्ति १५।११ ।।

40 यदि दण्डान्न बिभ्येयुर्वयासि श्वापदानि च ।
अद्यु पशून्मनुष्याश्च यज्ञार्थानि हवीषि च ।।
शान्ति १५।३६ ।।

41 यस्माददान्तान्दमयत्यशिष्टान्दण्डयत्यपि ।
दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्ड विदुर्बुधा ।। शान्ति १५।८ ।।

42 यस्मिन्हि सर्वमायत्त स दण्ड इह केवल ।। शान्ति १२१।८ ।।

37 भैक्षुक for भिक्षुक एके for एते सर्वे स्युर् for मनुष्या

38 कूजन् for रुजन् मारयन् for दारयन् पालयन् for पाटयन् तदा for तथा

39 लोहितार्थो for ०क्षो पापहा (धर्मत, सूद्यत, सूद्वत) for सूनृत प्राज्ञास for प्रजास

40 दडो न (दडा न) for दडान्न आद्यु (हन्यु) for अद्यु अभूपस्थैर् for अद्यु पशून् यज्ञागानि for यज्ञार्थानि

41 यस्माददात्ता दमयन् for यस्मा ति दमयेद् for दमयति अशिष्ट (सदुष्टान्, सतुष्टान्, दुर्वृत्तान्, उद्रिक्तान्, यद्दुष्टान्, उद्दुष्टान्, उद्वृत्तान्, अदुष्टान्) for अशिष्टान् दशनाद् for दमनाद् चापि for चैव

42 आयात for आयत्त धर्म for दण्ड इति for इह

43 येऽपि सभिन्नमर्यादा नास्तिका वेदनिन्दका ।
तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनोपनिपीडिता ।। शान्ति १५।३३ ।।

44 रथा नागा हयाश्चैव पादाताश्चैव पाण्डव ।
विष्टिर्नाविश्चराश्चैव देशिका पथि चाष्टकम् ।।
शान्ति ५९।४१ ।।

45 राजदण्डभयादेके पापा पाप न कुर्वते ।
यमदण्डभयादेके परलोकभयादपि ।। शान्ति १५।५ ।।

46 लोकस्य सीमन्तकरी मर्यादा लोकभावनी ।
सम्यङ्नीता दण्डनीति र्यथा माता यथा पिता ।।
शान्ति ७०।३० ।।

47 विश्वलोप प्रवर्तेन भिद्येरन्सर्वसेतव ।
ममत्व न प्रजानीयुर्यदि दण्डो न पालयेत् ।। शान्ति १५।३८ ।।

43 ये तु (ये हि, येभि) for येऽपि स्म for स दडेनाशु for दण्डेनोप

44 वृष्टिर् (दृष्टिर्, षष्टिर्) for विष्टिर् भाड शराश् (भक्त चराश्, चान्नश्चराश् नावश्चरश्, नावचराश्) for नावश्चराश् इति for पथि चाष्टम (काष्ठक, वाष्टक, चाष्टका, चाष्टम) for चाष्टकम्

45 राजदडे (राजन् दण्ड) for राजदण्ड एव for एके नरा for पापा अन्ये for एके परस्परभयात्परे for यम के अन्ये for second एके परलोके (परस्पर) for ०लोक पापा पाप न कुवते for पर पि

46 भाविनी (पावनी, भामिनी) for भावनी भीता for नीता तथा for second यथा पित for पिता

47 समत्व for ममत्व वि for प्र

48 सप्तप्रकृति चाष्टाङ्ग शरीरमिह यद्विदु ।
राज्यस्य दण्ड एवाङ्ग दण्ड प्रभव एव वा ।।शान्ति १२१।४६।।

49 सर्वं प्रहररीयानि सन्ति यानीह कानिचित् ।
दण्ड एव हि सर्वात्मा लोके चरति मूर्तिमान् ।।
शान्ति १२१।१७ ।।

50 सर्वो दण्डजितो लोको दुलभो हि शुचिर्नर ।
दण्डस्य हि भयाद् भीतो भोगायेह प्रकल्पते ।।
शान्ति १५।३४ ।।

51 हवि श्वा प्रपिबेद्धृष्टो दण्डश्चेन्नोद्यतो भवेत् ।
हरेत्काक पुरोडाश यदि दण्टो न पालयेत् ।। शान्ति १५।४५ ।।

48 इति (इव) for इह तद् for यद्

49 सर्वत्र हरणीयानि for सर्वं नि यानि for सन्ति यानि हि (सतीह) for यानीह एव दण्ड for दण्ड एव धर्मात्मा for सर्वात्मा

50 सर्वे for सर्वो दडजिता for ०जितो दुर्बलो for दुलभो दण्डेन for दण्डस्य भवाद् for भयात् भोगायैव (भोगायापि) for भोगायेह प्रवतते for प्रकल्पते

51 हविषो (हविश्च) for हवि श्व प्रलिहेद् for प्रपिबेद् दृष्टो (दृष्ट्वा, इष्ट) for हृष्टो हरेत क (भवेत्काक, लिहेत्काक) for हरेत्काक यावद् for यदि न पीडयेत् (न्यपातयेत्, न पातयेत्) for न पालयेत्

XLIV. आत्मरक्षा ।

1 पुरुषैरलमर्थज्ञैर्विदितै कुलशीलत ।
आत्मा च रक्ष्य सतत भोजनादिषु भारत ॥
आश्रमवासिक ६।१८ ॥

2 विहाराहारकालेषु माल्यशय्यासनेषु च ।
स्त्रियश्च ते सुगुप्ता स्युर्वृद्धैराप्तैरधिष्ठिता ।
शीलवद्भि कुलीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर ॥
आश्रमवासिक ६।१६ ॥

1 अथस्तु for अर्थज्ञैर् वैदिकै (वेदितै) for वि० शीलित (शीलिभि) for शीलतः

2 च for स्युर् युधिष्ठिर for अधिष्ठिता चरद्भिश् for विद्वद्भिश्

———

XLV. अराजकता ।

1 अत्र वै सप्रमूढे तु धर्मे राजर्षिसेविते ।
लोकस्य सस्था न भवेत्सर्वं च व्याकुल भवेत् ।।
शान्ति ५६।६ ।।

2 अदास क्रियते दासो ह्रियन्ते च बलात् स्त्रिय ।
एतस्मात्कारणाद्देवा प्रजापालान्प्रचक्रिरे ।।
शान्ति ६७।१५ ।।

3 अनया सप्रवर्तेरन् भवेद्वै वर्णसकर ।
दुर्भिक्षमाविशेद्राष्ट्र यदि राजा न पालयेत् ।। शान्ति ६८।२६ ।।

4 अनिन्द्रमबल राष्ट्र दस्यवोऽभिभन्ति च ।। शान्ति ६७।२ ।।

5 अन्तश्चाकाशमेव स्याल्लोकोऽय दस्युसाद् भवेत् ।
पतेच्च नरक घोर यदि राजा न पालयेत् ।।
शान्ति ६८।२० ।।

1 तत्र for अत्र वा for तु धर्म for धर्मे त्रैलोक्य for लोकस्य व्याकुली for व्याकुल

2 क्रियते for ह्रियन्ते च परास् (चाबलास्, चपलास्) for च बलात् तदस्मात् (तदा०) for एत० देव for देवा सृजति च for प्रचक्रिरे

3 वर्णस्य for वै वर्ण आव्रजेद् for आविशेद् राज्य for राष्ट्र

4 अनिद्रम् for अनिन्द्रम्

5 अतश्चाकाश एव स्युर् (आर्ताश्चाकारहीना स्युर्, अताश्चाकाल एव०, अताश्चाकाशभूता स्युर्, अधाश्चक्रोशतो हिंस्युर्, अधाश्चाक्रोशिनो हिंस्युर्, अर्थाश्चाक्रोधिनो हिस्युर्) for अन्तश्चाकाश० दस्युमान् for ०साद् यदा for यदि

6 अराजका प्रजा पूर्वं विनेशुरिति न श्रुतम् ।
परस्पर भक्षयन्तो मत्स्या इव जले कृशान् ॥
शान्ति ६७।१७ ॥

7 अराजकेषु राष्ट्रेषु धर्मो न व्यवतिष्ठते ।
परस्परं च खादन्ति सर्वथा धिगराजकम् ॥ शान्ति ६७।३ ॥

8 एवमेव विना राज्ञा विनश्येयुरिमा प्रजा ।
अन्धे तमसि मज्जेयुरगोपा पशवो यथा ॥ शान्ति ६८।१३ ॥

9 त्रस्तमुद्विग्नहृदय हाहा भूतमचेतनम् ।
क्षणेन विनशेत्सर्वं यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२४ ॥

10 न यज्ञा सप्रवर्तेरन् विधिवत्स्वाप्तदक्षिण ।
न विवाहा समाजा वा यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२२ ॥

11 न योनिपोषो वर्तेत न कृषिर्न वनिक्पथ ।
मज्जेद्धर्मस्त्रयो न स्याद् यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२१ ॥

12 न लभेद् धर्मसश्लेष हतविप्रहतो जन ।
कर्ता स्वेच्छेन्द्रियो गच्छेद् यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२८ ॥

6 राजन् for पूर्वं

7 देशेषु (धर्मेषु) for राष्ट्रेषु

9 नि श्वसद्भिन्नहृदय for त्रस्तमु०

11 योनिदोषो (०पालो) for ०पोषो यज्ञे (प्रजा) for मज्जेद्

12 भवेद् for लभेद् सश्लेषो for ०सश्लेष मोहविप्र for हतविप्र- जनो for हतो हर्ता, हत्वा (कर्त्रा) for कर्ता स्वच्छेद्रियो (स्वस्थे०, सुस्थे०) for स्वेच्छेन्द्रियो

13 न वृषा सम्प्रवर्तेरन् न मथ्येरश्च गर्गरा ।
घोषा प्रणाश गच्छेयुर्यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२३ ॥

14 न सवत्सरसत्राणि तिष्ठेयुरकुतोभया ।
विधिवद्दक्षिणावन्ति यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।२५ ॥

15 न हि पापात्पापतरमस्ति किंचिदराजकात् ॥ शान्ति ६७।७ ॥

16 नाराजकेषु राष्ट्रेषु वस्तव्यमिति वैदिकम् ।
नाराजकेषु राष्ट्रेषु हव्यमग्निर्वहत्यपि ॥ शान्ति ६७।५ ॥

17 पतेद् बहुविध शस्त्र बहुधा धमचारिषु ।
अधर्म प्रगृहीत स्याद् यदि राजा न पालयेत् ॥
शान्ति ६८।१८ ॥

13 वृष (वर्षा, वृषा) for वृषा समपत्सेरन् (सप्रमाद्येरन्, ०वर्तेयुर्, ०दम्येरन्, वृत्तेरन्, ०पद्येरन्, ०मथ्येरन्) for ०वर्तेरन् न मध्ये० (न मिथ्ये०) for न मथ्ये भागवा for गर्गरा घोरा for घोषा न वृद्धि (च नाश) for प्रणाश

14 सूत्राणि (सर्वाणि) for सत्राणि ०णा वापि for ०वन्ति

15 राज्यात् for पापात् परतरम् (प्राप्त०) for पाप०

16 सराजकेषु for नारा० वस्तव्य for राष्ट्रेषु कतव्यम् for वस्तव्यम रोचये (रोचते) for वैदिकम् सराजकेषु for नारा० देशेषु for राष्ट्रेषु दहति for वहति

17, एतद् (पतद्, एते, पठेद्) for पतेद् शास्त्र (बहवो) for बहुधा धमधारिषु for ०चारिषु

18 ब्राह्मणाश्चतुरो वेदान्नाधीयेरंस्तपस्विन ।
विद्यास्नातास्तप स्नाता यदि राजा न पालयेत् ।।
शान्ति ६८।२६ ।।

19 ममेदमिति लोकेऽस्मिन्न भवेत्सपरिग्रह ।
विश्वलोप प्रवर्तेत यदि राजा न पालयेत् ।।
शान्ति ६८।१६ ।।

20 मातर पितर वृद्धमाचार्यमतिथि गुरुम् ।
क्लिश्नीयुरपि हिंस्यु र्वा यदि राजा न पालयेत् ।।
शान्ति ६८।१७ ।।

21 यान वस्त्रमलकारान् दत्तानि विविधानि च ।
हरेयु सहसा पापा यदि राजा न पालयेत् ।। शान्ति ६८।१५ ।।

22 राजा चेन्न भवेल्लोके पृथिव्या दण्डधारक ।
शूले मत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बल बलवत्तरा ।। शान्ति ६७।१६ ।।

23 वधबन्धपरिक्लेशो नित्यमर्थवता भवेत् ।
ममत्व च न विन्देयुर्यदि राजा न पालयेत् ।। शान्ति ६८।१९ ।।

18 व्रत for तप

19 स्व (स्व, सु, स) for स परीग्रहा (परिग्रहे) for ०ग्रह विष्वग्-लोप (विधिलोप) for विश्व०

20 अश्नीयुर् for क्लिश्नी० अवि for अपि.

21 वसुम् (वस्त्राणि) for वस्त्रम् अलकारा (०कार, रथानि, अन्नानि for रत्नानि प्राप्ता (पार्थ) for पापा

22 लभेल् for भवेल् कूले (जले) for शूले इवाधक्ष्यन् for इवापक्ष्यन्,

23 वेद for वधे समत्व for ममत्व विद्येयुर् for विन्दे०.

XLVI सुशासनफलम् ।

1 दोग्धि धान्य हिरण्य च प्रजा राज्ञि सुरक्षिता ।
नित्य स्वेभ्य परेभ्यश्च तृप्ता माता यथा पय ॥
शान्ति ७२।१९ ॥

2 धर्ममेव प्रपद्यन्ते न हिसन्ति परस्परम् ।
अनुगृह्णन्ति चान्योन्य यदा रक्षति भूमिप ॥ शान्ति ६८।३३ ॥

3 नाक्रुष्ट सहते कश्चित्कुतो हस्तस्य लघनम् ।
यदि राजा मनुष्येषु त्राता भवति धार्मिक ॥
शान्ति ६८।३१ ॥

4 यजन्ते च त्रयो वर्णा महायज्ञै पृथग्विधै ।
युक्ताश्चाधीयते शास्त्र यदा रक्षति भूमिप ॥शान्ति ६८।३४॥

5 यदधीते यद्यजते यद्ददाति यदर्चति ।
राजा चतुर्थभाक्तस्य प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ शान्ति ७६।७ ॥

1 दोग्ध्री for दोग्धि महो for प्रजा राज्ञा for राज्ञि च रक्षिता (सुरक्षित) for सुरक्षिता सा गौर् for माता

2 प्रवर्तते (त्रयो वर्णा) for प्रपद्यन्ते यदि for यदा

3 नाक्रुष्ट (नाक्रोष्टु, नाऋष्ट, नाकुष्ट, नाक्रोश) for नाक्रुष्ट काचित् for कश्चित् लक्षण (लाघव) for लङ्घनम् भविष्येषु for मनुष्येषु रक्षयत्यति (रक्षयत्यपि) for त्राता भवति

4 युक्तश् (मुक्ताश्) for युक्ताश् चाधीयिरे for ०यते वेदान् (विद्या, विद्या, वेद्यान्) for शास्त्र यदि for यदा

5 यजति (ददाति, जुहोति) for यजते जुहोति for ददाति भक्तस्य (भुक्तस्य, माकृष्य) for भाक्तस्य राजा for प्रजा

6 यदा राजा धुर श्रेष्ठामादाय वहति प्रजा ।
महता बलयोगेन तदा लोक प्रसीदति ।। शान्ति ६८।३६ ।।

7 राष्ट्रे चरन्ति य धर्म राज्ञा साध्वभिरक्षिता ।
चतुर्थ तस्य धर्मस्य राजा भाग स विन्दति ।।शान्ति ७३।२०।।

8 वार्तामूलो ह्यय लोकस्त्रय्या वै धार्यते सदा ।
तत्सर्व वतते सम्यग् यदा रक्षति भूमिप ।। शान्ति ६८।३५ ।।

9 विवृत्य हि यथाकाम गृहद्वाराणि शेरते ।
मनुष्या रक्षिता राज्ञा समन्तादकुतोभया ।। शान्ति ६८।३० ।।

10 व्यवहारेण शुद्धेन प्रजापालनतत्पर ।
प्राप्य धर्म च कीर्ति च लोकावाप्नोत्युभौ शुचि ।।
शान्ति ८६।२ ।।

11 स्त्रियश्चापुरुषा मार्ग सर्वालकारभूषिता ।
निर्भया प्रतिपद्यन्ते यदा रक्षति भूमिप ।। शान्ति ६८।३२ ।।

6 यथा राज for यदा राजा पुर (पर) for धुर बलवेगेन for ०योगन न सीदति for प्रसीदति

7 यद् for य धर्मे for धर्म राजा for राज्ञा [अ] त्र for [अ] भि तद्धम for धर्मस्य

8 यतो for ह्यय तया for त्रय्या त्रायते for धार्यते यदा (जगत्) for सदा यदि for यदा रक्ष्यति for रक्षति

9 विहृत्य for वि० राजा for राज्ञा

11 पुरुषा for [अ] पुरुषा व्याघ्र for मार्ग प्रतिपत्स्यते for ०पद्यन्ते. यदि (सदा) for यदा

XLVII. युद्धं योधधर्माश्च ।

1 अथोपपत्त्या शकटं पद्मं वज्रं च भारत ।
उशना वेद यच्छास्त्रं तत्रैतद्विहितं विभो ॥
आश्रमवासिक १२।१५ ॥

2 अन्वेष्टव्याः सुपुरुषाः सहाया राज्यधारणाः ।
न विमानयितव्याश्च राज्ञा वृद्धिमभीप्सता ॥
शान्ति ११८।२४ ॥

3 अर्थमानविवृद्धाश्च रथचर्याविशारदाः ।
इष्वस्त्रकुशला यस्य तस्येयं नृपतेर्मही ॥ शान्ति ११८।२६ ॥

4 गोब्राह्मणनृपस्त्रीषु सख्युर्मातुर्गुरोस्तथा ।
वृद्धबालजडान्धेषु सुप्तभीतोत्थितेषु च ॥ सौप्तिक ६।२१ ॥

1 अथोपपत्त्या for ०त्त्या ०पद्यात् (०वाह्या, ०पद्या) for ०पत्त्या तत् for यत् तच for तत्र विदितं for विहितं हितं for विभो

2 राज for राज्य धारिण (धारणे, कारिण, कारणे, कर्मणि) for धारणाः बुद्धिम् for वृद्धिम

3 अनुमान for अर्थमान निवद्धाश्च for विवृद्धाश्च रथचार for ०चर्या इष्वस्त्रे for इष्वस्त्र तस्यैव for तस्यैव नृपते' for नृपतेर्

4 तदा for तथा हीनप्राण (बालवृद्ध) for वृद्धबाल

5 तथा स्त्रिय वै यो हन्ति वृद्ध बाल तथव च ।
विरथ विप्रकीर्ण च भग्नशस्त्रायुध तथा ।। आरण्यक १९।१४ ।।

6 न च सुप्त प्रमत्त वा न्यस्तशस्त्र कृताञ्जलिम् ।
धावन्त मुक्तकेश वा हन्ति पार्थो धनञ्जय ।।
सौप्तिक ८।११८ ।।

7 नाश्वेन रथिन यायादुदियाद्रथिन रथी ।
व्यसने न प्रहर्तव्य न भीताय जिताय च ।। शान्ति ९६।१० ।।

8 नासनद्धो नाकवचो योद्धव्य क्षत्रियो रणे ।
एक एकेन वाच्यश्च विसृजस्व क्षिपामि च ।। शान्ति ९६।७ ।।

9 निक्षिप्तशस्त्रे पतिते विमुक्तकवचध्वजे ।
द्रवमाणे च भीते च तवास्मीति च वादिनि ।।
भीष्म १०३।७२ ।।

5 मुक्तकेश for विप्रकीर्ण

6 न सुप्त न प्रमत्त वा (न सुप्त न मत्त वा) for न वा शस्त्र-कृताञ्जलि for शस्त्र कृ म् च for last वा प्रधावन्त मुक्तकेश for धावन्त वा हन्यात् for हन्ति न सशय for धनजय

7 उदीयाद् (युधीयाद्) for उदि० हिताय for भीताय वा for च

8 असनद्धे (०द्धो) for नास० भाष्यश्च (वाच्य च) for वाच्यश्च विसृजाशु (विसृजेति) for ०जस्व

9 विक्षिप्तशस्त्रे (विमुक्त०, क्षिप्य शस्त्रे, निक्षिप्तशस्त्र, निक्षिप्तशस्त्रै) for नि स्त्रे विमुखे for पतिते विमुक्तकवचे ध्वजे for वि जे (अ) हमिति for (अ)स्मीति च यो वदेत् for वादिनि

10 नेषुर्लिप्तो न कर्णी स्यादसतामेतदायुधम् ।
जयार्थमेव योद्धव्य न क्रुध्येदजिघासत ।। शान्ति ९६।११ ।।

11 परिबर्हं सुसपन्नमुद्यत तुल्यता गतम् ।
अतिक्रमेत नृपति सग्रामे क्षत्रियात्मजम् ।। शान्ति २८६।५ ।।

12 बलेनावजितो यश्च न त युध्येत भूमिप ।
सवत्सर विप्रणयेत्तस्माज्जात पुनर्भवेत् ।। शान्ति ९७।४ ।।

13 भग्नशस्त्रो विपन्नाश्वश्छिन्नज्यो हृतवाहन ।
चिकित्स्य स्यात्स्वविषये प्राप्यो वा स्वगृहान् भवेत् ।
निर्व्रणोऽपि च मोक्तव्य एष धर्म सनातन ।।
शान्ति ९६।१३ ।।

10 क्लिष्ट (क्षिप्तो, क्षिप्ता, क्लिष्टो) for लिप्तो युध्यताम् for असः यथाथम् for जया० बोद्धव्य for यो०

11 परिवर्य (पारिबर्हं) for परि० अभि for अति क्रामेत (क्रमेत्त, कामेत्त, क्रामेन्न, कामेत) for क्रमेत

12 बालेन for बलेन विजितो ([अ] वजिता, [अ] वर्जितो, [अ] पि जितो) for [अ] वजिता विप्रणय (०यण, सप्रणयेत) for विप्र० नवो जात (०यात) for तस्माज्जात

13 नग्न for भग्न शास्त्रो for शस्त्रो विपन्नाश्च (विपन्नश्च, विभग्नश्च) for विपन्नाश्वश कृत्तज्यो (भिन्नज्यो, भग्नज्यो, छन्नज्यो) for छिन्नज्यो चिकित्स्या (चिकित्स) for चिकित्स्य च for स्व प्राप्तो वा (प्राप्येव, ०वा) for प्राप्यो वा स्वगृहं (स्वगृहे, ०हो) for ०हान् नाव्रणश् for निर्व्रणो च स (चान, चापि, च वि) for ऽपि च

14 मत्तोन्मत्तप्रमत्तेषु न शस्त्राण्युपधारयेत् ।
इत्येव गुरुभि पूर्वमुपदिष्ट नृणा सदा ।। सौप्तिक ६।२२ ।।

15 यस्य योधा सुसतुष्टा सान्त्विता सूपधास्थिता ।
अल्पेनापि स दण्डेन मही जयति भूमिप ।। शान्ति ९५।४ ।।

16 योधा समरशौटीरा कृतज्ञा शस्त्रकोविदा ।
धर्मशास्त्रसमायुक्ता पदातिजनसयुता ।। शान्ति ११८।२५ ।।

17 योधा स्रौवास्तथा मौलास्तथैवान्येऽप्यवस्कृता ।
कर्तव्या भूतिकामेन पुरुषेण बुभूषता ।। शान्ति ८४।१८ ।।

18 योधाश्चैव मनुष्येन्द्र सर्वैर्गुणगणैर्वृता ।। शान्ति ११८।२३ ।।

14 मत्तोमत्त for मत्तोन्मत्त शस्त्राण्यप (०ण्युप, ०ण्यव) चारयेत् for ०धारयेत् शस्त्राणि निपातयेत् (शस्त्रमवपातयेत्, शस्त्राणि च पातयेत, शस्त्राणि चारयेत्) for शस्त्रा येत् इत्येव for ०व कुरुभि for गुरुभि पूर्वसमुद्दिष्ट (पूर्वमुपादिष्टा) for ०उपादिष्ट

15 सुख तुष्टा for सुस० सात्त्विका, for सात्विता सूपधस्थिता (सूपधिस्थिता, समव०, सूपर्तर्पिता, सूपधन्विन) for सूपधास्थिता

16 शमरशौढीरा (०शौडीरा, ०शौडीरा, ०शौडीर्या, ०शौडीर्या) for ०शौटीरा शास्त्र for शस्त्र धमशास्त्रे for ०शस्त्र सवृता (सभृता) for सयुता

17 यौना श्रौतास् (यौना प्राज्ञास्, योनध्रुवास्,) for योधा स्रौवास् यथा for तथा भूमिकामेन (भूतिकारेण, भूतकायेन) for भूति०

18 सर्वे for सर्वैर् गुणैर् for गणैर् युता (युत, वृत) for वृता

19 यो वा निपतित हन्ति तवास्मीति च वादिनम् ॥
आरण्यक १९।१३ ॥

20 विशीर्णकवच चैव तवास्मीति च वादिनम् ।
कृताञ्जलि न्यस्तशस्त्र गृहीत्वा न विहिसयेत् ॥
शान्ति ९७।३ ॥

21 वृद्ध बल न हन्तव्य नैव स्त्री न च वै द्विज ।
तृणपूर्णमुखश्चैव तवास्मीति च यो वदेत् ॥ शान्ति ९९।४७ ॥

22 शास्त्रदृष्टानवध्यान् य समतीत्य जिघासति ।
स पथ प्रच्युतो धर्म्यात्कुपथ प्रतिपद्यते ॥ सौप्तिक ६।२० ॥

23 श्रान्त भीत भ्रष्टशस्त्र रुदन्त
पराङमुख परिबर्हैश्च हीनम् ।
अनुद्यत रोगिण याचमान
न वै हिस्याद्बालवृद्धौ च राजन् ॥
शान्ति २८६।४ ॥

20 विकीण for विशी० तथास्मि (तवास्ति) for ०स्मि प्रवादिन for च वा० व्यस्त (मुक्त) for न्यस्त विशीयत for विहिसयेत्

21 वृद्ध बाल (वृद्धबाल, युद्ध बाल, वृद्धे बाल) for वृद्ध बल व्रण for तृण पण (पूर्ति) for पूर्ण मुख्य for मुखश्

22 शास्त्रदृष्टीन् for ०दृष्टान अविद्वान् for अवध्यान शास्त्रदृष्टचा न (त्व) वध्यान् (शास्त्रदृष्टात् पयारीन् शास्त्र दृष्ट्वा न विद्वान्, शास्त्रद्रष्टृनविद्वान्, शास्त्रदृष्टमविज्ञाय, शास्त्रदृष्टमवध्याय ०मपध्याय, ०दृष्टविधान) for शास्त्र वध्यान् स पथ्य (स पथि, सत्पथ) for स पथ प्राप्यतो for प्रच्युतो धर्मात् (धर्म) for धर्म्यात् कुपथान् (कुपथ, कुपथ, विपद, द्विपथ, विपथ, विपथ, विपथि) for कुपथ प्रतिहन्यते for ०पद्यते

23 शात for श्रान्त भीरु (भीष्ट, भीम) for भीत नष्ट for भ्रष्ट नुदत (तु०) for रु० विहीन for च हीनम् अनुद्युक्त for ०द्यत नरो for नवै

24 सादयित्वा परबल कृत्वा च बलहर्षणम् ।
स्वभूमौ योजयेद्युद्ध परभूमौ तथैव च ॥
आश्रमवासिक १२।१६ ॥

25 स्त्रिया स्त्रीनामधेये च विकले चैकपुत्रके ।
अप्रसूते च दुष्प्रेक्ष्ये न युद्ध रोचते मम ॥ भीष्म १०३।७३ ॥

24 साधयित्वा (चार०, वार०) for सादयित्वा स्व for च दशन (मडल) for हर्षणम् च for स्व

25 स्त्रिय (स्त्रियि, स्त्रिय) for स्त्रिया विकल्पे (कपिले, विमुक्ते) for विफले चैव for चैक पुत्रक (पुत्रिणि) for पुत्रके अपसूते (हतसूते, अपुत्रिते) for अप्रसूते च दुष्प्रापे (महाराज, दुष्कृतौ च, च षण्डे च, च भीते च) for च दुष्प्रेक्ष्ये अप्रशस्ते नरे (जने) चैव (अप्रबुद्धे तथा बाले) for अप्र क्ष्ये मा च ते for रोचते

XLVIII. शत्रुराष्ट्रगता नीतिः ।

1 अग्निदैर्गरदैश्चैव प्रतिरूपकचारकै ।
श्रेणिमुख्योपजापेन वीरूधश्छेदनेन च ।। शान्ति ५९।४९ ।।

2 अधर्मविजिगीषुश्चेद्बलवान्पापनिश्चय ।
आत्मन सनिरोधेन सन्धि तेनाभियोजयेत् ।। शान्ति १२६।५ ।।

3 आदिमध्यावसानज्ञ प्रच्छन्न च विचारयेत् ।
बलानि दूषयेदस्य जानश्चैव प्रमाणत ।। शान्ति १०४।१५ ।।

4 क्षेत्रस्थेषु च सस्येषु शत्रोरुपजपेन्नरान् ।
विनाशयेद्वा सर्वस्व बलेनाथ स्वकेन वै ।। शान्ति ६९।३६ ।।

5 घोषान् न्यसेत मार्गेषु ग्रामानुत्थापयेदपि ।
प्रवेशयेच्च तान्सर्वान्शाखानगरकेष्वपि ।। शान्ति ६९।३३ ।।

1 रसदैश् (विषदैश्) for गरदैश् प्रतिकूलक (प्रतिरूपित) for ०रूपक कारकै (चारिकै, चारितै) for चारकै

2 यो धर्मो for अधर्म [अ] पि for [अ] भि रोचयेत् for भोजयेत्

3 पृच्छतश् for प्रच्छन्न विवर्जयेत् (विधारयेत्) for विचार० तस्य for अस्य जानन्नव (०न्नेष, ०न्नैव, परान्नेव, जानतश्च) for जानश्चैव

4 क्षेत्रसस्थेषु (छेदस्तेषु च, क्षत्रस्थेषु च, क्षेत्रेषु चैव) for क्षेत्रस्थेषु शस्येषु (सर्वेषु) for सस्येषु ०येच्च for ०येद्वा सर्वस्व (तत्सर्वं) for सवस्व

5 योधान् for घोषान् मार्गेण (दुर्गेषु) for मार्गेषु ग्राम्यान् (इति, यदि) for अपि

6 चौराटव्यबलैश्चोग्रै पर्रराष्ट्रस्य पीडनम् ।। शान्ति ५९।४८ ।।

7 तदात्वेनायतीभिश्च विवदन् भूम्यनन्तरम् ।
प्रतीघात परस्याजौ मित्रकालेऽप्युपस्थिते ।। शान्ति ६९।३८ ।।

8 दूषणेन च नागानामाशकाजननेन च ।
आरोधनेन भक्तस्य पथश्चोपार्जनेन च ।। शान्ति ५९।५० ।।

9 पीडन स्तम्भन चैव कोशभङ्गस्तथैव च ।
कार्यं यत्नेन शत्रूणा स्वराष्ट्र रक्षता स्वयम् ।।
आश्रमवासिक ११।१३ ।।

10 राष्ट्र च पीडयेत्तस्य शस्त्राग्निविषमूर्छनै ।
अमात्यवल्लभाना च विवादास्तस्य कारयेत् ।
वर्जनीय सदा युद्ध राज्यकामेन धीमता ।। शान्ति ६९।२२ ।।

6 चौराटवि (चौराटविक, चोरा अपि, चोरादपि, चोराटवी, ०राट) for चौराटव्य बलश् (बलाश्) for बलैश राष्ट्राव for राष्ट्रस्य

7 निवपेद्, निर्विदेद् for विवदन प्रतिघात for प्रतीघात पुरस्याजौ, परस्यादौ for ०स्याजौ मित्रकार्ये, युद्धकाले, मित्रकाल for ०काले ह्युपस्थिते, (व्युप०, उप०) for ऽप्युप०

8 तडागानाम् for च नागानाम् आतक (नाशका) for आशङ्का आराधनेन (आयो०) for आरो० पत्युश् (पत्यश्) for पथश

9 पीडन (पीडित, सीदन) for पीडन डभन for स्तम्भन कोशान च for कोशभङ्गस् सगस् (भग) for भगस् यमेन for यत्नेन सुराष्ट्र (स्वराज्य) for ०ष्ट्र

10 अस्य for तस्य शस्त्राणि for शस्त्राग्नि दस्युभि for मूर्छनै विवाद (विभेदास्) for विवादास् धीमत (धीमता, सर्वदा) for धीमता

11 व्यसन भेदन चैव शत्रूणा कारयेत्तत ।
कर्शन भीषण चैव युद्धे चापि बहुक्षयम् ॥
आश्रमवासिक १२।४ ॥

12 सपत्नसहिते काय कृत्वा सन्धि न विश्वसेत् ।
अपक्रामेत्तत क्षिप्र कृतकार्यो विचक्षण ॥ शान्ति १३८।१४ ॥

13 सस्याभिहार कुर्याच्च स्वयमेव नराधिप ।
असभवे प्रवेशस्य दाहयेदग्निना भृशम् ॥ शान्ति ६९।३५ ॥

11 पातन (व्यसने, वमन, दमन, गमन) for व्यसन वेदन for भे० कारयेस् for ०येत् कर्षण (हृषण, मषण, धर्षण) for कषण भूषण (भेदन) for भीषण युद्ध (चैव) for चापि बल (परि, पर) for बहु

12 राज्ये for कार्ये चितयेत् for विश्वसेत् शीघ्र for क्षिप्र

13 तस्याभिहार (शस्या०, सस्या०, सत्यो०, सस्योप०) for सस्याभि०

XLIX. राजमण्डलम् ।

1 चतुर्णां शत्रुजातानां सर्वेषामाततायिनाम् ।
मित्रं चामित्रमित्रं च बोद्धव्यं तेऽरिकर्शन ॥आश्रमवासिक ११।२॥

2 तथामात्या जनपदा दुर्गाणि विषमाणि च ।
बलानि च कुरुश्रेष्ठ भवन्त्येषां यथेच्छकम् ॥
आश्रमवासिक ११।३॥

3 ते च द्वादश कौन्तेय राज्ञां वै विविधात्मकाः ।
मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः षष्टिर्द्वादश च प्रभो ॥
आश्रमवासिक ११।४ ॥

4 मण्डलानि च बुध्येथाः परेषामात्मनस्तथा ।
उदासीनगुणानां च मध्यमानां तथैव च ॥
आश्रमवासिक ११।५ ॥

1 सत्त्व for शत्रु जातीनां for जातानां शत्रु (तेति) for तेऽरि

2 अथ for तथा यथा स्वकं for यथेच्छकम्

3 राजेन्द्र for कौन्तेय राजानो for राज्ञां वै विविधाथकाः for ०त्मकाः मन्त्र (मित्र) for मन्त्रि गणाः for गु० कच्चिद् (षट् च, षष्टि) for षष्टिर् स्मृताः for प्रभो

4 वि for च गणानां for गु० मध्यस्थानां for ०मानां भारत for तथैव च

———

L. राज्ञः कर्तव्याकर्तव्यानि ।

1 अङ्गारकुशमुञ्जाना पलाशशरपर्णिनाम् ।
यवसेन्धनदिग्धाना कारयेत च सचयान् ।। शान्ति ६९।५५ ।।

2 अथ सनिचय कुर्याद्राजा परबलार्दित ।
तैल मधु घृत सस्यमौषधानि च सर्वश ।। शान्ति ६९।५४ ।।

3 अनुरूपाणि कर्माणि भृत्येभ्यो य प्रयच्छति ।
स भृत्यगुणसम्पन्न राजा फलमुपाश्नुते ।। शान्ति ११९।४ ।।

4 अन्तकाले च सप्राप्ते य इच्छेदाश्रमान्तरम् ।
आनुपूर्व्याश्रमान् राजन् गत्वा सिद्धिमवाप्नुयात् ।।
शान्ति ६३।२१ ।।

5 अन्य कार्यं स्वराष्ट्रेषु परराष्ट्रेषु चापर ।
अटवीष्वपर कार्यं सामन्तनगरेषु च ।। शान्ति ८७।३० ।।

1 तुष for कुश शरवर्णिनाम् for ०पर्णिनाम् अथ सैन्धव for यवसेन्धन दुग्धाना for दिग्धाना कारयेत्तत्र for कारयेत च

2 अथ for अथ सचयन (सानिचय, सचिन्वय, यन्निचय, एषा निचय) for सनि० पार (पल) for पर बलान्वित (बलार्दन) for ०दित सम्यग् for सस्यम्

3 अनुकूलानि for अनुरूपाणि सपन्नो for सपन्न अवाश्नुते for उपाश्नुते

4 अन्त्यकाले for अन्त०

5 पर for [अ] पर ०रे पर (नगरेष्वपि, ०रे चर) for ०रेषु च.

6 अप्रकीर्णेन्द्रियं प्राज्ञमत्यन्तानुगतं शुचिम् ।
शक्तं चानुरक्तं च युञ्ज्यान्महति कर्मणि ।। शान्ति ६४।१४ ।।

7 अप्रधृष्यश्च शत्रूणां भृत्यानां स्वजनस्य च ।
प्रजापालनयुक्तश्च न क्षतिं लभते क्वचित् ।।
अनु १०७।१३६ ।।

8 अभिशस्तमपि ह्येषां कृपायीत विशांपते ।
ब्रह्मघ्ने गुरुतल्पे च भ्रूणहत्ये तथैव च ।। शान्ति ५६।३२ ।।

9 अभृतानां भवेद्भर्ता भृतानां चान्ववेक्षकः ।
नृपतिः सुमुखश्च स्यात् स्मितपूर्वाभिभाषिता ।।
शान्ति ५७।१९ ।।

10 अमित्रं नैव मुञ्चेत ब्रुवन्तं करुणान्यपि ।
दुःखं तत्र न कुर्वीत हन्यात्पूर्वापकारिणम् ।। शान्ति १३८।५२ ।।

6 राज्ञाम् (राजा) for प्राज्ञम् अप्रकीर्णेन्द्रियग्रामम् for अ ज्ञम् गतस्मृति for गत शुचिम् भक्त for शक्तं अर्हति for महति.

7 न प्रघृष्यश् for अप्र० [अ] रतिं for क्षतिं.

8 अभिशस्तुम् (अविशस्तम्, अतिशस्तम्, नाभि०, अभिसप्तम्, अपि शस्त्रम्) for अभिशस्तम् प्रगृह्योर्व्या (अपि चोर्व्या) for अपि ह्येषां पिधातव्यं (विधातव्यं, पीडयेन्न, पीडयीत) for कृपायीत ब्राह्मणं for ब्रह्मघ्ने तल्पेषु (तल्पेन) for तल्पे च

9 अभृत्यानां (अभूतानां) for अभृ० कर्ता for भर्ता भृत्यानां (भूतानां) for भृतानां अन्ववेक्षकः (चैव रक्षकः) for चान्ववे० सुमुखात् (सुगतिश्) for ०मुखश् भाषित (भाषणः) for भाषिता.

10 कर्तव्यं (हन्तव्यं) for कुर्वीत हत्वा for हन्यात्

11 अर्चयित्वा पितॄन्सम्यक् पितृयज्ञैर्यथाविधि ।
देवान्यज्ञैर्ऋषीन्वेदैरर्चित्वा चैव यत्नत ॥ शान्ति ६३।२० ॥

12 अर्थकाम शिखा राजा कुर्याद्धर्मध्वजोपमाम् ।
नित्यमुद्यतदण्ड स्यादाचरेच्चाप्रमादत ।
लोके चायव्ययौ दृष्ट्वा वृक्षाद् वृक्षमिवाप्लवन् ॥
शान्ति १२०।६ ॥

13 अलब्धलिप्सा लब्धस्य तथैव च विवर्धनम् ।
प्रदान च विवृद्धस्य पात्रेभ्यो विधिवत्तथा ॥ शान्ति ५६।५७ ॥

14 अलुब्धान् शिक्षितान्दान्तान्धर्मेषु परिनिष्ठितान् ।
स्थापयेत्सर्वकार्येषु राजा धर्मार्थरक्षिण ॥शान्ति १२०।२६॥

15 अवधानेन मौनेन काषायेन जटाजिनै ।
विश्वासयित्वा द्वेष्टारमवलुम्पेद् यथा वृक ॥
शान्ति १३८।४६ ॥

16 अविज्ञातासु च स्त्रीषु क्लीबासु स्वैरिणीषु च ।
परभार्यासु कन्यासु नाचरेन्मैथुन नृप ॥ शान्ति ९१।३० ॥

11 श्राद्धे (श्राद्धै) for सम्यक् पितन् for ऋषीन् पूजयित्वाप्र for अचित्वा चैव

12 आत्मार्थ [०न] हि for अर्थकाम शिखा (सदा) for शिखा कुर्याद् for राजा प्रमादवान् for [अ] प्रमादन पश्यन् for दृष्ट्वा व्रजेत् (प्लवेत) for [आ] प्लवन्

13 अलुब्ध (अलभ्य) for अलब्ध लाभो (लब्धा) for लिप्सा प्रसाद च (त्रिवृद्धस्य, प्रवृ०) for विवृ०

14 नदेषु for धर्मेषु सर्वार्थ for धर्मार्थ दक्षिण for रक्षिण

15 हतारम् for द्वेष्टारम्

16 अविज्ञातेषु (०ज्ञातासु, अविनीतासु) for ज्ञातासु बुध for नृप

17 अवृत्त्या यो भवेत् स्तेनो वेदवित्स्नातकस्तथा ।
राजन्स राज्ञा भर्तव्य इति धर्मविदो विदु ॥ शान्ति ७७।१३ ॥

18 अशक्नुवस्तु युद्धाय निष्पतेत्सह मन्त्रिभि ।
कोशेन पौरैर्दण्डेन ये चान्ये प्रियकारिण ॥
आश्रमवासिक ११।१८ ॥

19 असता प्रतिषेधश्च सता च परिपालनम् ।
एष राज्ञा परो धर्म समरे चापलायनम् ॥ शान्ति १४।१६ ॥

20 असम्भवे तु सर्वस्य यथामुख्येन निष्पतेत् ॥
आश्रमवासिक ११।१६ ॥

21 अस्तब्ध पूजयेन्मान्यान् गुरून्सेवेदमायया ।
अर्चेद्देवान्नदम्भेन श्रियमिच्छेदकुत्सिताम् ॥ शान्ति ७१।९ ॥

22 आक्रोष्टारश्च लुब्धाश्च हन्तार साहसप्रिया ।
सभाविहारभेत्तारो वर्णाना च प्रदूषक ।
हिरण्यदण्डद्या वध्याश्च कर्तव्या देशकालत ॥
आश्रमवासिक १०।४ ॥

17 हृतव्य for भर्तव्य वेदविदो for धर्म० जना for विदु

18 निपतेत् (नेष्यते, निष्पत्य, पतेत, यतेत, निष्फलै, निष्पते) for निष्पतेत् कौशेन (कोषेण शोकेन) for कोशेन सौर्य (वैरैर्) for पौरैर् दण्डचेन for दण्डेन चास्य for चान्ये कारणा for कारिण

19 असम for असता प्रति यो दडो for प्रतिषेधश्च राज्ञ० for राज्ञा

20 असभवस् for ०भवे निष्पते for निष्पतेत्

21 अस्तव, अतस्थ for अस्तब्ध पूजयन् for पूजयेन् नान्यान् for मान्यान् अभीतेन for नदम्भेन

22 विकारा for हन्तार हिसा (सदा) for सभा

23 आत्मा जेय सदा राज्ञा ततो जेयाश्च शत्रव ।
अजितात्मा नरपतिर्विजयेत कथ रिपून् ।। शान्ति ६९।४ ।।

24 आत्मान सर्वकार्याणि तापसे राज्यमेव च ।
निवेदयेत्प्रयत्नेन तिष्ठेत्प्रह्वश्च सर्वदा ।। शान्ति ८७।२६ ।।

25 आदानरुचयश्चैव परदाराभिमर्शन ।
उग्रदण्डप्रधानाश्च मिथ्या व्याहारिणस्तथा ।।
आश्रमवासिक १०।३ ।।

26 आदावेव कुरुश्रेष्ठ राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
देवताना द्विजाना च वर्तितव्य यथाविधि ।। शान्ति ५६।१२ ।।

27 आर्जवेन च सपन्नो धृत्या बुद्ध्या च भारत ।
अर्थार्थं परिगृह्णीयात्कामक्रोधौ च वर्जयेत् ।।
शान्ति ७२।६ ।

28 आशयाश्चोदपानाश्च प्रभूतसलिला वरा ।
निरोद्धव्या सदा राज्ञा क्षीरिणश्च महीरुहा ।।
शान्ति ८७।१५ ।।

23 जय्य (ज्ञेय) for जेय राजा (राज्ञा) for राज्ञा परान् for रिपून्
24 आत्मने for आत्मान तपसे (तापसो) for तापसे राष्ट्रम् for राज्यम् निवेदयन् for ॰येत् तिष्ठन् for तिष्ठत्
25 अदान (आधान) for आदान प्रदानाश् (प्रधान, प्रमाणाश्) for प्रधानाश्
26 राज्ञा रञ्जनमिच्छता for ॰काम्यया तथा for यथा
27 सयुक्तो for सपन्नो धृत्या (बुद्ध्या, वृत्त्या) for धृत्या अर्थाश्च (धर्मार्थौ) for अर्थार्थं
28 आश्रयाश् (आहाराश्, आधाराश्, आरामाश्) for आशयाश् करा (परा) for वरा ये for च

29 आश्रमेषु यथाकाल चेलभाजनभोजनम् ।
सदैवोपहरेद्राजा सत्कृत्यानवमन्य च ।। शान्ति ८७।२५ ।।

30 उच्छ्रितानाश्रयेत् स्फीतान् नरेन्द्रानचलोपमान् ।
श्रयेच्छायामविज्ञाता गुप्त शरणमाश्रयेत् ।। शान्ति १२०।१२ ।।

31 उद्यम्य शस्त्रमायान्तमपि वेदान्तग रणे ।
निगृह्णीयात् स्वधर्मेण धर्मापेक्षी नरेश्वर ।। शान्ति ५६।२९ ।।

32 उपजापश्च भृत्यानामात्मन परदर्शनात् ।
अविश्वास स्वय चैव परस्याश्वासन तथा ।। शान्ति ५८।११ ।।

33 उपासिता च वृद्धाना जिततन्द्रीरलोलुप ।
सता वृत्ते स्थितमति सन्तो ह्याचारदर्शिन ।।शान्ति ५७।२०।।

34 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्सत्कृत्यैरभिपूजितान् ।
न ब्राह्मणान्पातयेत दोषान् प्राप्नोति यातयन् ।।
शान्ति १३०।९ ।।

29 यथाकाम for यथाकाल स्वय तु for सदैव [अ] पहरेत्, [उ] पचरेद् for ०हरेद्

30 नाशयेत् for आश्र० शयेच् for श्रयेच् इवाज्ञात (इव ज्ञाति, इव ज्ञात) for अविज्ञाता कारण for शरणम्

31 वेदातपारग for ०ग रणे धर्मप्रेक्षी (धर्मविक्षी) for ०पेक्षी

32 कृत्यानाम् for भृ० पुरदशन (०नात्, परदशन) for ०दर्शनात् अविश्वास्य (०श्वस्त) for ०श्वास वय for स्वय पुरस्य for पर०

33 हित for स्थित सतोष्य (स्थिता हि, सता हि, सताम्) for सन्तो हि पार for [आ] चार दशन, (लक्षणा , दर्शना) for दर्शिन

34 पुरोहिताचार्या (०चार्यै) for चार्यान् सत्कृत्यान् for सत्कृत्यैर् पातयीत (घातयेत) for पातयेत दोष for दोषान् घातयन् (पातयन्, यापयन्, पाययन्, याजयन्) for यातयन्

35 एतान्राजा पालयन्नप्रमत्तो
नियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे ।
अकामात्मा समवृत्ति प्रजासु
नाधार्मिकाननुरुध्येत कामान् ॥ उद्योग २६।२५ ॥

36 एते चैवापरे चैव दोषा प्रादुर्भवन्त्युत ।
नृपतौ मार्दवोपेते हृषुले च युधिष्ठिर ॥ शान्ति ५६।६० ॥

37 एव चैव नरश्रेष्ठ रक्ष्या एव द्विजातय ।
स्वपराद्धानपि हि तान् विषयान्ते समुत्सृजेत् ॥
शान्ति ५६।३१ ॥

38 एव शुना समान्भृत्यान् स्वस्थाने यो नराधिप ।
नियोजयति कृत्येषु स राज्यफलमश्नुते ॥ शान्ति ११९।१ ॥

39 एष एव परो धर्मो यद्राजा रक्षते प्रजा ॥ शान्ति ७२।२६ ॥

40 कर्मदृष्टयाथ भृत्यास्त्व वरयेथा. कुरूद्वह ।
कारयेथाश्च कर्माणि युक्तायुक्तैरधिष्ठितै ॥
आश्रमवासिक १०।११ ॥

35 एतद् for एतान् पालयेत for ०यन् नियोजयेत् for ०यन् धर्म० (सत्य०, सर्व०, सप्र०) for सम० अनुरुध्येद् न निरुध्येत for अनु० कश्चित् for कामान्

36 हर्षले (हर्षुके, हर्षिते, विह्वले, हर्षे च) for हृषुले

37 कुरुश्रेष्ठ for नर० रक्षा for रक्ष्या अथ श्राद्धान् for स्वपराद्धान् विनिहितान् (अपि तथा, अभिहितान्) for अपि हि तान्

38 शुभान्समान् (गुणयुतान्, गुणोपमान्) for शुना समान् स्वे स्वे स्थाने (स्वे स्थाने यो) for स्वस्थाने यो भृत्येषु for कृत्येषु राजा (राष्ट्र) for राज्य

40 ततो भृत्यान् (०दूतान्, ०मर्त्यान्) for [अ] थ भृत्यास्त्व चारयेथा (सगृह्णीया, सगृहीथा, धारयेथा, संगृह्याश्च, सुगृहीत्वा) for वरयेथा युक्तैरुक्तैर् for युक्तायुक्तैर् अनुष्ठितै for अधि०

41 कर्मस्विहानुरूपेषु न्यस्या भृत्या यथाविधि ।
प्रतिलोम च भृत्यास्ते स्थाप्या कर्मफलैषिणा ।।
शान्ति ११९।६ ।।

42 कालप्राप्तमुपादद्यान्नार्थं राजा प्रसूचयेत् ।
अहन्यहनि सदुह्यान्महीं गामिव बुद्धिमान् ।। शान्ति १२०।३१ ।।

43 कुलप्रकृतिदेशाना धर्मज्ञान्मृदुभाषिण ।
मध्ये वयसि निर्दोषान् हिते युक्तान् जितेन्द्रियान् ।।
शान्ति १२०।२५ ।।

44 कृतज्ञो दृढभक्ति स्यात्सविभागी जितेन्द्रिय ।
ईक्षित प्रतिवीक्षेत मृदु चर्जु च वल्गु च ।। शान्ति ६७।३८ ।।

45 कृपणानाथवृद्धाना विधवाना च योषिताम् ।
योगक्षेम च वृत्ति च नित्यमेव प्रकल्पयेत् ।।
शान्ति ८७।२४ ।।

45a कृपणानाथवृद्धाना यदाश्रु व्यपमार्ष्टि वै ।
हर्ष सजनयन्नृणा स राज्ञो धर्म उच्यते ।। शान्ति ९२।३४ ।।

41 सुरूपेषु for [अ] नुरू० न्यस्य (स्थाप्या, यस्ता) for न्यस्या भृत्यान् for भृत्या

42 प्रसादयेत् (प्रसीद, प्रपूजयेत्, प्रसचरेत्) for प्रसूचयेत्

43 कुलप्रवृत्ति (मूलप्रकृति) for कुलप्रकृति निवृत्तान् for निर्दोषान् यतेद्रियान् (जितक्लमान्, अविक्लवान्, जितेन्द्रिय) for जितेन्द्रियान्

44 जितक्रम for जितेन्द्रिय प्रत्यवीक्षेत (प्रसमी०, प्रतिवि०) for प्रतिवी० फल्गु for वल्गु

45 कृपणाना च for ०णानाथ विद्धाना for वृद्धाना वित्त for वृत्ति प्रयोजयेत् for प्रकल्पयेत्

45a परिमार्जति for व्यपमार्ष्टि वै तथाश्रमनिवासिना (यदाश्रूणि प्रमार्ष्टि वै, यदाश्रु परिमार्ष्टि वै, यदास्रमपकर्षति, भय समपकर्षति) for यदा मार्ष्टि वै

46 कोश दण्ड बल मित्र यदन्यमपि सचितम् ।
न कुर्वीतान्तर राष्ट्रे राजा परिगते क्षुधा ॥
शान्ति १२८।३२ ॥

47 गुणार्थिना गुण कार्यो विदुषा ते जनाधिप ।
अविचाल्याश्च ते ते स्यु र्यथा मेरुर्महागिरि ॥
आश्रमवासिक १०।१६ ॥

48 गुप्तमन्त्रो जितक्रोधो शास्त्रार्थगतनिश्चय ।
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च सतत रत ॥शान्ति ५७।१३ ।

49 गुप्तात्मा स्याद्दुराधर्ष स्मितपूर्वाभिभाषिता ।
आभाषितश्च मधुर प्रतिभाषेत मानवान् ॥ शान्ति ६७।३७ ॥

50 गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानत ।
उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥ शान्ति ५७।७ ॥

46 ०गत for ०गते क्षुता (क्षयात्) for क्षुधा

47 अविचार्याश् (प्रविचाल्याश्) for अ० स स्याद् (सर्वे, सत्या, तु स्युर्, सभ्या) for ते स्युर् दृढा for यथा

48 आत्मवाश्च (गुप्तमित्रो) for गुप्तमन्त्रो कृत (प्राप्त, मत) for गत निश्चल for निश्चय नर for रत

49 गुप्तात्मा सु-(गोप्ता तस्माद्, गोप्ता तु स्याद्, गुप्ता स्याच्च) for गुप्तात्मा स्याद् तस्मिन् for स्मित आभाषतश् (अभाषितश्, आभाषित) for आभाषितश् प्रत्याभाषित for प्रतिभाषेत माधुर for मानवान्

50 तत्पथे (उत्पथ) for उत्पथ दण्डो भवति शाश्वत (शासन) for परि यते The same verse occurs in उद्योग 178 24 with काय भवति शासनम् for परित्यागो विधीयते (v 1 परित्यागो भवति शासनम्) It occurs also in Śānti 138 48 with दण्डो भवति शासनम् for परि येत

51 चराचाणा भूताना रक्षामपि च सर्वश ।
यथार्हपूजा च सदा कुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ॥
शान्ति ६६।१६ ॥

52 चातुर्वर्ण्यस्य धर्मश्च रक्षितव्या महीक्षिता ।
धर्मसकररक्षा हि राज्ञा धर्म सनातन ॥ शान्ति ५७।१५ ॥

53 चारभूमिष्वभिगमान्पाशाश्च परिवर्जयेत् ।
पीडयेच्चापि ता भूमि प्रणश्येद् गहने पुन ॥
शान्ति १२०।१४ ॥

54 चारैर्विदित्वा शत्रूश्च ये ते राज्यान्तरायिण ।
तानाप्तै पुरुषै दूराद्घातयेथा परस्परम् ॥
आश्रमवासिक १०।१० ॥

55 ततस्तथा विधातव्य सर्वमेवाप्रमादत ।
भक्तान्पूजयता नित्य द्विषतश्च निगृह्णता ॥ शान्ति ८७।२२ ॥

51 मरण सर्वभूताना for चराचरा० रक्षण चापि for रक्षामपि च. यथार्थ for यथार्ह तथा for सदा आविशेत् (आचरेत्) for आवसेत्

52 महात्मना (महीभृता) for ०क्षिता वर्ण for धर्म सत्कार for सकर रक्ष्याणि for रक्षा हि

53 चोर for चार ०गमात् ([अ] नुगतान्, [अ] भिमतान्, [अ] वनतान्) for [अ] भिगमान् पाशाश्च for पाशाश्च प्रस्थापयेद्वा for पीडयेच्चापि ०हणे for गहने

54 शत्रु (सर्व, शक्यान्) for शत्रून् ये नो (एते) for ये ते राज्यापहारिण (राज्याततायिन, राज्ञामन्तरैषिण) for राज्यान्तरायिण अनाप्तै (तवाप्तै) for तानाप्तै दूतान् for दूराद् पातयेथा. for घातयेथा युधिष्ठिर (नरर्षभ, नराधिप) for परस्परम्

55 तथा for ततस् तेषा for तथा अप्रमादिन for ०दत

56 तथा जनपदश्चैव पुर च कुरुनन्दन ।
एतत्सप्तात्मक राज्य परिपाल्य प्रयत्नत ।।शान्ति ६९।६३।।

57 तथा खातविधान च योगसचार एव च ।
चौराटव्यबलैश्चोग्रै परराष्ट्रस्य पीडनम् ।। शान्ति ५९।४८ ।।

58 तद्राजन् राजसिहाना नान्यो धर्म सनातन ।
ऋते रक्षा सुविस्पष्टा रक्षा लोकस्य धारणम् ।।शान्ति ५७।४२।।

59 तस्मादेव पर धर्म मन्यन्ते धर्मकोविदा ।
यद्राजा रक्षणे युक्तो भूतेषु कुरुते दयाम् ।। शान्ति ७२।२७ ।।

60 तस्माद्राजा प्रगृहीत परेषु
मूल लक्ष्म्या सर्वतोऽभ्याददीत ।
दीर्घ कालमपि सपीडचमानो
विद्युत्सपातमिव मानोर्जित स्यात् ।। शान्ति १२०।४२ ।।

61 तस्माद् विश्वासयेद्राजा सर्वभूतान्यमायया ।
सर्वत परिरक्षेच्च यो मही भोक्तुमिच्छति ।।
शान्ति १०३।४१ ।।

56 ततो for तथा जनपदाश् (०पद) for पदश् सप्तागक for सप्तात्मक समतत for प्रयत्नत

57 घात for खात विघात for विधान सधान for सचार

58 राज्ये (राज्य) for राजन् राज्यकामाना for राजसिहाना सते for ऋते

59 एन for एव मस्यते (मन्यते) for मन्यते यो राजा (योतरा, यादृशा) for यद्राजा युद्धे (तात) for युक्तो

60 प्रजासु (प्रजाना) for परेषु सर्वशो for सर्वतो सपातमपि वा नोर्जित (०मपि मानोर्जित, सपातवानोर्जित, सपत्वपि नो निर्जित, सपातस्त्वपि नो निर्जित) for ०मिव मानोर्जित

61 परिरक्षेश्च (०क्षेच, ०क्षेत) for ०रक्षेच्च अर्हति for इच्छति

62 तस्मान्नित्य दया कार्या चातुर्वर्ण्ये विपश्चिता ।
धर्मात्मा सत्यवाक् चैव राजा रञ्जयति प्रजा ॥
शान्ति ५६।३६ ॥

63 तस्मान्नैव मृदुर्नित्य तीक्ष्णो वापि भवेन्नृप ।
वसन्तेऽर्क इव श्रीमान्न शीतो न च घर्मद ॥ शान्ति ५६।४० ॥

64 तस्मिन्निधीनादधीत प्रज्ञा पर्याददीत च ।
न चाप्यभीक्ष्ण सेवेत भृश वा प्रतिपूजयेत् ॥ शान्ति ८७।२९ ॥

65 तस्मिन्कुर्वीन विश्वास राजा कस्याचिदापदि ।
तापसेषु हि विश्वासमपि कुर्वन्ति दस्यव ॥ शान्ति ८७।२८ ॥

66 तेषु सत्कारसस्कारान्सविभागाश्च कारयेत् ।
परराष्ट्राटवीस्थेषु यथा स्वविषये तथा ॥ शान्ति ८७।३१ ॥

67 त्रयी विद्या निषेवेत तथोपासीत च द्विजान् ॥
शान्ति १३२।११ ॥

68 त्रय्या सवृतरन्ध्रश्च राजा भवितुमर्हति ।
वृजिनस्य नरेन्द्राणा नान्यत्सवरणात्परम् ॥ शान्ति ५७।१४ ॥

62 चातुर्वर्ण्य (०र्णे) for ०वर्ण्ये वाश्चैव for वाक्चैव हि जयति for रञ्ज०
63 धर्मान् for तस्मात् नैव for वापि
64 तस्मान् (अस्मिन्) for तस्मिन् आददीत (०दते) for ०धीत पर्यादधीत for ०ददीत
65 तस्मै for तस्मिन् नाधि for अपि
66 समानात् (सपन्नान्, समान, मानाभ्या) for सस्कारान् पूजयेत् for कार० यथात्म for यथास्व
67 अवेक्षेत (०ते, उपासीत) for निषेवेत
68 त्रय्या (स्त्रिया, तथा, तेषा, त्रय्या, कुर्यात्) for त्रय्या वृजिन च for ०नस्य सवत्सरात् (सवरण) for सवरणात्

69 दशधर्मगतेभ्यो यद्वसु बह्वल्पमेव च ।
तन्नाददीत सहसा पौराणा रक्षणाय वै ।। शान्ति ६६।२५ ।।

70 दस्युभिर्ह्रीयमाण च धन दाराश्च सर्वश ।
सर्वेषामेव वर्णाना त्राता भवति पार्थिव ।। अनु ४७।४४ ।।

71 दानशीलो भवेद्राजा यज्ञशीलश्च भारत ।
उपवासतप शील प्रजाना पालने रत ।। शान्ति ७६।२ ।।

72 दानेनान्य बलेनान्यमन्य सूनृतया गिरा ।
सर्वत परिगृह्णीयाद्राज्य प्राप्येह धार्मिक ।। शान्ति ७६।३१ ।।

73 दुबलश्चापि सतत नावष्टभ्यो बलीयसा ।
तिष्ठेथा राजशार्दूल वैतसी वृत्तिमाश्रित ।।
आश्रमवासिक ११।१६ ।।

74 दुष्टेङ्गित च विविध वृत्तिश्चैवानुजीविनाम् ।
शकितत्व च सर्वस्य प्रमादस्य च वर्जनम् ।। शान्ति ५६।५६ ।।

69 दशाधर्म, देशधम for दशधम गतिभ्यो (शतेभ्यो, हृतेभ्यो) for गतेभ्यो य for यद् वा for च त ना० (यन्ना०) for तन्ना०

70 भमिप (ब्राह्मण, पार्थिव) for ०व

71 तत for तप

72 धनेन for बलेन सत्य (अन्यत्, अन्यान्) for अन्य सर्वं च for सवत प्रति for परि०

73 नावमान्यो (अन्वेष्टव्यो) for नावष्टभ्यो

74 दुष्टेगितश् (दुष्टेप्सित, दुश्चेष्टित, दुष्टेस्फीत, दुष्टेगीत) for दुष्टेङ्गित वृद्धि चैव (वृद्धि श्चैव) for वृत्तिश्चैव [अ] नुवर्तिना for ०जीविनाम् शकित्व हि for ०तत्व प्रसादस्य for प्रमा०.

75 देशधर्माश्च कौन्तेय कुलधर्मास्तथैव च ।
पालयन्पुरुषव्याघ्र राजा सर्वाश्रमी भवेत् ।।
शान्ति ६६।२३ ।।

76 देशान्तरस्थाश्च नरा विक्रान्ता सर्वकर्मसु ।
मात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्या हितास्त्वया ।।
आश्रमवासिक १०।१५ ।।

77 दैवतान्यर्चयित्वा हि ब्राह्मणाश्च कुरूद्वह ।
आनृण्य याति धर्मस्य लोकेन च स मान्यते ।। शान्ति ५६।१३ ।।

78 दोषान् विवृणुयाच्छत्रो परपक्षान् विधूनयेत् ।
काननेष्विव पुष्पाणि बर्हीवार्थान्समाचरेत् ।।
शान्ति १२०।११ ।।

79 द्वारेषु च गुरूण्येव यन्त्राणि स्थापयेत्सदा ।
आरोपयेच्छतघ्नीश्च स्वाधीनानि च कारयेत् ।।
शान्ति ६९।४३ ।।

80 द्विविधस्य च दण्डस्य प्रयोग कालचोदित ।
अरिमध्यस्थमित्राणा यथावच्चान्ववेक्षणम् ।। शान्ति ५८।१० ।।

75 धर्माश्च (धर्मास्तु) for धर्माश्च सर्वाग्रणीर् for ०श्रमी

76 नृपा for नरा स्वेषु for सर्वे कूलाभिर् for रूपाभिर् च ये० for त्वया

77 ब्राह्मणाना for ०णाश्च स वधते for स मान्यते

78 शक्त्या for शत्रो निधूनयत् (च सूदयेत्, विसूदयेत्) for विधून० कारणेषु for काननेषु समाचरन् for ०रेत्

79 पुरस्यैह (०व, पुरस्थाय) for गुरूण्येव द्वाराणि for यन्त्राणि नृप (बुध) for सदा ०नानेव for ०नानि च

80 विविधस्य for द्विवि० चडस्य for दण्डस्य कालनोदित for ०चोदित मध्य स for मध्यस्य

81 धनुर्वेदे च वेदे च यत्न कार्य नराधिप ।
हस्तिपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु चैव ह ।
यत्नवान्भव राजेन्द्र यत्नवान्सुखमेधते ।। अनु १०७।१३८ ।।

82 धर्मश्चार्थश्च कामश्च सेवितव्योऽथ कालत ।
धर्मेण हि महीपालश्चिर पालयते महीम् ।। शान्ति ६९।६८ ।।

83 धर्माणामविरोधेन सर्वेषा प्रियमाचरेत् ।
ममायमिति राजा य: स पर्वत इवाचल ।। शान्ति १२०।२३ ।।

84 धर्मेण राज्य विन्दते धर्मेण परिपालयेत् ।
धर्ममूला श्रियं प्राप्य न जहाति न हीयते ।। उद्योग ३४।२९ ।।

85 धार्मिकान्धर्मकार्येषु अर्थकार्येषु पण्डितान् ।
स्त्रीषु क्लीबान् नियुञ्जीत क्रूरान् क्रूरेषु कर्मसु ।।
आरण्यक १४९।४६ ।।

86 न च हिंस्योऽभ्युपागत सामन्तो वृद्धिमिच्छता ।
कौन्तेय त न हिंसेत यो मही विजिगीषते ।।
आश्रमवासिक ११।१४ ।।

87 न च शत्रुरवज्ञेयो दुर्बलोऽपि बलीयसा ।
अल्पोऽपि हि दहत्यग्निर्विषमल्प हिनस्ति च ।। शान्ति ५८।१७ ।।

८1 युधिष्ठिर for नराधिप स्कन्धे च for पृष्ठेऽश्व ब्रह्म for रथ पष्ठेषु for चर्यासु

82 कामत for कालत

83 अनुरोधेन for अवि०. राजान for राजा य

84 राष्ट for राज्य विदित (वीक्षेत) for विन्दते

86 न चाहिंस्यो (एव हिंसा) for न च हिंस्यो ऽभ्युपागत (ऽप्युप०, ह्युप०) for ऽभ्युपगत समतो (समताद्) for सामन्तो बुद्धिम् for वृद्धिम् हिंसेत्स (हिंसेथा) for हिंसेत

87 अवज्ञो हि for अवज्ञेयो हिनस्ति for दहति

88 न चाददीत वित्तानि सता हस्तात्कदाचन ।
असद्भ्यस्तु समादद्यात्सद्भ्य सम्प्रतिपादयेत् ।। शान्ति ५७।२१ ।।

89 न चाप्यलब्ध लिप्सेत मूले नातिदृढे सति ।
न हि दुर्बलमूलस्य राज्ञो लाभो विधीयते ।। शान्ति ९५।२ ।।

90 न धन यज्ञशीलाना हार्यं देवस्वमेव तत् ।
दस्यूना निष्क्रियाणा च क्षत्रियो हर्तुमर्हति ।।शान्ति १३४।२।।

91 न बालिशा न च क्षुद्रा न चाप्रतिमितेन्द्रिया ।
नाकुलीना नरा पार्श्वे स्थाप्या राज्ञा हितैषिणा ।।
शान्ति ११९।८ ।।

92 न विश्वसेच्च नृपतिर्न चात्यर्थं न विश्वसेत् ।
षाड्गुण्यगुणदोषाश्च नित्य बुद्ध्यावलोकयेत् ।।शान्ति ५७।१६।।

93 न हि राज्ञा प्रमादो वै कर्तव्यो मित्ररक्षणे ।
प्रमादिन हि राजान लोका परिभवन्त्युत ।। शान्ति ८१।७ ।।

88 असतश् (असत्यात्) for ०द्भ्यश् सदा दद्यात् (समादाय) for ०दद्यात्

89 राजा for न च अयुद्ध for अलब्ध मूढे (नाभि) for नाति न च for सति विवर्तते for विधीयते

90 ब्रह्मस्वम् for देव० निष्क्रयाणा च (क्षत्रियाणा च) for निष्क्रि० हन्तुम् for हर्तुम्

91 सर्वे for पार्श्वे प्राप्या for स्थाप्या गुणैषिणा (फलैषिणा, जयैषिणा) for हितैषिणा

92 नाविश्वसेच्च for न विश्वसेच्च

93 राज्ञ for रा० मित्रलक्षणे for ०रक्षणे प्रमाथिन for ०दिन

94 न हिंस्यात्परवित्तानि देय काले च दापयेत् ।
विक्रान्त सत्यवाक् क्षान्तो नृपो न चलते पथ ॥
शान्ति ५७।१२ ॥

95 नास्य छिद्र परो विद्याद् विद्याच्छिद्र परस्य तु ।
गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद् विवरमात्मन ॥ शान्ति १३८।२४ ॥

96 नापरीक्ष्य महीपाल प्रकर्तु भृत्यमर्हति ।
अकुलीननराकीर्णो न राजा सुखमेधते ॥ शान्ति ११८।४ ॥

97 नापरीक्ष्य नयेद्दण्ड न च मन्त्र प्रकाशयेत् ।
विसृजेन्न च लुब्धेभ्यो विश्वसेन्नापकारिषु ॥ शान्ति ७१।७ ॥

98 नाल्पमर्थ परिभवेन्नावमन्येत शात्रवान् ।
बुद्ध्यावबुद्धयेदात्मान न चाबुद्धिषु विश्वसेत् ॥
शान्ति १२०।३४ ॥

99 नावैद्यो नानृजु पार्श्वे नाविद्यो नामहाधन ।
सग्राह्यो वसुधापालैर्भृत्यो भृत्यवता वर ॥ शान्ति ११९।१४ ॥

94 सत्यवान् for ०वाक् दातो (क्रातो) for क्षान्तो च्यवते for चलते वृषन् for पथ

95 नात्म (तस्य) for नास्य रिपुर् for परो बलाद् for रक्षेद्

96 ०पाल for पाल भृतिम् for भृत्यम्

97 न चेद् (चरेद्) for नयेद् नाथकारिषु for नाप०

98 नाल्पमर्थे (नाथमल्प, न चात्मान, नात्ययमल, शस्यमर्थे) for नाल्प०. शास्त्रवान् (शात्रव) for शात्रवान् प्रबुद्धया ([अ] नुबुद्धया, ०बुध्येद्, ०नुबुद्धयाद्) for [अ] वबुध्येद्

99 नाविद्यो (नावैद्ये) for नावै० नानुज for नानृजु नाप्राज्ञो (न प्राज्ञो) for नाविद्यो सप्राप्तो for सग्राह्यो भृत्यभृता for ०वता वर (वरै) for वर

100 नासम्यक् कृतकारी स्यादप्रमत्त सदा भवेत् ।
कण्टकोऽपि हि दुश्छिन्नो विकार कुरुते चिरम् ।।
शान्ति १३८।६० ।।

101 नास्य छिद्र पर पश्येच्छिद्रेषु परमन्वियात् ।
गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद् विवरमात्मन ।। शान्ति ८४।४६ ।।

102 नित्य रक्षितमन्त्र स्याद् यथा मूक शरच्छिखी ।
श्लक्ष्णाक्षरतनु श्रीमान्भवेच्छास्त्रविशारद ।।
शान्ति १२०।७ ।।

103 नित्य राष्ट्रमवेक्षेत गोभि सूर्य इवोत्पतन् ।
चाराश्च न चरान् विद्यात्तथा बुद्ध्या न सञ्चरेत् ।।
शान्ति १२०।३० ।।

104 नित्यमुद्यतदण्डश्च भवेन्मृत्युरिवारिषु ।
निहन्यात्सर्वतो दस्यून् न कामात्कस्यचित्क्षमेत् ।।
शान्ति ७६।५ ।।

100 न सम्यक् (नासत्य, नासाद्य) for ०सम्यक् कृत्यकारी ([अ] त्यर्थ०) for कृत० [अ] भवत् for भवेत् चिरात् for चिरम्

101 नान्यच्छिद्र for नास्य पर (परा) for पर विद्याच् (विद्याच्) for पश्येच् छिद्रेतु (शूद्रे तु) for छिद्रेषु गूहन् (गृहे) for गूहेत् वा परम् for विवरम्

102 रक्षति for रक्षित शरच्छशी (०स्थली) for ०च्छिखी वचा for तनु भवेच्चात्र for ०च्छास्त्र

103 अपेक्षेत for अवे० इवोदित (इवातपन्, ०त्, तपन्निव) for इवोत्पतन् चरान् (चारैश्, चाराश्) for ०राश् चानुचरान् for च न चरान्

104 क्षिपेत् for क्षमेत्

105 नियम्या सर्व एवैते ये राष्ट्रस्योपघातका ।
एते राष्ट्रे हि तिष्ठन्तो बाधन्ते भद्रिका प्रजा ॥
शान्ति ८९।१४॥

106 निवृत्त प्रतिकूलेभ्यो वर्तमानमनुप्रिये ।
भक्त भजेत नृपतिस्तद्वै वृत्त सतामिह ॥ शान्ति ८४।१३ ॥

107 नीतिधर्मानुसरण नित्यमुत्थानमेव च ।
रिपूणामनवज्ञान नित्य चानार्यवर्जनम् ॥ शान्ति ५८।१२ ॥

108 पर चाश्वासयेत्साम्ना स्वशक्ति चोपलक्षयेत् ।
आत्मन परिमर्शेन बुद्धि बुद्धया विचारयेत् ।
सान्त्वयोगमति प्राज्ञ कार्याकार्यविचारक ॥
शान्ति १२०।१८ ॥

109 परचक्राभियानेन यदि ते स्याद् धनक्षय ।
अथ साम्नैव लिप्सेथा धनमब्राह्मणेषु यत् ॥ शान्ति ७२।२४ ॥

105 [अ] पकारका for उपघातका राष्ट्रिका for भाद्रिका

106 प्रतिकूलेषु for ०भ्यो अति for अनु

107 नीतिर् (नीत्या) for नीति वर्णानु० (वर्त्मानु) for ०धर्मानु शरण (चाराणा) for सरण यदवज्ञान (अन्वयज्ञान, अनवस्थान) for ०वज्ञान चाकार्य (चान्याय) for चानार्य वर्जित (वर्त्मन) for वर्जनम्

108 विश्वासयेत् for चाश्वा० स्वाना (प्राज्ञ, प्राज्ञा) for साम्ना न for च प्रयोजक for विचारक

109 योगेन (पातेन, धानेन) for यानेन वा, च for ते. धनजय (वनक्षय) for धन०

110 परिहासश्च भृत्यैस्ते न नित्य वदता वर ।
कर्तव्यो राजशार्दूल दोषमत्र हि मे शृणु ।। शान्ति ५६।४८ ।।

111 परीक्षितगुणान्नित्य प्रौढभावान् धुरधरान् ।
पञ्चोपधाव्यतीताश्च कुर्याद्राजार्थकारिण ।। शान्ति ८४।२० ।।

112 पर्याप्तवचनान् वीरान् प्रतिपत्तिविशारदान् ।
कुलीनान्सत्यसपन्नानिङ्गितज्ञाननिष्ठुरान् ।। शान्ति ८४।२१ ।।

113 पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया गीतवादितम् ।
एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ।।
शान्ति १३८।२६ ।।

114 पानागाराणि वेशाश्च वेशप्रापन्निकास्तथा ।
कुशीलवा सकितवा ये चान्ये केचिदीदृशा ।।
शान्ति ८६।१३ ।।

115 पालयित्वा प्रजा सर्वा धर्मेण वदता वर ।
राजसूयाश्वमेधादीन्मखानन्यास्तथैव च ।। शान्ति ६३।१७ ।।

110 च for ते   मा नित्य (नात्यथ, ते नात्यत, ते नान्य) for न नित्य
ददता for वदता   वर (नर) for राज   ते for मे

111 परीक्षेत (०क्ष्य च, क्ष्येत) for ०क्षित   प्रौढभारान् for ०भावान्

112 पर्याप्ति for पर्याप्त   धीरान् for वीरान्   सत्त्व (शील) for सत्य

113 गीति for गीत   वादन for वादितम्   स्वानि (युक्ता) for यक्त्या
पराणा तत्र (प्रसगोत्र हि) for प्रसङ्गो ह्यत्र

114 वेश्या (देश, वैश्या) for वेश

115 मेधांश्च for मेधादीन्   च भारत for तथैव च

116 पुरगुप्तिरविश्वास पौरसघातभेदनम् ।
केतनाना च जीर्णानामवेक्षा चैव सीदताम् ।। शान्ति ५८।६ ।।

117 पुराणमितिहासश्च तथाख्यानानि यानि च ।
महात्मना च चरित श्रोतव्य नित्यमेव ते ।। अनु १०७।१४१ ।।

118 पूजयेद्धार्मिकान् राजा निगृह्णीयादधार्मिकान् ।
नियुञ्ज्याच्च प्रयत्नेन सर्ववर्णान् स्वकर्मसु ।। शान्ति ८७।१८ ।।

119 पौरजानपदान्सर्वान्संश्रितोपाश्रितांस्तथा ।
यथाशक्त्यनुकम्पेत सर्वानभ्यन्तरानपि ।। शान्ति ८८।२२ ।।

120 पौरजानपदाना च शौचाशौच युधिष्ठिर ।
यथा स्याद्विदित राजस्तथा कार्यमरिन्दम ।।
आश्रमवासिक ६।२६ ।।

121 प्रणिपातेन दानेन वाचा मधुरया ब्रुवन् ।
अमित्रमुपसेवेत न तु जातु विशङ्कयेत् ।। शान्ति १०४।२९ ।।

122 प्रत्यक्षा च परोक्षा च वृत्तिश्चास्य भवेत्सदा ।
एव कृत्वा नरेन्द्रो हि न खेदमिह विन्दति ।। शान्ति ५७।२६ ।।

116 पर for पुर वेदिना (वेदन) for भेदनम् लोकाना for अवेक्षा
117 एधते for एव ते.
118 प्रजयेद् for पूज०
119 एवाधनान् (अल्पधनान्, अतचरान्) for अभ्यन्तरान्
120 शौचाशौचे for ०च यदा for यथा कुरूद्वह for अरिंदम
121 ध्रुव for ब्रूवन् अपि for उप
122 कुवन् for कृत्वा [अ] पि (वा) for हि अनु for इह

123 प्रत्यक्षेणानुमानेन तथौपम्योपदेशत ।
परीक्ष्यास्ते महाराज स्वे परे चैव सर्वदा ।। शान्ति ५६।४१ ।।

124 प्रत्याहर्तुमशक्य स्याद्धन चौरैर्हृत यदि ।
स्वकोशात्तत्प्रदेय स्यादशक्तेनोपजीवता ।। शान्ति ७६।१० ।।

125 प्रवृद्धाना च वृक्षाणा शाखा प्रच्छेदयेत्तथा ।
चैत्याना सर्वथा वर्ज्यमपि पत्रस्य पातनम् ।। शान्ति ३३।४० ।।

126 प्रावृषीवासितग्रीवो मज्जेत निशि निर्जने ।
मायूरेण गुणेनैव स्त्रीभिश्चालक्षितश्चरेत् ।
न जह्याच्च तनुत्राण रक्षेदात्मानमात्मना ।। शान्ति १२०।२५ ।।

127 बकवच्चिन्तयेदर्थान् सिहवच्च पराक्रमेत् ।
वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् ।। शान्ति १३८।२५ ।।

128 बलाना हर्षण नित्य प्रजानामन्ववेक्षणम् ।
कार्येष्वखेद कोशस्य तथैव च विवर्धनम् ।। शान्ति ५८।६ ।।

129 बलिषष्ठेन शुल्केन दण्डेनाथापराधिनाम् ।
शास्त्रनीतेन लिप्सेथा वेतनेन धनागमम् ।। शान्ति ७२।१० ।।

125 प्रवृत्ताना for ०द्धाना सछे० for प्रच्छे० तु वा (सदा, तदा) for तथा पुत्रस्य (पात्रस्य) for पत्रस्य

126 सज्जितो (सज्जते, सज्जेत, माद्येत) for मज्जेत

127 खगवच् for बकवच्

128 अनु० for अन्व० कार्येण for कार्येषु चापि for च वि

129 बलिषट्केन (बलषट्केन) for बलि०

130 बलिषड्भागमुद्धृत्य बलि समुपयोजयेत् ।
न रक्षति प्रजा सम्यग् य स पार्थिवतस्कर ॥
शान्ति १३७।९६ ॥

131 बुद्धया सुप्रतिपन्नेषु कुर्यात्साधुपरिग्रहम् ।
निग्रह चाप्यशिष्ठेषु निर्मर्यादेषु कारयेत् ॥
आरण्यक १४९।४८ ॥

132 ब्राह्मणा हि महाभागा देवानामपि देवता ।
तेषु राजा प्रवर्तेत पूजया विधिपूर्वकम् ॥ अनु ४७।४२ ॥

133 ब्राह्मणानेव सेवेत विद्यावृद्धास्तपस्विन ।
श्रुतचारित्रवृत्ताढ्यान्पवित्र ह्येतदुत्तमम् ॥ शान्ति १४०।३५ ॥

134 भवितव्य सदा राज्ञा गर्भिणीसहधर्मिणा ।
कारण च महाराज शृणु येनेदमिष्यते ॥ शान्ति ५६।४४ ॥

135 भाण्डागारायुधागार प्रयत्नेनाभिवर्धयेत् ।
निचयान्वर्धयेत्सर्वा स्तथा यन्त्रगदागदान् ॥ शान्ति ८७।१२ ॥

130 वलिं (बली) for बलि० बल (फल) for बलिं तदुप for तमुप पापश्च for पार्थिव तत्त्वत for तस्कर

131 स्व for सु चाप्रतिष्ठेषु (चाप्यसाध्येषु, चाप्यनिष्ठेषु, चापसृष्ठेषु) for चाप्य०

132 महाभाग for ०भागा राजन् for राजा स for प्र

134 महा for सदा राजा for राज्ञा देह for सह धर्मणा (धर्मिणी) for धर्मिणा उच्यते for इष्यते

136 भिक्षुकाश्चाक्रिकाश्चैव क्षीबोन्मत्तान्कुशीलवान् ।
बाह्यान्कुर्यान्नरश्रेष्ठ दोषाय स्युर्हि तेऽन्यथा ॥
शान्ति ६९।४६ ॥

137 भुव सस्कार राजसस्कारयोग-
मभैक्षचर्या पालन च प्रजानाम् ।
विद्याद्राजा सर्वभूतानुकम्पा
देहत्याग चाहवे धर्ममग्र्यम् ॥ शान्ति ६५।२ ॥

138 मन्त्रयेत्सह विद्वद्भि शक्तै कर्माणि कारयेत् ।
स्निग्धैश्च नीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्र वर्जयेत् ॥
आरण्यक १४९।४५ ॥

139 महादण्डश्च तस्य स्याद् यस्याग्नि वै दिवा भवेत् ।
प्रघोषयेदथैव च रक्षणार्थं पुरस्य वै ॥ शान्ति ६९।४८ ॥

136 चक्रियाश् (चाक्रियाश्, च यतीश्, चक्रकाश्, चक्रिकाश्) for ०काश् क्लीबोन्मत्तान् for क्षीबो० असत् for बाह्यान् कुर्युर् for कुर्यात् रथ (नृप) श्रेष्ठ for नर० दोषा ये स्युर् for दो स्यु ते शठा (ते रता) for तेऽन्यथा

137 धम for राज योध for योगम् विद्याद्राज्ञ (० ज्ञा) for विद्याद्राजा चावहेद् for चाहवे धर्मचर्या for धर्म०

138 मत्रयन् for मन्त्रयेत् नीतिविन्यासैर् for नीतिविन्यासान्

139 महान् for महा हि दड for दण्डश्च तस्यास्य for प्रतस्य स्याद् तस्य (अस्य) for यस्य वैदिका for वै दिवा ज्वलेत् for भवेत् प्रशोषयेत् for प्रघो० परस्य for पुरस्य

140 मृजावान्स्यात्स्वयूथ्येषु भावानि चरणै क्षिपेत् ।
जातपक्ष परिस्पन्देद्रक्षेद्वैकल्यमात्मन ।। शान्ति १२०।१० ।।

141 मृदुर्हि राजा सतत लघ्यो भवति सर्वश ।
तीक्ष्णाच्चोद्विजते लोकस्तस्मादुभयमाचर ।।
शान्ति ५६।२१ ।।

142 य एव यत्न क्रियते परराष्ट्रावमर्दने ।
स एव यत्न कर्तव्य स्वराष्ट्रपरिपालने ।। उद्योग ३४।२८ ।।

143 यत शका भवेच्चापि भृत्यतो वापि मन्त्रित ।
पौरेभ्यो नृपतेर्वापि स्वाधीनान्कारयेत तान् ।।
शान्ति ६९।५९ ।।

144 यथा तासा च मन्येत श्रेय आत्मन एव च ।
तथा धर्म्याणि सर्वाणि राजा राष्ट्रे प्रवर्तयेत् ।।
शान्ति ८९।३ ।।

140 प्रज्ञावान् (आज्ञा०) for मृजा० स्वस्व for स्यात्स्व भौमानि for भावानि किरन् for क्षिपेत् ज्ञातिपक्ष for जातपक्ष ०स्यदेद् (०स्पदो) for ०स्पन्देद् प्रेक्षेद् for रक्षेद्

141 लुब्धो for लघ्यो उद्विजते (चोज्वलिते, चोज्वलते) for चोद्विजते आचरेत् for आचर

142 कतव्य for क्रियते परराष्ट्रविमदने for पर०

143 तत for यत वापि for चापि

144 तथैवासा for यथा तासा आत्मानम् for आत्मन यथा for तथा धर्माणि (कर्माणि, सर्वाणि) for धर्म्याणि कर्माणि (धर्माणि) for सर्वाणि

151 य मन्येत ममाभावादस्याभावो भवेदिति ।
तस्मिन्कुर्वीत विश्वास यथा पितरि वै तथा ।।
शान्ति ८१।१७ ।।

152 य मन्येत ममाभावादिममर्थागम स्पृशेत् ।
नित्य तस्माच्छकितव्यममित्र त विदुर्बुधा ।।
शान्ति ८१।१३ ।।

153 य कश्चिज्जनयेदर्थं राज्ञा रक्ष्य स मानव ।। शान्ति ८३।१

154 य प्रमाणमतिक्रम्य प्रतिलोम नराधिप ।
भृत्यान्स्थापयतेऽबुद्धिर्न स रञ्जयते प्रजा ।।
शान्ति १२९।७ ।।

155 युक्तिशास्त्र च ते ज्ञेय शब्दशास्त्र च भारत ।
गन्धर्वशास्त्र च कला परिज्ञेया नराधिप ।। अनु १०७।१४० ।।

156 ये गुप्ताश्चैव दुर्गाश्च देशास्तेषु प्रवेशयेत् ।
धनिनो बलमुख्याश्च सान्त्वयित्वा पुन पुन ।।
शान्ति ६९।३४ ।।

152 पश्येत for मन्येत मताभावाद् (मया०, महा०, महाभागान्) for ममाभावाद्

153 वेदयेद् for जनयेद् दानव for मानव

154 [अ] बुद्ध्या for ऽबुद्धिर्

155 मुक्ति (अर्थ) for युक्ति ततो for च ते शास्त्रस्य for शास्त्र च विज्ञेया च for परिज्ञेया

156 गुणाश् for दुर्गाश् चैव for तेषु बलिनो for धनिनो धन for बल मुख्याश्चेत् for मुख्याश्च सात्वयेच्च for ०यित्वा

157 येन पूर्वामुपासन्ते द्विजा सध्या न पश्चिमाम् ।
सर्वा स्तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ।।
अनु १०७।१९ ।।

158 यो राष्ट्रमनुगृह्लाति परिगृह्य स्वय नृप ।
सजातमुपजीवन्स लभते सुमहत्फलम् ।। शान्ति ८८।२० ।।

159 राजद्विष्टे च विप्रस्य विषयान्ते विसर्जनम् ।
विधीयते न शारीर भयमेषा कदाचन ।। शान्ति ५६।३३ ।।

160 राजा चरति य धर्म ब्राह्मणेन निदर्शितम् ।
शुश्रूषुरनहवादी क्षत्रधर्मव्रते स्थित ।। शान्ति ७३।१७ ।।
[तावता स कृतप्रज्ञश्चिर यशसि तिष्ठति ।।शान्ति ७३।१८।।]

161 राज्ञा सप्तैव रक्ष्याणि तानि चापि निबोध मे ।
आत्मामात्यश्च कोशश्च दण्डो मित्राणि चैव हि ।।
शान्ति ६९।६२ ।।

162 राज्य सर्वामिष नित्यमार्जवेनेह धार्यते ।
तस्मान्मिश्रेण सतत वर्तितव्य युधिष्ठिर ।। शान्ति ५८।२२ ।।

163 लोकरञ्जनमेवात्र राज्ञा धर्म सनातन ।
सत्यस्य रक्षण चैव व्यवहारस्य चार्जवम् ।। शान्ति ५७।११।।

158 परिरक्षन् (पर रक्षन्, प्रतिगृह्य) for परि० नृप for नृप
उपजीवन् हि (उपजीवानो) for ०जीवन्

159 ०द्विष्टस्य for ०द्विष्टे च विप्रे हि for विप्रस्य विवर्जन (निवासन)
for विसर्जनम् ,

161 वाचा for चापि विबोध for निवोध

162 नाजवेन for आर्जवेन एव for [इ] ह

163 लक्षण for रक्षण व्यवहारेषु for ०रस्य चाचन (चार्जन) for
चार्जवम्

164 वर्तितव्य कुरुश्रेष्ठ नित्य धर्मानुवर्तिना ।
स्व प्रिय समभित्यज्य यद्यलोकहित भवेत् ।। शान्ति ५६।४६।।

165 विकर्मस्थाश्च नोपेक्ष्या विप्रा राज्ञा कथचन ।
इति राज्ञा पुरावृत्तमभिजल्पन्ति साधव ।। शान्ति ७७।११ ।।

166 विक्रमेण मही लब्ध्वा प्रजा धर्मेण पालयन् ।
आहवे निधन कुर्याद्राजा धर्मपरायण ।। शान्ति ६४।२२ ।।

167 विद्याविदो लोकविद परोलोकान्ववेक्षकान् ।
धर्मेषु निरतान्साधूनचलानचलानिव ।। शान्ति ५७।२४ ।।

168 विनयैरपि दुर्वृत्तान् प्रहारैरपि पार्थिव ।
सान्त्वेनोपप्रदानेन शिष्टाश्च परिपालयेत् ।। शान्ति ८६।२० ।।

169 विनश्यमान धर्म हि यो रक्षति स धर्मवित् ।
न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्त मन्युमृच्छति ।।
शान्ति ५६।३० ।।

164 भवितव्य (चरितव्य) for वर्तितव्य तथा for नित्य वृत्तिना for वतिना सपरि for समभि यदि लोके for यद्यलोक

166 धन for मही

167 विद्याविदा (वेदविद) for लोक० ०लोकान्वि (०लोकार्थ) for ०लोकान्व वीक्षणान् (वेक्षणान्) for वेक्षकान् धर्मे च for धर्मेषु नितरा for निरतान् सबलानपि for [अ] चलानिव

168 विनयेच्चापि (विनये चापि) for विनयैरपि

169 विनाश्यमान (विरम्ममान) for विनश्य० धर्माद् for धम रक्षेत ([ऽ] भिरक्षेत्, [ऽ] धिरक्षेत्, रक्ष्यति) for रक्षति ब्रह्महा (धर्महा) for भ्रूणहा मृत्युस् for मन्युस् अच्छति (अर्हति, ऋद्धति) for ऋच्छति

170 विश्वासयेत्पराश्चैव विश्वसेन्न तु कस्यचित् ।
पुत्रेष्वपि हि राजेन्द्र विश्वासो न प्रशस्यते ।।शान्ति ८६।३२।।

171 विहाय काम क्रोध च तथाहकारमेव च ।
युक्तो विवरमन्विच्छेदहिताना पुरदर ।। शान्ति १०४।२२ ।।

172 व्यवसाय समाधाय सूर्यो रश्मिमिवायताम् ।
धर्ममेवाभिरक्षेत कृत्वा तुल्ये प्रियाप्रिये ।। शान्ति १२०।२४ ।।

173 व्यवहार सुसूक्ष्मश्च तथा कण्टकशोधनम् ।
शमी व्यायामयोगश्च योगो द्रव्यस्य सचय ।।
शान्ति ५९।५३ ।।

174 व्यवहारेषु धर्म्येषु नियोज्याश्च बहुश्रुता ।
गुणयुक्तेऽपि नैकस्मिन् विश्वस्याच्च विचक्षण ।।
शान्ति २५।१७ ।।

175 शण सर्जरस धान्यमायुधानि शरास्तथा ।
चर्म स्नायु तथा वेत्र मुञ्जबल्बजधन्वनान् ।। शान्ति ८७।१४।।

171 हुकारम् for [अ] ह० सदा नृप (सदा नर) for पुरदर

172 व्यवहार (०हारान्) for ०साय समादाय for समाधाय [आ] तत ([आ] युत) for [आ] यताम् कार्ये for तुल्ये प्रियाप्रिय for ०ये

173 सगि for तथा योधन for शोधनम् श्रमो (समो, श्रम) for शमो ह्यायाम for व्यायाम त्यागो for योगो

174 योक्तव्याश्च (योक्तव्या सु, योव्यक्ताश्च, पृष्टव्याश्च, प्रष्टव्याश्च, द्रव्टव्याश्च) for नियोज्याश्च विश्वस्याश्च (०सेत, ०सेन्न, ०सीत, ०सीति, विश्वसेत, प्रसीदति) for विश्वस्याच्च

175 घन for शण धनुर् (वम) for चर्म धन्व for चर्म स्नायु (वायु) for स्नायु युधा for तथा वेत्र (वेणु) for वेत्र वल्कल (विल्वज) for बल्बज धन्विन for धन्वनान्

176 शूद्र तु मोक्षयन् राजा शरणार्थिनमागतम् ।
प्राप्नोतीह कुले जन्म सद्रव्ये राजसत्कृते ।।आदि १५०।२४।।

177 शूरान्भक्तानसहायान्कुले जातानरोगिण ।
शिष्टान् शिष्टाभिसबन्धान्मानिनो नावमानिन ।।
शान्ति ५७।२३ ।।
(सहायान् सतत कुर्यात्—शान्ति ५७।२५ ।।)

178 स चेन्नो परिवर्तेत कृतवृत्ति परतप ।
ततो निर्वासनीय स्यात्तस्माद्देशात्सबान्धव ।।
शान्ति ७७।१४ ।।

179 सता सग्रहण शौर्य दाक्ष्य सत्य प्रजाहितम् ।
अनार्जवैरार्जवैश्च शत्रुपक्षस्य भेदनम् ।। शान्ति ५८।६ ।।

180 सदा बर्हिनिभ काम प्रसक्तिकृतमाचरेत् ।
सर्वतश्चाददेत्प्रज्ञा पतङ्गान्गहनेष्विव ।
एव मयूरवद्राजा स्वराष्ट्र परिपालयेत् ।। शान्ति १२०।१६ ।।

176 सत् for इह जात for जन्म

177 इष्टाभि (शिष्टान) for शिष्टाभि सबधा (सवृद्धान) for सबन्धान् [S] नवमानिन (मानमानिन, जन०) for नाव०

178 कृतबुद्धि for ०वृत्ति

179 सद्भिर् (सौरय, दाक्ष्य) for शौय शौय for दाक्ष्य शौर्य for सत्य विवधन (विमर्दन, विनाशन) for ०स्य भेदनम्

180 बर्हिसत (०सम, सम) for ०निभ प्रसक्त for प्रसक्ति कृत्यम् for कृतम् चादहेत् for ०देत् पतग (पन्नग) for पतगान् स्वराज्य (स्व राष्ट्र) for स्वराष्ट्र प्रतिपालयेत् (परिपालन) for ०पालयेत्

181 सप्ताङ्गस्य च राज्यस्य ह्रासवृद्धिसमञ्जसम् ।
द्रुतसामर्थ्ययोगश्च राष्ट्रस्य च विवर्धनम् ।। शान्ति ५९।५१ ।।

182 सप्ताङ्गे यश्च ते राज्ये वैपरीत्य समाचरेत् ।
गुरुर्वा यदि वा मित्र प्रतिहन्तव्य एव स ।। शान्ति ५७।५ ।।

183 समानीय यथापाठ विप्रेभ्यो दत्तदक्षिण ।
सग्रामे विजय प्राप्य तथाल्प यदि वा बहु ।। शान्ति ६३।२८ ।।

184 सम्यग् दण्डे स्थितिर्धर्मो धर्मो वेदक्रतुक्रिया ।
व्यवहारस्थितिर्धर्म सत्यवाक्यरतिस्तथा ।। अनु १२८।५१ ।।

185 सम्यग् वेदान्प्राप्य शास्त्राण्यधीत्य
सम्यग्राष्ट्र पालयित्वा महात्मा ।
चातुर्वर्ण्य स्थापयित्वा स्वधर्मे
वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ।। शान्ति २५।३१ ।।

181 सर्वा गस्य for सप्ता० राष्ट्रस्य for राज्यस्य वृद्धी (बृद्धि) for वृद्धि क्रत (भूत) for द्रुत योगाश्च (सयोगो, सयोगात्, योगाच्च, योग च) for योगश्च राज्यस्य (दभस्य) for राष्ट्रस्य

182 यस्य for यश्च हतव्य for हन्तव्य च for स

183 आनयित्वा (पारयित्वा) for समानीय ०याय (०पात्र, ०चार) for ०पाठ यथाल्प (स्वल्प वा) for तथाल्प

184 दड (धर्मे) for दण्डे देव for वेद क्रतुस्तथा (व्रतक्रिया, क्रियाविधि) for क्रतुक्रिया धर्मो यज्ञक्रियास्तथा (वेदधर्मो व्रतक्रिया) for धर्मो क्रिया वाक्पूजन for वाक्यरतिस्

185. वेदान् सर्वान् for सम्यग्वेदान् सर्वं for प्राप्य शस्त्राणि for शा० राज्य (दृष्ट, लोक) for राष्ट्र प्रजा च for महात्मा. पालयित्वा for स्थाप० स्वर्गलोके (जीवलोके) for देव०

186 सम्यग्दण्डधरो नित्य राजा धर्ममवाप्नुयात् ।
नृपस्य सतत दण्ड सम्यग्धर्मे प्रशस्यते ।। शान्ति ६८।२९ ।।

187 सर्वार्थत्यागिन राजा कुले जात बहुश्रुतम् ।
पूजयेत्तादृश दृष्ट्वा शयनासनभोजनै ।। शान्ति ८७।२७ ।।

188 सर्वाश्चैव प्रजा नित्य राजा धर्मेण पालयेत् ।
उत्थानेनाप्रमादेन पूजयेच्चैव धार्मिकम् ।। शान्ति ७६।३ ।।

189 सहायान्सतत कुर्याद्राजा भूतिपुरस्कृत ।
तैस्तुल्यश्च भवेद्भोगैश्छत्रमात्राज्ञयाधिक ।। शान्ति ५७।२५ ।।

190 सभृत्य महती सेना चतुरङ्गा युधिष्ठिर ।
साम्नैवावर्तते पूर्व प्रयतेथास्ततो युधि ।। शान्ति १०३।१६ ।।

191 साधूनामपरित्याग कुलीनाना च धारणम् ।
निचयश्च निचेयाना सेवा बुद्धिमतामपि ।। शान्ति ५८।७ ।।

186 राज for राजा अवाप्नुहि for ०प्नुयात् राज्ञो हि (राजा हि) for नृपस्य धम for दण्ड सत्य for सम्यग् धम (धम, दड) for धर्मे

187 सर्वात्म for सर्वार्थ शयनाशन for ०सन

188 राज for राजा प्रदानेन for [अ] प्रमादेन चापि (चात्र) for चैव

189 अचलान् for सतत विद्याद् for कुर्याद् भूरि (भूमि) for भूति पुर सर (पुरस्करान्, परिष्कृतान्) for पुरस्कृत शुक्र for छत्र

190 सहृत्य (सवृत्य) for सभृ० सा नैव (साम्नेव, सामैव) for साम्नैव [आ] वतयन् for ०तते

191 निश्चयाश्च for निचयश्च सुमहताम् (वृद्धिमताम्) for बुद्धि० इह for अपि

192 सुत च स्थापयेद्राजा प्राज्ञ सर्वार्थदर्शिनम् ।
व्यवहारेषु सतत तत्र राज्य व्यवस्थितम् ।। शान्ति ६९।२७ ।।

193 सेवेत प्रणय हित्वा दक्ष स्यान्न त्वकालवित् ।
सान्त्वयेन्न च भोगार्थमनुगृह्णन्न चाक्षिपेत् ।। ७१।१० ।।

194 स्थापयित्वा प्रजापाल पुत्र राज्ये च पाण्डव ।
अन्यगोत्र प्रशस्त वा क्षत्रिय क्षत्रियर्षभ ।। शान्ति ६३।१९ ।।

195 स्वजातिकुलसपन्ना स्वेषु कर्मस्ववस्थिता ।
प्रकर्तव्या बुधा भृत्या नास्थाने प्रक्रियाक्षमा ।।
शान्ति ११९।३ ।।

196 स्वरन्ध्र पररन्ध्र च स्वेषु चैव परेषु च ।
उपलक्षयितव्य ते नित्यमेव युधिष्ठिर ।।
आश्रमवासिक १०।१४ ।।

192 सूत for सुत विन्यसेद् for स्थापयेद् श्रोतु चैव न्यसेद् for सुत येद् प्राज्ञे (प्राज्ञान्) for प्राज्ञ दर्शन (दर्शिनी) for दर्शिनम् धृतराष्ट्र (तद्राज्य च, सर्वभूते) for तत्र राज्य ह्यवस्थित (प्रतिष्ठित) for व्यवस्थितम्

193 मोक्षाय (शत्रूश्च) for भोगार्थम् गृह्णीयान्न for अनुगृह्णन्न क्षिपेत् (ह्रियेत्) for [आ] क्षिपेत्

195 सभृत्य for स्वजाति गुण for कुल स्वे स्वे (येषु) for स्वेषु स्थानेषु (कर्मणि, धर्मेषु) for कमसु प्रवर्तव्या for प्रक० नृपैर् (बुद्धैर्, त्वया, युधा) for बुधा कृत्या (जात्या) for भृत्या वधानृत्या for बुधा भृत्या स्वस्थाने for नास्थाने

197 स्वेभ्यश्चैव परेभ्यश्च कार्याकार्यसमुद्भवा ।
बुद्धि कर्मसु विज्ञेया रिपूणा च बलाबलम् ।।
आरण्यक १४९।४७ ।।

198 स्वेषु धर्मेष्ववस्थाप्य प्रजा सर्वा महीपति ।
धर्मेण सर्वकृत्यानि समनिष्ठानि कारयेत् ।। शान्ति ६०।१९ ।।

199 हन्यात् क्रुद्धानतिविषान् ये जिह्मगतयोऽहिताान् ।
नाश्रयेद्वालबर्हाणि सन्निवासानि वासयेत् ।।
शान्ति १२०।१५ ।।

198 तेषु for स्वेषु दारेषु for धर्मेषु धर्मेषु for धर्मेण सम्यक् for सर्व शम (शम) for सम

199 अन्यान् for हन्यात् अभिषहन् (अतिद्वेषान्) for ०विषान् अजिह्म (तान् जिह्म) for ये जिह्म [ऽ] हिता (जना) for [ऽ] हितान् नाशयेद् for नाश्रयेद् बलबर्हाणि (वन०, पर०, चावगर्ह्याणि) for ०बर्हाणि सन्निवासान्निवासयेत् for स येत्

LI राजधर्मगतविविधविषयाः ।

1 अकामद्वेषयुक्तस्य दण्डनीत्या युधिष्ठिर ।
समेक्षिणश्च भूतेषु भैक्षाश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।५ ।।

2 अजिह्ममशठ मार्ग सेवमानस्य भारत ।
सर्वदा सर्वभूतेषु ब्रह्माश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।११ ।।

3 अब्राह्मणाना वित्तस्य स्वामी राजेति वैदिकम् ।
ब्राह्मणाना च ये केचिद्विकर्मस्था भवन्त्युत ।।
शान्ति ७७।१०, ७८।२ ।।

4 अमात्यरक्षाप्रणिधी राजपुत्रस्य रक्षणम् ।
चारश्च विविधोपाय प्रणिधिश्च पृथग्विध ।।
शान्ति ५९।३४ ।।

1 सयुक्तो for युक्तस्य सवदर्शी च (समदर्शी च) for समेक्षिणश्च भूताश्रम (शैक्षाश्रम, भीक्षश्रम, भैक्ष्याश्रम) for भैक्षा० –परो (पदो) for पद

2 वर्तमानस्य (०श्च) for सेव० सर्वथा सर्व (अथ सर्वेषु, सदा सर्वत्र) for सर्वदा सर्व सर्वाश्रम for ब्रह्मा० पदो for पद

3 कुब्राह्मणाना for ०अब्रा० न श्रुति for वैदिकम् भवत्युत for भवन्त्युत दत्तस्य for वित्तस्य

4 लिप्सा (लिप्ता, ०प्ता) for रक्षा प्रणिधि for प्रणिधी लक्षण (दारुण) for रक्षणम् प्रणिधेय for प्रणिधिश्च सषष्ठक for पृथग्विध

5 अर्थसिद्धे पर धर्म मन्यते यो महीपति ।
ऋता च कुरुते बुद्धि स धर्मेण विरोचते ।। शान्ति ९३।७ ।।

6 अर्थ त्यक्त्वा यदा राजा नीत्यर्थमनुवर्तते ।
ततस्तु द्वापर नाम स काल सप्रवर्तते ।। शान्ति ७०।१६ ।।

7 अश्वमेधसहस्रेण यो यजेत्पृथिवीपति ।
पालयेवद्वापि धर्मेण प्रजास्तुल्य फल लभेत् ।।
आश्रमवासिक १२।२३ ।।

8 आददीत बल राजा मौल मित्रबल तथा ।
अटवीबल भृत चैव तथा श्रेणीवल च यत् ।।
आश्रमवासिक १२।७ ।।

5 अत सिद्धि (०द्धे, अथसिद्धि, ०सिद्ध, ०सिद्धि) for अर्थसिद्धे सता for पर ऋज्वी (ऋद्धया, ऋद्धि, ऋती, वृद्धया, ऋद्धया) for ऋता वृद्धि for बुद्धि स्व for स धर्मेऽपि for धर्मेण महीपति for विरोचते

6 युद्धे (अर्थ) for अर्थ यथा for यदा नीत्यर्थम् (नीत्या धर्म नीत्याधम्) for नीत्य० ततस्तै (ततश्च तदा च, ततस्तद्) ततस्तु

7 यो जयेत् (याजयेत्) for यो जयेत् चापि (योपि) for वापि तुल्य (तस्य) for तुल्य बल for फल भवेत् for लभेत्

8 नाददीत for आद० मौन for मौल विप्र (मत्र) for मित्र धृत (हृत) for भृत मौल for श्रेणी च तत् (प्रभो, तथा, न तत्) for च यत्

9 आपदर्थं हि निचयान् राजान इह चिन्वते ।
राष्ट्र च कोशभूत स्यात्कोशो वेश्मगतस्तथा ॥
शान्ति ८८।२१ ॥

10 आयुधाना च सर्वेषा शक्त्यृष्टिप्रासवर्मणाम् ।
सचयानेवमादीना कारयेत नराधिप ॥ शान्ति ६९।५६ ॥

11 उच्छिद्यमानमात्मान ज्ञात्वा राजा महामति ।
पूर्वापकारिणो हन्याल्लोकद्विष्टाश्च सवश ॥ शान्ति ६९।१७ ॥

12 उत्पाताश्च निपाताश्च सुयुद्ध सुपलायनम् ।
शास्त्राणा पायनज्ञान तथैव भरतर्षभ ॥ शान्ति ५९।४६ ॥

13 उपेक्षिता हि नश्येयुर्गोभिलोरण्यवासिन ।
तस्मात्तेषु विशेषेण मृदुपूर्व समाचरेत् ॥ शान्ति ८८।३४ ॥

9 नियत (नियति) for निचयान् हि वि for इह विंदते for चिन्वते ते for च च for स्यात् चात्म for वेश्म गृहम् (गते) for गतस् यथा for तथा

10 शक्त्यष्ट (शराणा) for शक्त्यृष्टि पाश for प्रास चर्मणा (कर्मणा) for वर्मणाम् कारयीत for ०येत

11 उत्तिष्ठमानम् (उच्छ्रिय्य०) for उच्छिद्य० महीपति for महामति स for च

12 उत्पत्याश् for उत्पा० सुयुद्ध for निपाताश् सयुद्ध (तथैव) for सुयु० सुपलायित (०न, अपलायन) for सुप० शास्त्राणा (अस्त्राणा) for शस्त्राणा पालन (यापन, पातन, पावन) for पायन

13 उपेक्षिताश्च (०तानि, ०क्ष्यता हि, ०क्षिताभि) for ०क्षिता हि गच्छेयर् for नश्येयुर् गोपिनो (गोमिना, चारिण) for वासिन .

14 ऊधश्छिन्द्याद्धि यो धेन्वा क्षीरार्थी न लभेत्पय ।
एव राष्ट्रमयोगेन पीडित न विवर्धते ।। शान्ति ७२।१६ ।।

15 एतैरेव गुणैर्युक्त प्रतीहारोऽस्य रक्षिता ।
शिरोरक्षश्च भवति गुणैरेतै समन्वित ।। शान्ति ८६।२८ ।।

16 एवमेतैर्मनुष्येन्द्र शूरै प्राज्ञैर्बहुश्रुत ।
कुलीनै सह शक्यते कृत्स्ना जेतु वसुन्धराम् ।।
शान्ति ११९।१३ ।।

17 औषधानि च सर्वाणि मूलानि च फलानि च ।
चतुर्विधाश्च वैद्यान्वै सगृह्णीयाद् विशेषत ।। शान्ति ६९।५७।।

18 कडङ्गद्वारकाणि स्युरुच्छ्वासार्थे पुरस्य ह ।
तेषा च द्वारवद्गुप्ति कार्या सर्वात्मना भवेत् ।।
शान्ति ६९।४२ ।।

19 कार्येष्वधिकृता सम्यगकुर्वन्तो नृपानुगा ।
आत्मान पुरत कृत्वा यान्त्यध सहपार्थिवा ।।
शान्ति ८६।१६ ।।

14 धेनो for धेन्वा दुग्धार्थी for क्षीरार्थी लभते for न लभेत्

15 प्रतीहारस्य (प्रतीहारोऽङ्ग, प्रतिहारोस्य, प्रतीहारेस्य, परिहारोस्य) for प्रतीहारोऽस्य रक्षित for ०ता शरीरेण च नो रूक्षो for शिरो भवति.

16 च ते (एतन्, भृत्यैर्, एते) for एतैर्

17 विविधानि for च फलानि वैश्यान् for वैद्यान्

18 कटक (सकट, षडग, काडग, करक, कुलिग) for कडङ्ग यानि सर्व for उच्छ्वासार्थे तद् for च

19 ०गता ([अ] पि कृता) for ०कृता वर्तयतो ([अ] वतनो, वर्ततो ये) for अकुर्वन्तो

20 काष्ठानि चाभिहार्याणि तथा कूपाश्च खानयेत् ।
सशोधयेत्तथा कूपान्कृतान्पूर्वं पयोर्थिभि ।।
शान्ति ६६।४४ ।।

21 कृते कर्मणि राजेन्द्र पूजयेद्धनसचयै ।
मानेन च यथार्हेण सान्त्वेन विविधेन च ।। शान्ति ६९।६० ।।

22 क्लीबाश्चान्धाश्च जायन्ते वधिरा लम्बचुचूका ।
पार्थिवानामधर्मत्वात्प्रजानामभव सदा ।।
आरण्यक १९८।३५ ।।

23 चतुर्विधानि मित्राणि राज्ञा राजन् भवन्त्युत ।
सहार्थो भजमानश्च सहज कृत्रिमस्तथा ।। शान्ति ८१।३ ।।

24 चातुर्वर्ण्य तथा वेदाश्चातुराश्रम्यमेव च ।
सर्वं प्रमुह्येत ह्येतद् यदा राजा प्रमाद्यति ।। शान्ति ९२।७ ।।

25 ज्ञातिसम्बन्धिमित्राणि व्यापन्नानि युधिष्टिर ।
समभ्युद्धरमाणस्य दीक्षाश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।७ ।।

20 चानिहार्याणि (निहरेच्चैव) for चाभिहार्याणि खातयेत् (कार०) for खात० तदा for तथा

21 कर्माण (कर्मणा, कर्माणि, कमणा, कर्मणश्च) for कर्माणि राजा तान् for राजेन्द्र पूरयेद् for पूज० पानेन च (दानेन च, मानने च) for मानेन च सत्त्वेन for सान्त्वेन

22 क्षीवा० for क्लीबा लुब्धपिगला (लुब्धचूचुका) for लम्बचुचूका किल for सदा

23 क्षत्रियस् for कृत्रिमस्

24 त्रयो for तथा यदि for यदा प्रमुह्यति for प्रमाद्यति

25 ज्ञानि for ज्ञाति० सबध (सबधे) for सबन्धि ह्यापन्नानि for व्याप० समत्युत्तर (समभ्युत्तर) for ०भ्युद्धर भैक्षाश्रम for दीक्षा० परो (पदो) for पद

26 तत्र मित्रबल राजन् मौलेन न विशिष्यते ।
श्रेणीबल भृत चैव तुल्य एवेति मे मति ॥
आश्रमवासिक १२।८ ॥

27 तथा चारबल चैव परस्परसम नृप ।
विज्ञेय बलकालेषु राज्ञा काल उपस्थिते ॥
आश्रमवासिक १२।९ ॥

28 तृणच्छन्नानि वेश्मानि पकेनापि प्रलेपयेत् ।
निर्हरेच्च तृण मासे चैत्रे वह्निभयात्पुर ॥ शान्ति ६९।४५ ॥

29 त्रयो चान्वीक्षिकी चैव वार्ता च भरतर्षभ ।
दण्डनीतिश्च विपुला विद्यास्तत्र निदर्शिता ॥ शान्ति ५९।३३॥

29a त्रायते हि यदा सर्व वाचा कायेन कर्मणा ।
पुत्रस्यापि न मृष्येच्च स राज्ञो धर्म उच्यते ॥ शान्ति ९२।३१॥

26 बधु (मत्र, मत्रि) for तत्र मित्रामित्र for तत्र मित्र [अ] मित for मित्र राजा for राजन् मूलेन for मौलेन मौल चैव for मौलेन न विशेष्यते for विशि० प्राकृत च for भृत चैव तुल्यात्तेन (तुल्ये तेन, तुल्यमेव) for तुल्य एव

27 तथा चोर (यथाचार, चोराटवी, घोराटवि, तथा पौर) for तथा चार यच्च for चैव बल (शम) for सम कामेन for कालेषु राज्ञा (राज्ञ, राजा) for राज्ञा

28 च्छिन्नानि for च्छन्नानि निदहेच्च (निवहेच्च, निवपेच्च) for निहरेच्च पुरे (पुरा, पुर) for पुर

29a यदा सर्व परित्राति (सव परित्राति वाचा) for त्रायते स॰ मानसेन च कर्मणा for वाचा कर्मणा पुत्रन्यासे for ०स्यापि मृष्येत for मृष्येच्च

30 त्रिवर्गश्चापि य प्रोक्तस्तमिहैकमना श्रृणु ।
क्षय स्थानञ्च वृद्धिश्च • • • ।। शान्ति ६९।६७ ।।

31 दण्डनीति परित्यज्य यदा कात्स्न्र्येन भूमिप ।
प्रजा क्लिश्नात्ययोगेन प्रविश्यति तदा कलि ।।
शान्ति ७०।१८ ।।

32 दण्डनीत्या यदा राजा सम्यक् कार्त्स्न्येन वर्तते ।
तदा कृतयुग नाम काल श्रेष्ठ प्रवर्तते ।। शान्ति ७०।७ ।।

33 दण्डनीत्या यदा राजा त्रीनशाननुवर्तते ।
चतुर्थमशमुत्सृज्य तदा त्रेता प्रवर्तते ।। शान्ति ७०।१४ ।।

34 देश काल समासाद्य विक्रमेत विचक्षण ।
देशकालाभ्यतीतो हि विक्रमो निष्फलो भवेत् ।।
शान्ति १३८।२८।।

35 धर्मात्मा पञ्चम मित्र स तु नैकस्य न द्वयो ।
यतो धर्मस्ततो वा स्यान्मध्यस्थो वा ततो भवेत् ।।
शान्ति ८१।४ ।।

30 क्षयेस्थान for क्षय स्थान वृद्धि for वृद्धिश्

31 समुत्सृज्य for परि० तदा for यदा वततेऽथ for प्रविश्यति यदा for तदा

32 दडनीत्या for ०नीत्या यथा for यदा गम्यते for वर्तते तत for तदा कालसृष्ट for काल श्रेष्ठ

33 दडनीत्या for ०नीत्या त्रिदशान् (नीत्यर्धम्) for त्रीनशान् सत्यज्य for उत्सृज्य ततस् for तदा

34 कालौ for काल

35 पचमे (पचमाश्, सहज) for पञ्चम मित्रे (चापि, मित्र) for मित्र ननु for स तु वास्य for वा स्यान् धर्मस्थो (समस्थो, मध्यतो) for मध्यस्थो

36 धिक्तस्य जीवित राज्ञो राष्ट्रे यस्यावसीदति ।
अवृत्त्यान्त्यमनुष्योऽपि यो वै वेद शिवेर्वच ।।
शान्ति १२८।३४।।

37 न कोशो परमो ह्यन्यो राज्ञा पुरुषसचयात् ।।
शान्ति ५६।३४ ।।

38 नक्तमेव च भक्तानि पाचयेत नराधिप ।
न दिवाग्निर्ज्वलेद्गेहे वर्जयित्वाग्निहोत्रिकम् ।।
शान्ति ६८।४६ ।।

39 न च वश्यो भवेदस्य नृपो यद्यपि वीर्यवान् ।
हीनश्च बलवीर्याभ्या कर्शयस्त परावसेत् ।। शान्ति ६९।२१ ।।

40 नदीषु मार्गेषु सदा सक्रमानवसादयेत् ।
जल निस्रावयेत्सर्वमनिस्राव्य च दूषयेत् ।। शान्ति ६९।३७ ।।

41 न ह्येको भृत्यरहितो राजा भवति रक्षिता ।
राज्य चेद जन सर्वस्तत्कुलीनोऽभिशसति ।। शान्ति ११६।१२।।

42 निग्रहानुग्रहै सम्यग् यदा राजा प्रवर्तते ।
तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ।।
आरण्यक १४९।३९।।

36 धिगस्तु (धिगस्य) for धिक्तस्य राष्ट्र for राष्ट्र मनुष्ये for ०ष्यो

37 [ऽ] न्योस्ति for ह्यन्यो भवति for पुरुष

38 भूतानि for भक्तानि मोहाद् for गेहे

39 वध्यो (शक्यो) for वश्यो यश्चापि (यश्च न, [ऽ] ह्य पर) for यद्यपि हीनस्य for ०श्च वीर्याणा for वीर्याभ्या

40. दुर्गेषु for मार्गेषु तथा (मुदा) for सदा जले for जल विस्राव० (नि श्राव०) for ०येत्

41 सहितो for रहितो तत्कालीनो for तत्कु० प्रशासति ([ऽ] भिशासति, [ऽ] भिनदति) for ऽभिशसति

42 निग्रहानुग्रहे (०हप्रग्रहे) for नि० नेता for राजा

43 निग्रहे प्रग्रहे सम्यग् यदा राजा प्रवर्तते ।
तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ।।
आरण्यक १४९।४९ ।।

44 निर्वेदयित्वा तु पर हत्वा वा कुरुनन्दन ।
गतानृण्यो भवेद्राजा यथा शास्त्रेषु दर्शितम् ।। शान्ति ६९।६१।।

45 न्यग्भूतास्तत्परा क्षान्ताश्चौक्षा प्रकृतिजा शुभा ।
स्वे स्वे स्थानेऽपरिक्रुष्टास्ते स्यू राज्ञो बहिश्चरा ।।
शान्ति ११९।१० ।।

46 पालनात्सर्वभूताना स्वराष्ट्रपरिपालनात् ।
दीक्षा बहुविधा राज्ञो वन्याश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।९ ।।

47 पौरजानपदा यस्य स्वनुरक्ता सुपूजिता ।
सधना धान्यवन्तश्च दृढमूल स पार्थिव ।। शान्ति ९५।५ ।।

48 बलात्कृताना बलिभि कृपण बहु जल्पताम् ।
नाथो वै भूमिपो नित्यमनाथाना नृणा भवेत् ।। शान्ति ८६।१७।।

43 निग्रहे सग्रहे (निग्रहानुग्रहौ) for निग्रहे प्रग्रहे नेता for राजा

44 गतानृणो (ततोरण्ये) for गतानृ० दर्शन for दर्शितम्

45 उद्भूताम् for न्यग्भूतास् शाताश् (क्षात्याश, क्षताश्) for क्षान्ताश् दक्षा (चारा, चोक्षा) for चौक्षा कृतिजै (प्रकृतित) for ०जा शुभै for शुभा नुपक्राताश् for ऽपरिक्रुष्टास् तेस्य for ते स्यू

46 पालन for ०नात् राजन् for प्राज्ञो सत्याश्रम for वन्या०

47 अनुरक्ता (त्वनु०) for स्वनु० अपीडिता (स्म पीडिता, त्वपीडिता, नु पीडिता) for सुपूजिता ध्यानवतश् for धान्यवतश्

48 बहुभि for बलिभि

49 बलात्कृतेषु भूतेषु परित्राण कुरूद्वह ।
शरणागतेषु कौरव्य कुर्वन्गार्हस्थ्यमावसेत् ।। शान्ति ६६।१५ ।।

50 बालवृद्धेषु कौरव्य सर्वावस्थ युधिष्ठिर ।
अनुक्रोश विदधत सर्वावस्थ पद भवेत् ।। शान्ति ६६।१४ ।।

51 बालोऽबाल स्थविरो वा रिपुर्य
सदा प्रमत्त पुरुष निहन्यात् ।
कालेनान्यस्तस्य मूल हरेत्
कालज्ञाता पार्थिवाना वरिष्ठ ।। शान्ति १२०।३७ ।।

52 ब्राह्मणेभ्यो ददद्ग्रामान्गाश्च राजन्सहस्रश ।
मुच्येत सर्वपापेभ्यस्तमोभ्य इव चन्द्रमा ।। आरण्यक ३४।७६।।

53 मेधावी स्मृतिमान्दक्ष प्रकृत्या चानृशसवान् ।
यो मानितोऽमानितो वा न सदूष्येत्कदाचन ।।
शान्ति ८१।२२ ।।

49 सर्वेषु for भूतेषु शरणार्थिषु (०गतस्य) for ०गतेषु कौन्तेय (भूतेषु) for कौरव्य आविशेत् (आचरेत्) for आवसेत्

50 कौन्तेय for कौरव्य अनुक्रोग [ध] क्रिया [या] पार्थ for अनु त धर्म एष सनातन for सर्वा भवेत्

51 न हन्यात for निह० कालो न for कालेन वित्त for मूल कालेज्ञाता (कालज्ञान) for कालज्ञाता

52 वित्त (राजन्) for ग्रामान् वीर for सर्व मेघेभ्य (तमोभिर्) for तमोभ्य

53 [ऽ] मानित्व वै (वा मित्र वै, [ऽ] वमानित) for [ऽ] मानितो वा च दुष्येत (च द्वेष्येत्, सतुष्येत्, च तुष्येत्, स दुष्येन्) for सदूष्ये० कथचन for ०चन

54 यदेन कुरुते किंचिद्राजा भूमिमवाप्नुवन् ।
सर्वं तन्नुदते पश्चाद् यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।। आरण्यक ३४।७५ ।।

55 यस्य स्फीतो जनपदः सपन्नप्रियराजकः ।
सतुष्टभृत्यसचिवो दृढमूलः स पार्थिवः ।। शान्ति ९७।१६ ।।

56 ये न लोभान्नयन्त्यर्थान् राजानो रजसावृताः ।
विषयान्परिरक्षन्तो दुर्गाण्यतितरन्ति ते ।। शान्ति १११।७ ।।

57 येऽरिणा सह सन्धाय सुखं स्वपिति विश्वसन् ।
स वृक्षाग्रप्रसुप्तो वा पतितः प्रतिबुध्यते ।। शान्ति १३८।३७ ।।

58 योगक्षेमो हि राष्ट्रस्य राजन्यायत्त उच्यते ।
योगक्षेमश्च राज्ञोऽपि समायत्तः पुरोहिते ।। शान्ति ७५।१ ।।

59 रक्षाधिकरणं युद्धं तथा धर्मानुशासनम् ।
मन्त्रचिन्त्यं सुखं काले पञ्चभिर्वर्धते मही ।। शान्ति ६४।२४ ।।

54 राजन् for राजा भूतिम् for भूमिम्

55 तस्य for यस्य स्थितो for स्फीतो कारक for राजक पुष्ट for भृत्य नित्य सतुष्टसचिवो (सतुष्टसचिवश्चैव) for सतुष्ट० च for स

56 लाभान् for लोभान् जरसा for रजसा

57 निश्चय (निभय, विश्वसत्, निःश्वसन्) for विश्वसन् वृक्षाग्रे (वृक्षाग्रात्) for ०ग्र ससुप्तो for प्र०

58 योगक्षेमौ (०क्षेमे) for ०क्षेमो योगक्षेमस्य राष्ट्रस्य for योग राष्ट्रस्य योगक्षेमौ च (०क्षेमस्य) for ०क्षेमश्च हि ([अ] स्य) for च राज्यस्य (राष्ट्रस्य) for राज्ञोऽपि हि (च) for ऽपि समारम्भ (समायान्त, समाधत्त) for समायत्त पुरोहितैः for ०हिते

59 तस्माद् (ततो) for तथा मन्त्र चित्त (मत्रश्चित्त) for ०चिन्त्य

60 रणाजिरे यत्र शराग्निसस्तरे
नृपात्मजो घातमवाप्य दह्यते ।
प्रयाति लोकानमरै सुदुर्लभा-
न्निषेवते स्वर्गफल यथासुखम् ।। शान्ति २८६।३ ।।

61 राजर्षित्वेन राजेन्द्र भैक्षचर्याध्वसेवया ।
अपेतगृहधर्मोऽपि चरेद्जीवितकाम्यया ।। शान्ति ६३।२२ ।।

62 राजैव कर्ता भूताना राजैव च विनाशक ।
धर्मात्मा य स कर्ता स्यादधर्मात्मा विनाशक ।।
शान्ति ९२।८ ।।

63 राज्ञामुपायाश्चत्वारो बुद्धिमन्त्रपराक्रम ।
निग्रहानुग्रहौ चैव दाक्ष्य तत्कार्यसाधनम् ।।
आरण्यक १४९।४१ ।।

64 राज्ञो यदा जनपदे बहवो राजपूरुषा ।
अनयेनोपवर्तन्ते तद्राज्ञ किल्विष महत् ।। शान्ति ९२।२३ ।।

60 यस्तु (यत्तु) for यत्र नराग्नि for श० सभरे for सस्तरे असुरै (अपरै) for अमरै तथा सुख (सुदुष्कर, सुपुष्कल) for यथासुखम्

61 राजत्वेन च (राजर्षित्वेपि, ०त्वे च) for ०त्वेन भैक्ष्यचर्या च (भैक्ष्य चर्याध्व, भैक्षचर्या न) for ०चर्याध्व ग्रहधर्मा (०र्मो) for गृहधर्मो हि for [ऽ] पि काक्षया for काम्यया

62 विनाशन for ०शक अधर्मो वै for ०र्मात्मा च नाशक for विना०

63 राज्ञामुपायश्चारश्च for रा रो चीभौ (चापि) for चैव चेत् for तत्

64 जानपदे (जनपद) for ०पदे प्रनयेन (अन्यायेन) for अनयेन अनयो नोपवर्तेत for अ न्ते भवेत् (मम) for महत्

65 राज्ञो हि क्षीयमाणस्य ब्रह्मैवाहु परायणम् ।
तस्माद् ब्रह्मबलेनैव समुत्थेय विजानता ।। शान्ति ७९।१६ ।।

66 वश्यानेया विनीताश्च न च सघपशीलित ।
विषये दानरुचयो नरा यस्य स पार्थिव ।। शान्ति ५७।३६ ।।

67 वानप्रस्थेषु विप्रेषु त्रैविद्येषु च भारत ।
प्रयच्छतोऽर्थान् विपुलान्वन्याश्रमपद भवेत् ।।
शान्ति ६६।१२ ।।

68 विनष्टाया दण्डनीतौ राजधर्मे निराकृते ।
सप्रमुह्यन्ति भूतानि राजदोरात्म्यतो नृप ।। शान्ति ६५।२४ ।।

69 वेत्त्यादा नविसर्ग यो निग्रहानुग्रहौ तथा ।
यथोक्तवृत्तेर्वीरस्य क्षेमाश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।६ ।।

65 [ऽ] पि for हि बलेनेव (बलेनैव, बलो नैव) for बलेनव समुक्तेय (समुखेय, समुत्थेये) for समुत्थेय

66 यत्ता for नेया विधेयाश for विनीताश् वश्या नियोजिताश्चैव (वश्या नैवाविनीताश्च) for वश्या श्च सहृष for सघष शासिन for शीलिन विषया for विषये च पार्थिव for स पार्थिव

67 सर्वेषु for विप्रेषु हि for ऽर्थान ब्रह्मा० for वन्या० पदो for पद

68 राजकीर्त्या for दण्डनीतौ विनाकृते for निरा० राज्य (राजन्) for राज [ऽ] नघ ([ऽ] यथा) for नृप

69 वेत्ति दान (वित्तादान, वेत्ति ज्ञान, वेत्ति दान वृत्तिदान) for वेत्त्यादान विसग (विमदश) for विसग ते for यो वृत्तो (वृत्ता, वृत्तौ) for वृत्तेर् धीरस्य (वीरस्तु, वीर स्यात्, धीयस्य) for वीरस्य क्षमाश्रम (भैक्षा०, होमा०, भैक्ष्या०, दीक्षा) for क्षेमा० परो (पदो) for पद

70 वेदाध्ययननित्यत्व क्षमाथाचार्यपूजनम् ।
तथैवोपाध्यायशुश्रूषा ब्रह्माश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।१० ।।

71 व्यभिचारान्नरेन्द्राणा धर्म सकीर्यते महान् ।
अधर्मो वर्धते चापि सकीर्यन्ते तथा प्रजा ।।
आरण्यक १९८।३४ ।।

72 षाड्गुण्य च त्रिवर्ग च त्रिवर्गमपर तथा ।
यो वेत्ति पुरुषव्याघ्र स भुनक्ति महीमिमाम् ।। शान्ति ६९।६४।।

73 सर्वभूतेष्वनुक्रोश कुर्वतस्तस्य भारत ।
आनृशस्यप्रवृत्तस्य सर्वावस्थ पद भवेत् ।। शान्ति ६६।१३ ।।

74 सर्वे जानपदाश्चैव तव कर्माणि पाण्डव ।
पौरोगवाश्वसभ्याश्च कुर्युर्ये व्यवहारिण ।।
आश्रमवासिक १०।१३ ।।

75 सर्वेषा कृतवैराणामविश्वास सुखावहः ।
एकान्ततो न विश्वास कार्यो विश्वासघातक ।।
शान्ति १३७।२४ ।।

70 क्षमा च (क्षमापि, क्षमया, क्षमाया) for क्षमाथ अथोपाध्याय (ततो०, यथो०) for तथो० पदो for पद

71 अभि० for व्यभि सक्षीयते for सकी० तत for महान् वर्तते for वधते तत for तथा

72 च नरश्रेष्ठ (च त्रिवर्गश्च) for ०र्ग च शयन for अपर परम for पुरुष व्याघ्र (इह) for इमाम्

73 [ऽ] नुक्रोध for ०कोश तव for तस्य पार्थिव for भारत अनुशस्य (अनृशस्य, आनृशस्ये, ०शस, ०शस्य) for ०शस्य

74 जनपदाश् for जान० चापि (तात) for चैव वहेयुर् for कुर्युर्ये यान वि for ये व्यव

75 स तेषा for सर्वेषा सुखोदय for सुखावह विश्वस्त for विश्वास घातके (घातके) for ०क

76 साधव कुशला शूरा ज्ञानवन्तोऽनसूयका ।
अक्षुद्रा शुचयो दक्षा नरा स्यु पारिपार्श्वका ।।
शान्ति ११९।९ ।।

77 साधूनामर्चनीयाना प्रजासु विदितात्मनाम् ।
पालन पुरुषव्याघ्र गृहाश्रमपद भवेत् ।। शान्ति ६६।१८ ।।

78 सान्त्वे प्रयुक्ते नृपते कृतवैरे न विश्वसेत् ।
क्षिप्र प्रबध्यते मूढो न हि वैर प्रशाम्यति ।।
शान्ति १३७।२२ ।।

79 स्वकर्मनिरता यस्य जना विषमवासिन ।
असघातरता दान्ता पाल्यमाना यथाविधि ।।
शान्ति ५७।३५ ।।

76 कुलजा for कुशला

77 पूजासु (प्रज्ञासु, पूजा स्म) for प्रजासु गुहाश्रम for गृहाश्रम पदो for पद

78 सतत (विकृते, विवृते) for नपते कृतवैरेण (वैरे चैव) for कृत-वैरे न [स] बध्यते (स व०, स हन्यते, समन्यते) for प्रबध्यते पापो for मुढो

79 स्वधम for स्वकर्म असपाद for असघात परा for रता नित्य for दात्ता

APPENDICES

APPENDIX I

Tīrthas mentioned in the *Mahābhārata* (Critical ed.)

Tīrthas or holy places, including some rivers and hills, come within the purview of Smṛti. Some Smṛti digests deal with the efficacy of visiting holy spots, taking a dip in sacred rivers, making gifts and worshipping deities at places of pilgrimage. In this connection, they often cite the authority of the *Mahabharata*. So, a compilation of the Smṛti material of this epic cannot be complete without a collection of the *Mahābharata* passages dealing with the glorification of *tīrthas* and the results accruing from various activities in those places. In view of the great bulk of our compilation, it is not considered proper to add further to the size of the work. So, instead of culling the epic passages dealing with this topic, we propose to give here only a list of the holy places with references to the critical edition of the *Mahabharata*, published by Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

The curious reader may look up P. V. Kane's *History of Dharmasastra*, Vol. IV, Section IV, for details concerning the places of pilgrimage. The learned author gives also a list of *tīrthas* with references not only to the *Mahābhārata*, but also to Purānas and other works. His list is valuable in another respect; it gives the present locations of the holy spots where possible. It should, however, be noted that Kane's list is not based on the above critical edition of the *Mahābhārata* so that scholars working on the *Mahābhārata* are apt to be misled. Some of the *tirthas*, mentioned in the critical edition are missing in Kane's list. In the case of some names, Kane refers to works other than the *Mahābhārata*. Again, in a few names, divergence in orthography is noticeable between Kane's list and the critical edition. In somes cases, Kane's references to the epic are not exhaustive. A few of the names, mentioned by Kane, are relegated to the footnotes, as variants, in the critical edition.

In the list, appended below, we have stated, in the Devanāgari alphabetical order, the names as they occur in the critical edition The names, missing in Kane's list, have been marked with asterisks The references are to the Āranyaka or Vanaparvan, unless otherwise stated Against each entry the chapter number is followed by that of the verse

The following abbreviations have been used in the list below.

Ādi —Ādiparvan
Anu —Anuśāsana parvan
Āra —Āranyaka parvan
Bhi —Bhismaparvan
Śal —Śalyaparvan
Ud —Udyogaparvan

Divergences in the orthography or form of certain names between the critical edition and Kane's list

(Names of tirthas are in English alphabetical order)

Critical edition	Kane	Critical ed	Kane
Amarahrada	Amarakahrada	Pañcayajñā	°yaksā
Āpahprapatana	Apāmprapatana	Pānikhāta	°khyāta
Avatirna	Avakirna	Śālisūrpa	°sūrya
Badarapācana	Badari°	Samvedyatīrtha	Samvidya°
Kārapacana	°pavana	Sannihiti	Sannihati
Lalitikā	Lalitaka	Sarvadevahrada	Sarvahrada
Lavedikā	Lapetikā	Śrikuñja	Śrīkunda
Muñjaprstha	Mundaprstha	Vennā	Venā
Niścirā	Nirvirā	Vrsaprastha	Visaprastha

Tirthas in the cases of which no references to the *Mahābhārata* have been given by Kane

[English alphabetical order]

Amarahrada
(Kane Amarakahrada)
Aujasa
Avatirna
(Kane Avakirna)
Bhāgirathi
Bharatāsrama
Brahmasiras
Brahmatirtha
Brahmatunga
Devatirtha
Dhārā
Dharmaprstha
Dharmatirtha
Gavāmbhavana
Ilāspada
Jalā (Kane-Jāla)
Kapotaka
Krtaśauca
Kuñja (Kane-Kuñjatīrtha)
Mahānadī
Mahānandā
Maladā (Kane-Malada)
Mānusa
Matangavāpi
Pundarika
Śakratirtha
Śankukarna
Śitavana
Svargadvāra
Trivistapa
Vamsamūlaka
Vatesvarapura
Vedi (Kane-Veditirtha or Devī-tirtha)
Vyāsasthali
Vyāsavana
Yamunāprabhava

LIST OF TIRTHAS

(*Devanāgarī alphabetical order*)

PH

B

BH

M

II

Glossary of technical terms and difficult words used in the passages of the *Mahābhārata*, compiled in this work

The words have been arranged in the English alphabetical order Against the words are noted at first the references to the passages in our compilation, and then to the verses as they occur in the critical edition of the *Mahābharata* (Bhandarkar Institute, Poona) In the cases of words, having more meaning than one, all the different meanings have been noted Wherever possible, the references to passages in the other noteworthy works, where the words occur, have been noted

The following abbreviations have been used here —

A—*Āpastamba dharmasūtra*, Benaras, 1934

Ādi—Ādiparvan

Anu—Anusāsana-parvan

Aparārka of Aparāditya (commentary on the *Yajñavalkya smrti* Poona, 1903, 1904

Ap Sm —Āpastamba smrti as in the *Smṛtīnām Samuccaya*, Poona, 1929

Āranyaka—Āranyaka parvan

As—*Arthasāstra* of Kautilya, ed R P Kangle, 1960

A Sm —*Angiras-smrti* as in the *Ūnavimsati-samhitā*, Calcutta 1316 B S

A Sam —*Angiras samhitā* as in the *Ūnavimsati-samhita, op cit*

Asva—Āsvamedhikaparvan

At Sm —*Atri-smrti* in the *Smrtīnām Samuccaya, op cit*

At Sam —*Atri samhitā* in the *Smrtinām Samuccaya, op cit*

AU D —*Ausanasa-Smrti* as in the *Dharma-sāstra-samgraha*, ed J Vidyasagar, Calcutta

AU S —Ausanasa-smrti as in the *Smrtinām Samuccaya, op cit*

B —*Baudhāyana-dharmasūtra*, Benares, 1934

Br —*Brhaspati-smrti* as in the *Smrtinām Samuccaya, op cit*

Br Y —*Brhadyama-smṛti* as in the *Smrtinām Samuccaya, op cit*

D —*Daksa smrti* as in the *Smrtīnām Samuccaya, op cit*

D Sm —*Devala-smṛti* as in the *Smrtīnām Samuccaya*

G —*Gobhıla smrtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya, op cıt*
G D —*Gautama dharmasūtra*, Mysore, 1917
(Rarely Ānandāsrama Skt Serıes, No 61)
K —*Kātyāyana samhıtā* as ın the *Ūnavımsatı samhıtā*
L —*Lıkhıta-smṛtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya, op cıt*
L A —*Laghvāsvalāyana-smrtı* as ın the *Smrtınam Samuccaya, op cıt*
L H —*Laghuhārıta smrtı* as ın the *Smrtınam Samuccaya, op cıt*
L S —*Laghusamkha-smrtı* as ın the *Smrtınām Samuccaya, op cıt*
L Sat —*Laghusātātapa smrtı* as ın the *Smrtınam Samuccaya, op cıt*
L V —*Laghuvyāsa-samhıtā* as ın the *Dharmasastra samgraha, op cıt*
L Vı —*Laghuvısnu-smrtı* as ın the *Smrtınām Samuccaya, op cıt*
M—*Manu-smrtı*, N S P ed , 1933
N Sm —*Nārada-smṛtı*, ed Jolly
P—*Parasara-samhıtā* as ın the *Dharmasāstra-samgraha, op cıt*
Pr —*Prajāpatı smrtı* as ın the *Smrtınām Samuccaya, op cıt*
S—*Sātātapa-smrtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya, op cıt*
Sabhā—Sabhāparvan
S C —*Smrtı candrıkā* of Devanna Bhatta, ed Gharpure
Śan—*Śankha smrtı* as ın the *Smṛtınām Samuccaya, op cıt*
Śāntı—Śāntıparvan
S L —*Śankha-Lıkhıta-smṛtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya, op cıt*
S V —*Samvarta-smrtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya op cıt*
U —*Usanas-samhıtā* as ın the *Ūnavımsatı-samhıtā, op cıt*
Udyoga—Udyoga-parvan
V—*Vaıkhānasa-smārtasūtra* (only the portıon on Dharmasūtra), Calcutta, 1927
VD —*Vāsıstha dharmasāstra*, Poona, 1930
V G —*Vrddhagautama samhıta* as ın the *Dharmasastra-samgraha, op cıt*
V H —*Vṛddhahārīta smrtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya*
V R —*Vıvāda ratnākara* of Candesvara, Bıblıotheca Indıca, Calcutta
V S —*Vısnu smrtı*, Calcutta, 1881
V Saṃ —*Vyāsa-samhıtā* as ın the *Ūnavımsatı samhıta, op cıt*
Y—*Yajñavalkya-smṛtı*, NSP ed , 1926
Y Sm —*Yama smṛtı* as ın the *Smrtīnām Samuccaya, op cıt*

Abdurga
Śāntı 87/5
A fort surrounded by deep water
M vıı 70

Abhıjıt, Abhıjıta
Anu 63/27
89/11
(ı) Name of a *Soma* sacrıfice
(part of the great sacrıfice called *Gavāmayana*)
(ıı) Name of a constellatıon
M xı 74
B III 8 33

Abhısasta
Śāntı 37/23 , 56/32 , 159/61
Anu 90/8
(ı) Murderer of a Brāhmana
(ıı) Murderer of a Brāhmana woman who ıs Ātreyı (q v)
(ııı) Guılty of a mortal sın
(ıv) Murderer of a person of the Brāhmana or Ksatrıya caste who had studıed the Veda or had been ınıtıated for *Soma* sacrıfice
(v) One who destroys the foetus of a Brāhmana
Y II 70
VS XIII 4, 7 etc
G D II 42, XVII 15
VD XIV, 2, XXII 7 etc
AI 3 25, I 24 6 etc
BI II 33
N S Rnādāna—333
Sāhasa—10
AUD IV
BR p 149
V S p 585 Pr 83

Ādhāna
Śāntı 35/12
(ı) Keepıng or placıng the sacred fire
(ıı) Pledgıng or mortgagıng
Y II 247
A II 11 14
B II 18 8 , IV 7 10

Adhyūdha
Anu 49/13, 27
Ādı 111/30
The son of a woman pregnant before marrıage

Agnıhotra
Anu 128/53
130/6
The sacred fire , oblatıon to Agnı (chıefly of mılk, oıl and sour gruel) There are two kınds of Agnıhotra, oblıgatory (*nıtya*) and optıonal (*kāmya*)
A I 14 I, II 7 14
B II 4 23, III 3 5 6, 7 etc

Agnıṣṭoma
Anu 110/9
Śāntı 159/48
Name of a ceremony or sacrıfice formıng one of the chıef modıficatıons of the Jyotıṣṭoma offered by one desırous of obtaınıng heaven, the performer ıs a Brāhmana maıntaınıng the sacred fire, the offerıng ıs the *Soma*, the deıtıes are Indra etc , the number of requısıte priests ıs 16 , the cere-

monies continue for five days
G D —VIII 18 VG p 613, 621
A II 7 4 V Sam—IV 44
D III 33
At Sam 329
Br p 294
Agredidhisu
Śānti 35/4
Younger sister married before the elder
A II 12 22
VD I 18, XX, 9
GD XV 15
M III 160
Āhavanīya
Śānti 109/7
Name of one of the fires with which Vedic sacrifices are performed
B I 15 16 etc
V II 3
Āhindika
Anu 48/27
Offspring of a Nisāda male by a Vaideha (q v)female
M X 37
Āhvāyaka
Śānti 77/8
āhvāyakā dharmādhikārinah (Nīlakantha)
Ājīvaka
Śānti 86/21
Ājyahoma
Śānti 35/26
Andhra
Anu 48/25
One sprung from the union of a Vaidehaka (q v) male and a Kārāvara (q v) female
M X 36, 48

Anvāhārya
Anu 87/6
(i) "Plenty of rice is cooked on the *Daksina* fire This is called *anvāhārya*"
(P V Kane)
(ii) "A gift consiting of food prepared with rice, presented to the Rtvij priest at the Darsa-purnamāsa ceremonies"
M-Wms
(iii) "The monthly *Śrāddha* held on the day of new moon"
M Wms
M iii 123 A II 7 2
B II 18 8
Apacamāna
Śānti 235/10
Also Apacamānaka in Smrti literature A class of Vānaprasthas who eat food not cooked in fire
B III 3 2, 9
Apadhvamsaja
Anu 49/5, 8
Adi III/28

A person of a mixed, degraded and impure caste, sprung from a father of the higher caste and a mother of a lower one. Such persons may be of six kinds by a Brāhmana on a female of each of the Ksatriya, Vaiśya and Śūdra castes, by a Kśatriya on

the two lower castes and by a Vaiśya on Śudra Cf *paravarnāsu anulomajāh sat apa-shvamsajah* (Nilakantha)
M x 41, 46

Apasada
Anu 49t5, 27
Adi 111/28

Designation applied to children of six kinds of union, viz of a Ksatriya with a Brāhmana female, of a Vaisya with a Brāhamana or Ksatriya girl, of a Śūdra with a woman of each of the three higher castes Cf *paravarnāsu vilomajāh apasadāh* (Nilakantha)
M X 10, 16, 17

Apasmārī
Anu 107/126
Epileptic

Apavarjita
Anu 48/10
saṃskārānarha (Nilakantha)

Apeha
Śānti 118/17

Negative reasoning, excluding all things not coming under the category in point

Arthadūsana
Śānti 59t61

Theft of money or not to give what is one's due
M VII 48, 51
Śānti 69/66

Āsana

A political expedient by which a king assumes an attitude of indifference to the activities of a belligerent power
Y I 347
M VII 160, 161 etc
AS VII 1 8 etc
VS III 39

Āslesā
Anu 89/5
Also Aslesā
The ninth Naksatra containing five stars

Astānga (—rājyasarira)
Śānti 121/46
Consisting of eight parts or members

Aśvamedha
Anu 61/18
116/10
126/16
Śānti 36t6, 63/17, 159/48
Āsramavāsika 12/23

Name of a sacrifice in which a horse was to be immolated The horse was to be placed by a king in charge of military men and then let loose On its return after a year, the sacrifice was to be performed
M XI 74, 260
Y III 244, 333
VS VIII 36, xxxv 6 etc
VS VIII 36, xxxv 6 etc
GD XXII 8, XXIV 12 etc
VD XI 78, XXII 6 etc
B II 1 4, 5, III 4 8 etc
H Sm II 6
L 10
Br XXI. 38
AU D.—VIII

Br p 272
BG p 297, 573 etc
U VIII 10
VH—IX 347
L S —10
L Sat—3
San—ix 13

Aśvastana
Śānti 235/3

One who has no food for the next day

Ātatāyi,
Śānti 15/55 , 159/19
Āśramavāsika 11/2

The following hostile persons are so called —an incendiary, a poisoner, one armed with a weapon, a robber, one who wrests a field or carries away another man's wife

M VIII 350, 351
B I 18 12
VH IX-349
Mitākṣarā on Y II 2 21
Aparārka, p 1043

Atharvaśiras
Anu 90/22

(i) Name of an Upaniṣad
(ii) Name of a kind of brick
B III 10 11
VS LVI 22
VS LVI 22
At Sm VI 2

Atirātra
Anu 109/38
110/14a

An optional part of the Jyotiṣṭoma sacrifice; commencement and conclusion of certain sacrificial acts

A II 7 4
SV 62
VG p 617

Ātreyi
Śānti 159/50

A woman who has bathed after her monthly impurity

M XI 87
Y III 251
A I 249
B I 19 4, 7 etc
VD xx 34, 35, 37
A Sm 46
Ap Sm VII 19

Avabhṛtha
Anu 90/23
Śānti 36/6

Ablution to be performed after the conclusion of a sacrifice

A I 24 22
M XI 82
Y III 244
B II 11 8
At Sm II 6

Avakīrṇī
Śānti 35/5 , 36/21

A Brahmacārin who has had sexual intercourse with a woman

VS XXVIII 52, XLV 29
M III 155
XI 118, 121
SV 27
Y I 222
III 280
A I 26 8
B I 4 9, II, 1 2 9 etc.

BDXV 17, XXI 11 etc
AUD IV
U IV 31
Pr 82
LA XXI 13

Āyogava
Anu 48/20
(i) One born of the union of a Śūdra male and a Vaisya female
(ii) One born of the union of a Vaisya male and a Ksatriya female
M X 12, 15 etc
Y I 94
GD IV 17
BI 16 8, I 17 7
V III 14, 15
N Sm Stri-pum-samyoga-109 III
AU S 12, 14
VH VII 154

(Sat) Bala
Āśramavāsika 12/12

Bandhaki
Sabhā 61/35
Anu 107/100
An unchaste woman, a harlot

Bandhu
Anu 44/24
Also Bāndhava in Smrti literature The following three classes of relatives —
(i) Ātma-bandhu—son of one's father s sister, mother's sister and of one's maternal uncle
(ii) Pitrbandhu-son of one's grand-father's sister, grand-mother's sister and of one's father's maternal uncle
(iii) Mātr-bandhu—Son of one s maternal grand-mother's sister, maternal grand father's sister and of one's mother's maternal uncle

The word Bāndhava occurs in
B I 11 6
MV 81 101 etc
Y I 5 108, I 10 220 etc
Y, Sm 15
A Sm 116
D VII 45
V H IX 379
L H 82
AU D VI, VII
U VI 28 VII 9,
Br U III I
N Sm
Dāyabhāga, 51

Bhrūna
Ādi 113/17
Anu 90/6
Śānti 15/55, 56/30, 86/26, 159/44
(i) A Brāhmana, versed in the Veda, who has performed *Soma* sacrifices
(II) Foetus
(iii) Any Brāhmana
(iv) A Brāhmana who has studied the Veda with its six accessories
M iv 208, viii 317 etc
Y i 64

VS Lı 17
GD xvıı 11, xx 1 etc
B I 10 24, II 2 20 etc
A I 19 15 Rs I 28
21 etc
VD I 20, II 42 etc
VIII 14
At Sm II 5
At Sam 226, 290
Br 109
VG p 589
V Sam II 7, 46
V H IX 330
L Sat 65
Br Y III 18, IV 52
San III 19

Brahmacarya
Śāntı 92/4
The way of lıfe adopted by Brahmacārıns Brahmacārıns are defined by Nılakāntha as follows
brahmanyeva cārah kāyavān manasām pravrttır yesam 1
A I 2 18
B I 4 7 9, 10 , II 3 52, II 11 35, II 11 36, II 16 7, II 17 2, III 1 21, III 10/4
M III 2
Y I 32, 36 etc

Brahmabandhu
Śāntı 77/6
A Brāhmana who has taken to condemned occupatıons
G III 84
AU D IV
KXV 6

Brahmasatra
Śāntı 235/4
Sacrıfice ın the form of devotıon or medıtatıon, constant repetıtıon of Vedıc texts, M ıı 106 , ıv 9

Brāhma-tırtha
Anu 107/104
The root of the thumb ıs so called
B I 18 12
M ıı 58, 59
Y ı 18
VD III 26
V II 13
U II 18

Brhaspatısava
Śāntı 36/15
A kınd of one day *Soma* sacrıfice

Caıtya vrksa
Śāntı 69/39, 40
A vıllage tree at whıch deıtıes are worshıpped
As (Caıtya—a sanctuary, a place of worshıp, a sacred tree) I 20 2 , II 4 20 , II 35 3 , XIII 2 25, 29 etc , 2 21
B I 9 5

Cakracaraloka
Śāntı 235/24
As (Cakracara) IV 4 3 , VII 17 55

Cākrıka
Śāntı 69/49
A man wıth an oıl-pressıng machıne, an oılman
AS II 15 8

Candāla
Anu 48/26, 27
(ı) The caste sprung from

the union of a Śūdra male and a Brāhmana female

(ii) Offspring of an unmarried woman

(iii) One born as a result of one's union with a *sagotrā* girl

(iv) Sons of one who, after becoming an ascetic, turns back to the householder's life

Ap Sm II 2, IV 1 etc
M X 12, 16 etc
Y I 93 , I 27 etc
CD XIV 29 VX 24 etc
VD XI 9, XVIII 1 etc
BI 16 8
A Sm 6 8 etc
L 73, 83, 84

—

A Sam 5, 4 Sm 18,62

Cāndrāyana

Śānti 159/64

A form of penance in which the sinner is required to eat fifteen morsels of food on Full Moon day, reduce the morsels by one on each day of the dark fortnight and to fast completely on the New Moon day This is of many kinds , viz *Pipīlikāmadhya*, *Yavamadhya*, *Yaticāndrayana* and *Śiśu cāndrāyana*

M XI 41, 106 etc
Y III 287, 325 etc
VS XXX VII 35, XL VII 1-9
GD XIX 20, XXVII 1, 16
B II 1 7, II 3 50
VD XXI 13, XXIII 16 17 etc
V I 7, 9
A Sm 14, 28 etc
L 64
Ap Sm II 14, III 2 etc
At Sam 92, 112 etc
LH 15
SV 120, 125 etc
Y Sm 23, 24
At Sm III 13, 14.
SL 14
AU D VIII, IX
Br P 193, 199 etc
P p 3, 14 etc
VG p 568
U V 50, IX 3, 4 etc
V A IX 294, 813 etc
V Sat 48, 593 etc
D Sm 8, 20 etc
L vi III 6, IV 20
L S 34
L Sat 33, 58 etc
Pr 113
Br Y I 412, II 1 etc
San XVIII 12

Carmakāra

Anu 48/26

(i) Offspring of a Śūdra male and a Ksatriya girl

(ii) One sprung from a Vaidehaka (q v) male and a Brāhmana girl

(iii) Offspring of an Āyogava

(q v) male and a Brāhmana female
M iv 218

Caturanga (senā)
Śānti 103/16

(The army) consisting of four parts, viz *hastin* (elephant) *asva*, (horse), *ratha* (chariot) and *padāti* (infantry)

Cāturmāsya
Śānti 36/26

Name of the three sacrifices, viz *Vaisvadeva*, *Varuna-praghāsa* and *Śakamedha* performed at the beginning of the three seasons of four months each
GD VIII 27
V Sam IV 44
A I 10 1 (Cāturmāsī)
B II 4 23, III 7 12

Coksa (Cauksa)
Śānti 71/8, 118/13, 119/10

Pure, dexterous, agreeable
M iii 207

Daksina
Śānti 109/7

One of the three fires, the other two being *Gārhapatya* and *Āhavanīya*

Daksināyana
Anu 101/46

The sun's progress south of the equator, the winter half-year, the winter solstice
M i 67

Daśavarga
Śānti 57/18

amātya rāstra durgāni koso dandasca pañcamah iti prakrti-pañcakam svapakṣe ca iti dasako vargah/Nilakantha

Datta
Ādi 111/29, 30

Also called Dattaka in some works, it means a boy who, being given by his parents, is adopted by a person as a son
B II 3 31
M VS XV 18, 19
M IX 159
Y II 8 130
VH VII 265

Dāya
Anu 108/11
Śānti 65/20

Heritage, inheritance That which is obtained by a person by virtue of his relationship with the owner of the property; something obtained not through the well-known modes of acquisition, e g purchase, gift etc
GD XXI 16
A II 14 1, 5, 11
B II 3 2, 10

Deśika
Śānti 59/41

One able to serve as a guide.
AS VII 7 16

Devalaka
Śānti 77/8
Anu 90/10

devalakā vetanena deva-pūjākartārah/Nilakaṇtha

Also Devala in some works
(i) A Brāhmana who performs the worship of an image for wages for three years and who thereby becomes unfit to officiate at *Śrāddhas*
(ii) One who maintains oneself on the income of a temple
(iii) One who worships Śiva
L Sat 153, 154 Aparārka, pp 450, 923
Br Y III 37
Kullūka on
M iii 152, 180
M III 152
Y Sm 33
At Sm iv 39
AU D iv
U iv 31
V S III 6

Deva-rna
Anu 37/18
Sacrifice to gods, regarded as an obligation on the part of a householder

Devasatra
Anu 110/55

Devayāna
Anu 90/35
Way leading to the gods
B II 11 13

Dhanvadurga
Śānti 87/5
A kind of fort surrounded by deserts and devoid of water for five *yojanas*
M vii 70

Didhisu
Śānti 36/4
The elder sister before whom her younger sister has been married
G D XV 15
M iii 173
A II 12 22
VD I 18, XX 10
AU D IV

Dvaidhibhāva
Śānti 69/66
Also Dvaidha in some works
(i) One of the six kinds of royal policy (*guna*) According to some, it means double-dealing keeping apparently friendly relations with the enemy According to others, it means dividing one's army and encountering the enemy in detachments
(ii) Making peace with one king and war with another
M vii 160, 161, 167
Y I 347
VS II 39

Gana
Śānti 108/25
Company, association

Gandharva-śāstra
Anu 107/140

Gargara
Śāntı 68/23
A churn

Gārhapatya
Śāntı 109/7

"The householder's fire (receıved from hıs father and transmıtted to hıs descendants one of the three sacred fires, beıng that from whıch sacrıficıal fires are lıghted" M Wms B I 15 26, II 17 18 etc
V II 3, 6, 7

Gavāmaya Yajña
Anu 1110/24

Also *Gavāmayana* ın other works—lıterally meanıng the course or way of the cows ı e the sun's rays or day, ıt ıs a *Sāṃvatsarıka sattra* extendıng over 12 months of 30 days each

Gırıdurga
Śāntı 87/5

A kınd of royal fort sıtuated on a hıll, very dıfficult to clımb, accessıble through a narrow path, wıth a supply of water from rıvers and falls, and many productıve lands and trees
M vıı 70, 71
V S III 6

Gomın
Śāntı 88/33, 37

Gomedha
Śāntı 159/48

Grāma yājaka
Śāntı 77/8

Gulma
Śāntı 69/6

(ı) A troop or guard of soldıers
(ıı) Shrub
(ııı) A polıce statıon or outpost M vıı 144, 190, vııı 247, 330
Y II 229, III 208, 276
AS II 16 18, II 35 12, III 20 14

Gurutalpī
Śāntı 26/17

One who has sexual connectıon wıth one's mother or wıth step mother belongıng to the father's caste, or wıth Vedıc teacher's wıfe

The word *guru-talpa* occurs ın M ıx 63 235 etc,
Y III 209, 227 etc
G D XXI 1, 8, XXIII 9, XXIV 12
A I-21 10, I 25 1, I 28 15
B I 18, 18, II 1 12 etc
VD I 20, XX 13, 44 etc
L 76
Ap Sm IX 31
At Sm VIII 11
At Sam 167
SV 110, 124
Y Sm 39
AU D VIII
Br P 219
V G p 497
U VIII 1
V H IX 193, 331 etc
San. XII 16
N Sm —Strı pum-samyoga, 75

Hāsaka
Śānti 37/29
hāsakesu parihāsaparesu bhandesu/Nilakantha

Hasticchāyā
Anu 88/13
Also called Gajacchāyā in Smrti works, it means a particular constellation
Y I 218
Br P 158
L A xx 75, XXIV 24

Jyesthasāman
Anu 90/20
(1) The most excellent *Sāman*
(2) Name of a *Sāman* According to the Talava-kāras, the Sāmans beginning with *Udu tyam* and *citram* etc
(3) Chanter of *mantras* referred to under Jyestha sāman
M iii 185
VS LXXXIII 4
GD II 6 29 (Ānandāśrama ed)
A II 17 22
B II 14 2
VD III 19
U IV 5

Kalmāsa
Anu 92/18
Kalmaseti citravarnam balīvarda puccham (Nilakantha)

Kāmsyadohā (dhenu)
Anu 57/28

Kāndaprstha
Anu 90/9
A Brāhmana who lives by making arrows and other weapons

Kānina
Anu 49/3 5
Udyoga 138/8
Ādi III/28
Son of an unmarried woman
VS XV 10
VH VII 265
M IX 160, 172,
VG p 515
17, 18 etc
Y II 129
GD XX VIII 34
VD XVII 21
B II 3 24, 32
VH VII 265 Dāyabhāga, 17, 18, etc

Kantaka
Śānti 59/53
A harmful person, a criminal
M ix 252
AS I 10 13, IV I 1 etc

Kāpoti
Śānti 235/3, 22
kāpotīm uñchavrttim 1 (Nilakantha)

Kārāvara
Anu 48/26
A sub-caste that springs from the union of a Nisāda with a Vaideha (q v) woman
M X 36

Kaupina
Ādi 86/12
In works on Smrti literature, this word means—
(i) Private part of the body
(ii) Nakedness

(iii) Ugly cover
AS VIII 3 61
GD III 18
B II 11 21

Kavya
Anu 90/36
Oblation of food offered to deceased ancestors
VS I 7
M iii 128, 133, iv 31
Y III 39
V 16
A Sm 135
Y Sm 34, 40
S V 49
AU D IV
Br P 151, 180
VG p 580
V Sam IV 54
U IV 13, 27
L Sat 14, 86 etc
Pr 196
Br Y III 39
San XII 26

Khaṭvāṅgi
Śānti 36/2
One holding a *khatvānga* or a staff with a skull at the top, carried by ascetics

Kodrava
Anu 91/38

Krcchra
Śānti 36/4, 159/64, 207/13
(i) Bodily mortification, penance
(ii) A particular kind of penance For an incapable person, one cow is substituted for this penance
A I 13 10 and other places
B II 1 7 and other places
M V 21
Y III 264 and other places
Mentioned in numerous places, e g A Sm 27, A Sam 13,
Ap Sm I 20
Br P 193, 198

Krita
Ādi III/29
Also Kritaka in Smrti works
One who is purchased from one s parents in order to be treated as a son
VS XV 21
M IX 160, 174
Y II 131
VSD XVII 30
VH VII 265
B II 3 26

Krtrima
Ādi III/29
A parentless boy adopted by a person as his son after alluring him with money, land etc
M ix 159, 169
Y II 131
B II 3 31
GD XXVIII 33
VH VII 265

Krsara
Anu 63/8 Rs 107/65
Śānti 37/26
Rice boiled with sesamum

AS II 12 5
See *Yoga-ksema*

Ksetra
Anu 49/18
(i) Wife
(ii) Territory
M ix 33, 36, 54
Y III 178
AS II 28 11
B II 3 17, 36
A II 13 6

Ksetraja
Anu 49/13, 27

A kind of son begotten by a person on the wife of a sonless person, generally, by means of *niyoga* (levirate)

VS XV 3 B II 3 31
M ix 159, 162 etc
Y I 69, II 128, 141,
GD XXVIII 33
V D XVII 14
VH VII 265
N Sm Dāyabhāga 14, 21, 45

Kumbhīdhānya
Śānti 235/2, 22

Also Kunbhīdhānyaka in Smrti works One who has a store of corn, in an earthen vessel, sufficient for six or ten days or, according to others, for one year or six months

B I 1 5
M V 7
Y I 128
L V II 17

Kundāśi
Anu 90/7

One who eats from a Kunda i e offspring of the clandestine union between a Brāhmana male and a Brāhmana female whose husband is alive The word Kunda occurs in GD XV 17

V III 11
AU D IV
Br P 150
VG p 515, 586,
U IV 29, 31
L Sat 105
Pr 82
LA xxi 13, 14, etc
V S XLIV 24
M III 156, 158,
Y I 10, 222, 224

Kupya
Anu 87/14
Āśramavāsika 11/10
(i) A base metal, any metal but gold, silver, copper, brass etc
(ii) Forest produce, e g wood etc

M vii 96, x 113
Y III 237
AS I 16 29, II 17 1 etc

Kusilava
Udyoga 35/37
Śānti 69/49, 89/13
A professional dancer
M iii 155

Kusūladhānya
Śānti 235/2

Also Kusuladhānyaka in Smrti works A householder

who has grain stored for three years' consumption

M iv 7
Y I 128
L vi II 17
Labdha praśamana

(Labdhaṁ prasamayet) Āśramavāsika 12/17

Mādhūka

Anu 48/20

One who speaks sweetly

M X 33

Madhyastha

Śānti 58/10

Magadha

(i) A caste sprung from the union of a Vaisya male and a Ksatriya female

(ii) Offspring of a Vaisya male and a Brāhmana female

(iii) Offspring of a Śūdra by a Ksatriya female

GD IV 17, 18
M X 11, 17 etc
Y I 94
B I 17 (6)
V VIII 13
At Sam 388
AU S 7
VH VII 154
N Sm —Stri pumsamyoga, 104, 109, 111

Mahāpātaka

Śānti 35/39

Also called Mahāpāpa in Smrti works A class of sins comprising the following —

Murder of a Brāhmana, drinking of wine called *surā*, theft of gold belonging to a Brāhmana, incestuous connection with one s mother, and association with one who has committed any of the above sins

M ix 235, 243 etc
Y I 77, II 73 etc
VS V 1, viii 25 etc
GD xxvi 21
B III 6 8
VI 19, xxiii 22 etc
At Sm VII 8
At San 114, 115 etc
S I 1, 3 etc
SV 178, 213
Y Sm 31
AU D VIII IX
Br P 66
K XX 12, XX 111 4
U VIII 1, IX 50 etc
VH vi 52, ix 172 etc

Mahāpathika

Śānti 77/8

samudre nauyanena gacchan yadvā mahāpathi sulka-grāhakāh/Nilakantha

Mahāvrata

Śānti 36/19

"Name of a Sāman or *stotra* appointed to be sung on the last day but one of the Gavāmayana" (M Wms)

VS Lvi 24

Mahi durga

Śānti 87/5

A kind of fortress which is surrounded by a wall made of stone or brick, twice the width

in height, which will not be less than twelve cubits, provided at the top with sufficient space for the movement of troops and fitted with covered windows

M vii 70
VS III 6

Mandala
Āsramavāsika 11/5
The circle of a king's near and distant powers
M VII 156
Y I 13 345

Maireyaka
Anu 48/20
AS (Maireya—a kind of spirituous liquor) II 25 22

Mandūka-yoga
Anu 130/9
mandūka-yogo hathasāstra-prasiddhah/Nīlakantha

Manusya durga
Śānti 87/5
Also called *Nṛ-durga* in Smrti, it is a kind of royal fort guarded on all sides by infantry, with elephants, horses and chariots
M Y 11 VII 70

Maudgalya
Anu 48/10, 27
maudgalyam strī-kāryam antahpuraraksanādi tatkāri tvam/Nilakantha

Maula
Śānti 84/18
One holding office from previous generations, hereditary
M viii 62, 259
Y I 312
AS IX 2 2, 14 etc

Nāgapañcama
Anu 130/14

Nagnikā
Anu 44/13
Designation of a ten year-old girl
Aparārka, p 85

Nāstika
Anu 107/11
Śānti 36/43
(i) Atheist or unbeliever
(ii) Denying the consequence of works
(iii) One who speaks ill of the Vedas, Brāhmanas, Dharma etc
(iv) Denying the existence of future life in the other world
M ii 11, iii 65 viii 309
Y III 139
GD XV 15
A I 20 5
B I 10 26
VD XXI 29, 30
VG p 509
U IV 35
VH VIII 21, IX 165
VS LIV 15

Nihsreni
Śānti 234/15
Ladder, staircase, refuge

Nirākrti
Anu 90/6
Śānti 159/68

(ı) One who does not perform the five *Mahāyajñas* (see *Pañcamahāyajña*)

(ıı) One who has not studıed one's own Veda or does not perform *Vratas*

M ııı 154
AU D IV
K XXVI 17
U IV 29
AI 18 33

Nırdvandva
Śāntı 118/20

nıspangraha (Nılakantha)

Nıṣāda
Anu 48/27

Offsprıng of the marrıage of a Brāhmana wıth a Śūdra woman, such an offsprıng beıng called Pāraśava by some Accordıng to *Gautama-dharmasūtra*(ıv 16), Nıṣāda ıs the offsprıng of Brāhmana by a Vaısya woman

M X 8, 18 etc
Y I 91
VS V I, 14
GD IV 16
B I 17 2 , II 3 32 etc
VD XVIII 8
V III 13
At-Sam 380
AU S 37
VG p 585
VH VII 151
N Sm —Stri-pum-samyoga, 104, 108

Nısādı
Anu 48/26
Femınıne form of Nısāda (q v)

Nıvapana
Anu 92/19
Offerıng to deceased progenıtors

Nıvāpa
Anu 92/15, 44

An oblatıon or offerıng especıally to deceased relatıves or ın *srāddha*

Padma
Āsramavāsıka 12/15

A kınd of mılıtary array ın whıch the kıng remaıns at the centre, and spreads the army on all sıdes

M VII 188

Pamktıpāvana
Anu 90/24
Also called °*pāvaka*

One who sanctıfies, by hıs presence, the *pamktı* or persons who sıt ın the same row to dıne wıth hım

M ııı 183, 184, 186
Y III 41
VS L xxx III 1
GD xv 27, 28
A II 17, 22
B II 14 2
VD III 19, XI 20
L 28
At Sam 351
AU D IV
U IV 7, 8

LS 22
Pr 72
Br y III 41
C III 109
San XIV 5, 6, 7 etc

Pañca-mahāyajña
Asva 45/16

Also called Pañcayajña, Pañcamakha, Pañcasatra in Smrti, it is the designation of the five religious acts, to be performed by a householder, viz Brahmayajña (study and teaching of the Veda), Pitr yajña (offering of libation to the manes), Daivayajña (=homa), Bhūtayajña (offering of food etc to birds, beasts etc) and Nryajña (hospitality)

M iii 67 , V 169
Y I 121 , III 310
VG p 557
V 169
Ap Sm VI 3
SV 43
P p 30
VG p 504, 505 etc
U ix 84
V H IX 180
L vi III 2, 3 etc
V 9
L Sat 119
G II 25, 26
L A I 3
San V 2, 3.

Pañcatapas
Śānti 236/10
Anu 130/9

The five fires, viz one owards each of the four quarters and the sun overhead, to which an ascetic, practising self-mortification, exposes himself , the name of such penance

V vi 23

Pañcayajña
Śānti 142/26

Same as Pañca mahāyajña (q v)

Pañcavarga
Śānti 69/5

The five classes of spies viz pilgrim or a rogue, an ascetic who has violated his vows, an agriculturist in distress, a decayed merchant, a fictitious devotee

M vii 154

Pāndu-saupāka
Anu

Also Pāndusopāka in Smrti works

M X 37

Parivettā
Śānti 36/24
159/63

The younger brother marrying before the elder

VS Liv 16
M iii 154, 171, 172
GD XV 17
VD I 18
B II 1 39
AU D IV p 14
K vi 2
U iv 29
L Sat 39, 40, 117
G I 70, 71
San xvii 45

Parıvıttı

Anu 90/10

Śāntı 36/24, 27/23, 159/63

The unmarried elder brother whose younger brother is married

VS xxxvii 15

M iii 154, 171, 172 etc

L iv 16

GD xv 17

VD I 18, xx 7

At Sm 104

U iv 29

AU D iv p 14

K vi 2

L Sat 40

G I 70, 71

LA xxi 115

San xvii 45

Parvakāra

Anu 90/9

veṣāntaradhāri parva klibam mahāgrantha-prastāve lakṣaṇāntara iti medini ।

Pāsanda

Śānti 138/40

Heresy, heretic

M i 118, V 90, ix 225

AU D IV V

Br P p 55

VG p 524

U iv 25, V 33

VH I-25, II 32 etc

Paunarbhava

Ādi 111/28

Issue of a girl called Punarbhū The word is sometimes used as a synonym of Punarbhū 'Punarbhū' generally means a re-married widow Punarbhūs are of seven kinds —

(i) A girl verbally betrothed on a previous occasion

(ii) A girl round whose wrist the auspicious band was tied by the husband

(iii) A girl intended to be given in marriage (*manodatta*)

(iv) A girl who had been given with water by the father

(v) A girl whose hand was held by the bridegroom

(vi) A girl who went round the fire

(vii) A girl who bore a child after marriage

The above girls are called Punarbhū when married to another person Regarding the different classes of Punarbhūs, authorities differ

M III 155, IX 160, 175

Y I 67, 222 , II 130

VS XV 7

GD XV 17, XXVIII 34

BII 3 27, 32, IV i 18

VD XVII 18

AU D IV

U IV 30

Pr 82

N Sm —Dāyabhāga, 46.

Paurogava

Āśramavāsika 10/13

Pitr-rna
Anu 37/18
Begetting sons, regarded as an obligation on the part of a householder

Pitr-yajña
Śānti 63/20, 65/19
See under Pañca-mahāyajña-*Supra*
VS L ix 23
M III 70
L V p 317
VG p 557
K XIII 3 4 , XVI 10
G II 27, 28 etc , III 99
LA I 140, XXIII 1 etc
San V 3, XIII 17

Pratoli
Śānti 69/53
rathyā (Nilakantha)

Pulaka
Anu 91/38
asampūrna tandula-yukta-dhānyam/Nilakantha

Putrikā
Anu 44/14
Also called *putrikā-putra*, *putrikāsuta* in Smrti, it denotes
(i) One s daughter's son appointed to be in the position of one's own son
(ii) One's daughter appointed as one's son
VS XV 4
M iii II, ix 127 etc
Y II 128
B II 3 15, 16, 31
GD XXVIII 18, 19, 34
VD XVIII 15
LH 64
Br P 154
K XVI 23
V H VII 266
L S 21
L S t 36
G II 102
N Sm —Dāyabhāga, 45

Rājasūya
Sānti 63/17
Anu 110/64
A sacrifice performed at the coronation of a king
VG p 573, 618

Riktha
Anu 45/13
Also called Rktha in Smrti, denotes any property, wealth, especially that left by one at death , inheritance
VS XV 33
M viii 27, 30
Y II 51 , II 117 etc
VH VII 251
Br Y II 9

Rsi-rna
Anu 37/18
Vedic study, regarded as an obligation on the part of a householder

Sādgunya
Āśramavāsika 11/5
Śānti 57/16 , 69/64
Udyoga 38/22
The six measures of royal (or, rather foreign) policy, viz *Sandhi*, *Vigraha*, *Yāna*, *Āsana*, *Dvaidhibhāva*, *Samsraya*

M vii 160
AS vi 2 4 , VII 1 2 etc

Sāhasa

Śānti 93/15

(i) Violence, rape, felony

(ii) "Punishment, fine (re garded as of three kinds, the highest being called *Uttama*, half of that *Madhyama* and half of that *Adhama*" M Wms

VS IV 14
M viii 6, 72 etc
Y I 66 , II 10 etc
A II 13 7
Y Sm 19
Br p 190
N Sm I 18, 45 , II 30
Simābandha 8 , Sāhasa 1, 2, 4 etc
Prakirnaka 32

Sahodha

Udyoga 138/8
Ādi III/29

Also called Sahodhaja in Smrti, it means a son brought with a woman pregnant at her marriage

VS XV 15
M ix 160, 173
Y II 131
GD XVIII 34
B II 3 25
VD XVII 26, 27 , XIX. 39
VG p 515

Sairandhra

"Also written as Sairindhra, it means a kind of menial or domestic servant (in the caste-system boin from a Dasyu and an Āyogavi " M Wms

M X 32

Śakata (Vyūha)

Āsramavāsika 12/15

That form of military array in which the van is very narrow and the rear wide, such an arrangement being resorted to in the event of danger from behind

N xii 187

Samkusuka

Anu 107/15

durjanah asthirasca/Nilakantha

Samsraya

Śānti 69/66

One of the six *gunas or* measures of royal policy according to which a king, pressed hard by the enemy, takes the help of a more powerful king

M VII 160-162, 168
Y I 13 347
VS III 39

Samyāva

Anu 107/65

A sort of cake

M v 6
Y I 173
U IX 34

Śanaśāka

Anu 107/84

Pulse of hemp (*Cannabis sativa* or *Crotolaria juncea*)

Saptānga
Śāntı 57/5 , 59/51
A state ıs saıd to have seven lımbs vız kıng, mınıster, ally, treasury, terrıtory, fort, army
Saptātmaka (rājya)
Śāntı 69/63
Same as *saptanga* above
Sapta-vyasana
Śāntı 86/10
mrgayāksah stııyah panam ıtı caturbhıh kāmajaıh danda-pātanam vāk parusyam artha-dūsanam ıtı trıbhıh krodhajaır ıtı saptabhıh/Nılakantha
Śaskulı
Anu 107/65
A large round cake of ground rıce, sugar and sesamum cooked ın oıl
Sat-karman
Śāntı 63/2
Yajana, yājana, adhyayana, adhyāpana dāna and pratıgraha—these together are so called
Śatru (catustaya) (Text *Caturnām satrujātānām*)
Āsramavāsıka 11/2
caturnam satrupakse jatanam satruh satru mıtram ubhayorjayarthı parājayaı thī ca/ (Nılakantha)
Saubhañjanaka
Anu 91/39
Usually called Saubhañjana or Sobhañjana, ıt means *Morınga pterygosperma*
Saupāka
Anu 48/27
Also Sopāka ın Smrtı Son of Candāla by a Pulkasa woman
M X 38
Śauṭıra
Śāntı 84/41 , 118/25
Haughty, arrogant, proud , prıde
Setu
Śāntı 68/27
(ı) An embankment, a dam
(ıı) Boundary
(ııı) Boundary-mark
AS II 1 20, 24 , II 4 5 etc , III 8 3
Śıkhā
Śāntı 120/9
Pıle of a commodıty above the level of capacıty measure
AS II 19 24, 35
Śıla
Śāntı 235/22
Gatherıng stalks or ears of corn
M ııı 100, ıv 10, vıı 33 X 112 Y I 128
VH V II 167
Ślesmātaka
Śāntı 37/16
Cordıa latıfolıa , ıts fruıt
Somayajña
Anu 110/68
Soma-sacrıfice of whıch seven forms were known
Srauva
Śāntı 84/18
Relatıng to *Sruva*, a small wooden sacrıficıal ladle
Śrenı
Śāntı 59/49

A guild or association of traders dealing in the same articles According to Nil-kantha on *Mahabharata*, Śānti 138/63, such traders belong to different *jatis*

VD XVI 15
N Sm I 7
Y I 361, II 30, 192

Śrngātaka

Anu 91/40

Name of various plants, e g *Trapa bispinosa*

Sthāna

Āranyaka 149/40
Śānti 69/67
Udyoga 38/22

(i) Props of kingdom, viz army, treasury, capital city and territory
(ii) Stall
(iii) Room, high position etc

M vii 56
AS II 5, 2, 5, II 30 5, II 31 3, VII 1 28, VII 4 2, 3, VIII 2 26, II 9 9, II 27 15, VI 1 8 etc

Sūci

Anu 90/9

Also called Sūcika One born of the marriage of a Vaidehaka male with a Ksatriya female

M VII 187, 191

Surā

Ādi 71/54
Śānti 159/32

Spirituous liquor distilled from rice, molasses and honey Primarily it denotes the first kind

M xi 90 93, 94
VS XXII 82
AI 21 8, I 25 3, 11
VI 9 3, 18 18 etc
VD XX 19, 22 etc
AU D IX
VH IX 285
Br Y II 3
San XVII 58

Sūrmi

Śānti 159/46

A hollow metal column made red-hot for burning criminals (esp adulterers) to death

B II 1 13
M XI 103
GD XXIII 10

Śvapaca

Anu 91/43

(i) Offspring of an Ugra male from a female of the Ksatr sub-caste
(ii) Offspring of a Ksatr male from an Ugra female
(iii) Offspring of a Candāla male and Brāhmana female
(iv) Offspring of a Candāla male from a Vaisya female

M X 51
A Sm 46
AU S II
Y Sm 10, 64
AU D IX
VG p 515
V Sam 1 11, III 36
VH IX 360
V Sat 17

L Sat 120
Pr 95

Tara
Śāntı 69/28
(ı) Crossıng a rıver or an ocean
(ıı) Toll payable by a merchant before crossıng a rıver wıth merchandıse
M vııı 404, 406, 407

Trınācıketa
Anu 90/20
(ı) "One who has thrıc kındled the Nācıketa fire or studıed the Nācıketa sectıon of the *Kāthaka*" (M Wms)
(ıı) Name of three Anuvākas of the Kāthaka
M ııı 185
Y I 10 220

Trısuparna
Anu 90/20
(ı) Name of the Rgvedıc hymn x 114 3 5
(ıı) One famılıar wıth or recıtıng the above verses M ııı 51 185

Trıvıstapa
Śāntı 68/60
Heaven
Y ııı 5 329

Udakyā
Anu 107/22
Also called Udakı ın Smrtı, ıt means a woman ın her monthly ımpurıty
VS Lı 17
GD XIV 29, XXIII 35
M IV 57, V 85 etc
Y I 168, III 30 etc
VD verse 10
A Sm 21, 26 etc
Ap Sm IX 39, IV 6 etc
Y Sm II 63
At Sam 273, 274
S II 5
SV 181, 196
Br P 198, 2 5 etc
U IX 5
V Sat 18
Pr 95
Br Y III 51, 54 etc
LA XXII 13

Ūha
Śāntı 118/17
Change, modıficatıon, act of comprehendıng, ınference

Uñcha
Śāntı 235/22
Gatherıng of abandoned corns, one by one
M IV 10, VIII 260 etc
Y I 128
VH VII 167

Upadhā
Śāntı 84/20, 49 , 94/16 , 95/14
Āsramavāsıka 9/
Secret test of honesty and allegıance Accordıng to the *Arthaśāstra*, these were four, vız *dharma*, *artha*, *kāma* and *bhaya*
AS I 10 1 ff , XIII 4 25,

Upadhı
Śāntı 57/17

Fraud, cırcumventıon
M vııı 165, ıx 258
Y II 89, II 17 202

Upajāpa
Śāntı 58/11, 69/36, 138/63
Secret ıncıtement, overtures , seductıon
AS I 13 26 , I 16 26 etc

Upāya
Śāntı 69/23
Āranyaka 149/41
Expedıent of royal polıcy The four expedıents are *Sāma, dāna, bheda* and *danda* meanıng respectıvely concılıatıon, gıft, dıssensıon and war
M vıı 108, 109 etc
Y I 346

Uttarāyana
Anu 101/46
The perıod of the sun's progress to the north of the equator, the summer solstıce
M ı 67 (Udagayana)

Utthāna
Anu 108/12
Effort, enterprıse

Vaıdeha
Anu 48/20
Same as Vaıdehaka (q v)

Vaıdehaka
Anu 48/10, 25
The word has been used ın the followıng senses ın Smrtı lıterature —
(ı) A caste sprung from the unıon of a Vaıśya male and a Brāhmana female
(ıı) Offsprıng of a Śūdra by a Ksatrıya woman
(ııı) Offsprıng of a Śūdra male and a Vaısya female
GD IV 17, 20
M X 11, 13 etc
Y I 93
B I 16 8, I 17 7, 10, 12
V III 14, 15
AU S 20, 21
VH VII 153
N Sm —Strı-pum-Samyoga 110, 111

Vaıdehı
Anu 48/27
Femınıne form of Vaıdeha (q v)

Vaıkhānasa
Śāntı 236/14
A Vānaprastha
B II 11 16, 17 etc
Br P 290

Vaıśvadeva
Āranyaka 2/57
"Name of a partıcular relı gıous ceremony whıch ought to be performed mornıng and evenıng, and especıally before the mıdday meal (ıt consısts ın homage paıd to the Vaıśvadevas followed by *balıkarana* or offerıng a small portıon of cooked food to all the gods who gıve the food, especıally to the god of fire who cooks the

food and bears offerıng to heaven) M Wms

B II 18 4
V I 4, 7 , II 3 4
VD X I 3, 12
At Sam 43, 256
AU D V
Br p 59, 95 etc
L V p 317
P p 45
VG p 504, 510 etc
K III 91, V 34, XIII 5, XVIII 3
VH VIII 298
LS 5
L Sat 50, 52 etc
Pr 178
Br Y V 15
G I 20, 51 etc
LA I 118, 119 etc

Vajra

Āsramavāsıka 12/15

A kınd of mılıtary array ın whıch the army ıs arranged ın three ways

M vıı 191

Vājapeya yajña

Anu 110/17a, 119/40 41

One of the seven forms of Soma sacrıfice performed by Kıngs or Brāhmanas aspırıng to the hıghest posıtıon

VG p 620

Vanadurga

Śāntı 87/5

Also called *Vārksa-durga* (M vıı 70), ıt means a kınd of fortress outsıde whıch there are huge trees, thorny shrubs and creepers etc coverıng a Yojana

Vārtā

Āranyaka 149/31
Śāntı 68/35

Agrıculture, , cattle-rearıng and trade etc

M vıı 43, ıx 326, x 80
Y I 311
At Sam 15
N Sm —Parısısta, 61

Vıghasa

Śāntı 16/29, 36/7

It means what ıs left after Brāhmanas and guests have partaken

M ııı 285
B II 13 7

Vırahan

Śāntı 159/64

A Brāhmana who has neglected hıs domestıc fire

Vıstı

Śāntı 59/41, 77/7

(ı) Labour, labourer,
(ıı) Sapper and mıner

AS I 4 1 , II 1 35 , II 15 63 , IX 2 9 , X 1 9, 17 , X 4 17

Vrātya

(ı) One, born to a member of the regenerate class by a wıfe of the same caste, on whom or on whose ancestors the sacrament of *Upanayana* has not been performed

(ıı) Any one born of the mıxture of Varnas or castes

VS XXXII 27, XXXII 19

BI 17 15, 13 14

Y I 38, I 162
V Sam I 20, III 46
San II 12

Vrjına
Ādı 86/4
Calamıty, sın, vıce

Yātayāma
Śāntı 60/32
Lıt that whıch has com pleted ıts course , used, spoıled

Yautaka
Anu 45/13,
108/10

Also wrıtten as Yautuka, ıt denotes a kınd of Strıdhana Authorıtıes dıffer on the nature of thıs

(ı) Wealth receıved, as a gıft from anybody, by a woman whıle seated together wıth her husband at the tıme of marrıage

(ıı) Separate property of a woman, her Strıdhana
(ııı) Wealth obtaıned from the famıly of a woman's father, whıch ıs separate ın ıts characterıstıcs
(ıv) House or fields separated or partıtıoned (used as adjectıve)

M ıx 131, 214
Y II 149

Yoga
Śāntı 59/53

It has been used ın the following senses ın the Smrtı lıterature —

(ı) Acquısıtıon of what has not been acquıred before
(ıı) A trıck
(ııı) Connexıon, relatıon
(ıv) Zeal, power
VS LXIII 1
M vııı 165, 230 ,ıx 219
Y I 100
GD IX 63, X 12 etc

Yoga-kṣema
Āśva 46/43
Śāntı 72/11, 87/24, ıı/11, 33

It has been used ın the followıng senses ın Smrtı —

(ı) Sacrıficıal acts performed wıth Śrauta or Smārta fire and charıtable gıfts such as constructıon of tanks, parks etc
(ıı) Royal mınıster and *purohıta* who brıng about the welfare of people
(ııı) Umbrella, chowrıe, weapons, shoes and the lıke
(ıv) Comfortable lıfe or easy and happy way of maıntenance (especıally for a learned Brāhmana)
(v) Maıntenance or annuıty descendıng from the

father (to the son) at a royal palace	VR p 504 SC II p 277
(vi) *Yoga* means ship and *Ksema* fort	Yoga-sañcāra Śānti 59/48
(vii) The wealth gained by a learned Brāhmana resorting to a rich man for maintenance	*dhvaninā prayānādi-kathanam yogah patākadi mantranādi tayoh samcārah sravanadarsanābhyām pramohanam* Nilakantha
(viii) Welfare Mitāksarā on Y II 119 AS I 4 3, I 5 2 etc GD IX 63 VS LXIII 1	Yoni-posa Śānti 68/21 Growing of seeds

III

Passages from the Mahābhārata, quoted in the Smṛti-nibandhas

The number of Smrti nibandhas is very large Many of them still lie buried in manuscripts For the present purpose, we shall take into account only the major printed Nibandhas which quote verses or portions of verses from the *Mahābhārata*

The present compilation will show the extent and nature of the influence of the epic on the later Smrti literature We shall identify the passages, as far as practicable, in the critical edition of the *Mahābhārata* published by Bhandarkar Institute, Poona The *Mahabhārata* passages, cited in the Nibandhas, but missing in the critical edition, tend to prove that they did not belong to the genuine epic It may be that some of the passages concerned have alternative readings in the critical edition The passages, which are missing in the critical edition or have *varie lections*, will serve as secondary testimonia to the future editor of the revised critical edition of the *Mahābharata* , these may even provide clues to the existence of a version since lost

In compiling the passages, we propose to arrange them in the Devanāgari alphabetical order Against the passages we shall indicate the references to the Nibandhas, in which they occur, as well as the references to the critical edition, wherever possible

For the present purpose, we have left out the commentaries on Smrti works

The following abbreviations have been used —

AA—*Acaradarsa* of Śridatta, Benares, Samvat 1936

BS—*Brāhmana-sarvasva* of Halāyudha, Sanskrit Sāhitya Parisad, Calcutta

CC—*Caturvarga-cintāmani* of Hemadri, Bibliotheca Indica, Calcutta

DKK—*Dānakriyā kaumudī* of Govindānanda, Bibliotheca Indica, Calcutta, 1903

DS—*Dānasāgara* of Vallālasena, Bibliotheca Indica, Calcutta, 1953

GR—*Grhastha ratnākara* of Candesvara, Bibliotheca Indica, Calcutta

HL—*Haralatā* of Aniruddha, Calcutta, 1909

KC—*Krtya cintamani* of Vācaspati Misra, Benares, Śaka 1814

KK—*Krtyakalpataru* of Laksmidhara, Baroda, 1948

KR—*Krtyaratnakara* of Candesvara, Bibliotheca Indica, Calcutta

KV—*Kālaviveka* of Jimutavāhana, Bibliotheca Indica, Calcutta, 1905

Mbh —*Mahābharata*, critical ed by Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona

N B The different Parvans of the Mbh are indicated by the following numbers —

1 Ādi 2 Sabhā 3 Āranyaka 4 Virāta 5 Udyoga 6 Bhisma 7 Drona 8 Karna 9 Śalya 10 Sauptika 11 Stri 12 Śānti 13 Anuśāsana 14 Āsvamedhika 15 Āśramavāsika 16 Mausala 17 Mahāprasthānika 18 Svargārohana

Against the number indicating the Parvan, the number of the Chapter has been stated, and it is followed by the number of the verse In certain cases, the verse concerned is included in the Appendix which is indicated as App

MP—*Madanapārijāta*, attributed to Madanapāla, composed by Visveśvarabhatta, Bibliotheca Indica, Calcutta

NS—*Nirnayasindhu* of Kamalākara, Benares and Poona

PD—*Pitṛdayita* of Aniruddha, Calcutta

PP—*Prāyascitta-prakarana* of Bhavadeva, Rajshahi, 1927;

PV—*Prāyascitta-viveka* of Śūlapāni, Calcutta 1878

RR—*Rājanīti-ratnākara* of Caṇḍesvara

SP—*Śavasūtakāsauca-prakarana* of Bhavadeva, Calcutta 1959

SC[1]—*Śrāddhacıntāmanı* of Vācaspatı Mısra, Benares, Śaka 1814

SC[2]—*Śuddhıcıntāmanı* of Vācaspatı Mısra, Benares, Śaka 1814

SK—*Śuddhıkaumudı* of Govındānanda, Calcutta, 1905

SKK—*Śrāddhakrıyakaumudī* of Govındānanda, Bıblıotheca Indıca, Calcutta, 1904

ST—*Smrtı-tattva* of Raghunandana, Ed J Vıdyāsāgara, Calcutta, ın 2 Vols , Calcutta

SV—*Śrāddha vıveka* of Rudradhara, Benares, Samvat, 1920

SV[1]— „ of Śūlapānı

SV[2]— „ of Rudradhara, Benares, Samvat 1920

TC—*Tırtha cıntāmanı* of Vācaspatı Mısra, Bıblıotheca Indıca, Calcutta

VC—*Vıvāda-cıntāmanı* of Vācaspatı Mısra, Calcutta, 1837

VKK—*Varsakrıyā-kaumudı* of Govındānanda, Bıblıotheca Indıca, Calcutta

VM—*Vıramıtrodaya* of Mıtramısra, Calcutta 1875 and partly ın Chowkhamba Sanskrıt Serıes, Benares

VM[1]—*Vyavahāramātrkā* of Jımūtavāhana, Asıatıc Socıety, Calcutta

VR—*Vıvāda-ratnākara* of Candesvara, Bıblıotheca Indıca Calcutta

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अकर्तव्येषु	KK [मोक्ष]	पृ ८८	
अकल्पप्रतिचर्या	[DS]	,, ५६०	
अकृतस्याऽऽगमो	KK [मोक्ष]	,, ८८	
अकृतार्थस्य	KK [दान]	,, ४	
अकोपनश्च	KK [तीथ]	,, ५	
अक्षय सलिल	[DS]	,, ३४१	13 App 14 418 pr
अक्षयान् लभते	[DS]	,, २९८	12 229* 2 pr 13 61 79^c , 65 52^c
अक्षरोऽग्रे	KK [मोक्ष]	,, १०८	
अक्षुद्रान् क्षमिण	KK [राजधम]	,, १०४	
अगस्तिगोत्र	CC [दान]	,, ५९७	
अगस्त्यो भगवान्	KK [तीर्थ]	,, १७२	3 93 11^a
अग्निकार्यपरो	CC [व्रत]	,, ९२१	13 531* 1 pr
अग्निकार्यपरो	KK [व्रत]	,, ४५८	
अग्निर्ज्योतिरह्	KK [मोक्ष]	,, २६१	
अग्निश्च	[ST II]	,, ५६९	
अग्निष्टोमश्च	[DS]	,, ५०७	
अग्निष्टोमादि	TC [तीथ]	,, २	3 80 40^a
अग्निष्टोमादि	KK [तीर्थ]	,, ३	13 App 15 3437 pr 14 App 4. 1060 pr
अग्निर्हि	[DS]	,, ४१६	
अग्नौ प्राप्त	KK [तीर्थ]	,, १५५	13 27 4^a
अग्नौ नष्टे	CC [प्रायश्चित]	,, ४८५	
अग्रणीर्य	KK [श्राद्ध]	,, ९४	13 24 19^a
अङ्क॰राद्यास्तथा	KK [श्राद्ध]	, ५२	13 91 40^a
अङ्गारसदृशी	KK [मोक्ष]	,, ७६	
अङ्गारकचतुर्थीन्तु	[KV]	,, ४१२	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अचलमनिधन	KK [मोक्ष]	,, २२५	12 172 25[a]
अचलितमतिरच्युत	KK [मोक्ष]	,, २२५	12 172 26[a]
अचेष्टमान	KK [मोक्ष]	,, ७८	3 200 11[a] 12 318 13[a]
अच्छोद्योऽय	KK [मोक्ष]	,, १२०	
अजगरचरितव्रत	KK [मोक्ष]	,, २२७	12 172 37[a]
अजरामरवत्	CC [व्रत]	,, १६	
अजर पावनञ्चैव	[DS]	,, ४१६	
अजात नैव	KK [मोक्ष]	,, ७४	
अजामलङ्कृता	CC [दान]	,, ७१८	
अजाविकश्च	CC [दान]	,, ७१८	
अजेन धुन्धुना	KK [नियतकाल]	,, ३२५	13 590* 1 pr
अजेन सर्वे	KK [श्राद्ध]	,, ३१७	
अजेन सर्वे	SKK आचार [श्राद्ध]	,, १५	
अजेऽपि सन्न	KK [मोक्ष]	,, १४०	6 26 6[a]
अज्ञश्चाऽश्रद्दधानश्च	KK [मोक्ष]	,, १५९	6 26 40[a]
अज्ञानेनापि	TC [तीर्थ]	,, २	
अज्ञान तामसो	KK [मोक्ष]	,, ६९	6 36 16[d]
अज्ञान चाऽभिजातस्य	KK [मोक्ष]	,, १६३	6 38 4[c]
अज्ञानतमसा	KK [मोक्ष]	,, ६८	
अट्टशूलाजनपदा	[SK]	,, ६५	3 186 36[a] 188 51[a]
अत पर प्रवक्ष्यामि	CC [दान]	,, ५४०	1 2 178 12 201 14 etc.
अतितापिभि	KK [मोक्ष]	,, ६७	
अतिदानानि	(DS)	,, ३१७	13 61 2[a]
अतीतानागतौ	KK (दान)	,, ३०५	
अतीतानागतौ	CC (दान)	,, १०३०	
अतो राजर्षय	KK (नियतकाल.)	,, ३१४	13 117 19[a]
अतो राजर्षय	GR (भक्ष्याभक्ष्य)	,, ३८१	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अत्यल्प प्रदद्यु	DS	पृ ३१८	
अत्राऽपि च	KK (मोक्ष)	,, ७९	
अत्राप्युदाहरन्तीममिति	CC (दान)	,, ५९७	2 61 58
,,	CC (दान)	,, ८७५	,,
अत्राप्युदाहरन्तीममिति	KK (मोक्ष)	,, २२७	2 61 58, 12 24 2 etc
अथ केन प्रयुक्तोऽय	KK (मोक्ष)	,, ८३	6 25 36
अथ चित्त	KK (मोक्ष)	,, २१०	6 34 9[a]
अथ धूपैश्च	CC (दान)	,, ५४१	
अथ पूर्वास्वाषाढासु	KK (दान)	,, २४४	13 63 25[a]
अथ पूर्वासु	CC (दान)	,, ८७८	13 63 25[a]
अथपूर्वास्वाषाढासु	DS	,, ६३५	,,
अथ प्रयतने	KK (तीर्थ)	,, २४६	
अथवा मासमप्येक	KK (नियतकाल)	,, ३२४	13 116 62[a]
अथवा मास ?	KR (आचार)	,, ३९८	
अथवा योगिनामेव	KK (मोक्ष)	,, २४६	6 28 42[a]
अथैका	KK (तीर्थ)	,, १७९	
अथैतदप्य	KK (मोक्ष)	,, २१०	6 34 11[a]
अथोपपायाच्छकट	(RR)	,, ४०	
अदर्शनादापतित	KK (शुद्धि)	,, ९३	12 168 17 15 42 16
अदेशकाले	KK (दान)	,, ११	6 39 22[a]
अद्भिर्गात्रात्	S T (I)	,, ४६७	13 123 17[a]
अद्भिर्गात्रान्मलमिव	DS	,, १४	13 123 17[a]
अद्य प्रभृति चैवैतत्	(DS)	,, ५३३	13 98 15[a]
,,	CC (दान)	,, ९२५	,,
अद्रोह सर्वभूताना	KK (ब्रह्मचारी)	,, २०	v 1 3 281 34[a], 12 124 64[a], 156 21[a] 14 93 93[a]

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अद्रोह सव	KK (आचार)	प २६	,,
अधर्नेना	KK (राजधर्म)	,, ८७	12 8 20[a]
अधन दुर्बल	KK (राजधर्म)	,, ८७	12 128 49[a]
अधर्म धर्ममिति या	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 32[a]
अधराणा	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४८	
अधिकारिशरीरेण	KK (मोक्ष)	,, ४०	
अधीत्यापि	KK (दान)	,, २०७	13 74 19[a]
अधीत्यापि	CC (दान)	,, ५१७	,,
अधीयान पण्डित	KK (दान)	,, २५	1 85 23 13 23 13
अध्यात्म-ज्ञाननित्यत्व	KK (मोक्ष)	,, १६२	6 35 11[a]
अध्यापयेत्तु	CC (दान)	,, २८	
अध्या हेमसवर्णा	KK (दान)	,, १६४	
अध्रुव जीवित	KK (तीर्थ)	,, २४८	13 26 58[c]
अनड्वाह ब्राह्मणा	KK (दान)	,, १७९	
अनड्वाह	DS	,, ३०६	
अनड्वाहश्च	DS	,, ३०७	
अनन्त बत मे	KK (मोक्ष)	,, ९१	12 17, 18[a] , 171 56[a] , App 19 34 pr
अनभिज्ञश्च दुखाना	KK (व्रत)	,, ४६४	13 110 89
अनन्यचेता	KK (मोक्ष)	,, २५७	1 399 1 pr 6 30 14[a]
अनर्थित्वान्मनुष्याणा	VR (स्त्रीपुधर्म)	,, ४१५	13 38 16[a]
अनादित्वान्निर्गुणत्वात्	KK (मोक्ष)	,, १३२	6 35 31
अनादिमत्पर	KK (मोक्ष)	,, १३२	6 35 12[a]
अनायत्तै	KK (मोक्ष)	,, ६९	
अनाश्रित	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 28 1[a]
अनित्यत्वेन	KK (मोक्ष)	,, ९५	12 266 10[a]

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अनिर्देश्यबयोरूपा	KK (व्रत)	पृ ४६२	13 110 61[a]
अनिर्देश्यवयोरूपा	CC (व्रत)	,, ९२५	,,
अनिर्वेदो	KK (मोक्ष)	,, १८४	12 188 14[a]
अनियतशयना	KK (मोक्ष)	,, २२६	12 172 32
अनिष्टमिष्ट	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 40 12[a]
अनुक्रोशादधम	KK (मोक्ष)	,, ९५	12 266 9[a]
अनुनीय	CC (दान)	,, १०	
अनुनीय यथाकाम	KK (दान)	,, २७२	
अनुपोष्य	KK (तीथ)	,, ३	3 80 39[a]
अनुपोह्य	TC (तीथ)	,, २	
अनुयुक्त	KK (मोक्ष)	,, २२४	12 172 9[a]
अनुरक्तेन	KK (राजधम)	,, ९५	12 129 11[a]
अनुराधासु प्रावारवस्त्रो	CC (दान)	,, ८७८	13 63 22
अनरा-ासु प्रावार	DS	,, ६३४	13 63 22
अनुराधासु प्रावार	KK (दान)	,, २४४	13 63 22
अनृत च न भाषते	KK (व्रत'	, ४६१	
अनृशस्य	KK (ब्रह्मचारी)	,, १०	
अनेकगुण	CC (व्रत)	,, ९२८	13 110 95[a]
अनेकयुगपर्यन्त	KK (व्रत)	,, ४६५	
अनेकशतभीतानि	CC (दान)	,, ६७८	
अनेन क्रमयोगेन	KK (मोक्ष)	,, ६४	
अन्तकाले च मामेव	KK (मोक्ष)	,, २५६	6 30 5
अन्तकाले नयत्येव	CC (व्रत)	,, १०९१	
अन्तर्जाता सुक्र	KK (दान)	,, १७१	13 70 35[c], 72 39[a]
अन्तवन्त इमे	KK (मोक्ष)	,, ११९	6 24 18[a] 12 217 6[a]
अन्तर्हिताभितृप्ता	KK (दान)	,, २७१	12 226 14
अन्तो नास्ति	KK (मोक्ष)	,, ८९	3 2 44[c] 12 317 21[a]

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Maābhārata
अन्यदेव भवेत्	GR (आचार)	पृ	५०१	13 107 79a
अपगतभय	KK (मोक्ष)	,,	२२६	12 172 37c
अपगतमसुखा	KK (मोक्ष)	,,	२२६	
अपरिज्ञातपूर्वश्च	KK (श्राद्ध)	,,	९४	13 24 21 14 App 4 2072 pr
अपरेयमित	KK (मोक्ष)	,,	१३८	
अपल्पको	KK (तीर्थ)	,,	४	
अपवर्गे तु विप्रस्य	KK (श्राद्ध)	,,	२२०	
अपहृत्य तम	KK (तीथ)	,,	१५५	
अपा फेनसवर्णा तु	DS	,,	२६२	13 78 14
अपि च भवति	KK (मोक्ष)	,,	९१	12 212 50
अपि चेदसि	KK (मोक्ष)	,,	१५८	6 26 36a
अपि न	KR (श्राद्ध)	,,	३१६	
अपि न	SV	,,	३२	
अपि न स कुले	SKK आचार (दान)	,,	२७३	12 88 12
अपि न स कुले	CC (परिशेष)	,,	४७१	13 88 12
अपि न स कुले	VKK आचार (दान)	,,	३५७	13 88 12
अपि पापकृतो	ST (II)	,,	३६४	3 81 129b
अपि पापकृता	DS	,,	३१९	13 61 11a
अपि पापसमाचार	DS	,,	३१८	13 61 10a
अपि वर्णाविकृष्टस्तु	KK (मोक्ष)	,	१६७	12 232 32a
अपूपान् पुनर्वसौ	KK (दान)	,,	२४२	13 63 9
अप्युत्तमान्	KK (राजधर्म)	,,	१४९	
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च	KK (मोक्ष)	,,	१२५	6 36 13
अप्रतिष्ठाश्च	KK (तीर्थ)	,,	१५६	13 27 44a
अप्रमादाद्भय भक्षे	KK (मोक्ष)	,,	९५	12 266 6
अबध्य	KK (दान)	,,	२४७	12 266 6
अबलाश्चैव नश्यन्ति	KK (मोक्ष)	,,	१६६	12 289 18
अव्रती कितव	KK (श्राद्ध)	,,	७३	13 24 31

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
अव्रती	NS (श्राद्ध)	पृ	२८३	
अभय सत्वस	KK (मोक्ष)	,,	१६३	6 38 1[a]
अभावाकाशशीलश्च	KK (व्रत)	,,	४६७	
अभिगच्छेत् महादेव	CC (व्रत)	,,	९२४	13 110 47
अभिगम्य ततस्तत्र	KK (तीर्थ)	,,	१७०	3 82 87
अभिषेकान्नरस्तत्र	KK (तीर्थ)	,,	२३३	
अभ्यासयोगयुक्तेन	KK (मोक्ष)	,,	२५७	6 30 8[a]
अभ्यासेऽप्यसमर्थो	KK (मोक्ष)	,,	२१०	
अभ्येत्य योजन	KK (तीर्थ)	,,	२४८	
अमात्यान्	RR	,,	१३	
अमात्यैरात्मसदृशै	KK (राजधर्म)	,,	१००	
अमानित्वमदम्भित्वम्	KK (मोक्ष)	,,	१६१	6 35 7
अमावास्या महा	KK (श्राद्ध)	,,	११९	
अमासोमे	CC (दान)	,,	६५	
अमासोमे	CC (परिशेष)	,,	६४३	
अमासाशी ब्रह्म	KK (व्रत)	,,	४६४	13 110 85
अमासाशी ब्रह्म	CC ब्रत)	,,	९२७	,,
अमृत वसुधा चैव	CC (दान)	,,	९८९	
अमृताय	SKK आचार (श्राद्ध)	,,	१६०	13 51 30[c]
अमृताशी वस	KK (व्रत)	,,	४६६	13 110 108
अम्बरीषो गवी	KK (दान)	,,	२७२	
अम्बरीषो गवी	CC (दान)	,,	११	
अम्बरीषो गवा दत्त्वा	CC (दान)	,,	४४९	12 226 23[a]
अयति	KK (मोक्ष)	,,	२४६	6 28 37[a]
अयुक्त प्राकृत स्तब्ध	KK (मोक्ष)	,,	१२८	6 40 28
अयुत दश	CC (प्रायश्चित)	,,	७०७	
अर्घ्या हेमसुवर्णान्तु	CC (दान)	,,	४६०	
अर्चिषोऽह	KK (मोक्ष)	,,	२६२	
अर्जयित्वा धन पूर्ण	KK (श्राद्ध)	,,	७३	13 24 32
अर्थलोभेन	KK (मोक्ष)	,,	७७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अर्थसिद्धि परामिच्छन्	CC (व्रत)	पृ १२	
अथस्य	ST (I)	,, ३५२।३५३	
अर्थाद्धिमश्च	KK (राजधर्म)	,, ८७	12 8 17[a]
अथानामजने	KK (मोक्ष)	,, ७७	13 App 15 3971 pr
अर्थानामीश्वरी	KK (राजधर्म)	,, १५०	5 34 61
अर्थेन हि विहीनस्य	KK (गाहस्थ्य)	,, २६३	12 8 18
अर्थेभ्यो हि प्रवृद्धेभ्य	KK (राजधम)	,, ८७	12 8 16
अर्वाग् याम	MP (सप्तम)	,, ५३६	
अर्हतामनुरूपाणा	CC (दान)	,, १०	12 226 15[a]
अहता	KK (दान)	,, २७१	
अलुब्ध	CC (व्रत)	,, ९२२	13 110 20[a]
अलसै	KK (मोक्ष)	,, ६४	
अलाभात् पुरुषाणा	VR (स्त्रीपु धर्म)	,, ४१५	13 38 23[a]
अल्पातरमिद	DS	,, ३१९	13 61 18[a]
अल परिग्रहेणेद	KK (मोक्ष)	,, ७९	12 316 29[a] 13 App 15 3938 pr
अवक्रुष्टा	KK (श्राद्ध)	,, ५२	
अवजानन्ति	KK (मोक्ष)	,, १४०	6 31 11[a]
अवमन्य	MP (द्वितीय)	,, १९१	
अवषति	KK (दान)	,, २७३	12 129 5[c], 226 27[a] 13 App 14B
अव्यक्तोऽय	KK (मोक्ष)	,, १२०	
अविनाशि तु तद्	KK (मोक्ष)	,, ११९	6 24 17
अविश्रान्तमनालम्ब	KK (मोक्ष)	,, ७३	12 316 34
अवृत्तेभय	KK (राजधम)	,, १५०	
अव्यक्तादीनि भूतानि	KK (शुद्धि)	,, ९६	6 24 28
अव्युत्क्रान्ता	CC (दान)	,, ७२	
अशुचीन्यत्र	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४१	12 276 51

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अश्रद्धया	ST (II)	पृ ३४५	
अश्रद्धेयानि धान्यानि	SKK	,, २१	13 91 38a
अश्राद्धेयानि	KK (श्राद्ध)	,, ५२	
अश्लेषा तु	CC (दान)	,, ८७७	
अश्लेषासूत्तमो	DS	,, ६३०	
अश्वमेधफल	KK (तीर्थ)	,, १८०	
अश्वमेधस्य यज्ञस्य	CC (व्रत)	,, ९२३	3 418* 1 pr 13 109 42, 110 37
अश्वमेधसहस्रस्य	CC (व्रत)	,, ९२४	3 404*, 5 pr 6 512* 7 pr 7 1473* 1 pr 12 310 9a App 28 393 pr 13 110 41c 14 App 4 1296 pr
	KK (व्रत)	,, ४६०	
अश्वमेधोहि	ST (I)	,, ५३३ ५३४	14 70 16a
अष्टकासु च यद्	CC (दान)	,, ६३	
अप्टकासु च यद्दत्त	CC (परिशेष)	,, ६३०	
अष्ट धातु	VR (दायभाग)	,, ५३२	13 47 48a
अष्टमेन तु भक्तेन	CC (व्रत)	,, ८२९	13 109 44
अष्ट लक्ष	CC (प्रायश्चित्त)	,, ५८९	
अष्टादशसहस्राणि	CC (व्रत)	,, ९२४	1 182a 1 pr, 183* 1 pr 2 13 55a 6 12 5a 13 110 39a

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
अष्टादशे तु दिवसे	KK (व्रत)	पृ ४६३	13 110 /7
अप्टादशे यो दिवसे	CC (व्रत)	,, ९२७	
अष्टौ पूवनिमित्तानि	KK (राजधम)	,, १७५	5 33 75[a]
अष्टौ	ST (II)	,, ११	
अष्टौ कोष्ठान्	ST (I)	,, १३७।१३८	
असक्तिरनभि	KK (मोक्ष)	,, १६२	
असन्तोषो	KK (मोक्ष)	,, ८४	
असयतात्मना	KK (मोक्ष)	,, १९३	6 28 36[a]
असशय महाबाहो	KK (मोक्ष)	,, १८३	3 49 26 6 28 35
असित	DS	,, २०२	
असुरेष्ववस	KK (गाहस्थ्य)	,, २८३	12 221 26[a]
असूयापाप	KK (व्रत)	,, ४५८	
अस्थिनि त्रिगुण	CC (प्रायश्चित्त)	,, ४८५	
अहन्यहनि याचन्त	KK (दान)	,, ३	
अहकार तथा बुद्धौ	KK (मोक्ष)	,, २०३	12 304 15 App 17B 126, pr -
अह सवस्य प्रभवो	KK (मोक्ष)	,, १६४	
अहिरण्य	KK (गाहस्थ्य)	,, २६३	
अहिसक	ST (I)	,, ७९३	
अहिसा सत्यमक्रोध	KK (मोक्ष)	,, २६३	6 38 2 12 37 7, 65 20, 184 15, 252[a] 1 p- 13 23 19, 147 22
अहिसानिरतो धीमान्	CC (व्रत)	,, ९२८	
अहेरिव गणाद्भीतो	KK (मोक्ष)	,, ७५	12 237 13
आकर	KK (तीथ)	,, २४८	
आकाशस्था ध्रुव	KK (गाहस्थ्य)	,, ३४०	12 276 42

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
आकृत्या च	CC (दान)	पृ ५९७	
आचतुर्दशकाद्वर्षात्	(PV)	,, ३२	1 101 26[c]
आज गव्य	KK (नियतकाल)	,, ३०७	13 107 85[a]
आढ्याश्च	KK (दान)	,, २७५	13 24 92[a]
आढ्याश्च	CC (दान)	,, १६३	,,
आत्मा रक्ष्यस्तु	RR	,, १०	
आत्मौपम्येन	KK (मोक्ष)	,, १८२	
आत्मौपम्येन सर्वत्र	KK (मोक्ष)	,, २२२	6 28 32
आत्रेयश्चन्द्रदमयो	KK (दान)	,, २७२	12 226 18[a]
आत्रेय चन्द्र	CC (दान)	,, १०	12 226 18[a]
आदत्ते च रस	CC (दान)	,, ९७७	13 62 37[a]
आददीत	RR	,, ३८	
आदावेव मनुष्येण	KK (राजधर्म)	,, १५०	11 1 28
आदित्य द्वादशा	KK (व्रत)	,, ४६१	
आदित्यद्वादशाभास	CC (व्रत)	,, ९२४	
आदित्यानामधीवासे	CC (व्रत)	,, ९२८	13 110 97
आदित्यानामधीवासे	KK (व्रत)	,, ४६५	13 110 97
आदित्योदय	DS	,, ४२८	
आदि प्रभृति	MP (द्वितीय)	,, १९७	
आदौ तु वाचक	CC (दान)	,, ५४१	
आर्द्रया कृशर दत्त्वा	CC (दान)	,, ८७६	13 63 8
आर्द्रया कृशर दत्त्वा	DS	,, ६२९	13 63 8
आद्राया कृशर	KK (दान)	,, २४२	,,
आध्यात्मिकादि	KK (मोक्ष)	,, ६६	
आध्यात्मिको	KK (मोक्ष)	,, ६६	
आपूर्यमाणमचल	KK (मोक्ष)	,, २२०	6 24 70 12 243 9
आप्लुत साधि	KK (नियतकाल)	,, ८५	7 58 10
आप्लुत	ST (I) (आचार)	,, ३६३	
आमिष मैथुन चैव	KV	,, ३२४	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
आयातभाग	ST (II)	प ५६४	
आयाससार	KK (दान)	,, ३	
आयासशतलब्धस्य	CC (दान)	,, ६	
आयु सत्त्व	KK (मोक्ष)	,, १२८	6 39 8[a]
आयु सत्त्व	ST (I)	,, ४३०	6 39 8[a]
आरण्यकै	CC (दान)	,, ५४१	13 App 1 123
आरण्या	ST (I)	,, ४४९।४५०	
आरण्या सवदैवत्या	KK (नियतकाल)	,, ३१३	13 116 56, 117 17
आरण्या सव	GR (भक्ष्याभक्ष्य)	,, ३८१	13 116 56[c] 117 17[a]
आरुरुक्षो	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 28 3[a]
आर्जव लोभशून्यत्व ?	CC (व्रत)	,, ७	
आलोकदाना	DS	,, ४५८	13 101 49[a]
आलोक्य दाना	CC (दान)	,, ९४०	13 101 49
आवृत ज्ञानमेतेन	KK (मोक्ष)	,, ८३	6 25 39[a]
आशयन्त्यपि	KK (मोक्ष)	,, २२४	
आशसन्ते हि पितर	CC (दान)	,, ९७५	13 62 20
आशा हि पुरुष	KK (मोक्ष)	,, ८८	12 126 32
आश्चयवत् पश्यति	KK (मोक्ष)	,, १३३	6 24 29
आश्रमादाश्रम	KK (मोक्ष)	,, १२	12 236 26[c]
आश्रमे वा पुरे	KK (दान)	,, २५	
आश्लेषासु	KK (दान)	,, २४२	13 App 12A 12 post
आषाढमेक ?	KR (आचार)	,, १९६	13 109 25[a] ?
आषाढ	KK (व्रत)	,, ४२०	
आषाढ्या	(KV)	,, ३२३	
आसन्नान् परतो	KK (मोक्ष)	,, ८८	
आस्ते गर्भे	KK (मोक्ष)	,, ६७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
आस्वाद्यस्व	KK (मोक्ष)	पृ ७५	
आहारोऽपि न रोचेत	KK (मोक्ष)	„ ७३	
आह्वान च प्रयुञ्जीत	KK (दान)	„ १७२	13 75 6
आह्वान च प्रयुञ्जीत	CC (दान)	„ ४६९	„
इतरेषा तु वर्णाना	KK (तीर्थ)	„ १७०	3 82 80 13 47 46, 61 74[a]
इति ते ज्ञान	KK (मोक्ष)	„ १६३	6 40 63[a]
इति तेनानुयुक्त	KK (मोक्ष)	„ २२८	12 222 6[a]
इति भूतानि सपश्यन्	KK (मोक्ष)	„ २२४	12 172 18
इति मा केशव	CC (व्रत)	„ १०९०	
इति यो	CC परिशेष	„ ३५५	13 App 15 1105 pr
इतिहासपुराणाभ्या	CC (व्रत)	„ २४	
इत्येतत् क्षत्रबन्धूना	DS	„ ३१८	
इत्येवमादिभि	KK (मोक्ष)	„ ६७	3 1077* 1 pr
इत्युक्त प्रत्यु	KK (मोक्ष)	„ १४४	
इत्येष लक्षणो	CC (दान)	„ ८८०	
इत्येषा गोमती	KK (दान)	„ १४५	
इदमर्थ पुरापृष्टो	CC (दान)	„ ९७४	
इदमिदमिति तृष्णया	KK (मोक्ष)	„ २२५	12 172 28
इद च त्वामत्र	KK (ब्रह्मचारी)	„ १९	
इद शरीर कौन्तेय	KK (मोक्ष)	„ १३२	6 35 1
इन्दुव्रत	S T (I)	„ ४३०।४३१	
इन्दुव्रत	KK (तीर्थ)	„ १५५	
इन्द्रादनवर	RR	„ ४	
इन्द्रियग्राममखिल	KK (मोक्ष)	„ २०२	12 304 14
इन्द्रियाणा विचरता	KK (मोक्ष)	„ ९९	3 202 24 6 24 67
इन्द्रियाणि	RR	„ १०	
इन्द्रियाणि मनो	KK (मोक्ष)	„ ८४	

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
इन्द्रियार्थेषु वैराग्य	KK (मोक्ष)	पृ	१६२	6 35 8
इषुप्रपातमात्र	KK (मोक्ष)	,,	७५	12 284 32[a]
इष्टान्	S T (I)	,,	४३३	
इहैव तैर्जित	KK (मोक्ष)	,,	२२१	6 27 19
इहैव	BS	,,	११	
ईश्वर सवभूताना	KK (मोक्ष)	,,	१६३	5 81 35 6 40 61 12 73 6, 220 25 14 App 4 414 pr
ईश्वर	S T (I)	,,	३८३	
ईर्ष्या हिसा	KK (मोक्ष)	,,	९५	
उक्ताश्च न विव	KK (मोक्ष)	,,	२२८	12 222 9
उच्चैश्चाप्यवदन्	KK (गाहस्थ्य)	,,	२८४	12 221 54
उज्जीवन्ती	KK (तीर्थ)	,,	१५८	
उड्डानक	KK (तीथ)	,,	२४७	
उत्क्रामद्भिश्च	KK (तीर्थ)	,,	१५७	13 27 69[a]
उत्क्रामन्त	KK (मोक्ष)	,,	१२३	6 37 10[a]
उत्तम लभते	CC (व्रत)	पृ	९२७	13 110 82[a]
उत्तरेण दषद्वत्या	KK (तीर्थ)	,,	१७८	3 81 175
उत्थाय च जयेत्	KK (मोक्ष)	,,	९५	
उत्पाद्य पुत्रान्	KK (मोक्ष)	,,	१२	
उत्सवादुत्सव	KK (गाहस्थ्य)	,,	२६३	
उत्सवादुत्सव	CC (व्रत)	,,	१३	
उत्साहप्रभुशक्तिभ्या	RR	,,	३७	15 12 6[a]
उत्सीदेयु	KK (मोक्ष)	,,	१५६	1 403* 1 pr 6 25 24[a]
उत्सृष्ट वृषवत्सा	CC (दान)	,,	४६९	13 75 9[a]
उदपानाश्च विप्राश्च	KK (तीर्थ)	,,	१७८	3 81 169
उदमन्थ	CC (दान)	,,	८७८	13 63 26[a]

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
उदयादुदय	CC व्रत)	पृ १०९०	
उदवास वसेद	KK (व्रत)	,, ४६८	13 57 18
उदसङ्क	DS	,, ६३५	
उदासीनवदासीनो	KK (मोक्ष)	,, २२०	6 36 23
उद्धरेदात्मना	KK (मोक्ष)	,, ९९	6 28 5
उपकारिषु	KK (दान)	,, २७५	
उपद्रवास्तथा	KK (मोक्ष)	,, ९५	12 266 8[a]
उपद्रष्टा	KK (मोक्ष)	,, १३२	6 35 22[a]
उपर्युपरि शत्रूणा	DS	,, ४५६	13 64 15
उपवास च दीक्षा	KK (व्रत)	,, ४६९	13 7 19, 57, 24
उपवासानिमान्	CC (व्रत)	,, ९३१	
उपवासे तथा	SKK आचार (श्राद्ध)	,, ९८	
उपानच्छत्रमेतद्वै	CC (दान)	,, ९२५	13 98 16[a]
उपानहौ	KK (दान)	,, २६७	
उपानहौ प्रयत्नाद्	CC (दान)	,, ९२८	13 65 2
उपासिता भवेत्	KK (तीर्थ)	,, १७०	
उल्व सवेष्टितो	KK (मोक्ष)	,, ६७	
ऊजस्विन्य	KK (दान)	,, १७३	13 75 10[a]
ऊजस्विन्य	CC (दान)	,, ४६९	,,
ऊर्ध्वबाहुर्विरौत्येष	CC (व्रत)	,, १३	
ऊध्व गच्छति	KK (मोक्ष)	,, १२६	
ऊषरेष्वपि वष त	KK (राजधम)	,, २४६	
ऋजु वितस्तिमात्र	KK (नियतकाल)	,, १४	
ऋणकर्ता च यो	KK (श्राद्ध)	,, ९४	
ऋषभ ये	CC (दान)	,, ४८६	13 App 15. 3292 pr
ऋषभ ये	DS	,, ३०२	,,
ऋषिभि ऋतव	KK (तीर्थ)	,, ३	3 80 34
ऋषीणा परम गुह्य	KK (तीर्थ)	,, ३	3 80 38
एकविंशतिरात्रेण	KK (तीथ)	,, २४७	13 26 30

Passage	Work in which quoted			Location in Mahābhārata
एकविंशे	CC	प	९२७	13 110 87[a]
एकविंशे	KK (व्रत)	,,	४६४	,,
एकस्तम्भं चतुर्द्वारं	KK (व्रत)	,,	४६२	13 110 66
एकस्तम्भ	CC (व्रत)	,	९२६	
एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते	CC (व्रत)	,,	१६	
एकः शत्रुर्न	KK (मोक्ष)	,,	६५	12 286 28[a]
एकाग्निकमहवन	KK (ब्रह्मचारी)	,,	८	
एकाग्रभाव	KK (मोक्ष)	,,	१७५	
एकादश्यां न भुञ्जीत	CC (व्रत I)	,,	१०८९	
एकादश्यां सिते	CC (व्रत)	,,	१०९०	
एकादशे तु दिवसे	CC (व्रत)	,,	९२४	13 110 45
एकां गां	CC (दान)	,,	४५	
एकां गां	ST (II)	,,	३४९	
एका वै	KK (दान)	,,	१७१	
एकेनांशेन	KK (गार्हस्थ्य)	,,	२६३	
एकेनांशेन	MP (तृतीय)	,,	२१३	
एकैव हि	VR (वर्णधर्म)	,,	५३२	13 47 51[a]
एकोनत्रिंशे	KK (व्रत)	,,	४६६	13 110 115[a]
एकोनविंशतिदिने यो	CC (व्रत)	,,	९२७	
एकोऽपि शास्त्रं	KK (राजधर्म)	,,	१५०	
एको लोभो	KK (मोक्ष)	,,	८४	12 152 2[c]
एतत् कृत्यतमं राज्ञा	KK (राजधर्म)	,,	१७६	3 37* 1 pr 13 33 4
एतत् सर्वं मनुष्याणां	CC	,,	९०३	
एतत्ते कथितं राजन्	KK (तीर्थ)	,,	७	1 46 32 13 116 76 etc.
एतत्ते भरत	CC (दान)	,,	९२६	13 98 22[a]
एतत् सुदुर्लभतरं	DS	,,	३४१	13 67 20
एतदेव हि पर्याप्तं	KK (मोक्ष)	,,	४०	
एतद्वै श्रोतुमिच्छामि	KK (मोक्ष)	,,	१४४	12 233, 2[a]
एतद्ब्रह्मसमा	KK (मोक्ष)	,,	२२९	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
एतद्योनीनि	KK (मोक्ष)	पृ १३८	6 29 6[a] , 12,21717[c]
एतद्राज्ञ	KK (राजधर्म)	,, १७५	13 33 2[a]
एतन्मे संशयं कृष्ण	KK (मोक्ष)	,, २४६	6 28 39
एतान्यपि तु कर्माणि	KK (मोक्ष)	,, १५४	6 40 6
एतास्तु जात्या	KK (दान)	,, ३०५	
एतास्तु जात्या वृक्षाणा	CC (दान)	,, १०२९	
एते कथं भविष्यन्ति	KK (मोक्ष)	,, ७०	
एते चान्ये	KK (दान)	,, २७४	
एते चान्ये च बहवो	CC (दान)	,, १२	1 1 179, 12 4 8 etc
एते लोका	CC (दान)	,, ९७८	13 62 51[a]
एतैरन्यैश्च	ST (I)	,, ८२३	
एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र	KK (नियतकाल)	,, ३२५	13 116 70 588* 1pr
एवमन्नञ्च	CC (दान)	,, ९७७	13 62 41[a]
एवमुक्ते तु वचने	CC (दान)	, ५९७	2 58 38, 13 67 11 etc
एवमेतान् गणान् बुद्धा	CC (दान)	,, ४७०	13 75 17
एवमेतान् गुणान्	KK (दान)	,, १७५	13 75 17
एवं कृत्वा द्विज	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०७	
एवं ज्ञात्वा कृत	KK (मोक्ष)	,, १५१	6 26 15
एवं तस्याग्रे	CC (दान)	,, ४७०	13 75 14[a]
एवं तस्याग्रे	KK (दान)	,, १७४	13 75 14[a]
एवं पशुसमै	KK (मोक्ष)	,, ६८	
एवं युक्तस्य तु मुने	KK (मोक्ष)	,, १८७	12 304 24
एवं रात्रौ दिवा	CC (दान)	,, ४०५	13 77 24
एवं रात्रौ दिवा चापि	KK (दान)	, १४४	,,
एवं सति कृत	KK (मोक्ष)	,, १०	12 212 43
एवं स्वभाव	MP (द्वितीय)	,, १९१	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ग्प सर्वेपु	KK (मोक्ष)	पृ १३३	12 271 20ᵃ
एषा ब्राह्मी	KK (मोक्ष)	,, २२०	6 24 72ᵃ
एष्टव्या बहव	KK (तीथ)	,, १७०	3 82 85ᵃ 85 7ᶜ, 13 88 14ᵃ
ओ तत् सदिति	ST (II)	,, ३६७	6 39 23ᵃ
	ST (II)	,, १३	,,
ओमित्येकाक्षर	KK (मोक्ष)	,, २५७	6 30 13ᵃ, 7 1331* 4 pr 13 App 11, 147 pr 14 26 8ᶜ
औपासनाग्ने	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०७	
औरभ्रमुत्तरायोगे	KK (दान)	, २४५	13, 63 32ᵃ
	DS	,, ६३७	,,
	CC (दान)	,, ८७८	,,
कच्चिन्नोभय	KK (मोक्ष)	,, २४६	6 28 38
कद्वम्ललवणा	KK (मोक्ष)	,, १२८	6 39 9
कणाना भक्षणे	KK (मोक्ष)	,, १७५	12 289 43
कण कदाचित्	KK (मोक्ष)	,, २२४	
कथञ्चिद्दशनात्	KK (मोक्ष)	,, १७६	
कथ ज्येष्ठानतिक्रम्य	RR	,, ७६	1 80 15
कन्याकूप उपस्पृश्य	KK (तीथ)	,, २४६	13 26 18
कपिला सहवत्सा वै पूव	KK (तीर्थ)	,, १६९	3 82 77
कपिलाया प्रदानेन	DS	,, २६७	3 App 21A, 52 pr
कवन्धमस्य	CC (दान)	,, ६७८	
	KK (दान)	,, २७३	
कर्कोटकस्य	ST (आचार)	,, ३२७	3 301* 1 pr, 358 1 pr.

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
कर्णपर्वण्यपि	CC (दान)	पृ	५४१	
कर्तव्य पार्थिवेनेह	KK (राजधर्म)	,,	१७५	13 275* 1 pr.
कर्मज बुद्धियुक्ता	KK (मोक्ष)	,,	१५०	6 24 51
कमण फलमाप्नोति	KK (मोक्ष)	,,	१४५	12 233 11
कर्मण सुकृत	KK (मोक्ष)	,,	१२६	6 36 16
कमणा बध्यते	KK (मोक्ष)	,,	१४४	12 233 7
कमणा मनसा वाचा	KK (राजधर्म)	,,	१५०	1 114 18 12. 21 5 13 132 22 etc
कमणा जायते प्रेत्य	KK (मोक्ष)	,,	१४५	12 233 8
कर्मणैव हि स	KK (मोक्ष)	,,	१५६	6 25 20
कर्मण्येवा	KK (मोक्ष)	,,	१५०	6 24 47
कम त्वेके	KK (मोक्ष)	,,	१४५	12 233 9
कर्मनिष्ठा वदन्त्यन्ये	KK (मोक्ष)	,,	१४४	12 308 30
कर्मेन्द्रियाणि सयम्य	KK (मोक्ष)	,,	१४८	6 25 6 12 App 17B 124 pr
कलहसविनिर्घोषै	CC (व्रत)	,,	९२५	13 110 62
कल्यमुत्थाय यो मत्य	DS	,,	५०७	13 App 14. 356 pr
	ST (II)	,,	३६७	13 App 14. 356 pr
कवि पुराण	KK (मोक्ष)	,,	२५७	6 30 9
कस्यैषा	KK (मोक्ष)	,,	६४	12 261 9
काक्षन्त कर्मणा	ST (I)	,,	३९९	6 26 12
कानि दानानि	CC (दान)	,,	९७३	13 62 1
का नु प्रज्ञा श्रुत	KK (मोक्ष)	,,	२२४	12 172 8
काम एष	KK (मोक्ष)	,,	८३	6 25 37
कामक्रोधोद्भव	KK (मोक्ष)	,,	२२२	6 27 23
कामचार	KK (व्रत)	,,	४६५	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābharata
कामचारी सुधाहारो	CC (व्रत)	पृ ९२८	13 110 92
काम क्रोध च लोभ	KK (तीथ)	„ ६	5 127 32 12 232 4, 266 14 13 26 60 14 App 4 2867 pr
काम जित्वाऽथ वै मास	KK (तीथ)	„ २४७	13 26 56
कामान् सर्वान्	KK (दान)	„ १७६	
कामान् सर्वान् पार्थिवा	CC (दान)	„ ४७१	13 75 21
कामानामपि दातार	VR (स्त्री पुधम)	„ ४१५	13 38 27
काम्याना कमणा	KK (मोक्ष)	„ १५४	6 40 2
कायेन मनसा	KK (मोक्ष)	„ १५३	6 27 11
कात्तवीर्या निरुद्धा	KK (नियतकाल)	„ ३२५	13 116 66
कार्तिकस्य	KV	„ १५	2 21 17
कार्तिक सकल मास	KV	„ ३२४	13 109 29
कार्तिकन्तु	KR (आचार)	„ ४०५	13 109 29
	KK (व्रत)	„ ४२०	„
कापण्यदपमानौ	KK (मोक्ष)	„ ७७	3 2 41
कायकारणकतृत्वे	KK (मोक्ष)	„ १३७	6 35 20 13 App 15 4204 pr
कायमित्येव यत्कर्म	KK (मोक्ष)	„ १५४	6 40 9
कायमुद्दिष्टकमणा	RR	„ २८	
कार्य सततमिच्छद्भि	KK (दान)	„ २३८	
कार्य सततमद्भिर्व	CC (दान)	„ ५९८	13 67 18
कार्य पात्रगत	KK (दान)	„ २४८	13 113 22
कालशाकन्तु	CC (दान)	„ ८७८	13 63 23
कालशाकश्च	DS	„ ६३४	
कालशाक च	KK (दान)	„ २४४	13 88 10

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
कालेन महता राजन्	KK (मोक्ष)	पृ १८७	3 122 3 12 31 45, 304 26 App 19 260 pr
काले च पुष्पै	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८३	
काश्मीरमडले	KK (तीर्थ)	,, २८५	13 26 8
काषाय पाचयित्वा	KK (मोक्ष)	,, ३१	
कास्योपदोहनी धेनु	KK (दान)	, २८५	13 63 33
कास्योपदोहना	DS	,, ६३७	13 63 33
कास्योपदोहनी	CC (दान)	,, ८७८	
कास्य हृत्वा	CC (प्रायश्चित्त)	,, ६४	13 112 99
कि तु भूमेगवा	KK (दान)	,, ११८	13 83 25
किन्नरोरग	CC (दान)	,, १०३०	13 99 29
कि कार्येन	K-- (दान)	,, ४	
कि ते धनै	KK (मोक्ष)	,, ७३	12 169 36
कि दत्त फलवद् -	CC (दान)	,, ९७३	
कि देहेन	KK (दान)	,, ४	
कि धनेन	KK (दान)	,, ३	
किनु शोचसि मूढ	KK (शुद्धि)	,, ९३	
कि शील कि समाचार	KK (मोक्ष)	,, २२७	12 81 2, 222 1, 269 1
कीर्तिश्च वधते	CC (दान)	,, ९७६	13 62 35
कुटुम्ब पीडयित्वापि	CC (दान)	,, ९७४	13 62 9
,,	KK (दान)	,, २४८	13 62 9
कुद्दाल	KK (गाहस्थ्य)	,, २८४	12 221 59
कुमाय काचना	KK (व्रत)	,, ४६१	13 110 48
कुरुक्षेत्र गमि	KK (तीथ)	,, १७७	3 81 2, 176 9 302* 1 pr, 3 pr
कुलद्योत	CC (दान)	,, ९४०	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
कुल सन्तारयेत्	CC (दान)	पृ १००५	
कुलीना रूपवत्यश्च	VR (स्त्रीपृधम)	,, ४१४	1 103 6 13 38 11
कुल्याया	KK (तीथ)	,, २४७	13 26 53
कुशेशय	KK (तीथ)	,, २४५	13 26 10
कूपारामप्रपाकारी	CC (दान)	,, ९९७	
कृच्छ्राच्चक्रमणो	KK (मोक्ष)	,, ६९	
कृतसवस्वहरणा निर्दोषा	DS	,, २२	13 24 57
कृतस्य कमण स्वर्गे	KK (मोक्ष)	,, ७९	
कृतानि यानि	KK (ब्रह्मचारी)	,, २८	12 280 17
कृतोदन पुरस्तात्तु	CC (दान)	,, ५४२	
कृत्तिकासु महाभागे	DS	,, ६२८	13 63 5
,,	KK (दान)	,, २४१	,,
,,	CC (दान)	,, ८७६	,,
,,	KR (आचार)	,, ५४९	,,
कृत्वा गवार्थे	CC (दान)	,, ९६३	
	KK (नियतकाल)	,, ४६२	
कृत्वापि पातक	CC (दान)	,, ९७५	13 62 16, App 14 552 pr
कृपण विलपन्नार्त्तो	KK (मोक्ष)	,, ४०	9 4 32
कृष्णा कणकगौराश्च	CC (व्रत)	,, ९२३	
के देशा के जनपदा के ग्रामा	KK (तीथ)	,, १५४	13 27 18, 24
केन तुष्यति ते सद्य	CC (दान)	,, ९७३	13 62 2
केन बन्धेन	KK (मोक्ष)	,, ६८	
केशश्मश्रु	NS (श्राद्ध)	,, ३५८	14 46 15
केशाना वपन	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८३९	
कोकामुखमुप	KK (तीर्थ)	,, २१४	
कोटी कूप	KK (तीर्थ)	,, १७८	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
कोटीशतसहस्र	KK (व्रत)	पृ ४६०	13 110 39, 49
कोऽधर्म कश्च	KK (मोक्ष)	„ ६८	
कोशाक्षपटल	DS (तीर्थ)	„ ८७	12 116 19
को हि नाम श्रिय	KK (मोक्ष)	„ ७७	
कौमुद तु	ST (आचार)	„ ४५०	
	KB (आचार)	„ ३९७	
	KR (नियतकाल)	„ ३२४	
कौमुदे शुक्ल	DS	„ ५७८	13 65 60
कौमुदे शुक्लपक्षे	KK (दान)	„ २४८	„
क्रियमाणै	KK (मोक्ष)	„ १८७	12 304 21
क्रियावान् श्रद्दधानश्च	CC (दान)	„ ८५	12 227 27
क्रीडते देववत्	CC (दान)	„ १०३४	
क्रोधमुत्पतित हित्वा	CC (दान)	„ ९७४	13 62 12 14 App 4 2273 pr
क्रोधाद्भवति	KK (मोक्ष)	„ ९५	6 24 63
क्रोधो लोभश्च	KK (मोक्ष)	„ ८४	13 277 25
क्लेशान्निष्क्रान्ति	KK (मोक्ष)	„ ६८	
क्लेशोऽधिक	KK (मोक्ष)	„ २०९	6 34 5
क्षत्रियस्यापि भार्यै	KK (व्यवहार)	„ ६९८	13 47 47
क्षत्रियस्यापि	VR (वर्णधर्म)	„ ५३२	
क्षत्रियाणा तु यो	KK (नियतकाल)	„ ३१३	13 117 16
क्षत्रियाणा च यो दृष्टो	GR (भक्ष्याभक्ष्य)	„ ३८१	13 117 16
क्षमया क्रोध	CC (मोक्ष)	„ ९५	12 266 5
क्षमा सत्य दम	CC (व्रत)	„ ७	
क्षत्रधर्मिणमप्याजौ	KK (श्राद्ध)	„ ७३	13 24 26
क्षान्तो दान्तो जित	CC (व्रत)	„ ९२१	13 110 11, 130 32
	CC (व्रत)	„ ९२०	„
क्षीर स्रवन्त्य	CC (दान)	„ ९७८	13 62 50

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
क्षेत्रज्ञ चाऽपि	CC (मोक्ष)	पृ १३२	
क्षेत्रभूमि	DS	,, ३२६	13 65 30
क्षेमेणोपरम मार्ग	KK (मोक्ष)	,, १६७	12 289 53
गङ्गा तारयते	KK (तीथ)	,, १५७	13 27 62
गङ्गा गत्वा	KK (तीर्थ)	,, १५८	13 27 81
गङ्गा दृष्ट्वाऽथ	KK (तीथ)	,, १५६	
गङ्गोद्भेद	KK (तीर्थ)	,, २३३	3 82 58
गच्छ विप्र त्वमद्यैव	CC (दान)	,, ५९८	13 67 13
गतसङ्गस्य	KK (मोक्ष)	,, १५७	6, 26 23
गते प्राप्ते	CC (व्रत)	,, ९२४	
गत्वा चावभृथे	ST (I)	,, ५३३, ५३४	
गत्वाऽपि श्रद्धया	KK (तीर्थ)	,, १७७	3 81 6
गदापवणि	CC (दान)	,, ५४२	9 403 3 pr
गन्धमाल्यनिवृत्त्या	KK (व्रत)	,, ४६९	13 57 23
गन्धवकिन्नर	CC (दान)	,, ५०८	
गन्धर्वाप्सरसो यक्षा	KK (तीर्थ)	,, १७७	3 81 4 14 App 4 1972 pr
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च	CC (व्रत)	,, ९२९	1 58 39, 3 43 13, 151 7, 155 86, 160* 1 pr, 5 18 3, 9 44 7, 12 338 20, App 17A. 127pr 13 110 86, 106
	KK (व्रत)	,, ४६४	
गन्धर्वैरुपगीत च	CC (व्रत)	,, ९२७	13 110 82

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
गन्ध शतभिषायोगे	CC (दान)	पृ ८७९	
गन्धाञ्च्छतभिषायोगे	KK (दान)	,, २४५	13 63 30
	DS	,, ६३६	13 63 30
गन्धास्त्वथ	TC	,, २१९	
गयस्य यजमानस्य गय	KK (तीथ)	,, १७२	3 121 12 7 App 8 680pr 9 37 19
गवाढ्य शाक	KK (व्रत)	,, ४६८	
गवामेधस्य	KK (व्रत)	,, ४५९	
	CC (व्रत)	,, ९२२	
गवा सहस्रद	CC (दान)	,, २६४	13 65 43
	DS	,, २९८	,,
गाव कास्योपदोहाश्च	CC (दान)	,, ५४३	
गाव पश्याम्यह	KK (दान)	,, १४४	13 77 23
गाव पश्याम्यह नित्य	CC (दान)	,, ४०५	
गावो ममैन	KK (दान)	,, १७४	13 75 11
	CC (दान)	,, ४६९	,,
गावो मामुपतिष्टन्तु	KK (दान)	,, १४४	13 77 22
	CC (दान)	,, ४०५	,,
गा ददानीति	CC (दान)	,, ४७०	13 75 15
	KK (दान)	,, १७५	,,
गा वै दत्वा गोव्रती	KK (दान)	,, १७५	
,,	CC (दान)	,, ४७१	
गिरिप्रपाते	CC (दान)	,, ९४०	13 101 52
गीतगन्धर्व	CC (व्रत)	,, ९२५	13 110 59
गीतगन्धर्वघोषैश्च	KK (व्रत)	,, ४६२	,,
गीत सनत्कुमारेण	KK (तीर्थ)	,, १८०	3 81 127
गुरुपूजा च सतत	KK (राजधर्म)	,, १४९	12 276 2
गुरोरप्यवलिप्तस्य	ST (II)	,, ६५३	1 App 81 109 pr 5 178 24 ,

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
			12 57 7, 138 48, 13 App 1A 110 pr
गृहमावसतो	KK (दान)	पृ २७१	12 226 13
गृहीत्वोडुम्बर	KR (व्रत)	,, ५४	
	VKK आचार (उपवास)	,, ६१	
	ST (II)	,, ८	
	ST (II)	,, १५२	
	KK (व्रत)	,, ४	
	KV	,, ४५६	
	KK (व्रत)	,, ४	
गृहे पारावता	KK (गाहस्थ्य)	,, २८५	13 107 106
गोकुलस्य	KK (नियतकाल)	,, ४६२	13 25 7 14 App 4 2140 pr
	CC (दान)	,, ९६३	,,
गोद शाक्ती निभय	KK (दान)	,, १७५	13 75 18
गोद शीला निर्भय	CC (दान)	,, ४७१	,,
गोप्रतार	KK (तीर्थ)	,, २३४	3 82 63
गोप्रदानरतो	KK (दान)	,, १६५	13 78 24
	CC (दान)	,, ४६०	,,
गोप्रदो	CC (दान)	,, ४४९	
गोप्रयुक्त	DS ()	,, ६३६	13 63 29
	KK (दान)	,, २४५	,,
गोप्रयुक्त धनिष्ठासु	CC (दान)	,, ८७९	,,
गोमत्या विद्यया	KK (दान)	,, १४४	?
	CC (दान)	,, ४०५	13 77 21
गौर्मे माता	KK (दान)	,, १७३	13 75 7
	CC (दान)	,, ४६९	,,

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ग्रामश्मशानयो	CC	पृ ४६७	
ग्राम्यवाराह	KK (श्राद्ध)	„ ५२	
ग्रासादद्धमपि	KK (दान)	„ ४	
घासमुष्टि	KK (नियतकाल)	„ १७३	
घासमुष्टि पर	GR (आचार)	„ २८९	
घृतक्षीरसमायुक्त	DS	„ ६३२	13 63 14
	CC (दान)	„ ८७७	„
	KK (दान)	„ २४७	„
घोषवति	CC (दान)	„ ९७८	13 62 49, 70 25, 14 App 4 2306 pr
घ्राणेन चैव	KK (मोक्ष)	„ २५९	
चक्रवाकप्रयुक्तेन	KK (व्रत)	„ ४५६	13 109 43 14 App 4 789 pr
चक्षु सामग् यजु	ST (I)	„ ८९२	
चक्षुषा विप्रहीनस्य	KK (दान)	„ २५	13 25 11
चञ्चल हि मन	KK (मोक्ष)	„ १८३	6 28, 34
चतुरब्द तत	CC (प्रायश्चित्त)	„ ४८५	
चतुरो वार्षिकान	KK (नियतकाल)	„ ३२४	1 494 2 pr 13 116 61, App 14 322 pr
	KR (आचार)	„ ३९८	„
	SV	„ १८३	„
चतुथभक्तक्षपण वैश्ये	KK (व्रत)	„ ४६८	13 109 13
चतुर्थभक्तक्षपण	DS	„ ५०४	„
चतुर्दशी भरणीयोगे	KV	„ ३२४	
चतुर्दशे तु दिवसे	CC (व्रत)	„ ९२५	13 110 60
	KK (व्रत)	„ ४६२	„
चतुर्दश्यष्टमी	KK (नियतकाल)	„ १३	7 1440* 2 post

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
चतुर्विधा भिक्षवस्तु	KK (मोक्ष)	पृ ३२	13 129 29
चतुर्विंशे तु दिवसे	CC (व्रत)	„ ९२८	1? 110 96
	KK (व्रत)	„ ४६५	„
चतु सागरपयन्ता	CC (दान)	„ ९४७	1 App 104 15 pr 7 App 8 448 A 12 pr „
	DS	„ ५६२	
चन्दनागुरुधूपाश्च	CC (दान)	„ १५५	
चन्द्रमडलशुभ्राणि	CC (दान)	„ ९७८	13 62 46 , 70 22 , App 15 13224 pr 14 App 4 2301 pr
चन्द्रादित्यावुभौ	CC (व्रत)	„ ९२६	13 110 76
	KK (व्रत)	„ ४६३	„
चरन्त ब्राह्मण	KK (मोक्ष)	„ २२३	12 172 3
चरैविदित्वा	RR	„ ५०	
चातुर्मास्यव्रतारम्भ	ST (I)	„ ८२१	
चातुर्वर्ण्य	KK (गार्हस्थ्य)	„ ३००	
चातुर्वण्य तदा कृत्स्नम्	GR (आचार)	„ ५०५	
चारित्रनियता	CC (दान)	„ ३२	13 24 50 14 App 4 2080 pr
चिञ्चाप्रदानतो	CC (दान)	„ १०३४	
चित्तमन्तगत	KK (तीर्थ)	„ ७	13 App 19 18 pr
चित्रायां वृषभ दत्त्वा	DS	„ ६३३	13 63 17
चित्रायां वृषभ	KK (दान)	„ २४७	„
	CC (दान)	„ ८७७	„

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
चीणव्रता	KK (श्राद्ध)	पृ ७३	13 24 25 14 App 4 2076 pr
चैत्र तु	KK (व्रत)	,, ४२०	13 109 22
छत्रदानात्	KR	,, १७९	
छत्रदाने	DS	,, ५३५	13 App 14 434 pr
छत्र हि	DS	,, ५३४	13 98 18
	CC (दान)	,, ९२५	,,
छत्रोपानहमेतत्तु	DS	,, ५३३	
जङ्गमाना च सर्वेषा	KK (मोक्ष)	,, १११	12 177 19
जन्तो प्रतीयमानस्य	KK (मोक्ष)	,, ११५	12 179 3
जन्मान्तरशताभ्यस्ता	KK (मोक्ष)	,, ७४	
जपतस्तस्य	KK (प्रायश्चित्त)	,, ८०६	
जम्बूमार्गे	CC (तीर्थ)	,, २४७	13 26 48
जराजजरदेहश्च	KK (मोक्ष)	,, ६९	
जलविन्दुयथा	KK (मोक्ष)	,, १८४	13 40 52
जातिस्मरत्वमाप्नोति	KK (तीर्थ)	,, २२१	13 27 66
जात्यन्धै	KK (तीर्थ)	,, १५७	
जानुभ्या तु महा	KK (मोक्ष)	,, २५९	
जाम्बुनदमय	CC (व्रत)	,, ९२२	2 App 21 1279 pr 13 110 21
जायन्ते	KK (तीर्थ)	,, ७	
जितात्मन	KK (मोक्ष)	,, ९९	6 28 7
जितेन्द्रियो वीतरागो	KK (व्रत)	,, ४६६	13 110 104
जीविते यस्य	KK (दान)	,, ३	
जीयन्ति	KK (मोक्ष)	,, ८८	13 7 24
जुह्वन्नग्नौ	KK (व्रत)	,, ४६७	
जैगीषव्य महा	KK (मोक्ष)	,, २२७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ज्ञानकम	KK (मोक्ष)	पृ १४९	
ज्ञानपूते	KK (तीथ)	,, ३	
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा	KK (मोक्ष)	,, १८८	6 28 8
ज्ञानमुत्पद्यते	KK (मोक्ष)	,, १६०	
	KK (मोक्ष)	,, १४८	12' 197 8
ज्ञान तत्त्वाथसम्बोध	KK (ब्रह्मचारी)	,, १२	3 App 19 15 pr , App 32 7 pr
	DS	,, १७	,,
ज्ञान तीर्थ	KK (तीथ)	,, ६	13 App 19 9 pr
ज्ञानात् कैवल्यमाप्नोति	KK (मोक्ष)	,, ८	
ज्ञानेन तु	KK (मोक्ष)	,, १५८	6 27 16
ज्ञेय स नित्य	KK (मोक्ष)	,, १५२	6 27 3
ज्येष्ठामूल	KK (व्रत)	,, ४२०	13 109 24
ज्येष्टा मूल तु	KR (आचार)	,, १८२	,,
ज्यैष्टे मासि	KR (दान)	,, १८४	13 App 12 17 post
ज्योतिस्तेज	CC (दान)	,, ९४०	13 101 45
तञ्चारुवेषा	KK (दान)	,, १६५	12 312 35 13 78 25
	CC (दान)	,, ४४९	,,
	CC (दान)	,, ४६१	,,
तडागे यस्य गाव	CC (दान)	,, १००५	13 99 17
ततश्च यातनादेह	KK (मोक्ष)	,, ७०	
ततस्तु नैमिश	KK (तीथ)	,, २३३	
तत पुण्यतम	KK (तीथ)	,, १५२	3 83 74
तत प्रभाते विमले	CC (व्रत)	,, १०९०	
तत फल्गु	KK (तीर्थ)	,, १७०	3 82 86
तत श्रुतिस्तु परमा	KK (दान)	,, १९७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
तत सम्पद्यते	DS	पृ ४२९	
तत सस्यानि रोहन्ति	CC (दान)	,, ९७७	13 62 39
तत सिद्धो	KK (तीथ)	,, २४८	13 26 59
ततो गच्छेच्च	KK (तीथ)	,, १७८	
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थ	KK (तीथ)	,, १८०	
ततो गच्छेत राजेन्द्र कुरु	KK (तीथ)	,, १७७	
ततो गच्छेत राजेन्द्र धेनुक	KK (तीथ)	,, १६९	
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र	KK (तीथ)	,, १७०	
ततो गन्धैश्च	CC (दान)	,, ५४२	4 App 58. 55 pr
ततो गया	KK (तीथ)	,, १६९	3 82 71 , 422* 2 pr
	TC (तीथ)	,, २७५	,,
ततोऽग्निश्च	KK (मोक्ष)	,, १११	
ततोऽवतीर्ण कालेन	CC (दान)	,, ६४७	14 App 4 1148 pr 1384 pr 1448 pr
ततो वाराणसी	KK (तीथ)	,, २४०	3 82 69
ततो विवरण	CC (दान)	,, ५४३	
ततो वै हृदय	KK (मोक्ष)	,, १२२	
ततो ब्रह्मसरो	KK (तीथ)	,, १६९	3 82 74
ततो महीधर	CC (तीथ)	,, १७१	3 93 9
ततो मूल	KK (दान)	,, ५४१	2 626 * 1 pr
ततोऽस्य जायते	KK (मोक्ष)	,, ७५	12 284 33
तत्र कल्पसहस्र स कन्याभि	CC (व्रत)	,, ९२७	
तत्र कल्पसहस्र वै	KK (व्रत)	,, ४६५	13 110 102
तत्र तत्र च सिद्धार्थो	KK (व्रत)	,, ४५९	13 110 31
तत्र त बुद्धि	KK (मोक्ष)	,, २४७	6 28 43
तत्र ते पाण्डवा	KK (तीर्थ)	,, १७२	3 93. 13

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
तत्र देवाधिदेवस्य	CC (व्रत)	पृ ९२६	13 110 75
तत्र देय	CC (दान)	,, ५४३	
तत्र दैवत	CC (व्रत)	,, ९२६	,,
	KK (व्रत)	,, ४६३	13 110 74
तत्र वै त	CC (व्रत)	,, ९३०	
तत्र मास वसेद	KK (तीथ)	,, २३३	3 82 55, 83 51, 421 * 3 pr.
तत्र मित्रबल	RR	,, ३८	15 12 8
तत्र य परमात्मा	KK (मोक्ष)	,, ११४	12 339 14
तत्र वै सवसेद्धीर	KK (तीथ)	,, १७७	,,
तत्र शङ्कु पताके द्वे	CC (व्रत)	,, ९२५	13 110 58
तत्र शङ्कु	KK (व्रत)	,, ४६१	
तत्र सत्त्व	KK (मोक्ष)	,, १२५	6 36 6
तत्र स्नात्वा दिन	KK (तीथ)	,, १८१	3 81 129
तत्र स्नायीत	KK (तीथ)	,, १७८	
तत्राभिगम्य	KK (तीथ)	,, १७१	
तत्राभिगम्य मुच्येत	KK (तीथ)	,, १७०	3 82 83
तत्राभिषेक य कुर्यात्	KK (तीर्थ)	,, १५३	3 80 48, 83 76, 81
तत्राभिषेक कुर्वीत	KK (तीथ)	,, १८०	3 80 123, 81 45, 122, 139, 82 9, 10, 24, 29, 140 , 441* 2 pr
तत्रामरवर	CC (व्रत)	,, ९२७	13 110 83
	KK (व्रत)	,, ४६४	13 110 83
तत्राऽशक्ता	KK (मोक्ष)	,, १६६	
तत्रैकाग्र	KK (मोक्ष)	,, १७९	6 28 12
तत्रैव ब्रह्मणस्तीर्थ	KK (तीथ)	,, २१७	
तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र	KK (तीर्थ)	,, २२१	3 82 108, 83 61

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
तथा कनखले	TC	पृ २४५	13 26 12
तथा गवार्थे	DS	„ ४४९	13 65 29
	CC (दान)	„ ६६४	„
तथा च देवमुपशान्तेन	KK (मोक्ष)	„ १८१	
तथा न वधार्य	CC (दान)	„ ४५१	
तथाश्रमनिवासे तु हविषा	CC (दान)	„ ५४२	15 108 1 pr
तथैव वागुरा	KK (मोक्ष)	„ १६६	12 289 13
तथैवाश्वयुज मासम्	KR (आचार)	„ ३०८	13 109 28
तथैवाश्वयुज	KK (व्रत)	„ ४२०	13 109 28
तथैवोत्तरमाणस्य	KK (मोक्ष)	„ १८७	12 304 23
तदन्ते भुवम्	KK (प्रायश्चित्त)	„ ८०६	
तदिदमनुनिशम्य	KK (मोक्ष)	„ २२७	
तदेवमुत्तम	KK (नियतकाल)	„ ३२६	
तद्दोषपरि	CC (प्रायश्चित्त)	„ ४८७	
तद्घ्रान	KK (मोक्ष)	„ १७५	
तद्वद्भूतेषु भूतात्मा	KK (मोक्ष)	„ ११८	12 196 7
तद्विद्धि प्रणिपातेन	KK (मोक्ष)	„ १५८	6 26 34
तद्बुद्धय	KK (मोक्ष)	„ १५८	6 27 17
	CC (दान)	„ ३१	
	KK (दान)	„ ४१	
	DS	„ २२	
तद्भावस्तद्गत	KK (तीर्थ)	„ १५७	13 27 77
तद्यदा मेघतो	CC (दान)	„ ९७७	13 62 38
तद्रन्तुकार	KK (तीर्थ)	„ १७९	
तपसा ब्रह्मचर्येण	KK (तीर्थ)	„ १५४	1 1 52 7 54 16 , App 8 651 pr 12 7 13, 17 15, 20 26, 79 20, 231 3 13 14, 50, 27 26, 107 3, App 15 2305 pr

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
तपसा ब्रह्मचर्येण	TC (तीर्थ)	पृ १८९	,,
तपस्विभ्यो	CC (मोक्ष)	,, १६७	6 28 46
तपस्विनस्तपोनिष्ठा	CC (दान)	,, ३२	13 24 58
	DS	,, २३	,,
	KK (दान)	,, ४१	,,
तपो यज्ञ श्रुत	DS	,, ३२०	13 61 21
तप्यतेऽवाक्	TC (तीर्थ)	,, १९०	
	CC (परिशेष)		
तप पर कृतयुगे		,, ६५७	
तमस्त्वज्ञानज	KK (मोक्ष)	,, १२५	6 36 8
तमाचार्य	CC (दान)	,, २८	
तमेव शरण गच्छ	KK (मोक्ष)	,, १६३	6 40 62
तमोन्धकार	DKK	,, ४२	13 App 14 421 pr
तयोरपत्ययो	VR (दायभाग)	,, ५३३	
तयोरेका	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०६	
तर्पणानि	CC (दान)	,, ५४१	
तस्करेभ्य परेभ्यो	CC (दान)	,, ३१	13 24 52
तस्मात्तडागे	CC (दान)	,, १०३०	13 99 31
तस्मात् प्रयच्छ	DS	,, ५३३	13 98 17
	CC (दान)	,, ९२५	13 98 17
तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ	KK (मोक्ष)	,, ८४	
तस्मात् पानीय	CC (दान)	,, ९९०	13 6. 16
तस्मात् सर्वात्मना	CC (व्रत)	,, १६	
तस्मात् सर्वेषु कालेषु	KK (मोक्ष)	,, २५६	6 30 7, 27
तस्मात् सुमनस	CC (दान)	,, ९२२	13 455* 1 post
तस्मादज्ञानसभूत	KK (मोक्ष)	,, १५९	6 26 42
तस्मादसक्त	KK (मोक्ष)	,, १५६	6 25 19

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
तस्मादोमित्युदाहृत्य	KK (ब्रह्मचारी)	पृ ५६	6 39 24
	ST (II)	,, १४	,,
तस्माद्धमप्रधानेन	KK (राजधम)	,, १४५	2 161 8, 25
तस्माद्धम सहायत्वे	CC (व्रत)	,, १५	
तस्माद्विप्रै	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८३९	13 App 15 3434 pr
तस्माद्भौमेषु	KK (तीथ)	,, ८	
तस्मिस्तीर्थे नर	KK (तीथ)	,, २३५	3 81 54, 161, 164 , 82 65 , 402* 1 pr
तस्मै यम	CC (दान)	,, ५९७	13 67 10
तस्य चाऽज्ञानमाधार	KK (मोक्ष)	,, ८१	12 246 2
तस्य दुर्गाणि	RR	,, २८	
तस्य दोषस्य	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८७१	
तस्य लोका शुभा	KK (व्रत)	,, ४६६	13 110 116
तस्याऽनुशय	KK (मोक्ष)	,, ८१	12 246 7
तस्या सम्पृच्छमानाया	CC (दान)	,, ८७६	13 63 4
तस्यैव निष्कृति	CC (प्रायश्चित्त)	,, ५९६	
त विद्याद्दु ख	KK (मोक्ष)	,, १८८	6 28 23
त यूप स्पृश्य	KK (तीर्थ)	,, १६९	
त स्मरत	BS	,, २०२	1 463 1 pr
तानि सर्वाणि सयम्य	KK (मोक्ष)	,, ९८	6 24 61
तापेन महता	KK (मोक्ष)	,, ७०	
तापो द्विजवर	KK (मोक्ष)	,, ६७	
तारिता वै	KK (दान)	,, १९८	
तावत् सवत्सर प्रोक्तो	KK (व्रत)	,, ४६७	13 110 128
तावत् सवत्सर	CC (व्रत)	,, ९३०	12 73 18
तावता स	KK (राजधम)	,, १६६	
तिक्त कषाय	GR	,, १७५	
	KK (नियतकाल)	,, १४	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
	ST (I)	प ३४२	
तिलधान्य	KK (गार्हस्थ्य)	,, २५८	
तिलपात्रे	DS	,, ५०७	13 App 14 360 pr
तिलान् ददत	HL	,, १६०	13 99 20
तिलान् ददच्च	CC (दान)	,, १५५	
तिलान् ददत	SK (शुद्धि)	,, १४३	13 99 20
तिला नित्य	CC (दान)	,, ५९८	
तिला पवित्रमतुल	CC (दान)	,, ५९८	
	CC (दान)	,, ५९६	
तिलोपदान	KK (तीर्थ)	,, २२१	
तिष्टेद्युग	KK (तीथ)	,, १५५	13 27 39
	TC	,, १९०	,,
तिस्र कोटचध	CC (परिशेष)	,, ४६३	12 376 * 5 pr
तिस्रो रात्री	KK (दान)	,, १७२	13 70 31, 72 41
	CC (दान)	,, ४६९	,
तीथ च शीकर	TC	,, २१७	
तीर्थानि तु	KK (तीथ)	,, ६	
तीर्थाभिगमन पुण्य	TC	,, २	3 80 38
तुल्यजातिवयो	KK (मोक्ष)	,, ७३	12 793 * 1 pr
तुल्य फलमवाप्नोति	KK (तीथ)	,, १५२	
तृतीये दिवसे	KK (व्रत)	,, ४५७	13 110 13
	CC (व्रत)	,, ९२१	,,
तृष्णा खनिरगाधेय	KK (मोक्ष)	,, ८९	
तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा	KK (मोक्ष)	,, ८८	3 2 34
तेजसा वपुषा युक्ते	KK (व्रत)	,, ४६७	
तेज क्षमा धृति	KK (मोक्ष)	,, १६३	6 38 3
ते देशास्ते	TC	,, १८९	13 27 25
	KK	,, १५४	,,

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ते निनीयोदक	SK	पृ १२७	
ते वै वैवस्वत	KK (गार्हस्थ्य)	,, २०५	
ते भवति शिवा	KK (तीथ)	,, १५६	13 27 47
तेषामह समुद्धर्ता	KK (मोक्ष)	,, २०९	6 34 7
तेषामेवानुकपाथम्	KK (मोक्ष)	,, १६४	6. 32 11
तेषा प्रतिष्ठिता	KK (दान)	,, २७४	12 226 38 13 App 14 B 58 pr
	CC (दान)	,, १२	,,
तेषा सतत	KK (मोक्ष)	,, १६४	6 32 10
तैश्चैव सादिता	KK (गाहस्थ्य)	,, २८५	
तैस्सार्द्ध	RR	,, १३	
तोयदो मनुजव्याघ्र	DS	,, ३४५	
	CC (दान)	,, ९९०	13 66 19
तोषयित्वा महा	KK (तीथ)	,, २४६	12 105* 1 pr 13 26 23
त्यक्त्वा कमफलासङ्ग	KK (मोक्ष)	,, १५७	6 26 20
त्यज धममधर्म	KK (मोक्ष)	,, ५५	12 316 40, 318 44
त्यज धममस कल्पात्	KK (मोक्ष)	,, ५५	12 316 41
त्याज्य दोष	KK (मोक्ष)	,, १५४	6 40 3
त्याज्य सपत्र	KK (नियतकाल)	,, १४	
त्रयाणा स्थावराणा	KK (तीर्थ)	,, २४६	
त्रयोदश्यामश्वयुजे	KV	,, ३२४	
त्रयोविशे	CC (व्रत)	,, ९२८	13 110 93
	KK (व्रत)	,, ४६५	,,
त्रिट् कासश्वास	KK (मोक्ष)	,, ६६	
त्रिविध प्रति	KK (दान)	,, १७३	13 75 9
त्रिभिर्गुणमयै	KK (मोक्ष)	,, १३९	6 29 13
त्रिमात्रस्तु	KK (ब्रह्मचारी)	,, ५६	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
त्रिरात्र द्विति	CC (व्रत)	पृ ९३१	13 109 12
त्रिषु लोकेषु	CC (दान)	" ९७६	
त्रिषु लोकेषु ये केचित्	KK (तीथ)	" १५५	13 27 36
त्रिशद्वष	KK (गाहस्थ्य)	" ४५	
त्रिशद्वष षोडशवर्षा	GR	" ३९,४७	
	ST (II)	" १२३	
त्रीणि वर्षाणि य प्राशेत्	CC (व्रत)	" ९२१	13 110 9
त्रीस्त्रिरात्रान्	KK (तीर्थ)	" २४७	13 26 28
त्रैविद्येभ्य	KK (राजधम)	" १४९	12 155 9
त्वङ्मास च तथा	KK (मोक्ष)	" १११	
दक्षिणाग्रा	SKK	" ११२	13 91 14
	KK (श्राद्ध)	" ११९	"
दग्धमेवा	KK (मोक्ष)	" ९०	12 217 20
दण्डो यत्रा	KK (गाहस्थ्य)	" ३४१	12 276 53
दत्तैषा भवता	ST (II)	" ८१	14 91 17
		" ३४८	"
दत्त्वा त्वन्न	CC (दान)	" ९७५	13 62 24
दत्त्वा नक्षत्र	CC (दान)	" १०३४	
दत्त्वानड्वाह	DS	" ३०७	3 184 8
दत्त्वान्न विधिवद्राजन्	CC (दान)	" ९७७	13 62 44
दत्त्वा यथोक्त	DS	" ६३४	13 63 21
	CC (दान)	" ८७८	"
दत्त्वा शत	KK (दान)	" २७४	12 226 36 13 App 14B 54 pr
	CC (दान)	" १२	"
	CC (दान)	" ४४९	"
दत्त्वोत्तरा	KK (दान)	" २४४	13 63 26
ददत् स तादृशाना	DS	" २५८	
ददतो जुह्वतो	CC (दान)	" ५९७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ददाति पश्चिमा	DS	पृ ४२९	13 85 62
ददात्युदित	DS	,, ४२९	13 85 81
ददात्ये तादृशाना	KK (दान)	,, १७०	
दम्भो दर्पो	KK (मोक्ष)	,, १६३	6 38 4
दशकृज्जपतो	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०६	
दशगोसहस्र	CC (दान)	,, २६५	
दशगोसहस्रदो	DS	,, २९८	13 65 52
दश पूर्वान् दश	DS	,, ४१५	12 235 23 13 83 27
दशवष सहस्राणि	CC (व्रत)	,, ९१९	1 93 19 3 13 10, 5 17 15 , 6 8 10 12 29 54 , 13 16 12 *passim*
	KK (व्रत)	,, ४५५	,,
दशसूनासमश्चक्री	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८३९	13 423* 1 pr
दशाश्वमेधिक	KK (तीर्थ)	,, १५३	3 81 52, 83 82
दह्यमानाय	DS	,, ५४०	
	CC (दान)	,, ९२५	13 65 1, 98 20
दातव्यमिति यद्दान	KK (दान)	,, ११	6 39 20
दातार कृपण	KK (दान)	,, ४	
दानकृद्भि	DS	,, १४	13 113 21, 121 16
दानमिष्ट	KK (तीर्थ)	,, ७	
दान तीर्थ	KK (तीर्थ)	,, ६	13 App 19 7 pr

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
दारुणेषु	MP (सप्तम)	पृ ५२४	13 107 120
दासी दासमलङ्कार	CC (दान)	,, १५४	13 57 25
दिवसे द्वादशे	CC (व्रत)	,, ९२४	13 110 51
	KK (व्रत)	,, ४६१	,,
दिवसे पञ्चमे	CC (व्रत)	,, ९२२	13 110 19
दिवसे यश्चतुर्थे	KK (व्रत)	,, ४५८	13 110 16
	CC (व्रत)	,, ९२१	,,
दिवसे यस्तु	CC (व्रत)	,, ९२२	13 110 23
दिवसे सप्तदशमे	KK (व्रत)	,, ४६३	13 110 72
	CC (व्रत)	,, ९२६	,,
दिवसे सप्तमे	CC (व्रत)	,, ९२३	13 110 29
दिव गत्वा शरीरेण	CC (व्रत)	,, ९३१	13 110 133
दिवि सञ्चरमाणानि	KK (मोक्ष)	,, २२४	12 172 17
दिव्याङ्गनाभि	CC (दान)	,, ६४४	
दिव्येन वपुषा चैव	KK (व्रत)	,, ४६७	
दिव्य दिव्यगुणोपेत	KK (व्रत)	,, ४६२	13 110 67
	CC (व्रत)	,, ९२६	,,
दिव्य मष्ट	KK (दान)	,, २७२	12 226 21
	CC (दान)	,, ११	,,
दीपप्रदाने	CC (दान)	,, ९४०	
दीपहर्त्ता	DS	,, ४५८	13 101 50
	CC (दान)	,, ९४०	,,
	DKK	,, ४३	,,
दीपालोकप्रदानेन	DS	,, ४६१	13 57 22
दीप्तसूर्याग्नि	CC (व्रत)	,, ९२३	13 110 38
दुग्ध त्वभिजितो	DS	,, ६३६	13 63 27
	KK (दान)	,, २४४	,,
दु खमित्येव	KK (मोक्ष)	,, १५४	6 40 8
दु खितेभ्यो	CC (दान)	,, ५३	7 48 35
दु खेष्वनुद्विग्नमना	KK (मोक्ष)	,, २१९	6 24 56

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
दु खोपघाते	CC (मोक्ष)	पृ ९६	12 317 11, 540* 1 pr 13 App 15 3957 pr
दु ख ददाति	CC (दान)	„ ५३	
दु ख सहस्रशो	KK (मोक्ष)	„ ६७	
दुर्गं कुर्यात्	RR	„ २८	
दुर्भिक्षादेव	KK (गार्हस्थ्य)	„ २६३	12 174 3
दुर्लभ मानुष	CC (दान)	„ ९०३	
दुष्यन्तेन	KK (नियतकाल)	„ ३२५	1 573 * 3 pr
दूरप्रणष्टनयनो	KK (मोक्ष)	„ ६९	
दूरस्थोऽपि	KK (तीर्थ)	„ १५८	
दूराच्छूद्रेण	KK (गार्हस्थ्य)	„ २७३	13 58 33
	GR (वर्णधर्म)	„ ४८१	„
दूरेण ह्यवर	KK (मोक्ष)	„ १५०	6 24 49
दृतिकण्ठमनड्वाह	DS	„ ३०१	
दृतिकण्ठ	KK (दान)	„ १७९	
देवकन्यासमारूढै	CC (व्रत)	„ ९२८	13 110 101
देवकन्यानिवासे	KK (व्रत)	„ ४६२	13 110 63
	CC (व्रत)	„ ९२५	„
देवकार्यपरो	KK (व्रत)	„ ४६०	13 110 33
देवताध्यान	KK (ब्रह्मचारी)	„ ५६	
देवताभ्य	CC (दान)	„ ९२२	12 214 14, 276 18
देवताश्चानु	DKK	„ ४२	13 App 14. 405A 33 pr
देवतास्तस्य तुष्यन्ति	KV	„ ४५६	13 App 14 209 pr
देवराजस्य च क्रीडा	KK (व्रत)	„ ४५८	13 110 18
देववश	KK (तीर्थ)	„ २४६	13 695* 2 pr.

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
देवानाममृत	CC (दान)	पृ ९८९	13 66 14
देवा मनुष्या	CC (दान)	,, १००५	
देवास्तेजस्विनो	CC (दान)	,, ९४०	13 101 48
	DS	,, ४५८	,,
देवा सोमाक	TC	,, १९६	13 27 52
देवेभ्योऽथ	CC (दान)	,, १०३४	
देवै सेन्द्रै	KK (तीथ)	,, १५८	13 27 82
देह त्यक्त्वा दिव	KK (तीथ)	,, २३५	
देहिनोऽस्मिन्	KK (शुद्धि)	,, ९३	6 24 13
	KK (मोक्ष)	,, ११९	,,
दैव वा यदि	KK (श्राद्ध)	,, १०८	
दैवीह्येषा	KK (मोक्ष)	,, १३९	6 29 14
दोग्ध्री वासासि	DS	,, ३१८	13 61 3
दोग्ध्री दत्त्वा	KK (दान)	,, २४२	13 63 7
	DS	,, ६२९	,,
दोग्ध्री सवत्सान्तु	CC (दान)	,, ८७६	
दोषदर्शी भवेत्तत्र	KK (मोक्ष)	,, ९६	12 317 13 App 15 3943 pr
दोषस्य सक्षये	RR	,, ३५	
द्रव्यागमो	DS	,, ३३	14 93 68
द्रव्येषु समतीतेषु	KK (मोक्ष)	,, ९६	12 317 5 13 App 15 3933 pr
द्वादश्या पौर्णमास्या	DS	,, ५८७	13 App 14 348 pr
द्वारकायामनुप्राप्त	CC (दान)	,, ८७६	13 63 3
द्वाविशे दिवसे	KK (व्रत)	,, ४६४	
द्विजातिमभि	KK (दान)	,, १७२	13 75 5
	CC (दान)	,, ४६९	13 75 5

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
धर्मार्थं य	KK (राजधर्म)	पृ १४५	6 34 60
धर्माय येऽभ्यसूयन्ति	KK (ब्रह्मचारी)	,, १९	12. 309 10
धर्मेणाथ	MP (तृतीय)	,, २१३	13 129. 18
	KK (गार्हस्थ्य)	,, २६३	,,
धर्मो माता	CC (व्रत)	,, १४	
धान्य श्रमेणा	DS	,, ४९९	3 App 21A, 84
धारयात्तमृषि	KK (मोक्ष)	,, २५९	
धारयामि च चीराणि	KK (मोक्ष)	,, २२५	12 172 23
धूमेनाव्रियते	KK (मोक्ष)	,, ८३	6 25 38
धूमोरात्रिस्तथा	KK (मोक्ष)	,, २६१	6 30 25
धूपप्रदानेन	CC (दान)	,, १५५	
धृतिमान् माग	KK (व्रत)	,, ४६५	
धृत्वा शिश्नोदर	KK (मोक्ष)	,, ९६	5 40 22 12 232 6, 317 28 13 App 10 468 pr
धृत्वा यया	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 33
धेन्वा प्रमाणेन	KK (दान)	,, १५३	13 79 9
	CC (दान)	,, ४०५	,,
ध्यायतो विषयान्	KK (मोक्ष)	,, ९४	6 24 62
न कर्तृत्व	KK (मोक्ष)	,, १५८	6 27 14
न कमणा	KK (मोक्ष)	,, १४८	5 27 10
न कामपर एव	KK (राजधर्म)	,, १४५	3 34 38
न कुप्यन्ति	KK (मोक्ष)	,, २२९	3 223 4
न कृशा	KK (दान)	,, १६९	13 65 51
नक्षत्रेण न	CC (परिशेष)	,, ५९१	
नक्षत्रे च	MP (सप्तम)	,, २२३	
न खल्वप्यरसज्ञस्य	KK (मोक्ष)	,, ९८	12 173 28
न गो गयशिरो	KK (तीर्थ)	,, १७२	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
न च क्षरति	DS	पृ ४२९	1' 85 65
न जातूपतप्यन्ते	KK (मोक्ष)	,, २२८	
न च निन्दा	KK (मोक्ष)	,, २२९	12 222 14
न च मत्स्थानि	KK (मोक्ष)	,, १३९	6 31 5
न च मा दुष्कृतिनो	KK (मोक्ष)	,, १३९	
न चाभिमन्यते	KK (मोक्ष)	,, १८८	12 294 17
न च शिष्या	CC (दान)	,, ४७२	13 75 22
	KK (दान)	,, १७६	,,
न चोषरा	DS	,, ३२१	13 65 31
	KK (दान)	,, १९३	,,
न जलाप्लुत	KK (तीर्थ)	,, ७	
न जायते म्रियते	KK (मोक्ष)	,, ११९	6 24 20
न जीवनाशोऽस्ति	KK (मोक्ष)	,, ११८	3 200 26 12 180 26
न तत्पुरुषकारेण	KK (मोक्ष)	,, १८४	12 188 21
न तत्र तु	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४१	
न तदस्ति पृथिव्या	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 40
न त त्यजन्ति	DS	,, ५३४	13 64 16
न तु हन्यान्मही	KK (राजधम)	,, ३३	
न तेन किञ्चिदप्राप्य	KK (तीर्थ)	,, २४८	12 309 83 13 26 60
न ते शक्या दरिद्रेण	KK (तीथ)	,, ३	3 80 35 13 110 2
न त्व स्मरसि	KK (मोक्ष)	,, ९८	12 173 29
न दग्धव्यो	KK (श्राद्ध)	,, २३७	15 57 1 pr
न द्वेष्ट्यकुशल	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 40 10
नन्दीश्वरस्य मूर्ति	KK (तीर्थ)	,, २४८	13 225 3 pr
न पञ्च साधारणमत्र	KK (मोक्ष)	,, ११५	12 180 19
न पण्डित क्रुध्यति	KK (मोक्ष)	,, ८३	12 219 15

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
पृच्छेद गोत्रचरण	CC (दान)	पृ ९७५	13 62 18 14 App 4 2276 pr
न प्रयान्ति	CC (व्रत)	,, १०९१	
न प्रहृष्येत् प्रिय	KK (मोक्ष)	,, २२१	6 27 20
न प्राप्नुयाच्च	CC (दान)	,, ९२१	13 64 12
न प्रीयसे वन्द्यमानो	KK (मोक्ष)	,, २२८	12 222 5
न बालिशा	KK (राजधर्म)	,, २४	12 119 8
न बुद्धिभेद	KK (मोक्ष)	,, १५६	6 25 26
न भयेभ्यो	KK (तीर्थ)	,, १५७	13 27 70
न मा कर्माणि	KK (मोक्ष)	,, १५१	6 26 14
न मा दुष्कृतिनो	KK (मोक्ष)	,, १३९	6 29 15
न मे निन्दा	KK (मोक्ष)	,, २२९	12 222 19
न मे पार्थास्ति	KK (मोक्ष)	,, १५६	6 25 22
न यस्य वेदा	CC (व्रत)	,, २५	
न याति नरक	KK (दान)	,, २४७	5 116 8 13 113 26
	DS	,, ३७३	,,
नयेत्पातात्तथा	CC (दान)	,, १६३	
नरक कमणा	KK (मोक्ष)	,, ६९	
न वतन्ते नरश्रेष्ठ ब्रह्मन्	CC (दान)	,, ९७६	13 62 33
न वै श्रुतमविज्ञाय	KK (राजधर्म)	,, १४९	5 App 1 12 pr
न राज्य प्राप्त	KK (राजधर्म)	,, १४८	5 34 12
न लिप्यते कमफलै	KK (मोक्ष)	,, ११४	2 212 44
न वधार्थ प्रदातव्या	KK (दान)	,, १७०	13 65 49
,,	DS	,, २५८	
न शरीर	KK (तीर्थ)	,, ७	12 8 24
न शरीराश्रितो	KK (मोक्ष)	,, ११८	12 180 2
न शृणोति न चाघ्राति	KK (मोक्ष)	१८८	12 294 16

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
नष्टा दुष्टा	KK (दान)	पृ १७२	
न सन्निपतित	KK (मोक्ष)	,, २२५	
न सुखेन	KK (मोक्ष)	,, १२४	12 187 22, 240 7
न सुत न च वित्तेन	KK (तीथ)	,, १५७	13 27 65
न सुप्तेन	KK (मोक्ष)	,, ७६	
न स्यूतेन न	ST (I)	,, ३६४	
न हि कश्चित् क्षणमपि	KK (मोक्ष)	,, १४८	6 25 5
न हि ज्ञानेन सदृश	KK (मोक्ष)	,, १५९	6 26 38
न हि देहभृता	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 40 11
न हृदयमनुरुध्यते	KK (मोक्ष)	,, २२६	12 172 34
ना कमशीले	KK (गाहस्थ्य)	,, २८१	13 11 6
नाग्निस्तृप्यति	VR (स्त्रीपुधम)	,, ४१५	1 1189 * 1 pr 5 40 6 13 38 25
नात्मानमपरित्यज्य	KK (नियतकाल)	,, ३१४	
नाऽत्यक्त्वा सुख	KK (मोक्ष)	,, ९१	12 170 22
नाऽत्यश्नतस्तु	KK (मोक्ष)	,, १८१	6 28 16
नऽऽदत्ते कस्यचित्	KK (मोक्ष)	,, १५८	6 27 15
नाऽधनो धर्मकार्याणि	KK (राजधम)	,, ८७	12 8 23
नाननुज्ञात	ST (I)	,, ४७८	13 65 18
नानु तिष्ठसि	KK (मोक्ष)	,, २२४	12 172 7
नाऽप्राप्तान्यनुशोचन्ति	KK (मोक्ष)	,, २२८	12 222 10
नावमन्येदभिगत	CC (दान)	,, ९७४	13 62 13
ना भोगेना	KK (नियतकाल)	,, ३२५	
नाम सङ्कीर्त्तयेत्	KK (दान)	,, १७५	13 75 16
	CC (दान)	,, ४७०	,,
नामास्या	DS	,, ३१९	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
नाम्ना च द्युति	KK (दान)	पृ २७३	12 226 30 13 App 14B 46 pr
	CC (दान)	,, १२	,,
नायमत्यन्त	KK (शुद्धि)	,, ९३ ,,	12 28 51, 307 9
	KK (मोक्ष)	७८	,,
नारदेनैव मुक्तो	CC (दान)	,, ९७७	13 62 43
नारायणे त्वेक	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८३	13 11 19
नाल चालयितु	KK (मोक्ष)	,, १८७	12 304 20
नावमान्या बुद्धि	KK (राजधर्म)	,, १५०	
नावसीदति	CC (व्रत)	,, १६	
नाशौचमनु	KK (गार्हस्थ्य)	,, २६४	
नाऽसतो विद्यते	KK (मोक्ष)	,, ११९	6 24 16
नास्ति धर्मसमो बन्धु	CC (व्रत)	,, १४	
नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य	KK (मोक्ष)	,, १६७	6 24 66 12 275 16
नास्ति भूमिसम	DS	,, ३२०	13 61 89, App 15 797 pr
नास्ति मैत्री	KK (राजधम)	,, ९७	12 136 134
नाह कर्त्ता न कर्ता	KK (मोक्ष)	,, ९०	12 220 84
नाह शरीरेण	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८३	13 11 20
निगृहीतेन्द्रियग्रामो	KK (तीथ)	,, ७	13 App 19 20 pr
नित्यमावसथ	KK (व्रत)	,, ४६१	
	CC (व्रत)	,, ९२५	
नित्यस्नायी भवेद्राजा	KK (व्रत)	,, ४६८	
नित्य मिष्टान्नदायी	DS	,, ३७४	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
निदाघकाले पानीय	KK (दान)	पृ २६३	13 64 6, 99 15
	DS	,, ५३५	,,
	DS	,, ३४६	,,
	CC (दान)	,, १००६	,,
	CC (दान)	,, ९९७	,,
निद्रा सर्वात्मना	KK (मोक्ष)	,, ९६	12 209 1
निन्दत्सु	KK (मोक्ष)	,, २२८	12 222 8
निन्द्यमान· प्रशस्तो	KK (मोक्ष)	,, २२९	12 222 18
निमी राष्ट्र	KK (दान)	,, २७३	12 226 26
नियतस्य तु	KK (मोक्ष)	,, १५४	6 40 7
नियत कुरु	KK (मोक्ष)	,, १४८	6 25 8
निराधिनोऽद्य	KK (मोक्ष)	,, ७३	
निराशीर्यत	KK (मोक्ष)	,, १५७	6 26 21
निर्वाण परम	KK (मोक्ष)	,, ७	12 330 16
निवेशनाना	DS	,, ६६४	13 24 98
	DS	,, ४४७	,,
	KR (दान)	,, ५६३	,,
	DS	,, ३२७	,,
निश्चय शृणु मे	KK (मोक्ष)	,, १५४	7 40 4
निश्चलोर्द्ध्व	KK (मोक्ष)	,, १८७	12 304 19
निस्तरेदेक	KR (आचार)	,, १४८	13 109 23
नीतिज्ञान् व्यवहार	KK (राजधर्म)	,, १०४	
नीयते रुद्रकन्याभि	KK (व्रत)	,, ४६०	13 110 38
नीरेण हि	CC (दान)	,, ९८९	
नीलेन पृथुना	KK (नियतकाल)	,, ३२५	
नूपुराणा निनादेन	CC (व्रत)	,, ९२२	13 110 26
	KK (व्रत)	,, ४५९	,,
नैतादृश ब्राह्मण	KK (मोक्ष)	,, १६२	12 169 35
नैतान् स्मरति कृत्येषु	KK (राजधर्म)	,, १७५	5 33 77

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
नैता रूप	MP (द्वितीय)	पृ	१९१	
नैते सृती	KK (मोक्ष)	,,	२६१	6 30 27
नैन छिन्दन्ति	KK (मोक्ष)	,,	१२०	6 24 23
नैमिष प्राथयानस्य	KK (तीर्थ)	,,	२३३	3 82 54
नैव कश्चित्	KK (मोक्ष)	,,	१५२	12 231 26
नैव तस्य कृतेनार्थो	KK (मोक्ष)	,,	१५५	6' 25 18
नैव निर्वापयेद्	VKK	,,	१७२	
नैव प्राथयसे	KK (मोक्ष)	,,	२२३	12 172 5
नैव स्वैररिभि	KK (राजधर्म)	,,	१००	
नैवेशिक सवगुणो	DS	,,	५१५	13 57 33
	CC (दान)	,,	६४६	,,
नैषा गुणेषु	KK (मोक्ष)	,,	७७	
पक्षे पक्षे गते	KK (व्रत)	,,	४५६	13 109 31
	CC (व्रत)	,,	९१९	,,
पग्व धवधिरा	DS	,,	२८	
	CC (दान)	,,	४०	
	KK (दान)	,,	४८	
पञ्चविशे तु दिवसे	KK (व्रत)	,,	४६५	13 110 99
पञ्चवर्गप्रमाथीनि	KK (मोक्ष)	,,	१८३	12 188 7
पञ्चधातु	VR	,,	५३२	13 47 53
पञ्चमस्तु भवेदश	VR	,,	५३३	13 47 54
पञ्चमे पञ्चमे वर्षे	CC (परिशेष)	,,	२८	4 47 3
पञ्चात्मके पञ्चगुण	KK (मोक्ष)	,,	११५	12 180 20
पण्याना शोभन	KK (गार्हस्थ्य)	,,	३४७	12 186 20
पद्भ्रामुत्क्रम	KK (मोक्ष)	,,	२५९	12 305 1
पद्मवणनिभ चैव	KK (व्रत)	,,	४६०	13 110 34
पद्मवर्णेन	KK (तीथ)	,,	१७८	3 81 170, 82 52
पद्मान्यष्टादश	KK (व्रत)	,,	४५९	13 110 27
	CC (व्रत)	,,	९२२	,,

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
पन्थान तस्कराकीर्ण	KK (मोक्ष)	पृ १६७	12 289 52
परम भेषज	CC (दान)	,, ९९१	13 64 8
	DS	,, ३७९	,,
परमान्नेन यो	SKK	,, १३	13 App 14 221B 67 pr, 238 pr
परस्त्रिय नाभिलषेद्	CC (व्रत)	,, ९२४	13 110 46
परस्परस्य	KK (दान)	,, ४	
परार्थ यावती	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०७	
परित्राणाय साधूना	KK (मोक्ष)	,, १४०	6 26 8
परीक्षेत प्रत्यह भृत्यान्	KK (राजधम)	,, २४	
परेण परधर्मा च	KK (मोक्ष)	,, १०	12 296 25
पलाण्डुसौभाञ्जनकौ	KK (श्राद्ध)	,, ५२	13 91 39
पलालधूमवर्णाङ्गी	KK (दान)	,, १६४	
पलालधुमवर्णान्तु	CC (दान)	,, ४६०	13 78 17
	DS	,, २६४	,,
पशुबन्धेषु	CC (प्रायश्चित्त)	,, ३९३	
पश्यन् प्रह्लाद	KK (मोक्ष)	,, २२४	12 172 10
पाण्डुकम्बलवर्णान्तु	CC (दान)	,, ४६०	13 78 20
	KK (दान)	,, १६४	,,
पाण्डुकम्बलवर्णाभा	DS	,, २६३	
पाण्डुराभप्रती	KK (व्रत)	,, ४५७	
पात्राणामपि	ST (II)	,, ३५०	14 App 1190 pr
पादोदक	DS	,, ४४९	3 App 21A. 47 pr 14 App 4 952 pr
	DS	,, ३४२	,,
पानमक्षास्तथा	KK (राजधम)	,, १४५	12 138 26
पान दुर्जनससर्ग	MP (द्वितीय)	,, १९१	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
पानीयस्य गुणा	DS	पृ ३४१	3 App 21A. 120pr 13 App 14 416 pr 14 App 4 858 pr
पानीय पायस	KK (नियतकाल)	,, २४३	13 107 91
	GR	,, ३२६	,,
	ST (I)	,, ४३५ ४३६	,,
	AA	,, ३९	,,
पापमेवाश्रयेदस्मान्	ST (I)	,, ५३३ ५३४	6 23 36
पापाना विध्यधिष्ठान	KK (मोक्ष)	,, ८४	3 198 54
पायस सर्पिषा मिश्र	DS	, ३७१	13 64 11
पार क्लेशोदधेगन्तु	KK (मोक्ष)	,, ७४	
पारावारमभिव्याप्य	RR	,, ४	
पार्थ नैवेह	KK (मोक्ष)	,, २४६	6 28 40
पार्वणेषु तु	SKK	,, ३८८	
पाश्र्वाभ्या	KK (मोक्ष)	,, २५९	12 305.4
पार्ष्णिग्राहस्तथा	KK (राजधर्म)	,, ११०	
पार्ष्णिग्राहाभिसार	KK (राजधम)	,, ११०	
पासवोऽपि कुरुक्षेत्राद्	KK (तीथ)	,, १७८	9 52 18
पिण्डारकमुप	KK (तीर्थ)	,, २४७	13 26 54
पिण्डीकृत्येन्द्रियग्राम	KK (मोक्ष)	,, १८३	12 188 5
पितामह न शक्तो	CC (व्रत)	,, १०९०	
पितृदेवाश्च	DS	,, ६६४	
पितॄन् देवाश्च प्रीणाति	KK (दान)	,, २४३	
	CC (दान)	,, ८७८	13 63 20
	KK (दान)	,, २४३	,,
पितॄश्च पितृलोकस्थान्	DS	,, ३२०	13 61 25

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
पिपासया न	DS	पृ ६६३	13 64 12
	KR	,, ५६२	,,
पुणात्यपुण्यान्	KK (तीर्थ)	,, १५७	
पुणात्यासप्तम	KK (तीर्थ)	,, २३३	
पुण्डरीकप्रभास	KK (व्रत)	,, ४६०	13 110 37
पुण्यकालेषु	CC (परिशेष)	,, ७३४	13 App 15 3164 post
पुण्याहवाचन दैवे	KK (श्राद्ध)	,, २२०	13 24 38
पुण्या मृदुरसा भूमि	DS	,, ३२६	
पुत्रदारकुटुम्बेषु	KK (मोक्ष)	,, ७८	12 316 30, 461 * 13 pr 13 App 15, 3951 pr
पुत्रनाशे	KK (मोक्ष)	,, ७८	
पुनरागमन	KK (दान)	,, ४	
पुनरेव जनिं प्राप्य	DS	,, ३१९	
पुरञ्च तै	RR	,, २८	
पुरुष प्रकृतिस्थो हि	KK (मोक्ष)	,, १३७	6 35 21 13 App 15, 4202 pr
पुरुषाधिष्ठिता	KK (मोक्ष)	,, १२३	
पुरुषो मरुता	CC (व्रत)	,, ९२३	13 110 31
पुरोहितप्रधानो	KK (राजधम)	,, १६६	
पुष्कर च प्रयाग च	KK (तीर्थ)	,, २४५	
पुष्पिता फलवन्तश्च	CC (दान)	,, १०३०	13 99 30
पुष्पै सुरगणान्	CC (दान)	,, १०३०	13 99 28
पुष्पोपगम वा	DS	,, ५११	13 57 36
	CC (दान)	,, १०३४	,,
पुष्पोपगन्धोऽथ	KK (दान)	,, २६३	
पुष्येतु काञ्चन	CC (दान)	,, ८७६	13 63 10

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
पुष्येतु कनक	DS	पृ ६३०	13 63 10
	KK (दान)	,, २४२	,,
पूगद्रुमप्रदानेन	CC (दान)	,, १०३४	
पूप पुनवसो	CC (दान)	,, ८७६	
पूपान् पुनवस्रो	DS	,, ६३०	
पूर्णेऽथ विशे	CC (व्रत)	,, ९२७	13 110' 84
पूर्णेऽथ दिवसे	KK (व्रत)	,, ४६४	,,
पूवध्यानपथे	KK (मोक्ष)	,, १८३	
पूवभाद्रपदायोगे	DS	,, ६३७	13 63 31
	CC (दान)	,, ८७९	,,
पूर्व ध्यानपथ	KK (मोक्ष)	,, १८४	12 188 20
पूर्व प्राची	KK (तीथ)	,, १७१	3 85 3
पूर्वाभाद्र	KK (दान)	,, २४५	
पूर्वाभ्यासेन	KK (मोक्ष)	,, २४७	6 28 44
पूर्वे वयसि	KK (तीर्थ)	,, १५४	
	TC	,, १८७	
पृथिवीनाञ्च	DS	,, ४१५	
पृथिव्या	KK (तीथ)	,, १७८	
पृथूद्कात्	KK (तीर्थ)	,, १८२	3 81 128
पृथूदके	KK (तीर्थ)	,, १८०	
पौण्डरीकस्य	CC (व्रत)	,, ९२३	
पौण्डरीक	KK (तीर्थ)	,, २४७	
पौरजानपदाश्चापि	KK (राजधम)	,, १७५	
पौषमास	KK (व्रत)	,, ४२१	
पौषमासन्तु	KR	,, ४७५	13 109 19
पौष्टिका	DS	,, ५०५	
प्रकटीकृत	KK (मोक्ष)	,, ६९	
प्रकारागार	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
प्रकाशश्चा	KK (राजधर्म)	,, ९५	12 59 40
प्रकाश च	KK (मोक्ष)	,, २२०	

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
प्रकीर्णभाण्डा	KK	(गार्हस्थ्य)	पृ २८२	13 1. 11
प्रकृति स्वामवष्टभ्य	KK	(मोक्ष)	„ १३९	6 31 8' 14 App 4 103 pr
प्रकृति पुरुष	KK	(मोक्ष)	„ १३७	6 35 19, 108 1 pr , 109 1 pr 13 73 9 pr
प्रकृतीनाञ्च	RR		„ ५०	
प्रकृष्टिरशुभै	TC		„ १९०	
प्रकृष्टैरशुभै	KK	(तीर्थ)	„ १५६	13 27 45
प्रक्षाल्य च	KK	(नियतकाल)	„ १४	3 73 23
प्रक्षाल्य भुक्ता	GR		„ १७५	
प्रक्षाल्य हस्तौ	GR		„ १७५	
प्रजहाति	KK	(मोक्ष)	„ २१९	6 24 55
प्रज्ञया मानस	KK	(मोक्ष)	„ ९६	
प्रतदन	CC	(दान)	„ ११	
प्रतदन	KK	(दान)	„ २७२	
प्रतापनार्थं	DS		„ ४५६	
प्रतिग्रहा	KK	(तीर्थ)	„ ४	
प्रतिश्रयाच्छादन	DS		„ ४५०	13 57 37
	CC	(दान)	„ १५५	„
प्रत्यक्षप्रीतिजनन	CC	(दान)	„ ९७६	
प्रत्यादित्य	ST	(1)	„ ३२९	
प्रत्यूषपटहो	KK	(मोक्ष)	„ ९१	
प्रदक्षिण	KK	(मोक्ष)	„ ४७	
प्रदान सर्वदानेभ्य	KK	(दान)	„ २६७	
प्रदान सर्वदानाना	CC	(दान)	„ ६४४	13 64 19
	KK	(दान)	„ २४४	13 63 25
प्रदाय जायते	CC	(दान)	„ ८७८	13 63 25

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
प्रदीपस्य	DS		पृ ४५८	
प्रपाश्च कार्या	DS		„ ३४६	13 67 21
	KK	(दान)	„ २६३	„
	CC	(दान)	„ ९९७	„
प्रभवभ्यपुरा	KK	(गार्हस्थ्य)	„ २८४	
प्रभाञ्चास्य	DS		„ ४५८	13 App 14 422 pr
प्रभावात्	KK	(तीर्थ)	„ ८	
प्रभासे त्वेकरात्रेण	KK	(तीर्थ)	„ २४७	13 26 57
प्रम्लानेषु	KK	(मोक्ष)	„ ७९	3 247 31
प्रयच्छेत	DS		„ २६८	13 App 14 •335A 9 post
	DS		„ २६७	„
प्रयत्नेनापि	KK	(गार्हस्थ्य)	„ २८५	
प्रयाणकाले	KK	(मोक्ष)	„ २५७	
प्रयास्यमानो	RR		„ ३७	15 12 5
प्रलपन्	KK	(मोक्ष)	„ १५३	
प्रवृत्ति च	KK	(मोक्ष)	„ १२९	
प्रशात्मात्मा	KK	(मोक्ष)	„ १७९	
प्रसन्नादयतमानस्तु	KK	(मोक्ष)	„ २४७	
प्रसादे सवदु खाना	KK	(मोक्ष)	„ ९८	6 24 65
प्रस्थित त्रिदशावास	ST	(II)	„ ११९	1 72 1
प्राजापत्ये	KK	(व्रत)	„ ४५७	
प्राजापत्येन	KK	(मोक्ष)	„ ६७	
प्राणवाश्चापि	CC	(दान)	„ ९७६	13 62 26
प्राणात् प्राणयते	KK	(मोक्ष)	„ १११	12 177 24
प्राणान् दधाति	CC	(दान)	„ ९७७	13 62 42 14 App 4 2298A 1 pr.

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
प्राणिन वध्यमान	KK	(दान)	पृ २५३	
	CC	(दान)	,, ९४७	
	ST	(II)	,, १४१	
	ST	(I)	,, ३६४	
	DS		,, ५६२	
प्रादेशमात्र	CC	(दान)	,, ५०८	
प्राप्नोति ब्रह्मण	KK	(मोक्ष)	,, २२९	
प्राप्य पुण्यकृता	KK	(मोक्ष)	,, २४६	
प्राप्यन्ते पार्थिवैरेतैं	KK	(तीर्थ)	,, ३	3 80 36
प्रासादा यत्र	CC	(दान)	,, ४४९	13 79 5
प्रिय ब्रूयात्	KK	(राजधर्म)	,, १४६	
प्रीयता धर्मराजेति	DS		,, ६०५	
प्रीयमाणा	KK	(गार्हस्थ्य)	,, ३४१	
प्रौष्ठपद्या	KK	(व्रत)	,, ४२०	
प्रौष्ठपद्यन्तु	KR		,, २५४	13 109 27
फलकामो	DS		,, ३८०	13 64 9
फलमाप्नोति	CC	(व्रत)	,, ९२९	
फलमूलाशिना	KK	(व्रत)	,, ४६८	13 7 15, 57 11
फल कृतक	KK	(मोक्ष)	,, ६४	
फल देवर्षि	CC	(व्रत)	,, ९२९	13 110 12
फल पद्म	KK	(व्रत)	,, ४६३	13 110 71
फल पद्म	CC	(व्रत)	,, ९२६	,,
फल बहुसुवर्णस्य	CC	(व्रत)	,, ९२३	13 110 32
फल विश्वजित	KK	(व्रत)	,, ४५६	13 109 48
फलाच्छुल्काच्च	GR		,, ४२८	
फाल्गुनी पूर्व	KK	(दान)	,, २४२	
	CC	(दान)	,, ८७७	
	DS		,, ६३१	
बल प्रसादयेद्राजा	RR		,, ४०	

Passage	Work in which quoted		Page		Location in Mahābhārata
बल बलवतोपीह	CC	(दान)	पृ	१७६	13 62 32
बहुकथितमिद	KK	(मोक्ष)	,,	२२६	12 172 35
बहूभिर्नियमै	CC	(व्रत)	,,	१३१	13 110 132
बहुविधमनुदृश्य	KK	(मोक्ष)	,,	२२५	12 172 29
बहूना जन्मनाम ते	KK	(मोक्ष)	,,	२२३	6 29 19
बह्वीभिदक्षिण	CC	(परिशेष)	,,	७५८	
वालधेनु	DS		,,	२६३	
बालभावे	KK	(मोक्ष)	,,	६८	
बीजान्यग्न्युप	KK	(मोक्ष)	,,	१५९	12 204 16
बीजैरशून्य	CC	(दान)	,,	६४७	13 57 39
बीजैरुपेत	DS		,,	४४५	
	KK	(दान)	,,	२४८	
बुद्धिम त	KK	(मोक्ष)	,,	९०	
बुद्धियुक्तो	KK	(मोक्ष)	,,	१५०	6 24 50
बुद्धेर्भेद	KK	(मोक्ष)	,,	१२८	6 40 29
बृहस्पतेभगवत	CC	(दान)	,,	९९१	13 64 7
	DS		,,	३७९	,,
बृह्मचारी	KK	(तीथ)	,,	२४६	
	KK	(तीर्थ)	,,	२४५	
ब्रह्मणा तत्र	KK	(तीथ)	,,	१६९	
ब्रह्मण्याधाय	KK	(मोक्ष)	,,	१५३	
ब्रह्मदत्तस्य	KK	(दान)	,,	२७३	12 137 4
ब्रह्मलोके	KK	(नियतकाल)	,,	३२५	
ब्रह्मार्पण	KK	(मोक्ष)	,,	१५७	6 26 24
ब्राह्म प्राप्तेन	KK	(राजधम)	,,	१४८	
ब्राह्मण सव	CC	(दान)	,,	९७५	13 90 19
ब्राह्मण स्वयमाहूय	KK	(दान)	,,	१२	3 App 32 35 pr 13 25 5 14 App 4 2136 pr
	CC	(दान)	,,	४६	,,

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ब्राह्मणक्षत्रियविशा	KK (ब्रह्मचारी)	पृ ९	2 App 41 5 pr 6 40 41 12 108 1
ब्राह्मणस्य	BS	,, ११	
ब्राह्मणस्वानि	KK (राजधम)	,, १५०	
ब्राह्मणाना	DS	,, ३७२	
	KK (दान)	,, २४७	
ब्राह्मणाना सता	GR	,, ६४	13 44 3
ब्राह्मणाय	CC (दान)	,, ९२५	
ब्राह्मणायाभिरूपाय	CC (दान)	,, ६	13 62 10, App 15, 3207 pr
	CC (दान)	, ९७४	,,
ब्राह्मणाय सुशीलाय	DKK	,, ५०	
ब्राह्मणार्थे	CC (दान)	,, ११	
ब्राह्मणेभ्यो	CC (दान)	,, ११	
	CC (दान)	,, ५४३	
ब्राह्मणेषु	CC (दान)	,, ५४२	
ब्राह्मणेष्वक्षय	CC (दान)	,, ९७५	13 62 17
ब्राह्मणै कारयिष्यति	GR	,, ५०५	
ब्राह्मणै कारयिष्यन्ति	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३००	12 220 112
ब्राह्मणोहि	CC (दान)	,, ९७५	
	CC (दान)	,, ९७६	
	KK (मोक्ष)	,, २२१	
भक्तान्नपानीय	DS	,, ३४२	
	DS	,, ३७२	
भक्ष्यमाणोपि	KK (मोक्ष)	,, ६८	
भक्ष्यान्नपानीय	KR	,, ५६२	
	DS	,, ३७६	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
भक्ष्यान्नपानीय	DS	पृ ६६३	
भगदैव	KK (व्रत)	„ ४२०	13 109 21
	KR	„ ५१५	„
भगवाश्चाशु	CC (दान)	„ ९३९	
भयाच्छापात्तथा	KK (दान)	„ २७५	
भरणीषु	KK (दान)	„ २४५	
	CC (दान)	„ ८८०	13 63 35
	DS	„ ६३८	„
भर्त्तानुमरण	MP (द्वितीय)	„ १९७	
भर्त्तुर्नि श्रेयसे	DS	„ ३२०	13 61 22, 55 App 15 3319 pr
भवतीन्द्रिय	KK (मोक्ष)	„ १२४	12 267 23
भवनानि	CC (दान)	„ ५४३	
भवन्ति निर्विषा	KK (तीथ)	„ १५६	13 27 43
भविष्यति	KK (दान)	„ ४	
भिक्षवे बहुपुत्राय	DS	„ २९७	13 68 15
भिदयते देहजस्तापो	KK (मोक्ष)	„ ६७	
भीमसेनार्ज्जुनौ	ST	„ ५३३, ५३४	
भीष्मपवणि	CC (दान)	„ ५४१	
भुक्तवत्सु	CC (दान)	„ ५४२	
भुक्तोवा प्यथवा	NS (श्राद्ध)	„ ३६०	1 1713 * 1 pr
भुञ्जान यावक	KK (मोक्ष)	„ १७५	
भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु	CC (व्रत)	„ १०९०	
भूतभव्य	KK (तीथ)	„ १५७	
भूतानामपि	KK (तीथ)	„ १५५	
भूतानामिह	TC	„ १९०	
भूताना निधन	KK (मोक्ष)	„ ९०	12 217 9
भूमिन्तु दत्त्वा	DS	„ ३११	13 91 14

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
भूमिन्तु दत्त्वा	DS	पृ ३२५	13 91 14
भूमिरापो	KK (मोक्ष)	,, १३८	
भूषितोपि	KK (मोक्ष)	,, ६४	3 265 5
	KK (मोक्ष)	,, ५१	,,
भूस्थै स्वस्थै	KK (तीथ)	,, १५७	13 27 78
भृतकाध्ययन	CC (प्रायश्चित्त)	,, १२६	
भत्या ये तत्र	KK (राजधम)	,, २४	12 118 3
भृत्यात्मपुत्र	KK (मोक्ष)	,, ६९	
भोगवास्तेजसा	CC (व्रत)	,, ९३०	
	KK (व्रत)	,, ४६६	
भैक्ष्यणान्न	DS	,, ३७३	
भैषज्यमेतद्दु खस्य	KK (मोक्ष)	,, ९६	11 2 17 12 317 12 12 540 * 3 pr
भोक्तव्यमिति	KK (मोक्ष)	,, ७५	12 277 27
भोजयित्वा	KK (दान)	,, २४७	
	DS	,, ३७३	
भोज्य रसश्च	CC (व्रत)	,, ९२९	
भौमानामपि	TC	,, १५	
भ्रम प्रमोह	KK (मोक्ष)	,, ९५	12 266 7
मग्न स्वप्ने	KK (मोक्ष)	,, १७६	12 207 13
मघासु तिलपूर्णानि	CC (दान)	,, ८७७	13 63 12
	DS	,, ६३१	,,
	KK (दान)	,, २४१	,,
मच्चित्ता मद्गतप्राणा	KK (मोक्ष)	,, १६४	6 32 9
मणिमण्डल	CC (व्रत)	,, ९२५	13 110 65
मतिरुत्क्रमणीया	KK (तीथ)	,, १५२	3 83 78
मत्त परतर	KK (मोक्ष)	,, १३९	
मत्ते गजेन्द्रे	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८३	13 11 16

Passage	Work in which quoted		Page	Location in Mahābhārata
मद स्वप्न	KK (राजधर्म)	पृ	१०३	5 App 1 8 pr
मदिराश्वश्च	CC (दान)	,,	६७८	
	CC (दान)	,,	१२	
	KK (दान)	,,	२७३	
मधुमास	KK (नियतकाल)	,,	३२६	
मध्यदेशे	CC (दान)	,,	५९७	13 67 3
मध्यस्थस्येह	KK (दान)	,	२५	13 25 6 14 App 4 2138 pr
मध्याह्ने ददते	DS	,,	४२९	13 85 61
मनसा क्लिश्यमानस्तु	KK (मोक्ष)	,,	१८४	12 188 16
मनसा कमणा	KK (मोक्ष)	,,	२२८	
मनसा ध्याननिरता	KK (मोक्ष)	,,	१७५	
मनसा तानि	KK (तीर्थ)	,,	२४८	
मनसाऽप्यभिकामस्य	KK (तीथ)	,,	१७७	3 80 45, 81 5, 87 15
मनोऽभिरामा	KK (व्रत)	,,	४४६	13 110 118
मनो ह्लादयते	CC (दान)	,,	९२२	
मन्त्रनिश्चय	KK (राजधम)	,,	१०३	5 App 1 6 pr
मन्त्रप्रभूत्साहशक्ति	KK (राजधम)	,,	११०	
मन्त्रभेदस्य	KK (राजधम)	,,	१०३	6 103 11
मन्त्रभेदे	RR	,,	३०	15 9 24
मन्त्रिणश्चैव	RR	,,	१३	
मन्मना भव	KK (मोक्ष)	,,	१६४	6 31 34, 40 65
ममैवांशो	KK (मोक्ष)	,,	१२३	6 37 7
मया ततमिद	KK (मोक्ष)	,,	१३९	6 31 4
मयाध्यक्ष्येण	KK (मोक्ष)	,,	१४०	6 31 10
मयि चानन्य	KK (मोक्ष)	,,	१६२	6 35 10

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
मयि सर्वाणि	KK (मोक्ष)	पृ १५७	
	ST (I)	,, ८३७	
मयैवैते	ST (I)	,, ८२०	6 33 33
मय्यावेश्य	KK (मोक्ष)	,, २०९	6 34 2
मय्येव मन	KK (मोक्ष)	,, २०९	6 34 8
मरणे यानि	KK (मोक्ष)	,, ७०	
मरुतामपि	CC (दान)	,, ९४७	
महतस्तमसो	KK (मोक्ष)	,, १८७	12 304 25
महर्षित्व	KK (व्रत)	,, ४६७	13 110 130
महर्षे कश्यप	DS	,, ५०५	13 65 9
महर्षे शिरसस्त्राण	DS	,, ५३३	13 98 14
	CC (दान)	,, ९२५	,,
महागङ्गा	KK (तीर्थ)	,, २४६	
महात्मनाञ्च	MP (प्रथम)	,, ११९	
	GR	,, ५३९	
	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४८	
महात्मानस्तु	KK (मोक्ष)	,, १४०	6 31 13
महानद्या	KK (तीर्थ)	,, १६९	3 82. 73
महाह्रद	KK (तीर्थ)	,, २४५	
	KK (तीर्थ)	,, २४६	
मही स्फीता	DS	,, ३२५	13 61 58
महेश्वरस्य	KK (तीर्थ)	,, २४५	
माघमास	KK (व्रत)	,, ४२०	
माघ तु	KR	,, ४९१	
माघे मासि तिलान्	DS	,, ५७८	13 65 7
माघे मासि	KK (दान)	,, २३८	
	CC (दान)	,, ८८८	
	VKK	,, ४९६	
	KR	,, ४८७	
मातापितृ	KK (मोक्ष)	,, ७८	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
मात्रास्पर्शास्तु	KK (मोक्ष)	पृ ७५	6 24 14
मानस दु खमूल हि	KK (मोक्ष)	,, ७९	
मानापमानयो	KK (मोक्ष)	,, २२१	
मामुपाश्रित्य	CC (व्रत)	,, ३२६	12 App 24 47 post
	CC (व्रत)	,, ७	
मामुपेत्य	KK (मोक्ष)	,, २५७	
मार्गशीर्ष	KK (व्रत)	,, ४१९	13 109 17 14 App 4 2866 pr
	KR	,, ४४४	,,
मार्गशीर्षे तु	KK (व्रत)	,, ४१९	14 App 4 2998 post
माससज्ञे	KV	,, ३४६	
मासादूर्ध्व	KK (व्रत)	,, ४५६	13 109 50
मासि मासि	KK (व्रत)	,, ४५५	
	GR	,, ३८९	
	CC (व्रत)	,, ९१९	
	KK (नियतकाल)	,, ३२४	
	KK (व्रत)	,, ४५५	
मासिमास्यश्व	KR	,, ३९७	13 116 16
मासोपवासी	CC (व्रत)	,, ९३०	
मास तु कौमुद	KK (नियतकाल)	,, ३२५	
मा च योऽव्यभिचारेण	KK (मोक्ष)	,, २२१	6 36 26
मित्र च शत्रुतामेति	KK (राजधर्म)	,, ९७	12 136 135
मुक्तसङ्गो	ST (I)	,, ३५०	6 40 26
	KK (मोक्ष)	,, १२८	,,
मुण्डपृष्ट	KK (तीर्थ)	,, १७२	
मुनिमण्डलकै	KK (व्रत)	,, ४६२	
मुनिर्दान्तो	CC (व्रत)	,, ९३१	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
मुहुर्ग्लानी	KK (मोक्ष)	पृ ७०	
मूत्रोत्सर्गे	KK (मोक्ष)	,, १७७	12 294 9
मूले मूलफल	KK (दान)	,, २४४	13 63 24
	DS	,, ६३५	,,
	CC (दान)	,, ८७८	,,
मूल्यैस्तथा	DS	,, २५९	
मृत्तिकालम्भनाद्वापि	KK (तीर्थ)	,, १५२	3 83 75
मृत्युर्वै किङ्करो	DS	,, ३२०	
मेरो समुद्रस्य	KK (तीर्थ)	,, १६२	13 27 97
	TC	,, १९२	,,
मैनाके पवते	KK (तीर्थ)	,, २४७	13 26 56
मोक्षधर्मेषु	KK (मोक्ष)	,, १७६	
	KK (मोक्ष)	,, २२७	
मोक्षे हि	KK (मोक्ष)	,, १४४	12 308 38
मोघाशा मोध	KK (मोक्ष)	,, १४०	6 31 12
य एता दक्षिणा	DS	,, ३१८	13 61 7
य एता विदुषे	DS	,, ३१९	13 338 * 1 pr
ब एन वेत्ति	KK (मोक्ष)	,, ११९	6 24 19
य एव कुवते	KK (मोक्ष)	,, २२९	
यजिष्णु पञ्चमी	KK (व्रत)	,, ३८९	13 109 1ා
	CC (व्रत)	,, ३७७	,,
	KK (व्रत)	,, ३८९	,,
यज् ज्ञात्वा न	KK (मोक्ष)	,, १५८	
यज्ञ बहुसुवर्ण	CC (व्रन)	,, ९२०	13 110 19
	CC (व्रत)	,, ९२१	,,
यज्ञार्थात् कर्मणो	KK (मोक्ष)	,, १४८	6 25 9
यज्ञेन देवानाप्नोति	KK (मोक्ष)	,, ८	
यज्ञैस्तपोभि	KK (मोक्ष)	,, ४	
बज्ञो दान तप	KK (मोक्ष)	,, १५४	
यज्वा मिष्टान्नद	AA	,, ८	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
यततो ह्यपि	KK (मोक्ष)	पृ ९८	6 24 60
यतीना कथ	CC (प्रायश्चित्त)	,, ३८७	6 28 26
यतो यतो निश्चरति	KK (मोक्ष)	,, १८२	13 App 15
यत् करोति	KK (मोक्ष)	,, १४९	
यत् किञ्चित्	KK (तीथ)	,, १८०	
यत् किञ्चित्	KK (तीथ)	,, १७०	
यत् कृत्वा	CC (दान)	,, ५९८	
यत्तदग्रे विषमिव	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 37
यत्तु प्रत्युपकारार्थ	KK (दान)	,, ११	6 39 21
यत् पिबन्ति जल	CC (दान)	,, १००५	13 99 18
यत् पृथिव्या	KK (मोक्ष)	,, ८९	
यत्र काले त्वनावृत्ति	KK (मोक्ष)	,, २६१	6 30 23
यत्र क्वचन	KK (मोक्ष)	,, ४७	
यत्र गत्वा	KK (मोक्ष)	,, १४५	
यत्र दत्त	KK (तीथ)	, १५२	3 85 8
यत्र धम	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४१	
यत्र राजा	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४१	
यत्र सन्तापिता	KK (गाहस्थ्य)	,, ३४०	
यत् सार्ये	KK (मोक्ष)	,, १५२	6 27 5
यत्राक्षयवटो	KK (तीथ)	,, १६९	3 93 13
यत्रागमय	KK (गाहस्थ्य)	,, ३४०	12 276 40
यत्रासौ कीत्यते	KK (तीथ)	,, १७१	3 85 8
यत्रोपरमते	KK (मोक्ष)	,, १८८	6 28 20
यथाकाशस्थितो	KK (मोक्ष)	,, १३९	6 31 6
यथाकाष्ट	KK (शुद्धि)	,, ९३	12 28 36, 13 App 15 3945 pr
	HL	,, १५३	,,
यथा गति नें	KK (मोक्ष)	,, २६२	12 154 28, 231 24

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
यथा च शकुना	KK (मोक्ष)	पृ १६६	12 289 17
यथा जनित्री	DS	,, ३२०	13 61 23, App 15 3325 pr
यथात्मनो	KK (मोक्ष)	,, ११८	12 195 14
यथा दान	DS	,, ३१८	
यथा दारुमयो	ST (I)	,, ३८४	3 31 22
यथा दीपो	KK (मोक्ष)	,, १८८	
यथा धर्मेण	CC (व्रत)	,, १३	
यथा प्रकाशयत्येक	KK (मोक्ष)	,, १३३	6 35 33
यथा वा निमिषा	KK (मोक्ष)	,, १६६	
यथा वेदा	DS	,, १४	13 121 17
यथार्चिषो	KK (मोक्ष)	,, ११९	12 195 11
यथार्णवगता	KK (मोक्ष)	,, १०	12 212 42
यथाशक्ति	DS	,, ३७१	
यथाशक्ति च	DKK	,, ४४	
यथा शरीरस्य	KK (तीर्थ)	,, ७	13 111 16
यथा शृग	KK (मोक्ष)	,, ८८	8 11 6
यथाश्वमेधो	KV	,, ३२४	
यथा सवगत	KK (मोक्ष)	,, १३२	6 35 32
यथा हि स्वकृते	DS	,, १८	
यथा हिमवत	KK (मोक्ष)	,, ११८	12 196 6
यथा ह्यामिष	KK (मोक्ष)	,, ७७	3 2 39
यथेन्द्रियार्थान्	KK (मोक्ष)	,, ११८	
यथैव कश्चित्	KK (मोक्ष)	,, ११७	
यथैधासि समिद्धो	KK (मोक्ष)	,, १५९	6 26 37
यथोपपत्ति	KK (मोक्ष)	,, २२८	12 222 11
यदक्षरं वेदविदो	KK (मोक्ष)	,, २५७	6 31 11
यदग्रे चानुबन्धे	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 39
यदर्थं पुरुष	KK (तीर्थ)	,, १७१	3 85 7 7 166 30

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
यदा भूतपृथग्भाव	KK (मोक्ष)	पृ २२१	6 35 30 12 17 22
यदा विनियत	KK (मोक्ष)	,, १८८	6 28 18
यदा विसज्ञ	KK (मोक्ष)	,, ७३	
यदा यदा हि	KK (मोक्ष)	,, १४०	6 28 7, 7 1442* 2 pr.
यदा शुश्रूषया	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३००	
	GR	,, ५०५	
यदा सत्त्वे	KK (मोक्ष)	,, १२५	6 36 14
यदा सहरते	KK (मोक्ष)	,, २१९	12 21 3, 168 40
यदा ह्यसौ	KK (मोक्ष)	,, १०	12 212 45
यदिद वेदवचन	KK (मोक्ष)	,, १४४	3 2 70 12 80 7, 233 1, 234 10
यदि नाम	KK (दान)	३	
यदिन्द्रियै	KK (मोक्ष)	,, ११८	
यदि पुसा	VR	,, ४१५	13 38 22
यदि प्राणायते	KK (मोक्ष)	,, ११४	12 179 1
यदि वतोपमी	KK (मोक्ष)	,, ११५	12 199 4
यदि मे पश्यत	KK (मोक्ष)	,, ९०	12 217 22
यदि स्यादधिको	CC (दान)	,, ३३	
यदि ह्यह	KK (मोक्ष)	,, १५६	
यदृच्छालाभ	KK (मोक्ष)	,, १५७	6 26 22
यदैव भर्त्ता	VR	,, ४२८	3 222 11
यद्ददाति यदश्नाति	KK (दान)	,, ३	
यद्ददासि विशिष्टेभ्यो	KK (दान)	,, ३	
यद् यत् प्रदीयते	DS	,, ६३२	13 63 15
यद् यदाचरति	KK (मोक्ष)	,, १५६	6 25 21 12 App 19, 142 pr , 166 pr.

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
यद्यकायशत	ST (I)	पृ ४८८	3 App 13 3 pr
यद्यग्निमारुतौ	KK (मोक्ष)	,, ११४	12 180 11
यद्यत्त्यजति	KK (मोक्ष)	,, ८२	12 168 35, 171 48
यद्युष्मभाव	KK (मोक्ष)	,, ११५	12 179 2
यद्वा प्रदीयते	KK (दान)	,, २४३	
	CC (दान)	,, ८७७	
यमदूता	CC (व्रत)	,, १०९१	
यमनियमासना	KK (मोक्ष)	,, १६७	
यमथसिद्धि	KK (मोक्ष)	,, ९६	12 219 16
यया तु धर्मकामार्थान्	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 34
ययाधममधमञ्च	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 31
यया स्वप्न	KK (मोक्ष)	,, १२९	6 40 35
यश्चात्मन	KK (गाहस्थ्य)	,, २८१	
यश्चात्मविक्रय	KK (दान)	,, १७१	13 72 33
यश्चेन्धनार्थ	CC (दान)	,, ९३९	
यस्तु कल्य	CC (व्रत)	,, ९२०	13 110 6
	KK (व्रत)	,, ४५७	,,
यस्तु तिष्टति	KK (मोक्ष)	,, १७५	12 289 56
यस्तु नैवेशिक	CC (दान)	,, ६४७	
यस्तु पक्षे	KK (व्रत)	,, ४६२	13 110 64
	CC (व्रत)	,, ९२५	,,
यस्तु प्रेष्यान्	CC (दान)	,, ३६	
यस्तु भक्त्या	CC (दान)	,, ९१९	14 App 4 2987 pr
यस्तु वर्ष	GR	,, ३८९	
यस्तु वषशत	KR	पृ ३९७	3 80 57, 13 116 59 App 15 3000 pr

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
	KK (नियतकाल)	पृ ३२४	
यस्तु मासे	CC (व्रत)	,, ९३०	13 110 121
यस्तु सवत्सर	CC (व्रत)	,, ९१९	
	CC (व्रत)	,, ९२३	
	CC (व्रत)	,, ९२४	
	KK (व्रत)	,, ४५५	
यस्तु ससेवमानोपि	KK (राजधम)	,, १४५	
यस्तु सूर्याशु	TC	,, १९८	
यस्तु सूर्येण	KK (तीर्थ)	,, १५५	13 27 37
यस्त्वात्मरतिरेव	KK (मोक्ष)	,, १५५	6 25 17
यस्त्विन्द्रियाणि	KK (मोक्ष)	,, १४८	6 25 7
यस्त्वो नम	CC (परिशेष)	,, ६६३	
यस्मादूध्व	DS	,, ४५८	13 101 47
	CC (दान)	,, ९४०	,,
यस्मिन् यस्मिस्तु	KK (मोक्ष)	,, २१०	
यस्य जिह्वा	KK (मोक्ष)	,, ७६	
यस्य त्रिवगशून्यस्य	CC (व्रत)	,, १६	
यस्य नोत्क्रामति	KK (ब्रह्मचारी)	,, १९	
यस्य विप्रास्तु	DS	,, ३१९	
यस्य हस्तौ	KK (तीर्थ)	,, ४	
यस्य ह्यन्न	KK (दान)	,, २४७	
यस्य ह्यन्नमुपाश्नन्ति	DS	,, ३७२	
यस्या गिरिवर	KK (तीथ)	,, १७१	
य य वापि	KK (मोक्ष)	,, २५६	
य लब्ध्वा चापर	KK (मोक्ष)	,, १८८	
य सन्यासमिति	KK (मोक्ष)	,, १५५	
य हि न व्यथयन्त्येते	KK (मोक्ष)	,, ७५	
य करोति	CC (दान)	,, २८	
य कामानाप्नुयात्	KK (मोक्ष)	,, ८२	
य प्रवृत्ति	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३००	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
य सर्वत्रा	KK (मोक्ष)	पृ २१९	
या गतिर्या	KK (मोक्ष)	„ २२८	
याज्यत रिष्यतो	KK (दान)	„ २७१	
यातयाम गतरस	KK (मोक्ष)	„ १२८	
याति दत्त्वा	CC (दान)	„ १०३४	
यादृग् गुणेन	MP (द्वितीय)	„ १९२	
यान रथोपानह	DS	„ ५४०	
यानि यान्युत्तमानीह	DS	„ १४	
या निशा सवभूताना	KK (मोक्ष)	„ २१९	
यानेषु कन्यासु	KK (गार्हस्थ्य)	„ २८२	
यान्येव मलवाहीनि	KK (मोक्ष)	„ ७६	
यावत कुरुते	KK (मोक्ष)	„ ७९	
यावद्भूमि	DS	„ ३१८	
यावदर्ध्वप्रसूता	CC (दान)	„ ४७७	
यावदस्थि	KK (तीर्थ)	„ १५५	
यावन्ति रोमाणि	DS	„ २६७	
	DS	„ ५५०	
	CC (दान)	„ ४४९	
	DS	„ २६८	
	CC (दान)	„ ५८९	
यावन्ति लाङ्गूल	CC (दान)	„ ५०८	
यावन्ति लोमाणि	DKK	„ ८२	
यावै यूय	KK (दान)	„ १७४	
	CC (दान)	„ ४७०	
या दिश विद्यया	KK (मोक्ष)	„ १४४	
या यामवस्था	KK (मोक्ष)	„ ९६	
युक्तस्य तु	KK (मोक्ष)	„ १८७	
युक्त कर्मफल	ST (1)	„ ८३७	
	KK (मोक्ष)	„ १५३	
	KK (मोक्ष)	„ १६७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
युक्ताहार	KK (मोक्ष)	पृ १८१	
युगकल्प	KK (व्रत)	,, ४६६	
युञ्जन्नेव	KK (मोक्ष)	,, १८२	
युद्धौपचारिक	VR	,, ५३२	
युवनाश्वेन	KK (नियतकाल)	,, ३२५	
युवानमिन्द्रियोपेत	DS	,, ३०२	
	CC (दान)	,, ४८३	
	KK (दान)	,, १७८	
युवाप्यविकलाङ्गोपि	CC (दान)	,, ९०३	
यूकमत्	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३०४	
ये च धर्मादपेतेभ्य	DS	,, २८	
ये च वेदविदो	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
ये चाप्येषा	KK (राजधर्म)	,, १७६	
येचाल्पतेजो	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८१	
ये चैव सात्त्विका	KK (मोक्ष)	,, १३९	
ये तु बुद्धि	KK (मोक्ष)	,, १४५	
ये तु सङ्कीर्णकर्माणो	DS	,, ३१९	
ये तु सर्वाणि	KK (मोक्ष)	,, २०९	
ये त्वक्षर	KK (मोक्ष)	,, २०९	
ये भारतेऽस्मिन्	NS	,, ३५८	
येऽभिगच्छन्ति	KK (तीर्थ)	,, १५६	
ये वजयन्ति	KR	,, ३९८	
	KK (नियतकाल)	,, ३२४	
येषा तडागानि	CC (दान)	,, ९९७	
येषा त्रीण्यवदातानि	KK (राजधर्म)	,, १४९	
येषा न बान्धवा	KK (मोक्ष)	,, २२९	
येषा सान्निध्य	KK (तीर्थ)	,, १५३	
येषु येषु प्रदेशेषु	KK (मोक्ष)	,, ७६	
येऽस्य राजधूर	KK (राजधर्म)	,, १०४	
ये हि सस्पर्शजा	KK (मोक्ष)	,, २२२	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
ये ह्यतो विच्युता	KK (मोक्ष)	पृ २२९	
योगकृत्येषु	KK (मोक्ष)	,, १७५	
योगयुक्तो	KK (मोक्ष)	,, १५२	
योगसन्यस्त	KK (मोक्ष)	,, १५९	
योगस्थ कुरु	KK (मोक्ष)	,, १५०	
योगिनामपि	KK मोक्ष)	,, १६७	
योगी युञ्जीत	KK (मोक्ष)	,, १७९	
यो जरत्कारुणा	BS	,, २०२	
यो ददाति	CC (दान)	,, ९१८	
यो दद्यात्	CC (दान)	,, ९७५	
	DS	,, ३६२	
यो दरिद्रै	KK (तीथ)	,, ३	
यो दरिद्रैरपि	CC (व्रत)	,, ९२०	
	KK (व्रत)	,, ४५६	
योऽध्यापयति	CC (दान)	,, २८	
यो न दद्यात्	CC (दान)	,, ४६	
यो नोद्धत	KK (राजधम)	,, १५०	
योऽन्त सुखो	KK (मोक्ष)	,, २२२	
यो वध्येते	KK (तीर्थ)	,, १५८	
यो ब्रूयाच्चापि	KK (दान)	,, ५१७	
	KK (दान)	,, २०७	
यो मा पश्यति	KK (मोक्ष)	,, १८२	
	KK (मोक्ष)	,, २२२	
यो यो योग	KK (मोक्ष)	,, १८३	
यो राजकोश	KK (राजधर्म)	,, ८७	
यो लुब्ध पिशुन	KK (तीर्थ)	,, ७	
यो वै ददाति	KK (दान)	,, १७८	
	CC (दान)	,, १७१	
योऽष्टाविंशे	CC (व्रत)	,, ९२९	
योऽस्मिन् जीवित	KK (राजधर्म)	,, ९७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
यौवन जग्ध्वा	KK (मोक्ष)	पृ ८८	
योवने वनमानाना	VR	,, ४१५	
रक्ताक्षम्‌ ब	CC (दान)	,, ५९७	
रचयित्वा दिने	CC (परिशेष)	,, ७३४	
रजसि प्रलय	KK (मोक्ष)	,, १२५	
रजस्तमश्चाभिभूय	KK (मोक्ष)	,, १२५	
रजस्वला	KK (श्राद्ध)	,, १३७	
रजस्वला च	SKK	,, ९७	
रजोरागात्मक	KK (मोक्ष)	,, १२५	
रथमश्वसमायुक्त	KK (दान)	,, २४५	
	DS	,, ६३७	
	CC (दान)	,, ८७८	
रथा नागा	KK (राजधम)	,, ९५	
रथै सनन्दिघोषैश्च	CC (व्रत)	,, ९२७	
	KK (व्रत)	,, ४६३	
	KK (व्रत)	,, ४६५	
रन्तिदेवश्च	KK (दान)	,, २७२	
	CC (दान)	,, १०	
रमयन्ति	KK (व्रत)	,, ४६६	
रम्यमावसथ	CC (दान)	,, ११	
रसानामथ	DS	,, ४९९	
रसाना प्रतिसहारे	KK (व्रत)	,, ४६८	
राक्षसत्वम	CC (प्रायश्चित्त)	,, ६००	
रागद्वेषविमुक्तैस्तु	KK (मोक्ष)	,, ९८	
रागी कर्मफल	KK (मोक्ष)	,, १२८	
रागो द्वेष काममोहौ	KK (मोक्ष)	,, ९५	
राजत सलिलादग्ने	KK (मोक्ष)	,, ७७	
राजन्यस्य शरीरे	CC (प्रायश्चित्त)	,, ४८७	
राजसूयसहस्रस्य	CC (व्रत)	,, ९२५	
	KK (व्रत)	,, ४६२	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
राजा मित्रसहस्रचापि	KK (दान)	पृ २७३	
	CC (दान)	,, ६७८	
राजा मित्रसहस्रस्य	CC (दान)	,, ११	
राज्ञोऽभियोगात्	KK (राजधर्म)	,, १३०	
रात्रो दान	ST (1)	,, ८९१	
	CC (परिशेष)	,, ६९८	
	CC (दान)	,, ८१	
रुद्र देवर्षि	CC (व्रत)	,, ९३०	
	KK (व्रत)	,, ४६७	
रुद्र नित्य	CC (व्रत)	,, ९२४	
	KK (व्रत)	,, ४६१	
रुद्राणा	KK (व्रत)	,, ४६७	
रूप न चक्षुषा	KK (मोक्ष)	,, १८३	
रूपवत्यश्च	KK (व्रत)	,, ४६०	
रोहिणीतुल्यवत्सा	KK (दान)	,, १६३	
	CC (दान)	,, ४५९	
	DS	,, २६५	
रोहिण्या पाण्डवश्रेष्ठ	CC (दान)	,, ८७६	
रोहिण्या प्रथितैर्मार्गै	KK (दान)	,, २४१	
रोहिण्या प्रथितैर्मांसै	DS	,, ६२८	
लभते च शिव स्थान	DS	,, ३९१	
	DS	,, ४०५	
लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणम्	KK (मोक्ष)	,, २२२	
लम्बेताऽवाक्शिरा	KK (तीथ)	,, १५५	
लाभे न	ST (I)	,, ३५१	
लोकमौशनस	CC (व्रत)	,, ९२७	
	KK (व्रत)	,, ४६४	
लोकेऽस्मिन्	KK (मोक्ष)	,, १४७	
लोभजानि	KK (मोक्ष)	,, १६६	
लोभ प्रवृत्ति	KK (मोक्ष)	,, १२५	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
लोभाद् द्वेषात्	CC (दान)	पृ ९४७	
	KK (दान)	,, २५३	
	DS	,, ५६२	
लोमपादश्च	CC (दान)	,, १२	
	CC दान)	,, ६७८	
	KK (दान)	,, २७४	
लोमप्रमाणेन	KK (व्रत)	,, ४५९	
लोला मधो	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८२	
वत्सोपपन्ना	CC (दान)	,, ४६०	
	KK (दान)	,, १६५	
वयोपपन्ना	DS	,, २६४	
वयोरूपसमायुक्ता	KK (व्रत)	,, ४६०	
वजयेद्दन्त	GR	,, १७७	
	KK (नियतकाल)	,, १३	
वर्णानामाश्रमाणा च	KK (दान)	,, ३	
वर्द्धमानतिल	KK (श्राद्ध)	,, ४६	
वर्द्धमानतिलै	SKK	,, १४	
वर्षाणा परिमेयानि	CC (व्रत)	,, ९२४	
वर्षाण्यपरिमेयानि	KK (व्रत)	,, ४६१	
वर्षारात्रे तडागेतु	CC (दान)	,, १००५	
वर्षासु वर्षत	KK (व्रत)	,, ४६७	
वर्षासु दीपदानेन	DS	,, ६५३	
वसन्तकाले	CC (दान)	,, १००६	
वसामि सत्ये	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८१	
वसामि वमशीलेषु	KK (गाहस्थ्य)	,, २८२	
वसुन्धराञ्च	DS	,, ३२५	
वसूना मरुताञ्चैव	CC (व्रत)	,, ९३०	
वसेद् युगसहस्रस्य	CC (व्रत)	,, ९२६	
वस्त्रप्रदानेन	CC (दान)	,, १५५	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
वस्त्राभरण	KK (दान)	पृ २७४	
	CC (दान)	,, १६३	
वाड्मन कर्मभि	KK (तीर्थ)	,, १५६	
वाजपेयस्य	KK (व्रत)	,, ४५८	
	KK (व्रत)	,, ४५५	
	CC (व्रत)	,, ९१९	
	CC (व्रत)	,, ९२१	
वातरेणुसुवर्णा तु	CC (दान)	,, ४५९	
वानर	RR	,, ३०	
वानप्रस्थ	KK (मोक्ष)	,, ४७	
वानप्रस्थै	KK (तीर्थ)	,, १५७	
वापीकूपतटागानि	KK (ब्रह्मचारी)	,, ८	
वायोरुशन	CC (व्रत)	,, ९२८	
	KK (व्रत)	,, ४६५	
वारयित्वा	RR	,, ४०	
वाससान्तु	CC (दान)	,, ९०४	
वाससा सम्प्रदानेन	DS	,, ४०८	
वासासि जीर्णानि	KK (मोक्ष)	,, १२०	
वाह्यस्पर्शे	KK (मोक्ष)	,, २२१	
विक्रय हीह	KK (गाहस्थ्य)	,, २०५	
	GR	,, ४३७	
विगाह्य वै निराहारो	KK (तीर्थ)	,, २४७	
विचारश्च वितर्कश्च	KK (मोक्ष)	,, १८४	
विजिगीषो	KK (राजधर्म)	,, ११०	
विज्ञानभ्रश	KK (मोक्ष)	,, ६८	
विद्यावित्त	CC (व्रत)	,, १२	
विद्याविनय	KK (मोक्ष)	,, २२१	
विद्यावृद्धान्	KK (राजधर्म)	,, १४९	
विद्वासस्तत्र	CC (दान)	,, ५९७	
विधाना दशने	KK (राजधर्म)	,, १०४	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
विपन्ना धारणा	KK (मोक्ष)	पृ १७५	
विप्रकीर्णानि	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
विबोध्यते	KK (तीर्थ)	,, २४५	
विमलात्मा	KK (मोक्ष)	,, १०	
विमानकमुपस्पृश्य	KK (तीर्थ)	,, २४६	
विमानमुत्तम	KK (व्रत)	,, ४६४	
विमुक्त सर्वसङ्गेभ्यो	KK (मोक्ष)	,, १७७	
विमुक्त सर्वपापेभ्यो	KK (मोक्ष)	,, २२९	
विमुच्यमान	KK (मोक्ष)	,, २५८	
विमूढेन्द्रिय	KK (मोक्ष)	,, ७४	
विमोहयन्ति	KK (मोक्ष)	,, ७७	
वियोनिषु	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३००	
	GR	,, ५०५	
विरजसममल	KK (मोक्ष)	,, २०३	
विराजति	KK (तीर्थ)	,, २२१	
विराटपर्वणि	CC (दान)	,, ५४१	
विरोधयेत्	KK (राजधर्म)	,, ११०	
विवाहदुर्गयज्ञेषु	NS (श्राद्ध)	,, ३६०	
विशाखाया	CC (दान)	,, ८७८	
	KK (दान)	,, २४३	
	DS	,, ६३३	
विशाला तु	KK (तीर्थ)	,, १७२	
विशेषतो	CC (दान)	,, ४१	
विश्रम्भक	KK (मोक्ष)	,, ७४	
विषस्येवो	KK (मोक्ष)	,, २२९	
विषया विनिवर्तन्ते	KK (मोक्ष)	,, ९८	
विषयाणा	KK (मोक्ष)	,, ७४	
विषयान्	KK (मोक्ष)	,, ७४	
विषयेन्द्रिय	KK (मोक्ष)	,, १२९	
विषयेष्वपि	KK (तीर्थ)	,, ७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
विस्तरेदेकभक्तेन	KK (व्रत)	पृ ४२०	
विस्तीर्णकूलद्रुम	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८२	
विहाय कामान्	KK (मोक्ष)	,, २२०	
विहारावसथोद्यान	KK (दान)	,, २७५	
	CC (दान)	,, १६३	
	DS	,, ४४९	
	DS	,, ५०९	
वीणाना वल्लकीनाञ्च	CC (व्रत)	,, ९२०	
वृत्तिग्लान्या	CC (दान)	,, ४५०	
	KK (दान)	,, १७०	
वृषभ ये प्रयच्छन्ति	KK (दान)	,, १७८	
वृषस्थे मिथुनस्थे	CC (व्रत)	,, १०९०	
वृषो हि भगवान्	KK (ब्रह्मचारी)	,, १६३	
वेणूना वल्लकीनाञ्च	CC (दान)	,, ४४९	
वेदव्रती वेदव्रत	CC (दान)	,, ४७१	
वेदव्रती स्यात्	KK (दान)	,, १७६	
वेदमाता तु	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०६	
वेदाऽविनाशिन	KK (मोक्ष)	,, ११९	
वेदा प्रमाण	CC (व्रत)	,, २४	
वेदितव्यानि	KK (राजधर्म)	,, ९७	
वेदेषु यक्षेषु	KK (मोक्ष)	,, २६१	
वेदोपनिषदे	KK (दान)	,, १९७	
वेश्या प्रतिग्रह	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८३९	
वैणवी ब्राह्मणो	CC (प्रायश्चित्त)	,, ३२६	
वैमानिक	KK (तीर्थ)	,, २४६	
वैराग्य पुनरेतस्य	KK (मोक्ष)	,, ६६	
वैराटपृष्ट	DS	,, ३०२	
वैवाहिकाना	DS	,, ४९५	
	CC (दान)	,, १६३	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
वैवाहिकाना	DS	पृ ४०८	
	DS	,, ५१५	
	KK (दान)	,, २७४	
वैशाख्या पौर्ण	DS	,, ६०५	
	KK (दान)	,, २३४	
	DS	,, ६०२	
	CC (दान)	,, ५९८	
	CC (दान)	,, ८६४	
	KR	,, १६५	
	VKK	,, २५८	
वैश्यस्य चैव	KK (श्राद्ध)	,, २२०	
वैश्या शूद्राश्च	KK (व्रत)	,, ४६८	
व्याघ्रसिंह	CC (व्रत)	,, ९२७	
व्यासस्य वचन	CC (व्रत)	,, १०८९	
व्रजमानो यथा	KK (मोक्ष)	,, ७८	
शकट सस्य	KK (दान)	,, २६७	
शकट दम्य	CC (दान)	,, ९२४	
	CC (दान)	,, ६४४	
शकृन्मूत्रमहापङ्क	KK (मोक्ष)	,, ६७	
शक्तित सुमना	CC (दान)	,, ५४३	
शक्नोतीहैव	KK (मोक्ष)	,, २२२	
शक्रलोके स वसते	CC (दान)	,, ९२५	
शतद्रु चन्द्रभागा च	KK (तीर्थ)	,, २४५	
शतमग्नि	TC	,, २१७	
शतमप्सरस	DS	,, ३२०	
शत चाप्सरस	KK (व्रत)	,, ४५६	
शनै शनै	KK (मोक्ष)	,, १८२	
शब्दे स्पर्शे च	CC (व्रत)	,, १२	
शमो दमस्तप	KK (ब्रह्मचारी)	,, ९	
शयन शिबिका	CC (दान)	,, ५४३	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
शेषोत्सग	CC (दान)	पृ १७४	
	KK (दान)	,, ४७०	
शैलेषु गोष्टेषु	KK (गाहस्थ्य)	,, २८२	
शोकासूया	KK (मोक्ष)	,, ६७	
श्मश्रुकमणि	KK (गाहस्थ्य)	,, ३४८	
श्येनचित्रेण	KK (नियतकाल)	,, ३२४	
श्रद्धया साध्यते	CC (दान)	,, ८५	
श्रद्धापवर्गे	KK (श्राद्ध)	,, २२०	
श्रद्धावान्	KK (मोक्ष)	,, १५९	
श्रवणे कम्बल	KK (दान)	,, २४४	
	DS	,, ६३६	
	CC (दान)	,, ८७९	
श्राद्धकमणि	CC (प्रायश्चित्त)	,, ३८७	
श्रान्ताय क्षुधितायान्न	DS	,, ३६१	
श्रावण नियतो	KK (व्रत)	,, ४२०	
	KR	,, २२०	
श्रुताभिलपिता	KK (तीथ)	,, १५७	
श्रुता मे मानवा	CC (व्रत)	,, १०८९	
श्रुतिस्मृती	CC (व्रत)	,, २४	
श्रुतो मे भवतो	CC (दान)	,, ८७५	
श्रूयता वायवो धम	DS	,, ५०७	
श्रेयान् द्रव्यमया	KK (मोक्ष)	,, १५८	
श्रेयो हि ज्ञान	KK (मोक्ष)	,, २१०	
श्रोत्र घ्राण	KK (मोक्ष)	,, १११	
श्रोत्र चक्षु	KK (मोक्ष)	,, १२३	
श्रोत्रियास्त्वग्र	KK (गाहस्थ्य)	,, ३४१	
श्रोत्रियाय	DS	,, २६७	
श्लेष्मपित्त मथ	KK (मोक्ष)	,, १११	
श्वभ्रवत्तोयहीन	KK (मोक्ष)	,, १६७	
श्वश्रू श्वशुरयोरग्रे	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८५	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
श्वासकास	KK (मोक्ष)	पृ ६९	
षड्भिरेव	CC (व्रत)	,, ९२०	
	KK (व्रत)	,, ४५७	
षड्विंशे	KK (व्रत)	,, ४६५	
षष्टिवर्षसहस्राणि	KK (व्रत)	,, ४५६	
	CC (दान)	,, ६३४	
षष्ठकाले	KK (व्रत)	,, ४५६	
षोडशे दिवसे	KK (व्रत)	,, ४६२	
सक्ता कर्म	KK (मोक्ष)	,, १५६	
स गत्वा प्रतिकूल	CC (दान)	,, ५९७	
सगोत्राणा	CC (प्रायश्चित्त)	,, ३८७	
सङ्कल्पप्रभवान्	KK (मोक्ष)	,, १८२	
सङ्क तिश्च	CC (दान)	,, ११	
सङ्ग सर्वात्मना	KK (मोक्ष)	,, १६२	
सचेतन जीवगुण	KK (मोक्ष)	,, ११४	
सत्कृताश्च	CC (दान)	,, ९७५	
सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेव	KK (मोक्ष)	,, १२२	
सत्त्व रजस्तम	KK (मोक्ष)	,, १२५	
सत्त्व सुखे	KK (मोक्ष)	,, १२५	
सत्त्वात्सजायते	KK (मोक्ष)	,, १२६	
सत्यवाग्दान	KK (व्रत)	,, ४५७	
सत्य तीर्थं	KK (तीर्थ)	,, ६	
सत्य दम	KR	,, १४	
	KK (ब्रह्मचारी)	,, ११	
सत्य भूतहित	DS	,, १७	
	ST (II)	,, १३	
	KK (ब्रह्मचारी)	,, १२	
सत्य वदत	KK (नियतकाल)	,, ३२५	
सत्यासु नित्य	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८२	
सदा द्वादशमासा	KK (व्रत)	,, ४६७	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सदा द्वादशमासान्वै	KK (व्रत)	पृ ४५७	
	KK (व्रत)	,, ४५८	
	KK (व्रत)	,, ४५९	
	KK (व्रत)	,, ४६१	
	KK (व्रत)	,, ४६०	
	KK व्रत)	,, ४६४	
	KK (व्रत)	,, ४६६	
	CC (व्रत)	,, ९२५	
	CC (व्रत)	,, ९२८	
	CC (व्रत)	,, ९३०	
	CC (व्रत)	,, ९२९	
	KK (राजधम)	,, १४८	
सदा नारायण	KK गार्हस्थ्य)	,, ३५०	
मदा सन्निहितो	KK (तीथ)	,, २२१	
स दुष्कर	KK (मोक्ष)	,, १७६	
सदैव हितकामाना	KK (राजधर्म)	,, १५०	
याच्यमानेषु	DS	,, २८	
सद्भावे साधु	ST (II)	,, १४	
सद्भ्रो ब्राह्मणादि	DS	,, ३६२	
सन्तोषो विषयत्यागो	KK (ब्रह्मचारी)	,, १२	
	DS	,, १७	
सन्नियच्छत	KK (राजधम)	,, १५०	
नन्नियम्येन्द्रिय	KK (मोक्ष)	,, २०९	
सन्निहत्या	KK (तीथ)	,, १७८	
सन्न्यासस्तु	KK (मोक्ष)	,, १५२	
सप्तगङ्गे	KK (तीथ)	,, २४५	
सप्ततिञ्च	CC (व्रत)	,, ९२०	
सप्तविंशे	CC (व्रत)	,, ९२९	
सप्तर्षीणा	KK (व्रत)	,, ४५८	
	CC (व्रत)	,, ९२१	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सप्ताना	KK (व्रत)	पृ ४६६	
सप्तावरान्	KK (तीर्थ)	,, १५६	
सभासदा	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
समतामेति	KK (दान)	,, १७२	
	CC (दान)	,, ४६९	
समदु खसुख	KK (मोक्ष)	,, २२०	
सम काय	KK (मोक्ष)	,, १७९	
समादध्यात्	KK (मोक्ष)	,, १८३	
समानवत्सा	DS	,, २६५	
	DS	,, २६६	
	KK (दान)	,, १६३	
	KK (दान)	,, १६४	
	CC (दान)	,, ४५९	
	CC (दान)	,, ४६०	
समाप्य सर्वा	CC (दान)	,, ५४२	
समाहित	KK (मोक्ष)	,, १८४	
स मोदते	KK (मोक्ष)	,, २३३	
सम्पतन्	BS	,, ११	
सम्पन्न	MP (प्रथम)	,, ११८	
सम्प्राप्नोति	CC (व्रत)	,, ९२९	
सम्भावयति	CC (दान)	,, २८	
सरस्वती	CC (व्रत)	,, ९२३	
सरस्वत्याश्च	KK (तीर्थ)	,, १८०	
सरीसृपाद्यैश्च	KK (मोक्ष)	,, ६७	
सर्पापसर्प	BS	,, २०२	
सर्वकर्माणि	KK (मोक्ष)	,, १५८	
सर्वकामफलाश्चापि	CC (दान)	,, ९७८	
सर्वकामयुते	CC (व्रत)	,, ९२९	
सर्वकामैश्च	CC (दान)	,, ११	
	KK (दान)	,, २७३	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सवकार्येषु	KK (राजधर्म)	पृ १०४	
सर्वगुह्यतम	KK (मोक्ष)	,, १६३	
सवत	RR	,, २८	
सवतीर्थेषु	CC (व्रत)	,, १०९०	
सर्वत्र सम्पदस्तत्र	KK (मोक्ष)	,, ८९	
सर्वथैव	RR	,, ४०	
सर्वदानै र्गुरुतर	DS	,, ३४१	
सर्वद्वाराणि	KK (मोक्ष)	,, २५७	
सवद्वारेषु	KK (मोक्ष)	,, १२५	
सर्वधर्मान्	KK (मोक्ष)	,, १६४	
सर्वपाप	KK (तीथ)	,, १६९	
सर्वभूतस्थ	KK (मोक्ष)	,, १८२	
	KK (मोक्ष)	,, २२२	
सर्वभूतस्थित	KK (मोक्ष)	,, १८२	
सर्वभूतात्म	KK (मोक्ष)	,, २६२	
सर्वभूतानि	KK (मोक्ष)	,, १३९	
सर्वयज्ञफल	CC (दान)	,, ५४३	
सर्वरत्न	KK (दान)	,, २७३	
सर्वलक्षण	ST (1)	,, १३२	
सर्वहिंसा	KK (दान)	,, २७५	
	CC (दान)	,, १६३	
सर्व सर्व	KK (राजधर्म)	,, १४९	
सर्वाञ्चतुद्दशी	KV	,, ३२३	
सर्वाणि येषा	KK (तीर्थ)	,, १५४	
	DS	,, ४१६	
सर्वान् कामान्	CC (दान)	,, ९९०	
सर्वासा सरिता	KK (तीर्थ)	,, १७२	
सर्वे क्षयान्ता	KK (शुद्धि)	,, ९३	
सर्वेषामेव	CC (दान)	,, ५९६	
सर्वोपकरणोपेत	CC (दान)	,, ५८९	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सर्वोपायेन	KK (मोक्ष)	पृ ८२	
सलिल	KK (शुद्धि)	,, १०२	
सवत्सा	KK (दान)	,, १६४	
	DS	,, २६६	
सवत्सा	CC (दान)	,, ४६०	
सशक्रलोके	DS	,, ५३४	
स सप्तदश	KK (मोक्ष)	,, ११४	
सहजेन	KK (मोक्ष)	,, ७८	
सहस्रपरिवेष्टार	KK (दान)	,, २७४	
सहस्रजिच्च	CC (दान)	,, ११	
	KK (दान)	,, २७६	
सहस्रमपि	KK (राजधर्म)	,, १४९	
सहस्रसख्यया	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८०६	
सहितौ	KV	,, ३४७	
स हि समाड	RR	,, ४	
	RR	,, ४	
सक्रान्तावुपवासेन	CC (परिशेष)	,, ५८९	
सख्यामतिगुणा	KK (व्रत)	,, ४५९	
सग्रामेष्वर्जयित्वा	KK (दान)	,, १७१	
सचिनोत्यशुभ	KK (मोक्ष)	,, ७८	
सतारयति	KK (तीर्थ)	,, १७१	
सन्यासस्य	KK (मोक्ष)	,, १५४	
सन्यास कर्मणा	KK (मोक्ष)	,, १५२	
सन्यास कर्मयोगश्च	KK (मोक्ष)	,, १५२	
सपद प्रमदाश्चैव	KK (मोक्ष)	,, ७७	
सपन्न भोजने	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४७	
सभवन्ति	CC (दान)	,, ९७७	
समोहस्कन्धविटप	KK (मोक्ष)	,, ८१	
सयतात्मा शुचिर्भूत्वा	CC (दान)	,, ५४३	
सयोगा विप्रयोगास्तु	KK (मोक्ष)	,, ७९	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
स्वयोज्य तपसा	KK (मोक्ष)	पृ ११	
सवतसरमिहैकन्तु	CC (व्रत)	" ९२०	
सवत्सरस्य	CC (व्रत)	" १०९०	
	CC (व्रत)	" १०९१	
सशुष्यमाण	KK (मोक्ष)	" ७०	
सश्रत्य यो न	CC (दान)	" ४६	
सस्कृतिश्च	KK (दान)	" २७२	
सस्मरन् यौवने	KK (मोक्ष)	" ६९	
सहितापुस्तकान्	CC (दान)	" ५८२	
साङ्गाश्च चतुरो	KK (दान)	" २८	
	CC (दान)	" २५	
	DS	" १८	
सा च पुण्यजला	KK (तीथ)	" १७१	
साधव कुलजा	KK (राजधर्म)	" २४	
साधुवृत्तेपु	CC (परिशेष)	" ३५५	
सान्त्वद सव	CC (दान)	" १५५	
सामान्य मानये	CC (दान)	" ५९७	
सायमाद्यन्तयो	ST (II)	" २९	
सार्थ प्रसवतो	ST (II)	" ३००	
सार्वभौमश्च	KK (मोक्ष)	" ७८	
सावित्री	KK (दान)	" २७२	
सावित्री कुण्डले	CC (दान)	" ११	
सावित्र्यास्तु	KK (तीथ)	" १७०	
साख्ययोगौ	KK (मोक्ष)	" १५२	
सिद्धन्त्यर्थी	CC (दान)	" ९३९	
सिद्धिक्षेत्र	KK (तीर्थ)	" १५३	
सिहव्याघ्रप्रयुक्तेन	CC (व्रत)	" ९२०	
सुकुमायश्च	CC (व्रत)	" ९२९	
सुखमसुख	KK (मोक्ष)	" २२६	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सुखमात्यन्तिक	KK (मोक्ष)	पृ १८८	
सुखव्याप्त	KK (मोक्ष)	,, ७९	
सु ख त्विदानी	KK (मोक्ष)	,, १२९	
सुख निराश	KK (मोक्ष)	,, ८९	
सुख मोक्षस्तु	KK (मोक्ष)	,, ४	
सुखेन तेन	KK (मोक्ष)	,, १८३	
सुखोपायमल्प	CC (व्रत)	,, १०८९	
सुखोषितास्ता	ST (1) (आचार)	,, ३६९	
सुगन्धिचित्रास्तरणो	DS	,, ४५३	
सुघोषैमधुरै	KK (व्रत)	,, ४५६	
सुदक्षिणा	CC (दान)	,, ४०५	
	DS	,, २३६	
	KK (दान)	,, १५३	
सुदशनाभि	CC (व्रत)	,, ९२६	
	KK (व्रत)	,, ४६३	
सुदुर्लभतर	BS	,, ११	
सुधारस	KK (व्रत)	,, ४६४	
सुधारस	CC (व्रत)	,, ९३०	
सुमहद्धैर्य	KK (मोक्ष)	,, ७४	
सुमनोवणक	KK (व्रत)	,, ४५९	
सुमहान्तमपि	KK (मोक्ष)	,, २२४	
सुरूप सुभग	CC (दान)	,, ९१२	
सुवर्णमक्षय	DS	,, ४२९	
सुवर्णमात्र	CC (प्रायश्चित्त)	,, ८३९	
सुवर्णमेव	DS	,, ४१६	
सुवर्णशृङ्गैस्तु	CC (दान)	,, २६५	
	DS	,, २९०	
सुवर्णस्य	KK (दान)	,, २७४	
	CC (दान)	,, १६३	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
सुवर्ण ये	KK (दान)	पृ १९८	
सुवर्ण रजत	DS	,, ३१९	
सुसवृत्त	RR	,, २९	
सुस्थेय क्षुरधारासु	KK (मोक्ष)	,, १७४	
सुहृज्जाति	KK (मोक्ष)	,, ८०	
सुहृन्मित्रा	KK (मोक्ष)	,, २२२	
सूयमाला	KK (व्रत)	,, ४५८	
सेना प्रणेता	RR	,, ४३	
सेन्द्रेषु चैव	DS	,, ४२९	
सेवते विषयानेव	KK (मोक्ष)	,, १२४	
सेव्यमानो	CC (व्रत)	,, ९२८	
सोपानमारुहेद्धीत	KK (मोक्ष)	,, १८७	
सोपानभूत	KK (ब्रह्मचारी)	,, १९	
सोऽपि लोकान्	CC (दान)	,, ९२५	
	DS	,, ५४०	
सोऽपि दत्त	VR	,, ५३२	
सोमकन्या	CC (व्रत)	,, ९२६	
	KK (व्रत)	,, ४६३	
सोमश्च वर्धते	DS	,, ५८७	
स्त्रिय एता	VR	,, ४१८	
स्त्रिय पुरुषवेशेन	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
स्त्रीणा	VC	,, १५२	
स्त्रीनाम	KK (मोक्ष)	,, ७६	
स्त्रीभिर्मनोभि	CC (व्रत)	,, ९२९	
स्त्रीषु दक्षासु	KK (गाहस्थ्य)	,, २८२	
स्थण्डिले	KK (व्रत)	,, ४६८	
स्थाणुवत्	KK (मोक्ष)	,, १८८	
स्थान च	TC	,, २	
स्थान वारुण	CC (व्रत)	,, ९२६	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
	KK (व्रत)	पृ ४६३	
स्थावराणा च	KK (दान)	,, ३०४	
	CC (दान)	,, १०२९	
स्थितप्रज्ञस्य	KK (मोक्ष)	,, २१९	
स्थिरीकृत्येन्द्रिय	KK (मोक्ष)	,, १८७	
स्थूलाच्छुल्काच्च	KK (गार्हस्थ्य)	,, १९०	
स्नात एव	KK (तीर्थ)	,, १५३	
स्नातस्य वर्णक	KK (गाहस्थ्य)	,, २९७	
स्नाताना शुचिभि	KK (तीर्थ)	,, १५५	
स्नाता चतुर्थ	KK (नियतकाल)	,, ३४२	
स्नानपानादिका	KK (मोक्ष)	,, ६८	
स्नाने वाचमने	CC (व्रत)	,, १०९०	
स्नायीत भस्मना	KK (तीथ)	,, १७०	
स्नेहमूलानि	KK (मोक्ष)	,, ७९	
स्पृष्टानि येषा	KK (तीथ)	,, १५४	
स्रग् गन्ध	KR (दान)	,, ५६२	
	DS	,, ६६३	
	DS	,, ३९७	
स्रग् धूपगन्धानि	DS	,, ४०१	
	DS	,, ४०२	
	DS	,, ४०६	
	DS	,, ४३७	
स्रोतसा ह्रियमाणासु	KK (मोक्ष)	,, २२३	
स्वकर्मैवोपजीवन्ति	DS	,, ३१८	
स्वगृहे विद्य	CC (प्रायश्चित्त)	,, ४८५	
स्वदत्ता परदत्तां	CC (दान)	,, ५०८	
स्वयमेव	KK (मोक्ष)	,, १८४	
स्वर्गकामो	KK (मोक्ष)	,, ७९	
स्वर्गभाज	KK (मोक्ष)	,, ७९	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
स्वगमागह्लदे	KK (तीथ)	पृ २४८	
स्वर्गं पुण्य	KK (व्रत)	,, ४६८	
स्वर्गो वै	DS	,, ३०६	
स्वणकाम	CC (प्रायश्चित्त)	,, ५९८	
स्वस्तिवाच्य	CC (दान)	,, ५४१	
स्वस्थ शक्तो	KK (मोक्ष)	,, २२३	
स्वातीष्वथ	KK (दान)	,, २४३	
	CC (दान)	,, ८७८	
स्वात्यामथ	DS	,, ६३३	
स्वादुकामुक	KK (मोक्ष)	,, ८२	
स्वाध्यायनिरतो	KK (दान)	,, २४८	
स्वाध्याययुक्तेषु	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८३	
स्वाहा स्वधा	KK (गार्हस्थ्य)	,, ३४१	
स्वेषु द्वारेषु	KK (ब्रह्मचारी)	,, १०	
हतो देश	KK (मोक्ष)	,, ९१	
हरिवशे	CC (दान)	,, ५४२	
हविषा प्रथम	DS	,, ४५९	
	DKK	,, ४१	
हस्ते हस्तिरथ	KK (दान)	,, २४३	
	CC (दान)	,, ८७७	
हस्ते हस्तिरथ	DS	,, ६३२	
हस्त्यश्वशकटादीनि	CC (दान)	,, ६३४	
हससारसयुक्तेन	CC (व्रत)	,, ९१९	
हारमाभरण	KK (गार्हस्थ्य)	,, २८४	
हास्य परिजनस्यापि	KK (मोक्ष)	,, ६९	
हिरण्यञ्च	CC (दान)	,, ५४२	
हिरण्यवर्णा	KK (दान)	,, १६४	
	CC (दान)	,, ४६०	
	DS	,, २६४	

Passage	Work in which quoted	Page	Location in Mahābhārata
हिरण्याश्व	CC (प्रायश्चित्त)	पृ ६००	
हीनाङ्गी क्षीरपा	DS	,, २५९	
हुतेन तपसा	DS	,, १४	
हृतसर्वस्वहरणा	KK (दान)	,, ४१	
हृतस्वा हृतदाराश्च	CC (डान)	,, ३२	
	KK (दान)	,, ४१	
हृदिकाम	KK (मोक्ष)	, ८१	

—o—

IV

Verses common to this collection and *Manu-smrti*

Of the verses, collected in this work, some are found verbatim in the *Manu-smrti*, while others occur in the Smrti with variants ; the number of the latter is larger than that of the former. In some cases, the similarity of ideas in the verses of the epic and the Smrti is more marked than verbal likeness. We note below the references to the verses in this collection with those to the corresponding stanzas in the *Manu-smṛti*. In the following list, 'a', 'b', 'c', 'd', 'e' and 'f' indicate respectively the first, second, third, fourth, fifth and sixth feet of the verses concerned.

References to the verses in this collection	References to the *Manu smrti* (NSP ed., Bombay, 1933)	References to the verses in this collection	References to the *Manu-smrti* (NSP ed., Bombay, 1933)
II 25	II 135	VI 12	X 36 ab, 37 ab
II 48 ab	II 7 ab	VI 13	X 60
II 63 cd	II 87 cd (verbatim)	VI 18 cd	X 29 cd
II 76	I 99	VI 19	X 39
II 107 ab	III 17 ab	VI 20 ab	X 34 ab
II 125 ab	I 101 ab (vertim)	VI 22	X 59
IV 10	IX 328 (verbatim)	VI 23	X 31
VI 2cd	X 33 ab	VI 27	X 28
VI 1 ef	X 32 ab	VI 28	X 30
VI 4	X 58	VII 5	VI 87
VI 8 cd	X 36 cd	VIII 2	II 148
VI 9	X 37 cd-38 ab	VIII 8	II 72 (Similarity in idea more marked than verbal similarity)
VI 10	X 40		
VI 11	X 27		

References to the verses in this collection	References to the *Manu smrti* (NSP ed, Bombay, 1933)
VIII 34	II 144 (Similarity in idea greater than verbal likeness)
IX 9	IV 128 (Do)
IX 10 cd	IV 8 cd
IX 30 ab	IV 185 cd
IX 35	IV 180 cd (verbatim) IV 181 ab
IX 40 ab	IV 1 cd
IX 52 a	III 105 d
IX 60	IX 26
IX 68	IV 184 cd (verbatim, 185 ab (almost same)
IX 70	VI 90
IX 71 cd	III 78 cd
IX 72	III 285 cd
IX 73 ab	III 285 ab
IX 76	IV 179 cd (almost same) 180 ab (verbatim)
IX 78	IV 9
IX 84	IV 32 (Greater similarity in idea)
IX 88 cd	IV 179 ab (verbatim)
X 5	VI 39
X 7	VI 23 (Similarity in idea)
X 16	VI 2

References to the verses in this collection	References to the *Manu smṛti* (NkP ed, Bombay, 1933)
X 27 ab	VI 17 cd
X 37	VI 22
X 47 cd	VI 18 ab
XI 6 cd	VI 40 cd
XI 18 cd	VI 43 ab
XI 19	VI 44
XI 32	VI 45 (verbatim)
XII 8 ab	III 54 cd
XII 9 cd	III 21 ab (verbatim)
XII 11 ab	III 5 ab (verbatim)
XII 14	III 53
XII 16	III 27
XII 30 ab	IX 90 ab
XII 32 ab	IX 95 ab
XII. 44	III 25
XII 64	III 11
XII 76 ab	II 238 d 239 a
XII 80	III 33
XIII 8	V 51
XIII 23	V 50 (Greater similarity in idea than verbal likeness)
XIII 35	V 53
XIII 49 ab	V. 52 ab
XIV 3 ab	III. 274 ab
XIV 17	III. 82
XIV 20	III 20
XIV 26	III. 138 (close similarity in idea)

References to the verses in this collection	References to the *Manu-smṛti* (NSP. ed , Bombay 1933)
XIV 48	III 149
XIV 49	III 168
XIV 58	III 278 (verbatim)
XIV. 59	III 140
XIV 60 ab	III 139 ab
XIV 61	III 131
XIV 69 cd	III 130 ab
XIV 75	III 141
XV 7 cd	III 184 ab
XV 9	III 185
XVI 1	III 158
XVI 2 ab	III 167 ab
XVI 5	III 159 (Greater similarity in idea than verbal likeness)
XVI 6	III 176
XVII 3	IV 177
XVIII 1	X 82 (Marked similarity in idea)
XXIII 13	V 155 (Close similarity in idea)
XXIII 14 d	IX 3 d
XXIII 18	IX 3 (Almost same)
XXV 8 ab	II 59 ab
XXV 28 ab	IV 156 ab
XXV 29 cd	IV 156 cd
XXV 43 ab	IV 66 ab
XXV 45	II 120 (Verbatim)
XXV 47 cd	IV 37 ab

References to the verses in this collection	References to the *Manu-smṛti* (NSP cd , Bombay, 1933)
XXV 82	II 200 (Idea same Last two feet of both have close verbal similarity too)
XXV 83	IV 140
XXV 85	II 161
XXV 86	IV 163
XXV 97	II 138 (Some similarity in idea)
XXV 98 cdef	IV 134 (Verbatim)
XXV 100	IV 164
XXV 107	III 55
XXV 113	IV 152
XXV 118 ab	IV 92 ab
XXV 120	IV 120
XXV 129	III 238
XXV 140 ab	IV 71 ab (Verbatim)
XXV 160	IV 158
XXV 167	II 213
XXV 169	IV 141
XXVI 14	II 231
XXVI 19 ab	II 238 ab 239 d
XXVII 1	XI 44
XXVII 3	XI 104
XXVII 17 cd	XI 223
XXVII 32	XI 103
XXVII 36 ef	XI 176 cd
XXVII 49 ab	III 157 ab
XXVII 57 ab	III 157 cd

References to the verses in this collection	References to the *Manu-smrti* (NSP ed, Bombay, 1938)
XXVII 60	XI 122 (Last two feet have close verbal similarity)
XXVII 61	III 172
XXVII 67	VIII 372
XXVII 72	XI 149 ab
XXVII 73	IV 165 (Greater similarity in idea than in words)
XXVII 74 cd	XI 74 ab
XXVII 79 cd	XI 176 cd
XXVII 97 cd	VIII 371 cd
XXVII 99	XI 131 (Similar idea)
XXVII 104 ab	XI 90 ab (Greater similarity in idea than in words)
XXVII 106 cd	XI 90 cd
XXVII 107 cd	XI 239 cd
XXVII 116 ab	XI 223 cd
XXVIII 1 cd	IX 208 cd
XXVIII 5	IX 156
XXVIII 8	IX 416
XXVIII 10	IX 133
XXVIII 15	IX 215
XXVIII 16	IX 131
XXVIII 17	IX 130 (Verbatim)

References to the verses in this collection	References to the *Manu-smrti* (NSP ed, Bombay, 1933)
XXVIII 18	IX 154
XXVIII 19	IX 150 (Similarity in idea)
XXVIII 23	IX 157
XXVIII 27	IX 214
XXVIII 29	IX 198
XXVIII 31 cd	IX 154 cd
XXXI 10	VII 8
XXXIII 1 a	VII 119 a
XXXIII 2 ab	VII 115 ab
XXXIII 3	VII 116
XXXIII 4 cd	VII 120 cd
XXXIII 5	VII 121, 122 ab
XXXIII 9	VII 117 (Similarity in idea)
XXXIV 6	VII 70 (Do)
XL 7	VII 147
XLI 14 ab	VII 139 ab
XLI 18	VII 128 (Similar idea)
XLII 28	VII 55
XLIII 16	VII 20 (Similar idea Last two feet similar)
XLIII 39	VII 25 (Verbatim excepting पापहा for सूनृत)
XLIII 43 cd	VII 23 cd

Reference to the verses in this collection	References to the *Manu-smṛti* (NSP ed, Bombay, 1938)	References to the verses in this collection	References to the *Manu-smṛti* (NSP ed, Bombay, 1933)
XLiii 47	VII 24 (Greater similarity in idea than verbal likeness)	L 90	XI 18 20 ab (Similar idea)
XLiii 50	VII 22	L 127	VII 106 (verbatim)
XLiii 51	VII 21		
XLiv 22 cd	VII 20 cd	L 157	II 103 (Similarity in idea)
XLvi 5 ab	VIII 305 ab		

—0—

SELECT BIBLIOGRAPHY

EDITIONS

1 Critical ed published by Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, in separate volumes, 1927-54

2 Citrasālā ed, with Nilakantha s comm, Poona, 1929-36

COMMENTARIES

Editions of the Virāta and Udyoga parvans, with a few commentaries, published in Bombay at the Gujarati Printing Press, 1915, 1920

Several editions, with Nilakantha's comm, are available, e g Bombay edition, Citraśālā ed, Poona, 1929-36

Devabodha's comm on the Ādiparvan, ed R N Dandekar, ABORI, XXII

Do on Udyoga-parvan, ed S K De, Bombay, 1944

On Nilakantha and his date, see P K Gode, ABORI, XXIII, 1942

On Arjunamisra's date, see P K Gode, *Indian Culture*, II, and J C Ghosh in *ibid*, I, II

On Vimalabodha's date, see P K Gode, ABORI, XVII

About Sarvajñanārāyana, see *Hindu Law of Adoption* (Tagore Law Lectures, p 7 and *Recht U Sitte*, p 31, *Laws of Manu* (SBE), p Cxx, *Das Mahabhārata*, Band 3, pp 47f

TRANSLATIONS

1 Eng prose trs by K M Ganguli, Calcutta, 1884-96
2 Do by M N Dutt, Calcutta 1895-1905
3 Do by P C Roy, Calcutta, 1919-35 (2nd ed)

4 Mahābhārata, the Epic of Ancient India condensed into Eng verse, London, 1899

5 Eng trs, (Pts 1-4) by P Lal, Calcutta

6 Bengali trs by H S Siddhantavagisa, Calcutta, 1338 B S onward

7 Naqib Khan, Badauni, Mulla Shiri and Fayzi of Akbar's court trs the epic into Persian, under the title *Razm Namah*

8 Nala Damayanti episode trs into Persian by Fayzi under the title *Nal wa Daman* (Pub Calcutta, 1831)

9 Books I-X trs into French by H Fauche, Paris, 1863 70 and a collection of larger extracts by Foucaux, *Le Mahābhārata* etc, Paris, 1862

10 Several episodes trs into Italian by P E Pavolini, 1902

11 Episodes trs into German by F Bopp, Berlin, 1824, by F Ruckert, A Holtzmann, *Indische Sagen*, 1845 47 (New ed by M Winternitz, Jena, 1912 and 1921), by J Hertel in *Indische Marchen*, Jena, 1919, Nos 10 14 and by W Porziq in *Indische Erzahler*, Vols 12, 15, Leipzig, 1923

12 Philosophical portions, including the *Gitā*, trs into German by O Strauss and P Deussen, *Vier philosophische* etc, Leipzig, 1906

13 A Russian trs by B Smyrnov appears to have been pub in seven vols, 1955 63, from Turkoman Science Academi

14 Of the Eng trs of the *Gītā*, that by S Radhakrishnan is a notable one

MISCELLANEOUS

The following works may be consulted —

Dahlmann *Das Mahabharata*, etc, Berlin, 1895

Held, J J *The Mahābhārata, an ethnological study*, Amsterdam, 1935

Hilgenburge, L *Kosmographische episodue in Mahābhārata and Padmapurāna*, Stuttgart, 1933

Holtzmann *Das Mahabharata*
———— *Zur Geschichte and Critik des Mahābhārata*, Kiel, 1892-94

Hopkins E W *The Great Epic of India*

Oldenberg *Das Mahābhārata*, etc , Gottingen, 1922

Oman, J C *The Great Indian Epics*, London, 1899 (Contains an outline of the story and extracts)

Pusalker, A D *Studies in the Epics and Purānas*, Bombay, 1955

Rai R *Mahābharata*, Benares 1964 (Hindi version of Sorensen's work—See *infra*)

Rice, E P *Analysis and Index of the Mahābhārata*, London, 1834

Sorensen, S *Index to the Names in the Mahābhārata* Delhi, 1963 (Reprint)

Sukthankar, V S *The meaning of the Mahābhārata*, 1942

———— *Critical Studies in the Mahābhārata*

Thadani, N V *The Mysteries of the Mahābhārata*

Vaidya, C V *Epic India*, Bombay, 1907

———— *The Mahābhārata—a criticism*, Delhi, 1966

Winternitz, M *A History of Indian Literature* Vol I, Calcutta, 1927

———— *Indian Epic Poetry*, London, 1863 (Contains a summary of the entire work)

The following papers are informative —

Apte, V M Rgveda citations in the Mahābhārata, *P V Kane Pres Vol* , Poona, 1941

Belvalkar, S K Cosmographical episode in the Mahābhārata and Padmapurāna, *F W Thomas Pres* , Vol Bombay, 1939

Gokhale, V D Unpāninian forms and usages in the critical ed of the Mahābhārata, *Taraporewala Memo Vol* (Indian Linguistics), Calcutta, 1957

Kane, P V The two Epics, *Annals of Bhandarkar Oriental Res Institute*, XLVII

———— The Mahābhārata verses and very ancient Dharmasūtras and other works, *Thomas Pres Vol* , Bombay, 1939

Karve, I Kinship terms and the family organisations as found in the cr ed of the Mahābhārata, *V S Sukthankar Memo Vol* (Bulletin of Deccan College Res Institute, V), Poona, 1944

Kulkarni, E D Same as V D Gokhale's paper above *V S Sukthankar Memo Vol*, *op cit*

Ludwig, A Mahābhārata, die Ironie im, und im Rgveda Festgruss an O Von Bohtlingk, Stuttgart, 1888

Raghavan, V Notes on some Mahābhārata comms, *P V Kane Pres Vol*, Poona, 1941

Raja Rao, M The astronomical classification of the Mahā bhārata text, K M Munshi Diamond Jubilee Vol (*Bharatīya Vidya*, Vols 9, 10) Bombay, 1948-49

Ray Chaudhuri, H C A note on the Ghatotkaca-parvā dhyāya of the Mahābhārata, *K B Pathak Comm Vol*, Poona, 1934

Ruben, W Indra's fight against Vrtra in the Mahābhārata, *S K Belvalkar Fel Vol*, Benares, 1957

Shaikh, C H Trs of the Mahābhārata into Arabic and Persian, *V S Sukthankar Memo Vol*, op cit

Sukthankar, V S Epic Studies (V), Notes on Mahābhārata Commentators, *Annals of Bhandarkar Oriental Res Institute*, XVII, 1936

——0——

INDEX OF VERSES

INDEX OF VERSES